

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

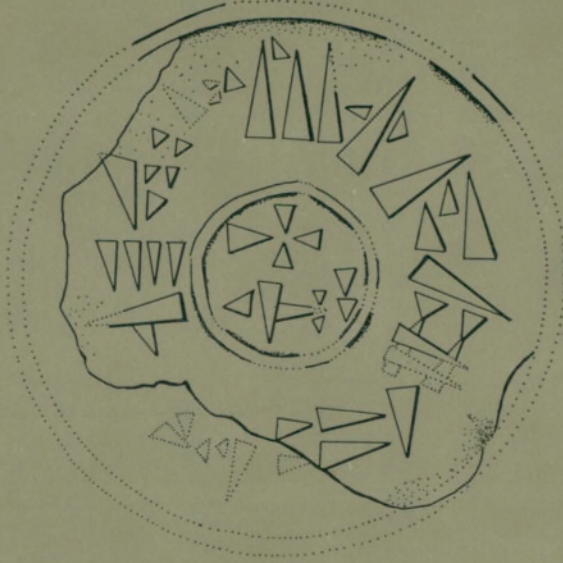
BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLIV

Sa. : 174

Nisan 1980

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 8 0

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
KAYGUSUZ, İSMAIL: Perge Artemis'i İçin Bir Adak Yazıtı (2 resimle birlikte)	249
————: İngilizce özeti	256
BİNGÖL, ORHAN: Die Figuraltrommeln des Apollon -Smintheus- Tempels (Vorbericht) (mit 4. Abb.)	257
————: Apollon Smintheus Tapınağı'nın Figürlü Sütun Tamburları, (Önrapor) (4 resimle birlikte)	261
ARTUK, İBRAHİM: Ala el-Din Keykubad'ın Meliklik Devri Sikkeleri (3 resimle birlikte)	265
ÇAYIRDAĞ, MEHMET: Kayseri'nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi (4 resimle birlikte)	271
SAYILI, AYDIN: The Emergence of the Prototype of the Modern Hospital in Medieval Islam	279
SOURDEL - THOMINE, JANINE: l'Architecture Ottomane	287
TEKELİ, İLHAN - İLKİN, SELİM: Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları (1 resimle birlikte)	301
Konferanslar :	
NÖLLE, PROF. DR. WILFRIED (Çeviren: ORANSAY, PROF. DR. GÜLTEKİN): Türkistan Tarihinin Yazımında Karşılaşılan Sorunlar	347
Bibliyografya :	
ORTAYLI, DOÇ. DR. İLBER: Nicolai Todorov: <i>Balkanskii Gorod XV-XIX Vekov "XV-XIX Yüzyıllarda Balkan Şehri"</i>	371
————: J. Spencer Trimingham: <i>Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times</i>	372
————: Wolfgang Müller-Wiener: <i>Bildlexikon zur Topographie Istanbuls</i>	373
TURAN, ŞERAFETTİN: Enrico de Leone: <i>L'Impero Ottomano nel primo periodo delle riforme (Tanzimat) secondo fonti italiane [= İtalyan Kaynaklarına göre Reformların Birinci Döneminde (Tanzimat) Osmanlı İmparatorluğu]</i>	375
1979 yılının ilk yarısında Kitaplığımıza gelen kitap ve dergiler	389
Haberler :	
Üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e Şeref Doktorluğu payesi verildi ...	457
Kapakdaki resim : Maşat-Höyük'te bulunan Tabarna mührü baskısı. Eski Hitit Çağı. M. Ö. XVII. - XV. Yüzyıl	

B E L L E T E N

Cilt : XLIV

NİSAN 1980

Sayı : 174

PERGE ARTEMİS'İ İÇİN BİR ADAK YAZITI

İSMAİL KAYGUSUZ

Türk Tarih Kurumu adına Prof. Dr. Jale İnan tarafından yürütülen 1976 yılı Perge Kazıları sırasında F-4 Çeşmesin'den¹ çıkarılmış olan yazıtın, yapı gereci olarak ikinci kez kullanıldığı anlaşılmaktadır. Üst yanı kırık olmasına rağmen sağlam kalan alt profili ve biçimine bakılarak, özgün durumunda da bir yapıya ait olduğunu söylemek olasıdır. Kireçtaşından kesilmiş yazıtın ölçüleri: Yüks. 0,40 m. Genş. 0,90 m. Drn. 0,43 m. dir. Harf yüksekliği ise 0,023 m.

(Lev. I, II: Res. 1, 2)

ΜΑΝΑΨΑΙ ΠΡΕΙΙΑΙΚΛΕΜΥΤΑΣ ΛΦΑΡΑΜΥΣΙΙΑΣΙΡΦΟΤΑΣ
ΑΝΕΘΕΚΕ: ΕΠΙΣΤΑΣΙ

Μάνασσαι Πρειυια Κλεμυτας ΛΦαραμυ Ιιας ΙρΦότας (veya ΙιασιρΦότας)
ἀνέθεκε: ἐπιστάσι

Çevirisi: "İrΦότας (?) Kabilesinden Wa ve (veya WasirΦότας) kabilesinden (?) ΛFaramus oğlu Klemutas, rüyasında aldığı emir üzerine, Perge Tanrıçasına (Wanassa Preiia için adak olarak) dikti."

Karakteristik Harfler: Α Ε Θ Κ Μ Π Ξ Υ

Özgün Pamphylia Harfleri: Μ = Ι = Φ (β, γ, φ; w, v) Ψ (σσ)

Yazıtta kullanılan harflerin Perikles (İ. Ö. 469?-429) Çağı donanma harcamaları ile ilgili yazıt parçaları² ve vergi listelerindeki

¹ Bu yazıtı yayınlamam için izin veren ve değerli yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Jale İnan'a teşekkürü zevkli bir görev sayarım... F4 Çeşmesi için bkz. Jale İnan, 1976 Perge Kazıları Raporu, Belleten (163) — 1977, s. 617.

² Bkz. Benjamin D. Meritt, Greek Inscriptions, HESPERIA XXXVII-1968 Yzt. No. 19, Lev. 80: İ. Ö. 430.

harflere³ çok büyük benzerlik gösterdiği; Epsilon (E) nun Eta (H) yerine yazılması ve İki Nokta (:) nın ayırıcı işaret olarak kullanılmasının Arkhaik özellik⁴ taşıdığı gözönünde tutulursa yazıtı İ. Ö. 5. yüzyıla tarihlenmek mümkün görülebilir. Ancak aynı çeşit harflerin İ. Ö. 4. yüzyılın başlarında da kullanılması sürdürüldüğüne göre⁵, İ. Ö. 5. yüzyılın sonları ile 4. yüzyılın başlarına koymak daha sağlıklı olabilir.

MANAΨΑΙΠΕΠΗΑΙ : Perge Artemis'inin, yani 'Αρτέμις Περγεία'nın yerli dildeki adının⁶ yazılışının bilinen en eski varyantı olarak karşımıza çıkmaktadır. Wanassa Preia adına, en son olarak İ. Ö. 4. yüzyıla tarihlenmiş bulunan Sillyon'daki yazıtın⁷ dışında, sadece sikke yazıtlarında rastlanmıştır⁸. Tanrıça, bu adı taşıyan İ. Ö. 3. 2. yüzyıl sikkelerindeki kabartmalarda elinde asa ve çelenk tutan, kısa khiton ve çizmeleriyle Yunan Artemis'i tipinde tasvir olunmuştur⁹. Yalın ve İ hali $\Psi\alpha = \text{F}\acute{\alpha}\nu\alpha\sigma\sigma\alpha$ olan sözcüğün Genetivus (İn hali)'u $\Psi\alpha\psi\alpha\varsigma \text{ Περειας}$ yazılışı ile 'Αρτέμιδος Περγείας'ı karşılar¹⁰. Yazıtımızda ise İota Adscriptum'lu Davitus (E hali) ha-

³ Vergi listeleri için bkz. Benjamin D. Meritt, *The Athenian Tribute Lists II*, New Jersey — 1940, s. 72, D18, Lev. XI: İ. Ö. 439.

⁴ İki Nokta (:) ve Eta yerine Epsilon'un kullanılışının İ. Ö. 4. yüzyıl başlarına dek sürdüğüne ilişkin bilgiler için bkz. E. S. Roberts, *An Introduction to Greek Epigraphy I*, Cambridge — 1887 s. 270 ve 380.

⁵ Benzer harflerin kullanıldığı İ. Ö. 4. yüzyıl yazıtları için bkz. Benjamin D. Meritt, *HESPERIA XXXVIII-3*, Yzt. No. 2, Lev. 77: İ. Ö. 386-5, Yzt. No. 3 ve 38: İ. Ö. 4. yüzyıl. Yine bkz. A. G. Woodhead, *HESPERIA XXVI*, Yzt. No. 84, Lev. 58: İ. Ö. 368, Yzt. No. 85, 87 Lev. 58-59: İ. Ö. 375 ve İ. Ö. 362-355.

⁶ Bu yerli ismin 'Αρτέμις Περγεία'ya bağlanması ile ilgili olarak bkz. Wernicke, "Artemis" *RE II* (1), s. 1297. Karş. Adnan Pekman, *Perge Tarihi (History of Perge)*, Ankara — 1973, s. 6, 58: Dipnt. 36. Yine karş. Afif Erzen, *Das Besiedlungsproblem Pamphylens In Altertum*, *Archäologischer Anzeiger H. 3*, Berlin — 1973, s. 391-392.

⁷ Bu son tarihlleme ve yorum için bkz. Claude Brixhe, *Le Dialecte Grec de Pamphylie*, Paris — 1976, s. 165-185: Sillyon.

⁸ Bkz. Head, *HN*, 1911, s. 702, *BMC X*, s. 122; No. 15, 20; Von Aulock, *Syll. Pamphylie*, Lev. 151, No. 4649-4652 ve Claude Brixhe, *Le Dialecte Grec de Pamphylie*, Lev. IV, No. 1.

⁹ Bkz. Somay Onurkan, "Perge'de Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia", *Belleten XXXIII* (1969) 131, s. 303-323.

¹⁰ Bkz. Claude Brixhe, ayn. es. s. 140 ve Nominativus'u $\Psi\alpha\psi\alpha\varsigma$ Gen. $\text{F}\acute{\alpha}\nu\alpha\sigma\sigma\alpha$ için bkz. s. 161.

linde görmekteyiz. Ancak Tanrıçanın adının ilk harfindeki kırıklık ve harfin sağ bacağına fazlaca eğik yazılmış olması, bizi bu yeni öneriyi getirmeye zorlamaktadır. Yani bu harfin Pamphylia Alfabesindeki \mathcal{N} ıslıklı sessiz harfi olamayacağını gösteren önemli ipuçları var; iyi bir raslantı kabul etmek zorunda kaldığımız şey, adı geçen harfin yazıtımızda kullanılmış olmasıdır. Görüldüğü gibi oldukça dik yazılmış ve çok değişik bir karakterdedir. Oysa ilk harfin ilk bakışta, ikinci satırın başlangıç harfi Alfa ile aynı hizayı sağlayacak biçimde bir sol bacağa sahip olduğu seziliyor. Yani bir Mü (M) karakteri, Mü biçimli bir harfin varlığı hemen anlaşılıyor. Böyle olunca \mathcal{N} ıslıklı sessiz harfinin Fenike Alfabesindeki \mathcal{M} (Tsade - San) harfinden doğduğu¹¹ gözönünde tutularak yorum getirilebilir. Bu harfin Arkhaik Çağda Argos ve Akhaia kolonilerinde, Thera, Krete, Korinthos v. b. da kullanılmakta olan Epikhorik (Yerel) Alfabelerde \mathcal{M} Varyasyonunun yazıldığını H. Jeffery belirtmekte ve Harfler Tablosunda göstermektedir¹². Yazıtımızdaki harfin sol bacağı kırık olmasına rağmen Tsade (San) harfinin \mathcal{M} varyasyonu olduğunu ileri sürüyoruz. Böylelikle özgün Pamphylia Alfabesine bu harfi de katmak mümkün olmaktadır. Demek ki \mathcal{M} nin sol bacağı zamanla kaybolarak \mathcal{N} sbilyantı oluşmuştur. Brixhe göre b, g, f, v, w seslerini karşılamakta olan $\mathcal{N} = \mathcal{F}$ (Digamma) harfleri¹³, İ. Ö. 4. yüzyıl Sillyon yazıtında (str. 1: $\Sigma\upsilon \Delta\iota\mathcal{F}\lambda\alpha\ \dots \ \Sigma\epsilon\lambda\upsilon\mathcal{N}\iota\upsilon\varsigma\ \dots$)¹⁴ birarada kullanıldığı gibi İ. Ö. 3. 2. yüzyıl yazıtlarında da görülmektedir¹⁵. Bundan başka yine aynı yüzyıllara tarihlenebilen Sillyon'daki bir heykel kaidesi yazıtı üzerindeki özel isim ($\mathcal{N}\alpha\nu\alpha\zeta\iota\epsilon\upsilon/\Delta\alpha\mu\alpha\tau\rho\iota\upsilon/\mathcal{N}\alpha\nu\alpha\zeta\iota\omega\nu\varsigma$) ile Aspendos'daki bir mezar yazıtında geçen aynı özel ismin ($\mathcal{M}\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\varsigma/\mathcal{F}\alpha\nu\alpha\zeta\iota\omega\nu\varsigma$)¹⁶ başlangıç harfi olarak ikisinin de yazıldığını görmekteyiz. Bu nedenle elimizdeki yazıtta aynı sesleri veren üç harfin ($\mathcal{M} = \mathcal{N} = \mathcal{F}$) de

¹¹ Bkz. Ramsay, JHS - 1888 I, 242 ve II, 22; Pamphylia Alfabesi özellikleri ve kökeni için bkz. E. S. Roberts, An Introduction to Greek Epigraphy I, s. 217, 317 ve Claude Brixhe, ayn. es. s. 3-9.

¹² Bkz. H. Jeffery, The Local Script of Archaic Greece, Oxford - 1961, s. 33; Jeffery, İonia Alfabesinde bu harfin "S" yi, diğer bazı alfabelerde ise "W" ve "X" seslerini karşıladığını açıklamaktadır. Ayrıca karşı. Claude Brixhe, ayn. es. s. 9.

¹³ Bkz. Claude Brixhe, ayn. es. s. 4-6 ve 51, 53, 57.

¹⁴ Bkz. Claude Brixhe, ayn. es. s. 168.

¹⁵ Bkz. Claude Brixhe, ayn. es. s. 271, 276.

¹⁶ Bkz. Claude Brixhe, ayn. es. s. 186, 241.

kullanılması yadırganmazsa bile, ilk kez görülmesi ve harfin aşamalarını göstermesi ile yazıtın eskiliğini vurgulaması yönünden önemlidir. Ayrıca yazıtta iki yerde daha geçen M nin, kullanıldığı isimlerin kökenleri dikkate alındığında –aşağıda verileceği gibi–, Mü harfi olduğunu düşünmek gerektiği ortaya çıkarıyor.

Yazıtta geçen Pamphylia Alfabesinin diğer özgün harfi Ψ nin Çifte Sigma ($\sigma\sigma$) olduğu¹⁷ ve bazan bölgede Ksi (ξ) yerine de kullanıldığı bilinmektedir¹⁸.

ΚΛΕΜΥΤΑΣΛΦΑΡΑΜΥΝΙΑΣΙΡΦΟΤΑΣ: Buradaki özel isimlerin yeni olduğu görülüyor. Ancak C. Brixhe'nin sınıflandırdığı –τᾶς sonekli isimler grubuna¹⁹ ve F. Dornseif - B. Hansen'in dökümünü verdiği –ύτας, –ώτας la sonlanan özel isimler (Kişi, yer, dağ, ırmak v. s.²⁰) arasına girebilecek iki isimle (**Κλεμυτας**... **ΝιασιρΦοτας** veya **ΙρΦοτας**) karşılaşıyoruz bu yazıtta. Her iki isim de Nominativus (Yalın hali) halinde bulunmaktadır. **Κλεμυτας** (*κλέος, ου, τό* veya *κλεις* Gen. *κλειδος, ἡ* –İonik *κληίς*, Attik *κλής*– sözcüğü ile *μύτης, ου, ὁ* = *μύττος* dan çekilmiş bir bileşik isim gibi görünüyor.) isminin L. Robert'in üzerinde açıklamalar yaparak tartıştığı **Μυτᾶς, Μύτων, Μυτίων, Μύττος** v. s. Grekçe özel isimler ailesiyle ilgili olduğu düşünülebilir. Aynı kökten ileri sürdüğü bu isimlere ve özellikle **Κλεομυττάδης**²¹ e yakınlığı açıktır. Yine **Κλειοίτας - Κλειότας** ve **Κλέμαδης** gibi özel isimlerle²² de akrabalığı var gibi görünüyor.

Patronymikon (baba adı) olarak kabul ettiğimiz Genetivus halinde bulunan **ΛΦαραμυ** (= **ΛΦαραμου**) nun Nominativus (Yalın hali) u **ΛΦαραμυς** tür. **Πάλαμυς, Λάτραμυς, Ἀδραμυς - Ἄτραμυς**²³ özel

¹⁷ Bkz. E. S. Roberts, ayn. es. s. 316 ve Hermann Gollitz, Sammlung Der Griechischen Dialekt Inschriften, Göttingen - 1884, s. 360, 370. Karş. Claude Brixhe, ayn. es. s. 8.

¹⁸ Bkz. Claude Brixhe, Le Dialecte Grec de Pamphlie, s. 8, 186.

¹⁹ Bkz. Claude Brixhe, ayn. es. s. 134: ἀργυροῦτᾶς ve σπαπιροῦτᾶς örnekleri ve açıklamalar.

²⁰ Bkz. F. Dornseif - B. Hansen, Rückläufiges Wörterbuch Der Griechischen Eigennamen, Berlin - 1957, s. 141-142.

²¹ Bkz. L. Robert, Noms Indigenes L'Asie Mineure Greco - Romanie, Paris-1963, s. 192-193.

²² Bkz. Pape - Benseler, Wörterbuch der Griechischen Eigennamen, Braunschweig - 1875, s. 673-4.

²³ Bkz. F. Dornseif - B. Hansen, ayn. es. s. 306: –μυς sonekli isimler.

isimleriyle benzerlik taşımaktadır. Gerçekte ise her üç isim için de yerli Anadolu isimleri olduğunu söylemekte sakınca olmamalı. Çünkü görüldüğü gibi sonekleri gözönünde tutulduğunda Hitit, Luvi dillerindeki “—muwa, - muwas, - muwati” sonekli “Ana - muwa, Puna - muwas, Pana - muwa²⁴ v.s.” isimlerinden gelen “Κυδραμυας, Ζοφαμυς Πυναμυτας - Πυναμυφας - Πυναμυας κτλ. isimlerine çok benzemektedirler. Kaldı ki Luvi dili isim ögelerinden “—Muua”nın “—μοας, - μυας - μυης, - μυς, - μουας, - μως, - μοτης, - μοτος, - μυτης, - μουτας biçimlerinde Anadolu’da Grekçe özel isimlerde sonekler oluşturduğu bilinmektedir²⁵.

“LFaramus oğlu Klemutas (Κλεμυτας ΛΦαραμυ)”, ya kentin yabancı, yani bir başka yerli ya da kentin bir phyle (φυλή, ή) sine mensup olmalı, İ. Ö. 3. yüzyılın sonu 2. yüzyılın başlarına tarihlenen Pamphylia kökenli bir bronz plâkadaki anlatım (Ουφραγφεις/...Κεδειφᾶτης/Ουφραγφειτης Λυκομιτῖραι²⁶) ile bir yakınlık görülmektedir yazıtımızda. Demek ki son isim bir ethnikon veya bir demotikon olabileceği gibi, bu yazıtta geçen Λυκομιτῖραι benzeri bir phyle, yani kentin bir kabilesinin adı da akla gelebilir. Βασιρφῶται isimli bir Perge phylesinden sözedileceği gibi; bazı benzer isim ve ifadelerden hareket ederek bir başka ve belki daha tutarlı yaklaşımda bulunabiliriz. Bunu sözcüğü açarak, yani iki sözcüğün birleşmesinden oluştuğunu belirleyerek yapabiliyoruz. Şöyle ki Βασιρφῶτας ın Ούας²⁷ = Βας²⁸ ve Ἰρώτης²⁹ (= ἱερωτός, ή, όν: kutsanmış, takdis edilmiş..) veya Είρωδας - Ἡρώδας³⁰ gibi özel isimler yahut anlamlı sözcüklere ayrılabilirdiğini görüyoruz. Bu çözümü kanıtlamaya çalışalım: bir kere Βας’ı, Ούας ve Βας yazılışlarıyla Phrygia’da bulabiliyoruz³¹. Yine C.

²⁴ Bkz. E. Laroche, Les Noms des Hittites, Paris - 1966, s. 31, 55, 135.

²⁵ H. J. Houwink Ten Cate, The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During The Hellenistic Period, Leiden - 1965, s. 167-8.

²⁶ Bkz. Claude Brixhe, “Une Tablette De Juge D’Origene Probablement Pamphylienne” BCH XC-1966 II, s. 653-663.

²⁷ Bkz. MAMA VII, s. 95, Yzt. No. 424: Βᾶς Gen. Ούα.

²⁸ Bkz. MAMA VII, s. 84, 104 ve 108; ayrıca Βα (f) özel isminin Nom. ve Dat. hali için karş. MAMA I, s. 75.

²⁹ Bkz. Pape - Benseler, ayn. es. s. 568.

³⁰ Bkz. F. Dornseif - B. Hansen, ayn. es. s. 129.

³¹ Aynı özel ismin çeşitlemeleri için bkz. Claude Brixhe, Le Dialecte Grec de Pamphylie, s. 238: Βᾶς - Βᾶτος ve Pape - Benseler, ayn. es. s. 199: Βᾶς, -Βασίας (m) Βασία (f) Βᾶσι (İspanya’da bir yer adı, karş. Ptolemaios 2, 6, 71). Ayrıca

Brixhe bu ismi - ᾱς, ᾱ ve - ας ατος sonekli'ler arasında incelemektedir³². Burada aynı özel ismin Dişil Genetivus halini buluyoruz³³. Nominativus'u Οῦα veya Βα şeklinde yazılan bu kadın ismi yazıtımızda Pamphylia lehçesine uygun yazılışı Βα nın Genetivusunu görmekteyiz. Şu halde bir metronymikon (ana adı) ile karşılaşmış oluyoruz. İ. Ö. 2. yüzyıla kadar Pamphylia yazıtlarında kullanılışık sık rastlanan bir durumdur³⁴. Öyleyse "Wa (veya Ba) ile LFaramus'un oğlu Klemutas (Κλεμυτας ΛΦαραμυ Βιας)"ın mensup bulunduğu kabile; ΠυναμυΦας = Πυναμυας, ΔιΦιδωρους = Διδωρος³⁵ örneklerinde olduğu gibi Digamma (F) sız Ιρῶται veya Ειρώδαι³⁶ düşünülebilir. Üstelik uzak bir olasılık da olsa sözcüğün içerdiği anlam, Perge Artemisinin hizmetinde ve anaerkil bir kabileyi gösterebilir. 2. str. ἀνέθεκε: ἐπιστάσι: Yerel Pamphylia Alfabesinde Epsilon (E) ve Omikron (o) uzun okunurdu. Omega (Ω) yoktu ve Eta (H) ise Spiritus Asper (Sert nefesli) olarak yazılmaktaydı³⁷. Iota (ι), Epsilon - Iota (ει) ve uzun Epsilon (ε) yerine geçebilir: πάλα ις εἰράω = πάλα εις ἰαρόν; Μάνες = Μάνεις = Μάνις κτλ³⁸. örneklerinde olduğu gibi yazıttaki bu sözcükleri de ἀνέθεκε ἐπιστάσει olarak görmek gerekecektir.

Son sözcük için birkaç değişik anlamıyla yorum getirilebilir: Klemutas'un Wanassa Preiia için ya mensup olduğu phylenin "bir kararıyla³⁹" ya da Tanrıça'ya "saygı için, onur olsun diye⁴⁰" bu yazıtı

bkz. ve karşı. H. Van Herwerden, Lexicon Graecum Suppletorium et Dialecticum, L. Batevorum - 1910, s. 265: Βασίας (Arkadia'dan) = Φασίας (Boiotia'dan).

³² Claude Brixhe, ayn. es. s. 10-13.

³³ Βᾱς, ᾱ Özel isminin Dişil şekli için bkz. L. Robert, BE - 1964, s. 228.

³⁴ Bkz. Claude Brixhe ayn., es. s. 283; Yzt. No. 164, s. 284; Yzt. No. 166.

³⁵ Bk. Claude Brixhe, ayn. es. s. 51 ve 137.

³⁶ Bkz. Claude Brixhe, ayn. es. s. 105; ᾱς, ᾱτος = ας, αδος ve ayrıca Ιρῶτας in ses benzerliği için bkz. ayn. es. s. 168-9; Sillyon, Yzt. No, 3, str. 7... Ηε|Ιῶ-ταισι ve str. 35... Ηε|Ιῶτας ve açıklamaları.

³⁷ Bkz. E. S. Roberts, An Introduction to Greek Epigraphy I, s. 316 v.d.

³⁸ Örnekler için bkz. Claude Brixhe, ayn. es. s. 167, 185 ve ayrıca Μάνης özel adının bölgesel yazılışları için bkz. Yzt. No. 3, 37, 39, 45, 67, 98, 99...

³⁹ Bkz. Immanualis Bekkeri, Suidae Lexicon, Berolini - 1854, s. 408: ἐπίσ-τασις = γνῶσις, ἀντι τοῦ κρίσις...

⁴⁰ Bu sözcüğün başka anlamları için bkz. Liddell - Scott, A Greek - English Lexicon, Oxford - 1948, s. 659.

sunmuş olduğu anlaşılabilir. Ayrıca sözcüğü $\acute{\epsilon}\pi\iota\sigma\tau\alpha\sigma\iota\varsigma = \acute{\epsilon}\pi\iota\sigma\tau\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$ ⁴¹ anlamında görüp “Koruyucu, baş Tanrıça Wanassa Preiia için” demek de mümkündür.

İkinci ve belki en tutarlı ihtimal ise Klemutas'ın, $\text{I}\rho\phi\delta\tau\alpha\varsigma$ sözcüğünde yatan “kutsanmış, takdis edilmiş, kutsal” anlamından hareketle bir rahip olabileceğini gözönüne alıp yaklaşımda bulunmaktadır. Bu da $\acute{\epsilon}\pi\iota\sigma\tau\acute{\alpha}\sigma\iota$ nin, L. Robert (Hellenica XI, 544)'in bir Didyma yazıtında açıklığa kavuşturduğu “ $\delta\iota$ $\acute{\epsilon}\pi\iota\sigma\tau\acute{\alpha}\sigma\epsilon\omega\upsilon\upsilon$ (rüya emri gereğince, rüya emri ile)” ibaresiyle aynı anlama geldiğini⁴² kabul etmekle olabilir. Nedeni ne olursa olsun “Wa” isimli bir kadınla “LFaramus” isimli bir adamın oğlu olan “Klemutas”, niteliği hakkında birşey söyleyebilmemiz mümkün olmayan bir yapıyı Perge'nin ulu Tanrıçasına adak olarak sunmuştur. İ. Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısı veya 4. yüzyılın başlarında bu kişinin Perge'de bir din adamı ya da yönetici olarak çok önemli bir yeri olmalıdır.

⁴¹ Aynı anlamda kullanılan $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha}$ $\tau\eta\upsilon$ $\acute{\epsilon}\pi\iota\sigma\tau\alpha\sigma\omega\upsilon$ formulünün geçtiği ve İ. Ö. 6. yüz yıla tarihlenen yazıt için bkz. M. N. Tod, A Selection of Greek Historical Inscriptions, Oxford - 1951, s. 10: Yzt. No. 7.

⁴² Makalenin İngilizce metnini inceleyen sayın Profesör R. Merkelbach'ın bu önerisi ve diğer eleştirileri için kendisine teşekkürü bir görev bilirim.

S U M M A R Y

A DEDICATION TO ARTEMIS OF PERGE
(WANASSA PREIIA) FROM PERGE

This inscription was discovered at The F-4 Fountain Section Perge excavation of 1976. The stone has been used for a second time as a material for construction. The top side is broken off, but the lower profile and the shape show that in its original use it also belonged to a structure.

Limestone. Measures: h. 0,40 m. w. 0,90 m. th. 0,43, m. Letters 0,023 m. heigh. (Lev. I, II: Res. 1, 2)

ΜάναΨαι Πρειια Κλεμυτας ΛΦαραμυ ΝιασιρΦότας (or Νιας ΙρΦότας)
ἀνέθεκε: ἐπιστάσι

Trans. "To the Mistress of Perge Klemutas the son of LFaramus (and Wa -or Ba-, of the Tribe ÍrFōtas (?) of the Tribe WasirFotas, has set up (this dedication) by dream - order".

Date: Second half of the fifth century or the beginning the fourth century B. C. The use of "E" instead of "H" and the Colon(:) separating the last word seem to preclude a later date.

Alphabet: The most interesting feature is turning up the letter "M" denoting the sound "w". This is quite certain, for the MANAΨA ΠΡΕΙΙΑ of our inscription is surely identical with Artemis, the Wanassa of Perge, which is spelt (the Genitive Case) ΝΑΝΑΨΑΣ ΠΡΕΙΙΑΣ on the coins date 3th. and 2nd. centuries B. C. This form of notation for "w", does not seem to be recorded in any inscriptions of Pamphylia, hitherto. So, it is possible to put this letter "M" into the epichorical alphabet of Pamphylia. Although the letter "M" turns up in two other places in the names ΚΛΕΜΥΤΑΣ ΛΦΑΡΑΜΥ, we think of giving the letter in these instance the value "m" for the reason that both of the names obviously bear resemblance to Κυδραμους, Ζοφαμυς, Πυναμυτας - Πυναμυφας - Πυναμυας κτλ. which are derived from the Hittite and Luwian (and also Lycian) names as "Ana - muwa, Halpa - muwas Puna - muwas and Puna - muwa" with -muwa, -muwati suffixes.

In addition to this M = w, our inscription shows also the Digamma "F" and the special Pamphylian letters "И (= F = w, v, b, f - g) and Ψ (σσ).

ΜΑΝΑΨΑΙ ΠΡΕΙΙΑΙ = 'Αρτέμιδι Περγαίαι. ΝιασιρΦότας or ΙρΦότας:
Probably, a tribal name - demotikon (?).

ΜΑΝΑΧΑΙΠΡΕΙΙΑΚΛΕΜΥΤΑΣΛΦΑΡΑΜΥΙΑΣΙΡΦΟΤΑΣ
ΑΝΘΟΚΕ:ΕΠΙΣΤΑΣΙ

Rcs. 1

Res. 2

DIE FIGURALTROMMELN DES APOLLON - SMINTHEUS - TEMPELS (VORBERICHT)

ORHAN BİNGÖL

Die hellenistische Zeit hat in der Architekturgeschichte eine wichtige und grosse Bedeutung. In dieser Zeit haben die Architekten die Experimente, die Durchführung und die Wissenschaft der vorigen Jahrhunderten in ihrer Bauten als Zweck, Plan und Detail verschmelzen lassen und sie als eine neue Synthese ihrer und der folgenden Epoche zur Verfügung gestellt. Wie die Tempelbauten der archaischen und klassischen Zeit erreichte auch die Architektur der hellenistischen Zeit ihren Ruhm durch die Tempelbauten ionischen Stiles besonders in Kleinasien und den benachbarten Inseln. Die Zahl der Anlagen ist nicht gross, aber sie behalten ihre wissenschaftliche Bedeutung nicht nur wegen dieser Seltenheit, sondern auch wegen ihrer immer noch ungelösten Probleme und nicht zuletzt wegen ihrer mangelhaften Erforschung.

Einen dieser Bauten finden wir in Kleinasien in der Troas. Der Apollon - Smintheus - Tempel in Chryse (Gülpinar) wurde von H. Weber im Jahre 1966 der archäologischen Forschung zum zweiten Male in Erinnerung gebracht¹, nachdem er in den 100 Jahren nach der ersten Grabung im Jahre 1866 in Vergessenheit geraten war. Der Apollon - Tempel, der uns durch drei antiken Überlieferungen bekannt ist², wurde von Pullan im Auftrag von der Society of Dilettanti ausgegraben³.

Der Apollon - Smintheus - Tempel befindet sich in Gülpinar. Nach 16 km Asphaltstrasse von Ayvacık nach Assos (Behramkale), erreicht man Gülpinar auf einer 26 km langen Erdstrasse, die von Assos nach Norden führt. Das Dorf ist auch von Çanakkale durch eine Strasse über Ezine zu erreichen. Die Tempelruine liegt an der Nordseite des Dorfes, unten am Rand der Talebene, die "Bahçerici" genannt wird.

¹ H. Weber, *IstMitt* 16, 1966, 100 ff. Taf. 13-16.

² Homer, *Il*, I, 37 ff.; Strabon, 13, 644, 48; Pausanias, X, 12, 3.

³ C. T. Newton - R. P. Pullan, *Antiquities of Ionia IV* (1881), 40 ff. Taf. 26-30.

Die Bedeutung des Apollon - Smintheus - Tempels in der Troas wurde niemals unterschätzt und die ihm gebührende Stellung in der hellenistischen Architektur immer richtig betont⁴, obwohl der Tempel uns ausser einem sich hauptsächlich auf die Datierung beziehenden Artikel von Weber⁵ nur durch die Publikationen der Society of Dilettanti bekannt ist⁶, deren Richtigkeit oft ins Zweifel gezogen wurde⁷.

Mit der Genehmigung der Antiken - Verwaltung des Kultus-Ministeriums wird am Tempel vom Sommer 1980 an unter der Leitung von Dr. Coşkun Özgünel⁸ eine neue Grabung angesetzt werden und der in Vergessenheit geratene Tempel wird nach seiner ersten Erforschung im Jahre 1866 zum ersten Male wieder wissenschaftlich erfasst und der archäologischen Forschung vorgestellt werden. Da aber die Grabungen und die endgültigen Publikationen eine gewisse Zeit in Anspruch nehmen werden, halten wir es für notwendig, eine sehr wichtige Eigenschaft des Tempels schon jetzt wenn auch mit Vorbehalt der Forschung bekannt zu machen.

Es sind uns in Kleinasien zwei Tempel mit Figuraltrommeln (columnae caelatae) bekannt: das Didymaion⁹ und das Artemision von Ephesos¹⁰. Diesen Beispielen kann jetzt ein drittes hinzugefügt werden, nämlich der Apollon - Smintheus - Tempel von Chryse (Gülpınar).

In Gülpınar liegen in der Nähe des Tempels einige Architekturteile, Friesplatten¹¹ zusammen mit einer Säulentrommel mit 14 Figuren darauf (Abb. 1). Sie dürfte nach der Angabe der Dorfbe-

⁴ Zum literaturverzeichnis s. Weber a.O. Anm. 4 und 5 und J. M. Cook, *The Troad* (1973), 228 ff. Taf. 29; E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey* (1978)⁴, 30 f. Abb. 2.

⁵ Weber, a. O.

⁶ Newton, a. O.

⁷ W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece* (1950), 272, Anm. 2; D. S. Robertson, *Handbook of Greek and Roman Architecture* (1943), 333.

⁸ Dem Grabungsleiter, Dr. Coşkun Özgünel bin ich für die Publikationsgenehmigung zu grossem Dank verpflichtet. Ing. Dr. W. Koenigs und Resul Uysal gilt auch mein besonderer Dank.

⁹ G. Gruben, *JdI* 78, 1963, 106 ff.

¹⁰ A. Bammer, *ÖJh* 47, 1964-65, 133 ff. und *Die Architektur des jüngeren Artemisions von Ephesos* (1972), 21 ff.

¹¹ Weber, a. O. 108 ff.

wohner mit der 'Basis' identisch sein, der von Weber beschrieben wurde, denn er sagt: "noch in einem Acker steckend liegt (sc. eine Basis) etwa 500 m entfernt südlich des Wegs der von Gülpınar zur Westküste führt"¹². Er vermerkt, dass das Stück "verschleppt, wiederverwendet und dafür mit einer künstlichen, mir unverständlichen Eintiefung in seiner Oberseite versehen"¹³ wurde. Diese Vertiefung, die unsere Trommel auch aufweist, deutet darauf hin, dass sie als Weinpresse verwendet worden ist.

In einer alten Weinpresse bei Öküzbaşı (Ochsenkopf) zwischen Gülpınar und Tuzla liegt auf der einen Seite der Strasse eine zweite Trommel, die leider in der letzten Zeit teilweise zerschlagen ist, während sich auf der anderen Strassenseite ein ionisches Kapitell des Apollon - Smintheus - Tempels befindet. Das Kapitell und die Trommel weisen die gleiche Eintiefung für die Verwendung als Weinpresse auf. Diese Trommel, die von Spratt und J. M. Cook auch gesehen wurde¹⁴, ist mit Phialen und Bukranien also mit Stierköpfen verziert (Abb. 2), nach denen die Stelle seit unbekannter Zeit Öküzbaşı (Ochsenkopfstelle) genannt wird.

Newton schreibt bei seiner Einleitung folgendes¹⁵: "By a singular piece of good fortune, all the drums belonging to one column except the uppermost were found; and as the lower diameter of the missing drum is given by the upper diameter of the drum on which it rested, and its upper diameter is given by the circle of capital...". Offensichtlich hat Pullan vergeblich nach obersten Trommeln mit Kanneluren gesucht, denn jetzt sind Beweise vorhanden, um mit Sicherheit zu behaupten, dass die Säulen an Stelle der obersten kannelierten Trommeln Relieftrommeln hatten. Es kann hier noch nicht gewagt werden, zu entscheiden, welche Säulen sie getragen haben oder ob sie auf allen Säulen angebracht waren. Es darf aber angenommen werden, dass es wenigstens zwei Arten von Darstellungen an *columnae caelatae* gab, von denen eine unbekannte Anzahl mit figürlichen Darstellungen, die übrigen mit Phialen und Bukra-

¹² Ebd. 107.

¹³ Ebd. 107.

¹⁴ Newton, a.O. 40 "I found a circular pedestal of white marble, sculptured with festoons of flowers between bullheads..."; J. M. Cook, a.O. 229, Abb. 29c "... and a marble bukranium base about 90 cm across...".

¹⁵ Newton, a.O. 41; ebenda Pullan, 46.

nien verziert waren. Es scheint, dass gerade die Säule, die Pullan gemessen hat, eine Relieftrommel hatte.

Die Anordnung der Relieftrommel ans obere Ende der Säule wird durch die Kanneluransätze unter den Relieftrommeln zweifelsfrei bewiesen (Abb. 3). Die Ansätze der 24 Kanneluren haben eine Höhe von 8 cm. Der 50 cm hohe Reliefgrund wird von oben und von unten von 7 cm hohen Toroi begrenzt. Die Gesamthöhe der Figuraltrommel beträgt 72 cm. Der obere Durchmesser der Figuraltrommel (104.5 cm) stimmt mit dem Durchmesser der Kapitellunterseite (109 cm) überein. Auf der anderen Seite passt der untere Durchmesser der Figuraltrommel zum oberen Durchmesser der zweitobersten Säulentrommel (100 cm), auf die sie gehört und von denen einige vorhanden sind.

Bei unserem letzten Besuch in Gülpınar haben wir bei der "Karaağaçkuyusu" genannten Stelle eine Basis des Tempels zusammen mit einer dritten Figuraltrommel gefunden. Ihre Figuren waren völlig abgeschlagen. Da die Trommel auf dem Kopf steht, sind die Kanneluransätze einwandfrei zu sehen und zu messen (Abb. 4).

Die Relieftrommeln des Smintheion waren nach diesen drei Beweisstücken als obersten Säulentrommeln unter den Kapitellen angebracht. Doch darf man diese Tatsache nicht verallgemeinern. Selbst bei diesem Tempel muss man sich fragen, wie man die verzierten Teile der Trommel von unten sehen konnte, immerhin waren die Säulen niedriger (11.79 m)¹⁶ und die Umgänge wegen der pseudodipteral Form breiter, obwohl die Säulen in pyknostyler Ordnung standen. Daraus ist jedoch nicht unbedingt zu schliessen, dass auch die columnae caelatae des jüngeren Artemision von Ephesos auch unter den Kapitellen angebracht waren¹⁷. Denn die Höhe der Säulen (17.65)¹⁸, die dipterale säulenordnung und das zwischen Pyknostylos und Systylos liegende Intercolumnium¹⁹ hätten die Sichtbarkeit der Darstellungen auf den Figuraltrommeln noch stärker vermindert²⁰.

Auf die Darstellungen der Figuraltrommeln und ihre Datierung kann hier nicht eingegangen werden, da sie mit anderen Fragen des Tempels bei der endgültigen Publikation ausführlich diskutiert werden sollen.

¹⁶ Ebd. 55.

¹⁷ Bammer, a.O.

¹⁸ Gruben, Die Tempel der Griechen (1966), 336 Abb 269-271.

¹⁹ Verf. Das ionische Normalkapitell in hellenistischer und römischer Zeit in Kleinasien, *IstMitt Bh* 20, 1980, 122.

²⁰ Ebd. 47 ff, 121 ff. Die Photos stammen vom Verf.

APOLLON SMINTHEUS TAPINAĞI'NIN FIGÜRLÜ SÜTUN TAMBURLARI (ÖN RAPOR)

ORHAN BİNGÖL

Hellenistik dönemin mimarlık tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Bu dönemde mimarlar görgü, bilgi ve deneyimlerini yapıtlarında amaç, plan ve ayrıntı olarak kaynaştırmış ve onları hem kendi dönemlerine hem de sonraki dönemlere armağan etmişlerdir. Arkaik ve Klasik dönemler gibi Hellenistik dönem de mimarlık tarihindeki ününe Anadolu ve adalardaki ion düzenindeki tapınaklarla ulaşmıştır. Hellenistik dönem yapılarının bu denli ünlü olmaları yalnız sayılarının azlığından değil, aynı zamanda ve belki de daha fazla, onların şimdiye değin çözümlenmemiş sorunlarından ve yetersiz araştırmalar nedeniyle tüm özellikleriyle tanınmamış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu önemli yapılardan biri Anadolu'da Troas bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Chryse'deki Apollon Smintheus tapınağı'nın 1966 yılında bilim dünyasına H. Weber tarafından ikinci kez tanıtılıp, anımsatılması, tapınağın ilk kez kazıldığı tarih olan 1866 yılından tam 100 yıl sonra gerçekleştirilebilmiştir¹. O tarihte Dilettanti Cemiyeti tarafından görevlendirilen Pullan² tarafından yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkartılan kalıntıların önemi, üç ayrı antik kaynak tarafından bize aktarılmış olmasından da anlaşılmaktadır³.

Apollon Smintheus tapınağı, eski adıyla Külahlı bugünkü adıyla Gülpınar köyündedir. Gülpınar, Ayvacık'tan Behramkale'ye (Assos) kadar olan 16 km. lik asfalt yoldan sonra, Assos'tan kuzeye yönelen yolun 26. km. sindedir. Köye ayrıca Çanakkale'den, Ezine üzerinden de ulaşılabilir. Tapınağın kalıntıları yamaçtaki yerleşim alanının aşağıda, tarlalarla birleştiği yerde "Bahçeleriçi" diye adlandırılan kesimdedir.

¹ H. Weber, *IstMitt* 16, 1966, 100 vd. Lev. 13-16.

² C. T. Newton - R. P. Pullan, *Antiquities of Ionia IV* (1881) 40 vd. Lev. 26-30.

³ Homeros, *Iliada*, I, 27 vd.; Strabon, 13, 604, 48; Pausanias, X, 12, 3.

Tapınağın önemi ve Hellenistik dönem mimarlık tarihindeki yeri bilim dünyasınınca daima vurgulanmıştır. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün de yerinde görüş ve izinleriyle 1980 yılı yazından başlayarak tapınakta Doçent Dr. Coşkun Özgünel'in başkanlığında yapılacak kurtarma kazıları, yıllardan beri unutulmuş ve yeniden toprak altında kalmış bu önemli yapının gün ışığına çıkarılmasına olanak sağlayacaktır⁴. Şu anda tapınak ve onun çevresinde doğanın olumsuz etkilerine bırakılmış eşsiz değer ve önemdeki mimari parçaların ve figürlerle bezeli çeşitli friz parçalarının⁵, yeni kazılarla elde edilecek diğer örneklerle birlikte korunmaları ve bilim dünyasına tanıtılmaları böylece gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu satırların amacı tapınağın çok önemli bir özelliğini, ayrıntılı sonuçlar sonradan sunulmak üzere, bilim dünyasına şimdiden duyurmaktır.

Anadolu'da sütunları figürlü tamburlarla (columnae caelatae) bezeli iki büyük tapınak tanınmaktadır. Bunlar Didyma Apollon⁶ ve Efes Artemis⁷ tapınaklarıdır. Bu örneklerle şimdi üçüncü bir tapınağı, Gülpınar'daki Apollon Smintheus Tapınağı'nı ekleyebilecek somut kanıtlara sahip bulunmaktayız.

Gülpınar'da tapınak yakınında figürlerle bezeli friz ve diğer mimari parçaların yanında, üzerinde 14 insan figürünün yer aldığı bir sütun tamburu durmaktadır (Res. 1). Üzerinde üzümpresi olarak kullanıldığını belgeleyen bir oyuğa sahip bu tamburun, Weber'in bir tarlada gömülü olarak gördüğü mimari eleman olduğu yöre halkının verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır⁸.

Gülpınar ile Tuzla arasındaki yol üzerinde, bugün "Öküzbaşı" diye adlandırılan yörede ikinci bir sütun tamburu bulunmaktadır. Tambur, Phiale ve Bukranion yani boğa başları ile bezenmiştir (Res.-

⁴ Chrysa - Smintheion (Gülpınar) kazısı başkanı Doçent Dr. Coşkun Özgünel'e bu satırları yayınlama hakkını bana verdiği için teşekkür etmeyi bir borç bilirim. İlgisi ve yardımları için Gülpınar köyü muhtarı Resul Uysal'a ayrıca teşekkür ederim.

⁵ Weber, aynı eser, 107 vd.

⁶ G. Gruben, JdI 78, 1963, 106 vd.

⁷ A. Bammer, ÖJh 47, 1964-65, 133 vd.; Die Architektur des jüngerer Artemisions von Ephesos (1972), 21 vd.

⁸ Weber, aynı eser, 107.

2). Yörenin tambur üzerindeki bu Bukranion'lardan ötürü bilinmeyen bir zamandan beri "Öküzbaşı" diye adlandırıldığı anlaşılmaktadır⁹.

Newton¹⁰ önraporunda "büyük bir şans sonucu bir sütuna ait bütün tamburları bulduklarını, fakat en üst tamburun ele geçmediğini" söylemektedir. Figürlerle ve Phiale - Bukranion'larla bezeli bu tamburlardan anlaşıldığına göre Pullan, alt tamburlar gibi yivli olması gerektiğini düşündüğü sütunun bu en üst bölümünü boş yere aramıştır. Sütunların en üst bölümlerinde, başlıkların hemen altında figürlerle bezeli tamburların yer aldığı, şu anda elimizde olan örneklerle koşulsuz kanıtlanmış olmaktadır. Figürlü tamburların alt kesimlerinde bulunan 8. cm yüksekliğindeki sütun yivleri (Res. 3), bu öğelerin başlığın hemen altında yer aldıklarını ve sütun yivlerinin bu figürlü kısımların hemen altından başlayarak sütun kaidesine kadar indiklerini gösteren en önemli kanıttır. Ayrıca figürlü sütun tamburlarının üst çapları (104,5 cm), ion başlıklarının alt çapları (109 cm.) ile; yine figürlü sütun tamburlarının yivli alt çapları (100 cm.), üzerine oturdukları yivli sütun tamburlarının üst çapları ile uyum içerisindedirler.

Gülpınar'a yaptığımız son gezi sırasında "Karaağaç kuyusu" diye adlandırılan yörede tapınağa ait bir kaide ile birlikte üçüncü bir figürlü sütun tamburu daha bulduk. Figürleri tamamen kırılmış olan bu tamburun başaşağı durması sütun yivlerinin kesin olarak saptanmalarına bir kez daha olanak sağlamıştır (Res. 4).

Apollon Smintheus tapınağında figürlü sütun tamburlarının başlıkların hemen altında yer almalarını bu çeşit sütunlara sahip her yapı için geçerli bir ölçü olarak görmek, yanılgılara neden olabilir düşüncesindeyiz. Bu tapınakta bile sütunların pek yüksek olmamalarına (11.79 m), Pseudodipteros plandan ötürü geniş bir pteron'a sahip olmasına karşın sütunların pyknostylos (sık aralıklı) düzenleri, bu figürlü tamburların aşağıdan nasıl görülebileceği sorununu akla getirmektedir. Daha yüksek (17.65 m.)¹¹ ve çift sıralı sütunlara sahip Efes Artemis tapınağında, sütun aralarının

⁹ Newton, aynı eser, 40; J. M. Cook, *The Troad* (1973), 229, Res. 29c.

¹⁰ Newton aynı eser, 41.

¹¹ Gruben, *Die Tempel der Griechen* (1966), 336.

pyknostylos dan systylosa (dar aralıklı) yaklaşan bir oranda oldukları da göz önüne alınırsa böyle bir durumun figürlerin görünmesi yönünden daha büyük sakıncaları olacağı ortadadır¹².

Burada tamburlardaki figürler ve tarihleme konularında ayrıntılara girmek duyurunun amaçları dışındadır. Bu konular tapınağın diğer sorunları ve öğeleriyle birlikte ayrıntılı olarak incelenecek ve sonuçlar bilim dünyasına ayrıca sunulacaktır.

¹² Bammer, aynı eserler. Karşıt görüş olarak Bk. O. Bingöl, Das ionische Normalkapitell in hellenistischer und römischer Zeit in Kleinasien, IstMitt. Bh. 20, 1980, 47 vd. 121 vd. Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Abb. — Res. 1

Abb. — Res. 2

Abb. — Res. 3

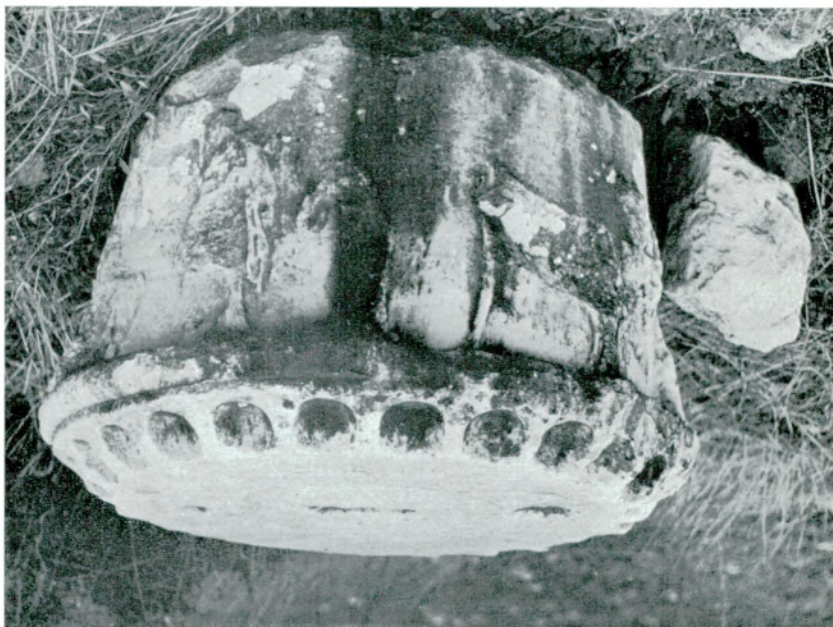

Abb. — Res. 4

ALA EL-DİN KEYKUBAD'IN MELİKLIK DEVİRİ SİKKELEİ

İBRAHİM ARTUK

Ala el-Din Keykubad I. Gıyas el-Din Keyhusrev'in ortanca oğlu ve I. İz el-Din Keykâvus'un halefi ve kardeşidir. Onun devri Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun en şa'sa'alı ve mes'ut zamanlarından birini teşkil eder. Zamanını iki devreye ayırmak mecburiyetindeyiz:

1. Meliklik
2. Sultanlık

Biz burada Ala el-Din Keykubad'ın, sadece Meliklik devrinde basılan Sikkelerinden söz edeceğiz.

İstanbul Arkeoloji Müzesi İslâmî Sikke Kabinesinde ve bazı hususî koleksiyonlarda Keykubad'ın, aşağıda izah edilecek olan tipte, bakır bir Sikkesi görölmektedir. Bu sikkenin kesim yeri ve tarihi yoktur. 30 mm. kutra ve 9,85 gr. ağırlığa maliktir.

Ön yüzünde:

Başı haleli, sağa dönük bir süvari sağ tarafında bulunan bir arslanı mızrakla vurmaktadır. Başının bir tarafında « الناصر لدين الله » diğer tarafında « أمير المؤمنين » ibaresi,

Arka yüzünde ise:

*

المك المنصور
كيقباد بن كيمخسرو
نصير أمير المؤمنين

Nakış

okunmaktadır¹). (Resim 1).

¹ S. Lane - Poole, Catalogue of oriental Coins in the British Museum, London 1877, Vol. III, s. 78, No. 176; Ahmed Tevhid Meskûkât-ı Kadime-i İslâmîye Katalogu, Kısım-ı rabi', Kostantiniye 1321, s. 146, No. 211; İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, İstanbul 1971, C. I, s. 359, No. 1092.

1196 da babası Keyhusrev İstanbul'a gittiği zaman İz el-Din Keykâvus ve Keykubad'da beraberinde bulunuyordu. En küçük Şehzâde Celâl el-Din Kayferidûn henüz doğmamıştı. Bu itibarla babaları Gıyas el-Din Keyhusrev 601-608 (1205-1211)² bu ikinci cülüsünü 601, 602 senesinde gösteren müverrihler vardır. Mamafi kendisinin 601 senesinde Konya ve Kayseri'de basılmış sikkeleri bulunduğunu göz önünde tutarak cülüsünü 601 senesinde kabul etmek zaruridir³.

Konya'da saltanata geçince 601 (1205) senesinde çocuklarını selçuk ananesine uygun olarak birer eyalete göndermiştir. Büyük Şehzâde İz el-Din Keykâvus'a Malatya'yı ve ortanca oğlu Ala el-Din Keykubad'ı evvelce Süleyman Şahın Melik bulunduğu Tokat ile beraber bütün Danişmend İline Melik nasbetti⁴.

Fakat ne varki Sultanın yaptığı bu tayin vaktiyle II. Kılıç Arslan'ın çocuklarına bahşetmiş olduğu geniş salahiyet ve tasarruf mahiyetinde değildi. Genç şehzadeler tayin oldukları yere sadece sultan adına bir idare salâhiyetine sahip olabileceklerdi. Bunların kendi adlarına hutbe okutup sikke bastırmaları, hatta komşu devletlerle de harp ve sulh yapmaları salâhiyetleri dışında idi.

² İbn el-Esir, el-Kâmil fi'l-târih, Bulak 1303, C. 12, s. 77 Gıyas el-Din Keyhusrev'in cülüsünü 601 senesi Recep ayında; Ebu'l-Fida 601 senesinde cülüs etti diyor, Ebu'l-Fida, Târih el-Muhtasar fi ahbar el-Beşer, İstanbul 1286; İbn Vâsıl, Müferric el-Kurub fi ahbar beni Eyyub, Mısır 1953, C. III. s. 166; İbn Kesir, el-Bidâye ve'l-nihâye, Mısır 1358, C. 13, s. 41; İbn-i Bibi ise Gıyas el-Din Keyhusrev'in Konya'ya gelişinin 602 senesi Recep ayında olduğunu bildirir, İbn-i Bibi, Farsca Muhtasar Selçuknâmesi tercümesi, Feridun Uzluğ basması, Ankara 1941, s. 41; Münecim - başı Ahmed ise 602 senesini kabul ediyor, Sahâ'if el-ahbâr, İstanbul 1285, C. 2, s. 563; Anonim, Târih-i Âl-i Selçuk, Naşiri Feridun Uzluğ, Ankara 1958, s. 41 de Konya'da cülüs tarihi olarak 601 senesini buluyoruz; Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 274. Aynı Müellif, Keyhusrev I, İslâm Ansiklopedisi C. 6, s. 615; Prof. Dr. İ. Kafesoğlu, Selçuklular, İslâm Ansiklopedisi C. 10, s. 382.

³ Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu kısım-ı rabi', s. 129; İsmail Galip, Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye, İstanbul 1359, s. 19.

⁴ İbn-i Bibi, El-Evâmir el-Alâ'iyye fi'l-umûr el-Alâ'iyye, Türk Tarih Kurumu 1956, s. 90, 93; İbn-i Bibi, Necati Lugal - Adnan Erzi, Ankara 1957, C. I, s. 131, 135; Nejat Kaymaz, Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitâtının İdare mekanizmasının rolü, kısım I, s. 132, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Ataşırılmaları Dergisi, Ankara 1966, C. II, S. 2-3.

608 (Haziran 1211) senesinde Keyhusrev'in şهادeti üzerine toplanan devlet erkânı şehzadelerden hangisinin tahta çıkarılması meselesini müzakere ettikleri sırada Maraş Meliki Nusret el-Din en büyük Şehzâde üzerine durunca onu saltanata geçirmeğe karar verdiler⁵.

Bunun için İz el-Din Keykâvus Konya'dan Kayseriye gitti. Bu yolculuk beş gün sürdü. Devlet erkânı onu Gedük'te karşıladı. Bu suretle İz el-Din Keykâvus 6 sefer 608 (21 Temmuz 1211) de merasimle tahta çıkarıldı⁶.

Sultan Konya'ya gideceği esnada Tokat Meliki el-Melik el-Mansur Keykubad ötedenberi sıkı münasebetlerde bulunduğu amcası Erzurum Meliki Mugis el-Din Tğrul Şahı ve eski uç beylerinden Zahir el-Din İli'yi Ermeni Kralı II. Leon'u ittifakına alarak Kayseri'ye gelip kuşattı. Çok nazik ve müşkül bir durumda bulunan Keykâvus, Mubariz el-Din Çevlı, Zeyn el-Din Başara ve Mubariz el-Din Behramşah gibi emîrleri istişareye çağırıldı. Sultan bunlara, gece yarısı şehri bırakarak Konya'ya gitmeği, orada uç beyleri ve askerleri toplamayı düşündüğünü söyledi. Adı geçen bu emîrler bu teklife itiraz ederek yolda yakalanabileceğini söylediler. Kayseri Valisi Celâl el-Din Kayser müttetikleri birbirlerinden ayırmanın mümkün olduğunu ve ilk olarak Ermeni Kralını bu ittifaktan ayırmanın mümkün olduğunu ve ilk olarak Ermeni kralını bu ittifaktan ayıracağını söyledi. Onun bu fikri kabul edildi. Celâl el-Din Sultandan Kral II. Leon'a verilmek üzere çok kıymetli hediyeler ve altınlar alarak gece yarısı Kralın karargâhına gitti, hediyeleri takdim ederek Kralın savaş sahnesinden çekilmesini temin etti. Ertesi gün Erzurum Meliki Mugis el-Din Tuğrulşah dahi biraderzadesine haber vermeden çekilip gitti. Keykubad artık muvaffakiyet imkânı kalmadığını anladığından, ordusunu alarak Ankara'ya çekilmişti⁷.

Mahalli darbı ve tarihi bulunmayan bakır sikkenin bu zamanda kesilmiş olması muhtemeldir.

⁵ Nusret el-Din Hasan b. İbrahim Maraş vilâyetinin irsî valisi idi. Adına yazılmış kitabelerde الامير الاسفيسلار veya ملك الامراء şeklinde geçer. Mükrimin Halil Yınanç, Maraş Emîrleri, TTEM, sene 14-15 s. 347.

⁶ Prof. Dr. O. Turan, Selçuklular zamanında Türkiye s. 294.

⁷ İbn-i Bîbî, El-Evâmir el-Alâ'iyye..., s. 114 ve devamı; Halil Edhem, Kayseriye Şehri, İstanbul 1334, s. 36.

Zahir el-Din İli'de bu sıralarda kendisinden ayrılarak Niğde'ye geldi. Ala el-Din namına mukavemet hazırlıklarına girişti. Kardeşi Keykâvus devlet işlerini ve dış ilişkileri (münasebet) yoluna koyduktan sonra kendisine bir engel teşkil eden kardeşi Keykubad'ı artık itaate almağa azm etti. Bunun için Sultan Konya'da savaş hazırlıklarına başlayarak Ankara üzerine yürüdü. Kardeşi Ala el-Din Keykubad kale ve surları tahkim ederek müdafaa tedbirlerini aldı. İz el-Din Keykâvus şehri kuşatıp kaleyi mancınıklarla döğdüğü halde sukutu mümkün olamıyordu. Bununla beraber Sultan muhakkak surette bu işi halletmek istiyordu. Bu sebeple yaklaşmakta olan kış için, ordusuna ve hayvanlarına, şehrin istihkâmları haricinde meskenler inşa ettirdi. Bu arada şehrin karşısında bir medrese bina ettirerek ona vakıflar yaptı, muhasara sırasında medreseyi kendisine karargâh ittihaz etti⁸.

Muhasaranın uzaması sonucunda şehirde kıtlık başlamıştı. Ala el-Din Keykubad, Halep Eyyubilerinden el-Melik el-Zahir'in tavasutunu istedi. Sultan el-Zahir'in elçisi Taki el-Din Ali'ye teslimden başka bir hal sureti mevcut bulunmadığını söyledi. Bu durum karşısında Ala el-Din Keykubad şehir halkına ve kendi hayatına dokunulmamak şartıyla teslim oldu. Bir iki gün sonra O Malatya nevasihisinde bulunan Minşar kalesine gönderildi⁹.

İbn-i bibî vak'anın yılını vermiyor, Müverrih Ebu'l - Fida ve İbn Vasıl vak'ayı 609 senesinde gösteriyorlar¹⁰.

Keykubad bilahare Kezerpirt kalasında hapsedildi. Melik el-Mansur Keykubad'ın yukarıda ta'rif ettiğimiz sikkesinden başka 608 senesinde Tokat'ta basılmış aynı tip gümüş sikkesi mevcuttur. Sikke Şerafeddin Erel ve Yapı Kredi Bankası (İstanbul) tarafından neşredilmiştir. 24 mm. kutruna ve 2,95 gr. ağırlığında olan bu sikkenin ön yüzünde, başı haleli ve sağa müteveccih bir süvari, sağ tarafında bulunan bir arslanı mızrakla vurmaktadır. Yukarıda ve

⁸ İbn-i Bibî'den Alâ el-Din Keykubad'ın sultan olunca bu medreseyi yıkdırdığını öğreniyoruz: İbn-i Bibî 134-135.

⁹ المنشار بكسر اوله بلفظ المنشار الذي يشق به الخشب و هو حصن قريب من الفرات .
Yâkût el-Hamevî, Mu'cem el-Buldân, Leipzig 1869, C. 4, s. 661.

¹⁰ Ebu'l-Fida, C. III. s. 120; Cemâl el-Din Muhammed b. Sâlim b. Vâsıl, Mufarric el-kurûb fî ahbâr benî Eyyûb, Naşiri Cemal el-Din Şeyyal, Kahire C. III, s. 217-218.

başın bir tarafında الله الناصر الدين diğer tarafında امير المؤمنين ibaresi okunmaktadır.

Arka Yüzünde:

	ضرب ببلدت	
	الملك المنصور	
توقاة سنة	علاء الدولة والدين	سنة وسنة
	ابو المظفر	
	كيقباد بن كيخسرو	
	نصير امير المؤمنين	

(Resim 2) ¹¹.

İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ahmed Tevhid Bey Koleksiyonunda buna benzer bir gümüş sikke de mevcuttur. Aşağı yukarı 24 mm. kutrunda, 2,95 gr. ağırlığında bulunan bu sikkenin ön yüzünde: başı haleli ve sağa dönük bir süvari, sağ tarafında bulunan bir arslanı mızrakla vurmaktadır. Süvarinin başının bir tarafında الله الناصر الدين diğer tarafında امير المؤمنين ibaresi okunmaktadır.

Arka yüzünde:

	ضرب ببلد[ت]	
	الملك المنصور	
توقاة سنة	علاء الدولة والدين	سنة وسنة
	ابو المظفر	
	كيقباد بن كيخسرو	
	نصير امير المؤمنين	

(Resim 3) Burada gördüğümüz her iki Keykubad الملك المنصور dan başka علاء الدولة والدين ابوالمظفر unvanını da almaktadır. Bu unvan Anadolu Selçuklu Meliklerinde görülen ilk unvandır.

¹¹ Şerafeddin Erel, Nadir Birkaç Sikke, İstanbul 1963, s. 5, No. 6; Yapı ve Kredi Bankası, Selçukluların nadir Paralarından bazıları ve Cimri Sikkeleri, İstanbul 1972, s. 7, No. 8.

608 tarihli sikke babasının ölümü senesinde Tokat'ta kesilmiştir. Keykubad'ın saltanat iddiasına rağmen henüz hukuken ve fiilen bu makamı elde edemediği için, Sultan değil, sadece الملك المنصور unvaniyle iktifa ettiğini görüyoruz.

609 yılında basılan gümüş sikkesi ise, kardeşi İz el-Din Keykâvus'un saltanatının 2. yılına raslamakta ve hatta tevkif tarihine kadar Tokat'ın uhdesinde kaldığını tesbit etmiş bulunmaktadır.

Bu sikkeler, aynı zamanda, Keykubad'ın büyük babası 2. Kılıç Arslan'ın on bir oğluna müstakil birer Meliklik tanımış olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

1

2

3

KAYSERİ'NİN İNCESU İLÇESİNDE ŞEYH TURESAN ZAVİYESİ

MEHMET ÇAYIRDAĞ

Kayseri'nin İncesu İlçesi ile Ürgüp'ün Başköy'ü arasında bulunan ve Tekke Dağı adıyla anılan sarp tepeler üzerinde, halk tarafından "Tekke" diye bilinen, Birinci Alaaddin Keykubad'ın zevcesi Mahperi Huand Hatun tarafından yaptırılmış olan bir Selçuklu binası vardır ki buraya ulaşmanın zorluğu sebebi ile eserin bugüne kadar neşri yapılmamıştır. Sözkonusu yere gitmek üzere, tekkeye ismini veren Şeyh Turesan'ın ahfadından olduğunu söyleyen Kayseri Müzesi memuru Kemal Şeyhoğlu'nun kılavuzluğunda, binanın planlarını çizecek olan Kayseri Müzesi Heykeltraşı Tevfik Elkovan ve fotoğrafları çekecek müze asistanı Ali Yeğen ile birlikte hareket ettik. Kılavuzumuz bizi Başköy'ün kuzeyinde –zaviye vakfiyesinde ismi geçen– Sultanım mevkiine getirdi. Burada otomobili terkedip kuzey istikametine İncesu'ya doğru, kalıntılardan eski bir yol olduğu anlaşılan –vakfiyede geçen ve halen söylenen ismi ile "Ulu yol"– vâdiden dağa tırmanmağa başladık. İki kilometre kadar bu istikamette gittikten sonra, tepenin İncesu'ya doğru tekrar dere şeklinde alçaldığı yerde eski yol izinden ayrılarak batıya dönüp 1,5 kilometre kadar bir tepe daha tırmanarak –Tekke Dağı– buradaki en yüksek tepeler arasında bulunan zaviyeye gelebildik. Geçtiğimiz güzergâh yürünmesi zor şekilde taşlık ve kayalarla örtülü olup kısmen patika şeklinde idi. Tekkenin bulunduğu vadiye halk "Durağım" demekte ve bu konuda bir efsaneden bahsetmektedir.

BİNANIN MİMARİSİ:

Bina genel olarak, güneyde 78 cm.lik mescid çıkıntısı dahil 21,18 × 14,12 M. ölçüsünde dikdörtgen bir plana sahiptir (Bakınız plan). Dağ başında malzeme bulma ve taşıma zorluğu inşaatta etkisini göstermiştir. Dıvarlar çepeçevre, ortalama 20 × 30 cm ebadındaki sıralı küçük kesme taşlarla örülmüş, işçilik iyi olmadığından taş aralarında açıklıklar kalmıştır (Resim 1).

BİNANIN BÖLÜMLERİ:

Cümle Kapısı: Binaya doğrudan, cephe duvarı ile aynı hizada, basık kemerli 108×150 cm ölçüsünde tek kapıdan girilir (Resim 2). Mermer Kapı eşiği yerden 35 cm yükseklikte olup kırılarak iki parçaya ayrılmıştır. Kapı söveleri yığma olarak inşa edilmiştir. Söveler üzerinde üzengiye geçiş hizasında, iki yanda 10 ar cm içe taşan konsollar bulunmaktadır. Bunların üzerine üzengi taşları ve yedi kemer taşı basmaktadır. Kemerin ve sövelerin üzerine sonradan beyaz kireç badana yapılmıştır. Kapının etrafını söve ve kemer taşlarından sonra, dış duvarla içe 45 derecelik meyil - pah yapan bir pervaz çevirmektedir. Kapı üzerinde hemen bu pervazdan sonra binanın kitabesi, bunun da üzerinde, 90×50 cm ölçüsünde salona açılan bir pencere bulunmaktadır. Kapı kemerlerinin arkasında kapı nişinin üzeri, duvar kalınlığını taşıyan ağaç kirişlerle örtülmüştür. Bu örtü şekli binanın diğer bütün iç kapılarında da tatbik edilmiştir. Kapının halen sonradan yapılmış, basit ahşap tek kanadı bulunmaktadır.

Orta Bölüm-Kapalı Avlu: Cümle kapısından binanın doğu-batı istikametinde uzanan beşik tonozlu kapalı avlu - salonuna girilir. Burada hemen sağda orta bölüme dik bir tonoz ile sağlı, sollu odalara açılan kapılar bulunmaktadır. Avlu tonozunu ortada birbirinden 150 cm açıklıkta iki sivri kemer desteklemektedir. Sivri kemer arasında binanın, 150 cm çapında, 100 cm derinliğinde küçük kubbesi yer almıştır. Orta tonoz batıda, türbe ve oda kapılarından sonra alçalıp bir kademe meydana getirerek sona ermektedir. Bu kısmın altında, sonradan yapıldığı anlaşılan ve iki yanda kısa ahşap trabzonları bulunan, yerden 65 cm yüksekliğinde, üzeri ahşap döşemeli bir seki bulunmaktadır. Sekinin doğu duvarında bir kare dolap nişi, güney duvarında da türbeye açılan pencere bulunmaktadır. Orta bölümün sağında avluya dik tonozun hemen önünde başlayann, baş kısımları profilli 25×25 cm ölçüsünde 10 adet asma taş basamakla 80×60 cm ebadındaki dam kapısına çıkılır (plan, C - C¹ kesiti). Merdivenin altında, içine çeşme taşı konmuş, sivri kemerli bir niş ve bu nişin sağında küçük bir kandil nişi, solunda basit bir rozet - çiçek motifi bulunmaktadır. Avlunun tabanı dağda tabii olarak bulunmuş, kenarları gayrimuntazam ince sal taşları ile kaplanmıştır.

Mescit: Kapalı avlunun cümle kapısına göre solundaki ilk kapı zaviye mescidinin kapısıdır. 143×88 cm ebadındaki bu kapı

Res. 1 — Doğu cephesi

Res. 2 — Cümle kapısı

M. Çayırdağ

Res. 3 — Mescid kapısı

Res. 4 — Kitabe

da cümle kapısı gibi konsollu, basık kemerli ve etrafı kapı sövelerini 5 er cm kadar duvar yüzeyinden içe çeken pervazlıdır. Üzeri ince ve sık oluklar oyularak süslenmiş ahşap kapı kanatları orijinaldir (Resim 3). Tek tonozlu mescidin kible duvarında kenarı basit silmelerle çevrili mihrap nişi binanın dışına 68 cm taşmıştır. Mihrabın üzerinde iki yanda, biri kapatılmış iki basit mazgal ışıklık vardır. Dıvarlarda küçük raf nişleri bulunmaktadır. Taban ahşap döşemelidir.

Türbe: Yine cümle kapısına göre solda, orta avluya açılan ikinci kapı türbe kapısıdır ve diğer iç kapıların –mescit dahil– benzeridir. Tonozla örtülü bu odanın ortasından sonradan parça taşlarla yapılmış irice bir sanduka vardır. Doğu ve güney duvarında iki mazgal ışıklık, kuzey duvarında salona açılan alçak bir pencere bulunmaktadır.

Oda: Türbenin karşısına isabet eden, batıda sağdan birinci kapı bir odaya açılmaktadır. Salondaki seki bu odanın kapısının bir kısmını kapatmış, bu yüzden giriş zorlaşmıştır. Odanın tabanı avlunun tabanı gibi taş döşemelidir, fakat döşemeler bozulmuştur. Odanın, batıda tavanla birleşen 60 × 60 cm ölçüsünde bir penceresi bulunmaktadır. Tavan tonozla örtülü olup dıvarlarda küçük kare nişler vardır.

Mutfak: Odanın doğusundaki, sondan ikinci kapı mutfağa açılır. Bu küçük odanın tonozunun ortasında dama açılan 50 cm çapındaki yuvarlak bir baca deliği bulunmaktadır. Dıvarlarda du-man izleri görülmektedir. Taban döşemesi bozulmuştur.

Han kısmı: Binanın kuzeyini, iki takviye kemeri ile desteklenen uzun bir tonozun örttüğü han kısmı kaplamaktadır. Dıvarlarda nişler ve hayvan bağlanacak delikli taşlar bulunan bu bölüme sonradan basit mezarlar yapılarak mezarlık haline getirilmiştir. Hana cümle kapısının hemen sağında, orta avluya dik ve orta avlu tonozundan daha düşük tonozlu bir bölümden geçilmektedir. Bu bölümün tabanının, binanın doğu duvarına bitişik han kapısının karşısına isabet eden kısmı yol, bu yolla mutfak duvarı arasındaki kısım, yerden 35 cm yükseklikte seki halinde yapılmıştır. Yol ve seki diğer bölümlerde görülen döşeme taşları ile kaplanmıştır.

Bina içten sıvanmış ve beyaz renkte, kireçle badanalanmıştır.

Dam: Binanın damı toprak örtülü olup bunun da üzeri dahildeki döşeme gibi muntazam olmayan ince taşlarla kaplanmıştır. Bu

taşlar kenarlarda duvar üzerini de örtüp dışarı taşarak basit saçakları meydana getirmiştir. Üst döşemenin büyük bir kısmı bozulmuş ve taşları kaybolmuştur. Çörtenler de basit su olukları şeklindedir. Ortada bulunan küçük kubbenin üzerine bir taş alem dikilmiştir. Damda, alttaki tonoz yükseklik farkları sebebi ile avlu, mescit ve türbe kısmı daha yüksek tutularak bir kademe meydana getirilmiştir. Bu kademe cümle kapısının bulunduğu doğu duvarında açıkça görülmektedir. Avlunun cephesi yani kapı üzeri dıştan yan duvarlara göre daha yüksek inşa edilmiştir.

Divarlarda taşlar üzerinde bu devirde görülen çok miktarda taşçı işaretleri vardır.

Cümle kapısının dıştan iki yanında, binanın köşelerine kadar uzanan, yerden 70 cm yüksekliğinde taş sedir bulunmaktadır.

Binanın etrafındaki arazide yer, yer mezarlar görülmektedir.

BİNANIN TARİHİ:

Cümle kapısı üzerinde bulunan 60 × 50 cm ölçüsünde, dört satırlık mermer kitabe buradan düşüp kırılarak iki parçaya ayrılmış, kenarlarında yazılardan bazı kısımlar da parçalanarak kaybolmuştur (Resim 4). Bugün tekrar kapı üzerindeki yerine yerleştirilmiş olan bu kitabede:

امر بعمارة هذا المشهد في ايام دولت ا(لسلطان)
 الاعظم غياث الدنيا والدين سلطان سلاطين العرب
 والعجم ابي الفتح كيخسرو بن كية(باد).... (امير المومنين) الملائكة
 الكبيرة صفوة الدنيا والدين

yazılıdır. Tercümesi: “Bu meşhed Büyük Sultan Gıyased - dünya ve’ d-din acem ve arab sultanlarının sultanı Fethin babası müminlerin emiri, Keykubad’ın oğlu Keyhüsrev’in saltanat günlerinde, onun emriyle Büyük Melike Saffetü’ d-dünya ve’ d-din tarafından imar edilmiştir”. Baninin esas ismi ve tarih kısmı kırılmış ve silinmiştir.

Kitabede ismi geçen Keykubad’ın oğlu Keyhüsrev Anadolu Selçuklu sultanlarından olup 634-644 (Miladî 1236-1246) yılları arasında saltanat sürmüştür. Binanın banisi Büyük Melike Saffetü’ d-dünya ve’ d-din ise Kayseri’de cami, medrese, hamam ve türbeden

ibaret meşhur külliye yapıtıran (yapılış tarihi Hicri 635)¹, ayrıca Tokat'ın Pazar ilçesi yakınındaki İbilsel Hanı (yapılış tarihi 637), yine Tokat'ta Karamağra ve Zile arasında Çınçınlı Sultan ile Çekerek Suyu kervansarayları, Tokat - Zile arasındaki Hatun Hanını (yapılış tarihi 636) ve Artova civarındaki Taht Oba hanını inşa ettiren², Birinci Alaaddin Keykubad'ın zevcesi, İkinci Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Huand Hatun olup³ onun Şeyh Turesan zaviyesi kitabesindeki bu sıfatları, Kayseri Huand Camii kitabelerinde ve mezartaşlarında yazılı unvanlarına uymaktadır⁴.

Kitabede binanın ismi "meşhed" (şehitlik, türbe) olarak yazılmış olduğu halde, halen Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 732. defterin 168. sayfasında kayıtlı vakfiye tercümesinde "zaviye" olarak geçmektedir ki bina yapısı itibarıyla de bu mahiyeti taşımaktadır. Söz konusu vakfiye [tercümesi aynen şöyledir: "Sebeb-i tahrir-i kitab-ı mer'i budur ki liva-i Niğde ve Kaza-i Ürgüb'de mütemekkin olan Sultan Alaaddin Zevce-i Huand Hatun şer-i nebevide gelüb şöyle takrir-i kelam ve tabir-i ani'l - meram kılub dedi ki: Hal-i sahihamla temellük edindiğim Liva-ı Niğde ve Kaza-i Ürgüb müzafatından Sultanım nam karye ki on iki sehimden Sultancık ve Saraycık ve Kuzluca ve Bil Ziyaret ve Kabak Depe ve Zambucak ve Sunular Kalası ve karadan öz sıra sağ tarafa giden Öz Ovasın yolu kat' olu-

¹ Halil Edhem Kayseriye Şehri, İst. 1334, s. 63-85; Albert Gabriel, Monuments Turcs D'Anatolie Kayseri - Niğde, Paris 1931, s. 39-51; Mahmud Akok, Kayseri'de Huand Mimari Külliyesi, Türk Arkeoloji Dergisi, S. XVI-1-1, 1967, s. 5-12.

² Albert Gabriel, Monuments Turcs D'Anatolie II. Amasya - Tokat - Sivas, Paris 1934, s. 114-116; İsmail Hakkı, Kitabeler, İst. 1927, s. 74-78; Kurd Erdmann, Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts, Berlin 1961, s. 16, nr. 13, s. 57-58, 139-143, nr. 37, s. 189; Faruk Sümer, Bozok Tarihine Dair Araştırmalar, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayın No: 239, s. 310, 336-337; M. K. Özergin, Selçuklu Kervansarayları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. XV, s. 20, s. 147, 149, 150, 157, 163. Huand Hatun bütün hayratını oğlu Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yapmıştır. Kocası Birinci Alaeddin Keykubad zamanında yaptırdığı bir eser bilinmemektedir.

³ Huand Hatun Alanya (Alaiye, Kalonoros) tekfurı Kir Vart'ın kızı olup Alaaddin Keykubad'ın burasını 618 (1221 Milâdî) yılında fethi üzerine onunla evlenmiştir, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, İbni Bibi'nin farsça muhtasar Selçuknamesinin tercümesi, terc. M. Nuri Gençosman, Ankara 1941, s. 94-98; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İst. 1971, s. 336-337, 403-404.

⁴ Halil Edhem, a.e., s. 64-68.

nub Ulu yol ve Ağça Meşhed, Ulu Yol ve Saraycık ve yine Ulu Yol sıra Han Kaşına varınca ve Kaş sıra Fakıhlı Dervendi ve kaş sıra Sülüklü Pınarı ve kaş sıra Kum Başı ve Kâfirler Kal'ası Kaşı ve Çelebir Deresi Kaşı ve Karalar Kaşı ve Keklik Kaşı sıra Dedemli Kuyusu, öz sıra Kangallı Özü ve Beğ Çardağı önünden giden öz sıra ve Kibel Karaya giden yolu kat' edüb ve öz sıra Ak Köy Yolu Samed ve Göç Yolu ve Muslucuk ve Timurtaş Su adlı ve Çakmak Taşı ve yalnız Ceviz ve Eşekli Beleşine giden yol sıra Bil Ziyaretinde nihayet bulup bu zikr olunan araziden hasıl olan hububatın öşürlerin ve resm-i çift ve resm-i bennak ve resm-i cebe ve resm-i ganem ve resm-i Kovan ve resm-i bad-i heva ve resm-i arusane rızaen lillah ve Ruh-ı Muhammed Mustafa sallı Allahü aleyhi ve sellem için vakf eylemiştir. şöyle ki maezze-i kiramdan ve meşayih-i izamdan ve zaviye-i Şeyh Turesan için şart eylemiştir kim bade'l - iş'âi zikrullah kıraat idüp hulüsla bade'z - zikir Sure-i Mülk tilavet ide ve mezkûr şeyh Turesan zi-hayatta oldukça el-masraf bade't - tamirü'r - rekabet bu şartları eda ide, bade'l - intikal evlada meşruta olub evlad-ı seccade - nişin olanların ve cihet-i tevliyeti ve cihet-i meşihatı ve cihet-i kitabeti ve cihet-i nezareti ve cihet-i imameti ve cihet-i evladiyet ve meşrutiyet Şeyh Turesan'ın evladı ve evladının aslahına ve evlad-i evladı silsilesine ve ahibbasından gerekdirkim bu kavli ve şattını tebdil ve tağyir iderse, ruz-ı âhirette ve huzur-ı hakda davacıyım, şarti'l-vakıf kenesi's - şarı' kavlihi tealâ celle celalihu (فن بدآله بعد ماسمعه)

âyet-i kerime fehvası (فانآ ائمه على الذين يبدآ لونه ان الله سميع علم) üzere şart-ı vakfın taazzürü maveka' ketb ve terkim olundu, vakt-ı hacette izhar oluna, sene seman ve tisıyn ve hams mie" (resim 5). 1158 hicrî yılında birçok yazı hatalarıyla yazılan bu tercümede vakfiyenin tarihinin 598 yazılmasıyla ayrıca büyük bir hata yapılmıştır. Zira Huand Hatun, 618 yılında, Alanya'nın fethi üzerine Alaeddin Keykubad'la evlenmiştir (Bakınız Not 3) ve kitabeden anlaşıldığına göre de zaviyeyi, oğlu Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, yani 634-644 yılları arasında yaptırmıştır. Vakfiyede gösterilen ve Şeyh Turesan Zaviyesine vakfedilmiş olan mahal bugünkü Ürgüb ilçesine bağlı Başköy ile İncesu ilçesi arasındaki dağlık mıntıkadır ve Sultanım Kabak Tepe, Ulu Yol, Kum Başı (Kum Kyuu olarak), Kâfirler Kalesi (Gâvur Kalesi olarak), Karalar (Kararı Dere olarak), Keklik Pınarı (Keklicek Pınarı olarak),

Dedemli Kuyusu, Bey Çardağı, Kibel Kaya (Üç Kaya olarak) Akköy Yolu, Demirtaş Su mahalleri bugün de bilinmektedir. Huand Hatun bu araziden alınan hububatın öşrünü⁵, çift⁶, bennak⁷, cebe⁸, ganem⁹, kovan¹⁰, bad-ihava¹¹, ve arusane¹² vergilerini zaviye şeyhine bağışlıyor idi.

Turesan ismine gelince, binanın kitabesinde, yukarıda belirtildiği üzere zaviyeden bahis olmadığı gibi Turesan ismi de geçmemektedir. Fakat vakfiyeye göre Turesan, zaviyenin şeyhi olup vakfın da ilk mütevellisidir. Mahperi Huand Hatun bu mütevelliliği onun ahfadına bırakmıştır. İncesu İlçesinde adı geçen Şeyhoğlu sülalesinden Mahmud Şih ve Mahmud Köseoğlunda bu tevliyet ile ilgili, babalarından intikal eden 1279, 1284 ve 1295 Hicri tarihli berat ve berat suretlerinde (bu suretlerden biri için bak Resim 6) de isim Şeyh Turesan Veli şeklindedir.

Burada ortaya bir problem çıkmaktadır: Vakfiyede zaviyeden bahsedilmekte ve bu tarihte zaviye şeyhi hayattadır. Öyle ise binaya neden şehitlik denilmiştir? Öyle anlaşılıyor ki önceleri, maruf bir şahıs olan Şeyh Turesan'ın bu günkü zaviyesinin yerinde kendi inşa ettirdiği mütevazi bir zaviyesi vardı. Zira bahis konusu vakfiyede Huand Hatun'un zaviye veya bir bina yaptırdığı yazılı değildir ama mevcut bir zaviyeden bahis vardır. Huand Hatun Şeyhe, o hayatta iken vakfiyede belirtilen yerleri vakfetmiştir. Daha sonra Şeyh vefat edince içerisinde Şeyhin mezarı da olan bugünkü binayı yaptırmış ve ismine de içindeki bu mezardan dolayı "meşhed" denilmiştir. Bu hususu daha çok aydınlığa kavuşturacak olan vakfiyenin, Arapça yazılmış olması lazım gelen aslını bulmak mümkün olamadı.

Prof. Dr. Osman Turan, adına vakıf tanzim edilen söz konusu Turesan'ın, 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Danişmendnameye

⁵ Hububattan alınan 1/10 vergisi.

⁶ Resm-i çift, araziden alınan vergilerden birinin adıdır. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1971, C. III, s. 30.

⁷ Resm-i bennak, yine arazi esas alınarak konulan kazanç vergisi, a.e., C. III, s. 29.

⁸ Resm-i cebe, silah vergisidir.

⁹ Resm-i ganem, koyun vergisidir, a.e., C. III, s. 30.

¹⁰ Resm-i kovan, arı kovanlarından alınan vergi.

¹¹ Resm-i bad-i hava, arazisi olmayıp ticaretle meşgul olanlardan alınan vergi a.e., C. III, s. 30.

¹² Resm'-i arusane, evlenen erkeklerden alınan vergi, a.e., C. III, s. 29.

göre Kayseri fatihi olarak kabul edilen Turesan Bey, bunun da birinci haçlı seferinde büyük yararlıklar gösteren Kapadokya hakimi Hasan Bey olduğunu kabul etmektedir¹³.

Şeyh Turesan Zaviyesinin sancak ve bir kısım tarihi eşyası zaviye ve tekkelerin kapatılması üzerine alınarak götürülmüştür. Yine zaviye son yıllarda hırsızlar tarafından kapı tokmaklarına kadar soyulmuştur. Binanın bakımı ile Mahmud Şih ve dağdaki Türkmenler ilgilenmektedir. Binaın salonuna asılı camlı levhada:

Ya Hezret-i kutbü'l - ârifin avn
ül-vâsılın Şeyh Turesan kaddeserrü'l - menar

yazılıdır. Yine salonda çeşme taşı üzerinde bulunan ve yarısı kırılıp kaybolmuş olan basit mermer kitabe türbenin eski mezartaşı olmalıdır, fakat bir şey anlamak mümkün değildir.

Şeyh Turesan Veli hakkında bugün halk arasında bazı rivayetler dolaşmaktadır. Bunlardan biri, askeri ile bu dağlardan (Ulu Yoldan) geçen Sultan Alaaddin'le Şeyhin görüşmesi ve ona kerametlerini göstermesi ile ilgilidir. Diğeri ise Şeyhin yedi kardeşinin olduğu (bunlardan biri Şeyh Şaban olup bu isimle bugün İncesu'da bir köy ve bir türbe bulunmaktadır¹⁴; diğeri ise Omuzu Gürzli'dür ve yine bu isimde Erciyes Dağı eteklerinde bir mevki vardır, zaviyenin (tekkenin) yerini kerametle tesbit ettiği hakkındadır.

Beğlikler devrinde çoğunlukla ahşap olarak yapılmış ve günümüze kadar hemen çoğu kaybolmuş zaviyeler arasında daha önce yapılmış olduğu halde asliyetini muhafaza eden, Selçuklular devrinden kalma bu kârgir örnek, zaviyelerin en eski tiplerinden olması bakımından önemli bir yapıdır.

¹³ Osman Turan, a.e., s. 130, not 54-57. Niğdenin Çamardı İlçesinde de aynı isimle anılan bir türbe ve vakıflar bulunmaktadır.

¹⁴ Erol Yurdakul - Mehmet Çayırdağ, Kayseri Erciyes Dağı eteklerinde bulunan iki türbe, Vakıflar Dergisi, S. XII, s. 163-177.

THE EMERGENCE OF THE PROTOTYPE OF THE MODERN HOSPITAL IN MEDIEVAL ISLAM *

by

AYDIN SAYILI

Professor of the History of Science, Ankara University

Piety and Philanthropy cannot very well be divorced in medieval Islam, but by observing the Moslem hospitals and other institutions of charity and social welfare it is seen quite clearly that the idea of public assistance had developed beyond what piety alone could have produced. A discriminating and comprehensive consideration of the necessity of public assistance and social welfare, beyond mere religiosity, may be said to have been responsible for the quality and quantity of the hospitals of Islam.

Moreover, the humanitarian features of the Islamic medieval hospital must not be allowed to eclipse its high medical standing per se. The hospital was one of the most developed institutions of medieval Islam and one of the highwater marks of the Moslem civilization. The hospitals of medieval Islam were hospitals in the modern sense of the word. In them the best available medical knowledge was put to practice. They were specialized institutions. Unlike the Byzantine hospitals, they did not have a mixed function of which the treatment of the sick was only one part.

Of the pre-Islamic hospitals, the temples of healing, represented mainly by the Greek *asklepion*, were places to which the idea of miraculous cure was far from being alien. The psychological effect and the mystifying atmosphere of these temples must certainly have played a great part as far as the experience of the patients

* Bu makale 8 ile 13 Aralık 1979 tarihleri arasında Pakistan'ın İslamabad kentinde toplanan Uluslararası Bilim Tarihi ve Felsefesi Kongresinde okuduğum bildirinin metnidir. Burada sadece not 2 yeni bir ilâve olduğu gibi not 4 ile 8 de bazı eklerle zenginleştirilmiştir. (This is the text, with a few additions in the footnotes, of my paper read at the International Congress of the History and Philosophy of Science held in Islamabad, Pakistan, 8 to 13 December, 1979).

was concerned. Although psychological factors were not ignored or excluded from the Islamic medieval hospitals, the essential and epoch-making characteristic of these institutions was their insistence on high standards and their strict adherence to scientific medicine.

The Turkish Mamlûk king of Egypt Manşûr Qalaun (1279-1290), while still a prince, fell ill during an expedition which he was directing in Syria. He was so impressed by the Nûrî Hospital of Damascus, founded in 1154 by the Turkish Nûruddîn Maḥmud Zangî ibn Aksungur, in which he was treated, that he made a vow to found a similar institution as soon as he ascended the throne. The Famous Mansûrî Hospital of Cairo thus resulted from that enthusiasm borne out of close acquaintance with Damascus's Nûrî Hospital.¹ This shows that the larger hospitals of medieval Islam were fit to cater to people of highest social standing.

As the hospital reached in Islam a high standard to which it had not attained before, it must needs have gone through a process of development within the World of Islam itself. The first and earliest six hospitals of Islam may be said to mark an initial process of speedy evolution spanning a period of less than two centuries during which, beginning apparently from a modest status, the Islamic hospital became a stronghold of scientific medicine and adapted itself to Moslem ideologies and economic requisites. It thus acquired a stabilized form, spread widely, and became an integral part of city life.

The first hospital built in Islam was in Damascus. The founder was Walid ibn 'Abdulmalik (705-715 A. D.). Its date of construction was 86 A. H. (706-707 A. D.). This first Islamic hospital had been created for the purpose of curing the sick and giving care to those afflicted with chronic diseases, and for looking after lepers, the blind, and poor people. The lepers were isolated. All treatment and care was free of charge. There was more than one physician employed in this hospital.

In pre-Islamic times there were several types of Byzantine institutions of charity. One of them, the *nosocomium*, came closest to being a hospital. In it care was given to the sick, the lepers, the

¹ Ahmad Issa Bey, *Histoire des Bimaristans à l'Époque Islamique*, 1929, p. 127.

invalid, and the poor. The Walid Hospital of Damascus is therefore seen to resemble the Byzantine *nosocomia*. But this first Islamic hospital too was perhaps more specialized than the *nosocomia*. Its main point of resemblance with the *nosocomium* is the special interest it extended to the lepers and the invalid and destitute people, features which are not characteristic of the typical Islamic hospital as it emerged some time later.

This first Islamic hospital may owe its existence mainly to impulse received from certain sayings of the Prophet also. For there are Traditions recommending the isolation of those who have contagious diseases in general and skin diseases of this kind in particular. Moreover, the fact that the Prophet frowned upon the treatment of the sick by unauthorized persons may account for the tendency which already seems to be discernible in this first Islamic hospital's staff with several physicians towards specialization on the cure of the sick.²

We have no information concerning the physicians who worked in the Walid Hospital or guided its construction. Barmak, the head of the Buddhist temple Nawbihar of Balkh, had been called to Damascus in 705, however, to the court of 'Abdulmalik to cure Maslama, the son of that caliph. This means that there was great confidence in him as physician, and apparently his treatment of Maslama was successful, for Maslama was still alive in 720-721. As it shall be indicated below, Barmak's medical knowledge was that of India, and this is corroborated by the fact that either his son Khâlid or his grandson Yahyâ was a patron of Indian medicine and founded a hospital whose head-physician was an Indian doctor. It is quite possible therefore that Barmak guided the foundation of the Walid Hospital. This is a reasonable conjecture. For there were hospitals in India, especially perhaps in its northern regions, which had spiritual ties with Buddhism, and in these too attention was given to the poor and the invalid, as well as to the sick pure and simple.

² The following admonitions, e.g., are attributed to the Prophet: One who treats a sick person although previously not known to be a physician is liable to be called to account for his deed (من تطبَّ ولم يعلم منه طبُّ قبل ذلك فهو ضامن) ; and, One who practices as physician although not reputed to be one and brings death to a person or causes a lesser harm to him is liable to be called to account (من يَـطِـبُّ ولم يكن بالطب معروفًا فاصاب نفسه ومادونها فهو ضامن).

The second Islamic hospital seems to have been one built in Cairo during Umayyad times. But we have no specific information concerning the nature and characteristic traits of this hospital. Its location, however, is given in some detail.

The third Islamic hospital in the order of construction was the Barmakid Hospital of which the location is not specified. There should be little doubt, however, that this was a Baghdad hospital. There is only a short reference to it in Ibn al-Nadîm's *Fihrist*, but we learn from it that Ibn Dahn (or Dahani) al-Hindî was its head-physician, that he translated from Sanskrit certain books, and that Manka al-Hindî too was probably associated with this institution. For Manka translated the book of Shusruta into Arabic. We know therefore that this third hospital represented strong Indian influence and that it was sufficiently organized to have a head-physician.

Very little is known concerning the fourth Islamic hospital, the Baghdad Hospital of Hârûn al-Rashîd. The construction of this hospital was directed by Jibrîl ibn Bukht-Yishû' II, who served as its head-physician for some time. Yuḥannâ ibn Mâsawayh too worked in this hospital and was its head-physician for some time. As both these physicians were from Jundishapur, the Hârûn al-Rashîd Hospital represents Jundishapur influence, and this means the predominance of Greek medicine. Indeed, Yuḥannâ ibn Mâsawayh made translations from Greek works, directed translation work by others, and was the master of such a famed translator as Ḥunayn ibn Ishâq. Jibrîl ibn Bukht-Yishû' also was active in promoting and guiding the translation activity of his time and obtaining Greek manuscripts.

We do not know whether this hospital had separate wards and whether it represented different fields of specialization or not. But we have strong reason to believe that, because it was run by Jundishapur men, it strongly supported and reinforced the tradition of making the hospitals institutions specialized in the treatment of the sick and strongholds of scientific medicine.

The fifth hospital was built by Faṭḥ ibn Khâqân, Turkish general and minister of Mutawakkil. This hospital was in Cairo, and no specific information concerning it has come down to us with the exception of a detailed description of its location.

The sixth Islamic hospital in date of construction and the third hospital to be built in Cairo was the Aḥmad ibn Ṭūlūn Hospital. This hospital is generally considered to be the first hospital to be built in Cairo.³ The existence of a small Islamic hospital in Cairo in the Umayyad times and referred to above is attested in one source to which A. Issa has drawn attention, however, and the foundation of the Faṭḥ ibn Khâqân Hospital in Cairo is reported by no less an authority than Maqrîzî.⁴

The Aḥmad ibn Ṭūlūn Hospital was built in 872-874. It contained two bath houses, one for men and one for women. All treatment and medicine was free of charge. It had a rich library and a section for the insane. Patients entering this institution had to remove their street clothes and deposit them, as well as their valuables, with the hospital authorities for safe keeping. They were then given special clothes worn by the patients and were assigned to their beds.

So far as is known, the Tulunid Hospital is the first Islamic hospital endowed with *waqf* revenues. The endowment of the hospital with *waqf* constituted a sign of a more complete integration with Moslem culture and civilization, and it was also a guarantee of the hospital's longevity. We may conclude therefore that from the standpoint of financial administration the organization of the hospital as a specialized institution was completed with the Cairo hospital of Aḥmad ibn Ṭūlūn. Indeed, the Tulunid Hospital was highly prized and it may be said that it was first surpassed by the 'Aḍudî Hospital of Baghdad founded in 980 A. D.

Aḥmad ibn Ṭūlūn also established a dispensary next to his Tulunid Mosque which was built before the Hospital.⁵ This was a pharmacy where a physician was at hand every Friday. Apparently, the purpose for setting up this dispensary was primarily to extend medical help in a manner similar to an emergency station. India seems

³ Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, 1940, p. 365.

⁴ *Khitat*, Bulaq 1854, vol. 2, p. 406. The passage in question reads as follows :
بیمارستان المغافر - هذا المارستان كان في خطة المغافر التي موضعها ما بين العامر من مدينة مصر و بين مصل خولان التي بالقرافة بناها الفتح بن خاقان في أيام الخليفة المتوكل على الله وقد باد أثره .

⁵ *Khitat*, vol. 2, p. 405.

to be the only place rich with precedents for such kinds of medical posts. Such medical aid stations are said to have existed in each of the four gates of a certain Indian city, e.g. Indeed, many of the simpler and more primitive hospitals claimed for India in pre-Islamic times were probably nothing more than such medical depots where physicians were also available.⁶

Faḥ ibn Khâqân belonged to the Turkish ruling family of Farghana. He was a general and a generous patron of scholars. His rich library was a meeting place of scientists. Aḥmad ibn Tûlûn, the founder of the Tulunid dynasty, was also Turkish, and he was the son-in-law of Faḥ ibn Khâqân. He contributed much to the welfare and prosperity of Egypt. His initiation of the tradition of supplying hospitals with *waqf* revenues is of great significance.

The other four earliest hospitals with *waqf* are, in the chronological order of their foundation, 1) the Hospital of Badr Ghulâm (d. 902), an administrator and army commander of the caliph Mu'taḍid (892-902), in Baghdad; 2) the Baghkamî Hospital of Baghdad built by Amîr Abû'l-Ḥasan Baghkam (or Yaḥkam) at-Ṭurkî (d. 940), commander of the caliph Muktafi (902-908); 3) the Ikhshidid Hospital of Cairo built by the Turkish Kâfûr al-Ikhshid in 957; and, 4) the hospital built by Mu'izzuddawla ibn Buwayh in Baghdad in or around the year 967 A. D.

It is very interesting thus to see that out of the five earliest hospitals that were supported with *waqf* four or at least three (Badr Ghulâm may possibly be Turkish, but I have not been able to ascertain his nationality definitively) were built by Turks, the founder of the fifth, which is the latest among them, being a Persian. Turks are seen indeed to have contributed generously to the activity of founding hospitals in the period of the formative stages of that institution, as well as during the later centuries when Turkish political power became predominant throughout vast areas in the Islamic realm.

That Turks should start to play a great part in building hospitals with the advent of the Seljuqs, say, may be considered natural. But, as we have seen, they figure prominently among founders of

⁶ R. E. G. Müller, "Über Krankenhäuser aus Indiens älteren Zeiten", *Archiv für Geschichte der Medizin*, vol. 23, 1930, pp. 135-151.

hospitals during the initial and formative stages of the evolution of that institution also. And there is still more to say on this side of the story.

It is of great interest that by the side of historical sources which trace the genealogy of the Barmak Family back to the Sasanids, there is a parallel trend in the sources, which is deemed as much more trustworthy by Zeki Velidi Togan, according to which the Barmaks's ancestry goes back to the Turkish Ephthalites, and this ancestry is not one tying up with a remote past but simply with the time of the Arab conquests near the end of the seventh and the beginning of the eighth centuries.⁷ It is possible that the *shu'ûbiya* may have had a hand in forging a false genealogy for the forefathers of the Barmak Family.

If the Barmaks were Turks, as it seems very likely, then not only four or five out of the ten hospitals mentioned above were founded by Turks, but the fourth Islamic hospital too would fall into this category. There is, in addition, the question of the probable part played by Barmak himself in the construction of the first Islamic hospital, i.e. the Walid Hospital, that should be taken into consideration in this connection.

As we have seen, Ibn Ṭûlûn's dispensary creates the impression that he was a transmitter of Indian influence in the domain of hospital building activity. Indian influence is clear and certain in the case of the Barmakid Hospital of Baghdad, and probably in that of the Walid Hospital, the carrier of this influence being the Barmakids. Now, contrary to the claim of some of our sources, it is firmly established that the Barmaks were Buddhist and not fire worshipper.⁸ This makes their connection with Indian medicine quite understandable. But we also have information of a specific nature on this particular point.

⁷ See, Nazmiye Togan, "Peygamber Zamanında Garbî Türkistanı ziyaret eden Çinli Budist rahibi Hüen - Çang'ın bu ülkelerin dinî ve siyasi vaziyetine ait yazıları", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* (*Review of the Institute of Islamic Studies*), vol. 4, parts 1-2, İstanbul 1964, addendum to note 48 (by Zeki Velidi Togan), pp. 61-64.

⁸ See, article "Barâmika", *Encyclopedia of Islam*. As will be clear from this article, Barthold had, years ago, decided, that the genealogy of the Barmaks, tracing them back to the Sasanians, was probably false and the result of forgery.

The Barmak who was the head of the Buddhist temple of Balkh when Qutayba conquered that city and who was called to Damascus to cure Maslama is known to have been brought up in the monasteries of Kashmir in the tradition of Indian Buddhism, and it is likewise attested that he had studied there astronomy and medicine. The occasion for this education in Kashmir was that his father was killed by the Turkish king Nayzak because of his religious allegiance or preference, whereupon the son escaped to Kashmir. Barmak had cured one of Qutayba's commanders at the time of Qutayba's conquest of Balkh.⁹ Hence, apparently, the fame Barmak must have enjoyed as a skilled physician.

This lends further credence to the likelihood that Barmak had a hand in the foundation of the first Islamic hospital, and clarifies the circumstances surrounding the role of the Barmak family in the transmission of Indian influence in the domain of the hospital building activity of the Islamic realm. It also serves to throw light on a similar part played by Aḥmad ibn Ṭūlūn.

⁹ See, Z. V. Togan, *loc. cit.* in N. Togan (note 7 above).

L'ARCHITECTURE OTTOMANE *

par

JANINE SOURDEL - THOMINE

Directeur de l'Institut d'Archéologie et d'Histoire
de l'Art de l'Université de Paris - Sorbonne

Je ne crois pas qu'il y ait plus beau sujet à traiter, lorsqu'on parle d'art ottoman comme on doit le faire au cours de cette semaine, que celui d'une architecture qui constitue à elle seule l'un des plus éminents titres de gloire de cet art. Ceux - là mêmes qui apprécient en effet à leur juste valeur les réussites ottomanes en matière de céramique, de tapis, de miniature, de calligraphie, c'est-à-dire dans tous les arts dits mineurs qu'il est peut-être moins désobligeant de qualifier d'industriels ou de somptuaires, ne peuvent oublier le cadre architectural dans lequel on vivait à cette époque.

Ce sont les monuments ottomans qui occupent en premier la pensée de quiconque veut évoquer la puissance de l'Etat ottoman et la vitalité économique de son empire sans en trouver preuves plus tangibles que les vestiges imposants et durables de ses édifices sultaniens. Ce sont ces monuments qui ont fondé et fondent encore la célébrité des villes qui sont devenues à certains égards des villes-musées comme les anciennes résidences souveraines d'Iznik, Bursa, Edirne, Amasya et surtout Istanbul. Ce sont eux qui marquent encore en Europe comme en Asie ou en Afrique, tout autour de la Méditerranée, le paysage d'innombrables localités et cités ayant jadis été modelées par le goût et la passion même de bâtir qui animaient, dans les moindres chefs - lieux, l'action des administrateurs ottomans.

Il y a dans cette multiplicité de constructions souvent prestigieuses, réalisées le plus souvent selon des normes comparables à l'intérieur des mêmes catégories, en fonction d'un petit nombre de

* Texte d'une conférence prononcée le mardi 23 janvier 1979 à l'inauguration de la Semaine de l'Art Ottoman organisée à l'Institut d'Etudes Françaises d'Ankara du 23 au 26 janvier 1979.

modèles conçus chacun pour répondre à une certaine série d'exigences et reproduits ensuite à multiples exemplaires, une force démonstrative qui a toujours été portée au crédit de l'Etat ottoman et dont l'écho s'est depuis longtemps fait sentir au dehors même des pays turcs, résonnant dans les plus simples récits de leurs visiteurs étrangers comme dans les conclusions techniques des ouvrages les plus savants.

Mais l'importance exceptionnelle que l'on ne manque point de reconnaître à une architecture aussi largement et abondamment représentée, dans la totalité des territoires qui relevèrent jadis de l'Empire ottoman, prouve également la difficulté que l'on rencontre à vouloir aborder brièvement un pareil ensemble de témoignages d'ordre à la fois artistique, historique et même psychologique.

Aussi bien n'est-ce point sans une certaine inquiétude que j'ai accepté de m'y risquer ce soir, quelque sensible que je fusse à l'honneur qui m'était ainsi fait, quelle que fût ma satisfaction à me retrouver à cette occasion en Turquie, au milieu d'amis qui me sont chers, et à participer de manière active à une initiative particulièrement heureuse dans son principe, celle de cette semaine d'Art ottoman dont je ne doutais point à l'avance que la réalisation fût une réussite même si je ne savais exactement sur quelle base y prévoir ma propre participation.

Me demandant en effet comment répondre à pareille invite dans le sens souhaité par des auditeurs à la fois aussi divers de préoccupations et aussi avertis, j'ai d'abord voulu laisser de côté l'idée d'apporter à un public turc des images neuves touchant une architecture sur laquelle chacun possède ici plus de souvenirs personnels et de photographies que n'en comptent mes collections de travail parisiennes. Je n'ignorais d'ailleurs pas que certaines manifestations de cette semaine, en dehors des conférences, avaient été prévues expressément pour les images et par les images.

Je ne me suis pas attardée davantage à l'idée de donner de cette architecture une présentation didactique s'efforçant de dénombrer, même de manière succincte en tenant compte de codifications préalables à la fois chronologiques, géographiques ou typologiques, les richesses d'une aussi incomparable et énorme masse d'édifices, tant culturels que civils, pour lesquels ont été déjà proposés des modes

de classement variés. Il serait en effet paradoxal de prétendre dire quelque chose de vraiment utile en ce sens au cours d'une unique conférence, laissant à peine le temps suffisant pour faire le décompte des catégories ou des tendances en présence, et je ne vais pas tenter ici de vous retracer, même dans ses grandes lignes, une évolution que compliqua le foisonnement dans le temps comme dans l'espace de divers foyers culturels ottomans, ceux où furent pratiquées certes des habitudes communes à toutes les provinces de l'Empire mais en fonction des particularités propres à ces divers foyers et en fonction de l'époque où se situait leur essor.

Les matériaux de base pour une pareille synthèse n'ont d'ailleurs même pas été tous réunis. Non seulement il ne manque pas de monuments ottomans trop superficiellement étudiés ou même ignorés sur le plan de la connaissance scientifique, car chacun sait combien un aussi vaste champ de travail demeure encore loin d'avoir suscité les publications suffisantes à son défrichement, même ici en Turquie où il s'agit de mettre en oeuvre un véritable patrimoine national. Mais nous manquons surtout d'enquêtes suffisamment exhaustives touchant deux domaines difficiles encore à approcher, celui des premières manifestations de l'architecture ottomane, d'une part, et celui des variations entre écoles d'autre part, variations qui n'ont cessé de se manifester ici ou là à la grande époque et qui sont venues, à certains égards, corriger ce que les habitudes de construction ottomanes, au moment de leur plus ample diffusion, avaient pu avoir d'un peu sévèrement pesant pour ceux qui les avaient adoptées.

Ce qui ne veut pas dire que des efforts récents n'aient pas été faits dans les directions que je viens de rappeler, puisqu'on ne saurait plus aujourd'hui se contenter d'évoquer, sous le terme d'architecture ottomane, cette unique série de chefs d'oeuvre, toujours les mêmes, auxquels on bornait autrefois son admiration, à savoir les grandes mosquées impériales si noblement mises en valeur par le site même d'Istanbul et encore rehaussées dans l'imagination par une longue tradition d'hommages littéraires.

Mais il ne suffit pas que, grâce à diverses tentatives d'inventaires archéologiques poursuivis notamment en Anatolie, le stade soit aujourd'hui dépassé des descriptions lyriques et des albums illustrés consacrés uniquement à ces quelques édifices grandioses que sont

les constructions religieuses des XVIe et XVIIe siècles dans la capitale, édifices intéressants certes à de multiples points de vue, mais trop longtemps seuls vantés dans les mêmes termes et à partir des mêmes photographies. Il ne suffit pas non plus que l'on ait désormais pris conscience de la vitalité du premier art ottoman ni que l'on sache mieux apprécier les ressources inventives propres à ses manifestations tardives des XVIIIe et XIXe siècles, répondant plus ou moins, mais avec une constante ingéniosité, aux effets de certaines modes venues alors de l'Occident. Il serait en fait nécessaire, et c'est encore loin d'être le cas, que les intuitions justes de la recherche actuelle aient donné naissance à des évaluations suffisamment précises des nouveaux matériaux mis en cause, de manière que le rappel de ces seules observations neuves ne conduise point à privilégier injustement les acquis récents de l'érudition tout en laissant dans l'ombre d'autres éléments essentiels à une compréhension équilibrée de la réalité.

Or, tout ceci est loin encore d'être réalisé et, faute de pouvoir rendre justice aujourd'hui à l'architecture ottomane en dressant le palmarès et le bilan de recherches encore trop partielles, je préfère aborder finalement ce vaste sujet de manière plus libre et plus personnelle, en prenant le recul qui manque trop souvent lors des contraintes minutieuses de l'analyse scientifique. Je vais donc essayer de réfléchir tout simplement avec vous, de manière globale et sans aucun appareil de savantes références, sur les traits distinctifs et souvent originaux par lesquels il serait possible de caractériser cette architecture d'un bout à l'autre de son histoire et d'une extrémité à l'autre de son aire d'expansion, traits distinctifs dont la permanence même me paraît devoir faire tout le prix.

De ces traits, le premier et le plus frappant, qui ressort à l'évidence des quelques mots de mon introduction, est sans doute que l'architecture ottomane fut dans toutes ses manifestations, en tout lieu et à toute époque, une architecture d'empire. Son développement tient à la fortune d'une dynastie au brillant destin, celle de souverains turcs issus d'un petit clan de Bythinie et animés d'un particulier esprit de guerre sainte à la frontière de Byzance, et au voisinage de terres balkaniques mal protégées contre leurs assauts, qui bâtirent et maintinrent pendant plus de six siècles une construction politique d'une étonnante solidité: leur empire en effet, fondé dans

les dernières années du XIIIe siècle comme une des principautés qui se partageaient alors le contrôle et la possession d'une Anatolie anarchiquement morcelée, paradoxalement agrandi d'abord par ses conquêtes européennes, subsista sans interruption jusqu'en 1922 en couvrant rapidement et en conservant jusqu'à la fin un domaine de dimensions plus que respectables, gage d'une prospérité économique longtemps sans égale et immense creuset ouvert à toutes les impulsions d'ordre culturel et social qui y étaient véhiculées depuis la cour sultaniennne grâce à l'emprise du pouvoir central. D'où l'essor de constructions officielles et privées qui suivent dans leur évolution stylistique, depuis leurs premières frustes créations jusqu'à l'épanouissement de leur classicisme glorieux et jusqu'à sa lente sclérose, le rythme des ambitions propres à l'Etat ottoman: —ambitions fondées, du début du XIVe siècle à la deuxième moitié du XVe siècle (immédiatement après la conquête de Constantinople par Mehmet Fatih en 1453), sur la ténacité de simples princes locaux occupés à guerroyer contre leurs rivaux et contre les ennemis de l'islam; —ambitions appuyées ensuite, entre 1500 et 1750 environ, sur les visées dominatrices de souverains qui étaient d'une certaine façon des chefs de guerre parvenus au faite de leur puissance mais aussi les maîtres d'une bureaucratie imposant implacablement et uniformément leur volonté depuis les Balkans et la plaine hongroise jusqu'à l'Irak, l'Egypte ou même le Maghreb; —ambitions affaiblies enfin dans la dernière période par les difficultés internes de l'Empire qu'accompagnèrent la désagrégation de son commerce et de son artisanat sous les coups de la compétitivité européenne ainsi que l'adoption progressive de coutumes venues d'Occident en matière de transformations sociales superficielles comme de progrès techniques.

L'organisation de l'Empire ottoman explique en fait seule certaines constantes stylistiques des floraisons architecturales ayant reflété et répercuté, dans les diverses provinces jusqu'aux plus éloignées, les enseignements des initiatives prises, par les souverains eux-mêmes et par les hauts fonctionnaires ou dignitaires de leur entourage, dans leurs successives capitales, surtout à partir du moment où Istanbul, succédant à Byzance, fut devenue la métropole de l'empire et une ville musulmane que les nouveaux vainqueurs mirent un point d'honneur à embellir. Ce furent les formules expérimentées dans ces circonstances qui furent ensuite

imitées ailleurs, en partie sur les ordres de gouverneurs et autres responsables locaux multipliant autour d'eux des édifices répondant à ce véritable conformisme. Elles donnèrent à de telles réalisations une uniformité fondamentale, trop évidente pour que je la souligne par des comparaisons bien connues, mais dont je me dois de rappeler la valeur en quelque sorte symbolique, manifestant à la fois l'étendue de l'autorité ottomane sur les peuples soumis et l'intégration des forces vives de ces peuples à la réalisation d'oeuvres qui relevaient d'un commun idéal. Et il s'agissait en l'occurrence d'un phénomène plus nouveau qu'on ne le dit trop souvent.

Si l'on a en effet l'habitude d'employer à l'occasion, pour d'autres architectures développées auparavant en milieu islamique, le terme d'architecture d'empire, c'est de manière un peu abusive. Certes, il y eut, avant l'Etat ottoman, d'autres Etats islamiques puissants exerçant leur hégémonie sur de vastes territoires et ayant entraîné par là même la diffusion de certaines modes, à commencer par l'Etat califien abbasside de l'âge d'or dont les créations architecturales à Bagdad ou à Samarra connurent un indéniable rayonnement. On pourrait également citer l'Etat fatimite en Egypte, celui des Grands Seljouks en Iran, celui des Almoravides puis des Almohades au Maghreb... et je pourrais continuer. Mais, l'évocation même de ces divers exemples ne contribue qu'à mieux mettre en valeur le caractère exceptionnel du fait ottoman, en matière d'art d'empire, car dans cet unique cas seulement se manifestent à la fois une continuité et une unité officiellement voulues.

Tandis qu'à l'intérieur des autres empires, agrégats de pays travaillés de forces centrifuges plutôt que constructions étatiques centralisées, circulaient simplement des influences à l'instar des mouvements d'idées, tandis que l'existence même de ces empires et donc le rayonnement de leurs Cours souveraines ne furent jamais que phénomènes fragiles et temporaires (cinquante années d'apogée le plus souvent) dans un monde constamment troublé de révoltes religieuses et d'invasions, on voit une doctrine politique consciente, animant une certaine forme d'ordre, donner sa cohésion à un Etat ottoman qui aida son propre type d'architecture à naître et à se répandre. D'où une exceptionnelle longévité de six siècles, appuyée sur la pérennité de certaines manières d'administrer et de gouverner,

qui devait assurer aux monuments élevés dans ce cadre politique et social un style imposé par la similitude de certains types de commandes orientées elles-mêmes vers le respect volontaire des mêmes principes.

Mais cette qualité fondamentale d'architecture d'empire, avec toute la noblesse et la rigidité de conception que ce terme implique, n'aurait pas eu de sens si elle n'avait pas su préserver, dans les constructions ottomanes et ce que l'on peut appeler leur esprit, d'autres qualités spécifiques sur lesquelles il importe maintenant d'insister. Je choisirai de les faire ressortir sur deux points qui me paraissent essentiels, c'est-à-dire d'évoquer successivement l'originalité avec laquelle furent continûment traités non seulement les plans mais encore les volumes de constructions qu'il convient alors de considérer sous leurs formes les plus humbles comme les plus somptueuses, dans le cadre des fondations religieuses de toute nature comme dans celui des bâtiments utilitaires publics ou privés

En ce qui concerne les plans, c'est sans doute le souci d'une structuration à la fois rigide et élégante des ensembles qui a permis aux bâtisseurs ottomans d'accomplir les progrès décisifs distinguant leurs réalisations de tout ce que l'on avait jamais conçu auparavant comme programmes architecturaux d'une certaine ampleur.

L'évidence s'en impose dès que l'on envisage par exemple les étonnants complexes religieux qui furent alors élevés, notamment par la volonté impériale - car des complexes de ce genre demandaient la disposition de ressources financières proportionnelles à l'unité de conception et à la rapidité d'exécution de leur programme. Or on en trouve en fait à des époques et en des lieux divers : à Istanbul, par exemple, où les dépendances des grandes mosquées sultaniennes des XVIe et XVIIe siècles occupaient, autour de chacune d'entre elles, un véritable quartier ; mais aussi à Edirne, où une imposante fondation de Bayezid II remonte aux dernières années du XVe siècle, avant même la floraison déjà évoquée sur les collines du Bosphore ; à Amasya également où l'on situe souvent le premier spécimen de tels groupements d'édifices destinés ensuite à se multiplier ; et même déjà à Bursa où avaient été plus modestement élaborés divers ensembles monumentaux joignant mosquées, madrasas, tombeaux et constructions annexes.

Il ne suffit pas alors de rappeler que de tels complexes avaient pour premier mérite de réunir, autour de mosquées considérées comme l'élément central, des édifices liés les uns aux autres par leur fonction : locaux de prière et locaux d'enseignement avec spécialisation plus ou moins accentuée de ces derniers, locaux d'accueil tels que maisons d'hôtes, cantines ou hôpitaux, locaux de service représentés par des bibliothèques, bains, cuisines etc. . . , tous disposés le plus souvent entre des jardins ou des cours à portiques entourant les tombeaux du fondateur et de sa famille. Le fait lui-même répondait à une nécessité depuis longtemps reconnue en mil'eu islamique, celle qui avait antérieurement engendré les associations d'édifices complémentaires peu à peu agrandies en certains lieux sous l'égide des Seljoukides d'Iran et d'Anatolie par exemple, sans oublier les plus tardives et vastes fondations pieuses qui ne cessèrent de se multiplier dans l'Orient timouride et séfévide comme dans le Maghreb hafside ou mérinide.

Mais il faut bien davantage mettre en valeur le souci nouveau de l'ordonnance, la volonté d'ordre et de mesure qui font du complexe ottoman, non une juxtaposition de constructions inégales et disparates mais un ensemble homogène conçu pour tenir compte de la situation des monuments les uns par rapport aux autres, en fonction de leur utilisation et en fonction du site avec lequel ils doivent s'accorder et dont l'aspect même commande donc en partie leur propre répartition. D'où l'attention constamment accordée par les constructeurs à des études de plans dont les résultats atteignirent leur maximum d'efficacité au moment où se conjuguèrent maturité des recherches et ampleur des moyens sous l'impulsion des plus grands souverains, mais dont les premiers effets marquent également les oeuvres ottomanes commandées par les représentants de la dynastie à ses débuts : il y a, de fait, complète identité de dessein entre les recherches de compositions architecturales qui avaient été ébauchées pour prendre possession, au nom d'un pieux fondateur et grâce à l'association calculée d'un petit nombre d'édifices, de telle colline de Bursa et les admirables épures géométriques qui furent préparées ensuite pour l'implantation à Istanbul de complexes religieux rigidement compartimentés, dont on ne sait si l'analyse des plans eux-mêmes ne procure pas autant de joie intellectuelle à l'historien de l'art que la contemplation des harmonieuses proportions.

Et cette même évidence s'impose encore lorsqu'on se tourne vers des complexes de simple utilité publique et non religieuse, non point oubliés pour autant dans les commandes des dignitaires ottomans et quelquefois liés eux aussi à leurs intentions d'oeuvres pies. Les programmes de type édilitaire nous offrent en effet de nouveaux témoignages de rigueur et de science des plans, mis au service de besoins cette fois surtout pratiques.

Une excellente illustration en est donnée par exemple dans les divers types de dispositifs élaborés pour des marchés couverts et des caravansérails urbains aménagés comme de véritables centres commerciaux, éventuellement attachés à des fondations pieuses dont ils constituaient une dépendance (ainsi les bazars construits autour des plus fameuses grandes mosquées), toujours commandés par la configuration du quartier dont ils faisaient partie intégrante, car les rues bordées de boutiques pour le commerce de détail et conçues de manière monumentale s'articulaient avec des hans à deux ou trois étages, noblement bâtis et décorés, qui abritaient le commerce de gros et servaient en même temps d'entrepôts pour les marchandises. Le principe lui-même n'avait rien de neuf dans des pays islamiques depuis longtemps marqués par un système particulier d'organisation économique y ayant entraîné l'apparition des catégories correspondantes d'édifices. Ces applications ottomanes n'en comptent pas moins au nombre des créations les plus typiques de cette civilisation, en vertu d'une parfaite adaptation des plans à leur objet, qui n'avait jamais auparavant été de règle pour les réalisations de l'urbanisme musulman commercial.

Et l'on y ajoutera le témoignage des séries de constructions utilitaires qui étaient alors érigées dans les campagnes le long des grands axes routiers, tels les ponts dont la technique fut portée à son apogée par le grand Sinan lui-même, y donnant les premières preuves de sa maîtrise professionnelle, ou tels les relais et caravansérails fortifiés jalonnant des itinéraires nouvellement ouverts ou fréquentés. Leurs efforts d'implantation rationnelle rejoignaient les efforts d'intégration, à un schéma citadin d'ensemble, des divers édifices publics, autres que les marchés, qui concouraient eux aussi à modeler la physionomie intérieure des villes et qui appartenaient souvent au réseau de distribution de l'eau. Dans tous ces cas, le goût des plans

équilibrés débouchait sur de véritables tracés régulateurs inconnus des époques antérieures.

Mais l'originalité profonde de l'architecture ottomane apparaît encore mieux si nous en venons ensuite à l'examen des volumes que les constructeurs de cette période surent manier en innovant, dans leur organisation de l'espace intérieur, d'une part, et dans une recherche des effets de plastique monumentale, d'autre part, accordant notamment chaque édifice avec le paysage dans lequel il s'inscrivait.

L'exemple le plus simple à cet égard nous est sans doute fourni par l'apparence extérieure et la commodité d'usage d'une maison ottomane généralement élevée avec des moyens limités et des procédés rudimentaires pour atteindre néanmoins à une remarquable adaptation des volumes eux-mêmes à la vie que l'on menait dans cette maison: maison bâtie en bois sur un soubassement robuste avec des murs de faible épaisseur et des étages en encorbellement, entourée de galeries, pourvue, sous un toit en auvent, de larges fenêtres qui permettaient la ventilation et l'éclairage de pièces aux proportions convenables, ouverte enfin sur son environnement, en fonction de principes partout respectés car ils se retrouvaient jusque dans les plus vastes et opulentes demeures, distinguées seulement par le nombre de leurs pièces et la somptuosité de leur aménagement. Ils se retrouvaient même dans les volumes de pavillons palatins dont les rangées ininterrompues de fenêtres basses sous un grand toit de tuiles permettaient de goûter le charme des jardins au milieu desquels ils se dressaient.

Mais quelle que soit la fragile et incomparable beauté de certaines de ces réalisations, la maîtrise avec laquelle les bâtisseurs ottomans excellaient à situer leurs oeuvres dans l'espace s'affirme encore davantage dans leurs édifices religieux, durables et grandioses, où la pierre était mise à contribution à la place du bois et autres matériaux légers de l'architecture domestique.

Sans doute est-il presque superflu d'insister sur la valeur à cet égard de la mosquée ottomane de la grande époque, monument organisé et hiérarchisé dans toutes ses parties pour magnifier et éclairer violemment le volume de la salle de prière dans son équilibre intérieur, qu'elle figeait de manière un peu froide, et pour en imposer extérieurement la suprématie en compensant une succession pyra-

midale de formes arrondies, massivement superposées, grâce à la présence de minarets droits et minces, participant toutefois de la même immobilité statique.

De telles oeuvres méritent, en raison de cette utilisation des volumes, d'être à la fois mises en parallèle et en opposition avec des édifices à coupole contemporains en Europe occidentale, édifices de la Renaissance ou des époques classique, baroque et rococo, qui participent d'un tout autre système de composition architecturale. Mais on apprécie surtout leur originalité lorsqu'on les confronte à une oeuvre antérieure comme l'église byzantine de Sainte Sophie à laquelle ils s'apparentent visiblement, sans cependant en recopier la structure ni surtout la finalité profonde.

Ce qui était déjà en effet une intuition d'Albert Gabriel écrivant le premier que les plus fameuses mosquées ottomanes n'étaient pas des imitations de Sainte - Sophie, mais des adaptations intelligentes de la Grande Eglise à la destination de mosquée, avec tout ce que des adaptations de ce genre supposent de "re"créations, a été aujourd'hui amplement développé par toutes les recherches ultérieures, même si la nette conscience de ce fait n'est pas encore perçue par les non - spécialistes.

Il suffit, pour le vérifier, de considérer comment il y eut alors, non pas emprunt direct d'une forme architecturale, mais rencontre entre le rôle joué par la coupole dans les premières constructions ottomanes de Bursa, d'Iznik ou d'Edirne - qui ne connaissaient presque que ce type de volume couronnant un simple cube - et la place occupée par ce même élément, simple mais efficace, dans l'étonnante basilique de Sainte Sophie dont l'espace intérieur sous une coupole de diamètre considérable (31 m) avait fait l'essentiel de la célébrité. L'existence préalable de ce point commun, à savoir le recours à la coupole comme élément fondamental de la construction, est seule à pouvoir expliquer comment fut utilisé ensuite, dans les grandes mosquées ottomanes postérieures au XVe siècle, moins le dispositif même de Sainte - Sophie (un système d'équilibre selon lequel la coupole surbaissée, appuyée par deux semi-coupoles longitudinales, libère un énorme vaisseau central) que son principe dont il fut fait des applications variées correspondant chaque fois à certains perfectionnements logiques.

Alors seulement on peut saisir l'enchaînement, parfaitement justifié dans l'optique des architectes ottomans, selon lequel se succédèrent alors des oeuvres marquées avant tout d'un même souci, celui de conserver à la coupole centrale son importance, mais l'obtenant à l'aide de procédés techniques successifs: soit en la contrebutant comme à Sainte Sophie suivant un seul axe, soit en l'épaulant par quatre demi-coupoles selon un dispositif parfaitement centré, soit en usant pour la supporter de six ou huit points d'appui entraînant un élargissement du volume, soit en se contentant même d'agrandir les dimensions de cette coupole sans la soutenir autrement que par des contreforts noyés dans la masse des murs comme cela redeviendra le cas dans certaines mosquées impériales de période tardive. Et le fil directeur ainsi fourni permet alors de situer à leur juste place, dans l'évolution de l'architecture ottomane, les premières mosquées anatoliennes rustiques, avec salle carrée à coupole encadrée ou non de constructions subsidiaires, qui avaient eu pour principal mérite de puiser à un ancien fonds les données à partir desquelles on les avait vues affirmer ainsi leur originalité. C'est la même volonté qui se perpétue, depuis les réalisations primitives les plus sommaires jusqu'aux chefs d'oeuvre les plus raffinés pour affirmer leur force tranquille, celle de constructions stables et statiques dont les volumes cristallisent la force dominatrice d'un peuple et d'une société.

Autant donc d'observations significatives, touchant essentiellement les structures architecturales, que nous aurions pu également étendre au décor des édifices ottomans si cette réflexion n'avait risqué d'empiéter quelque peu sur le sujet de la céramique, qui sera évoqué dans une autre conférence. Dans le domaine du décor en effet les réalisateurs ottomans, demeurant là encore toujours fidèles aux premières innovations qu'ils avaient su greffer sur un acquis antérieur, réussirent de systématiques synthèses, méthodiquement compartimentées, et le firent avec la même élégance un peu froide que dans l'équilibre des plans ou des volumes. Qu'il s'agît de conserver dans l'ordonnance des façades des encorbellements d'alvéoles traités désormais sous forme de bandeaux non fonctionnels ou qu'il s'agît de conserver les programmes de monuments depuis longtemps classiques dans la civilisation de l'Islam tout en codifiant de nouvelle manière leur interprétation, les efforts furent parallèles. Ainsi furent

partout trouvées des solutions durables aux multiples problèmes d'assimilation et de mutation, en matière de sensibilité esthétique comme d'équilibre structural, posés par les exigences constructives d'un État profondément original: État islamique certes, mais fondé sur une base ethnique turque qui lui était propre et ouvert dès ce premier moment à une progression conquérante vers l'Occident qui concourut à y provoquer l'essor de recherches neuves.

Comme si les bâtisseurs souvent anonymes qui explorèrent alors les divers moyens à leur disposition, pour mener à bien leurs tâches professionnelles et atteindre les résultats qui nous sont aujourd'hui familiers, avaient obéi toujours, dans leur action, à certains principes simples et presque intuitivement perçus par eux. Principes assurant l'unité profonde de leurs réalisations, en dépit de la diversité de condition de ces hommes, de la variété des héritages traditionnels dont ils étaient les dépositaires ou des apports étrangers dont ils purent bénéficier selon les régions ou les circonstances, en dépit donc des modes passagères, des inégalités de ressources financières mises en oeuvre ou même des inégalités individuelles de capacité et de valeur, sinon de génie.

Ce qui nous amène à situer peut-être au niveau d'un certain tempérament turc, exerçant ses effets dans les conditions historiques particulières d'un grand empire turc, l'originalité d'une architecture qui est assurément une architecture islamique au sens le plus général du terme, venue à la suite d'autres floraisons architecturales de même orientation religieuse et s'inspirant des réalisations préalables dans la ligne desquelles elle se situe, mais qui est aussi et surtout une architecture turque historiquement datée et datable: fruit d'une conjonction précise de tendances, unique dans ses recherches et ses motivations, émouvante par là même comme l'expression et la matérialisation d'une civilisation de langue et de sensibilité turques, elle aussi unique et originale, destinée à se maintenir longtemps vivante, avec ordre et ténacité, pour conserver dans les mémoires le renom brillant, mais quelque peu figé dans son éclat, qui reste de nos jours celui de la civilisation ottomane.

KURTULUŞ SAVAŞINDA TALAT PAŞA İLE MUSTAFA KEMAL'İN MEKTUPLAŞMALARI

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

I. GİRİŞ

Son yıllarda İttihat ve Terakki tarihi üzerinde bir ilgi yoğunlaşması oldu. Yapılan birçok yeni araştırma¹ İttihat ve Terakki hareketinin farklı dönemlerine aydınlık getirdi. Bu araştırmaların en az aydınlattığı konu, İttihat ve Terakki önderlerinin, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Türkiye'yi terk ederek Avrupa'ya gittiklerinde, orada nasıl bir çaba gösterdikleri, örgütlenmeye girdikleridir². İttihat ve Terakki önderlerinin ülkeyi terketmeleri başarılı olamamış siyasetçilerin bir "inzivaya" çekilmesi demek değildi. Ülke dışında olsalar da, Türkiye'nin kurtuluş uğraşında etkin bir rol oynamak ve kurtuluş sonrasında, ülkede siyasal önderliği tekrar ele geçirmek istiyorlardı. İktidara gelişinden beri İttihat ve Terakki önderleri arasında süregelen yarışma ve gerilimler bu dönemde sürmüştür. İttihat ve Terakki'nin önderleri çeşitli Avrupa ülkelerinde ayrı ayrı şehirlerde küçük gruplar halinde örgütlenerek çalışmışlardır. Önderler arasındaki bu görüş ayrılıklarına ve gerilimlere karşın, yine de hareketin bir bütünlüğü vardır. Bu bütünlük, Kurtuluş Savaşı sonrasında ülkede siyasal önderliğin İttihat ve Terakki'nin kontrolüne geçmesi etrafında kurulmaktadır.

Anadolu hareketi de, İttihatçı önderlerin uğraşlarını yakından takip etmekte ve onların amaçlarının ne olduğunu iyice bilmektedir.

¹ İttihat ve Terakki konusundaki araştırmaların en önemlilerinden bazıları şunlardır. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, İstanbul, 1971; Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara, 1970; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, 3. Cilt, İstanbul 1970-72; Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 4. Cilt, Ankara 1953-63; E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, İstanbul, 1972; Y. Asatovic Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Ankara, 1974; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul, 1959.

² İttihat ve Terakki önderlerinin bu dönemde Avrupadaki örgütlenmeleri konusunda ayrıntılı bir çalışma bu makalenin yazarları tarafından yapılmaktadır. İleride yayınlanacaktır.

Bu nedenle, kendi karar ve davranışlarının İttihatçıların savaş sonrasındaki kontrolünü azaltacak şekilde olması için dikkat gösterecektir. Anadolu'da gelişen hareketin birçok eyleminin nedeni ancak bu dönemdeki İttihatçıların eylemlerinin neler olduğunun bilinmesi ile daha iyi açıklanabilir.

Ne var ki İttihat ve Terakki önderlerinin, bu dönemdeki çalışmalarını aydınlatacak belgeler oldukça sınırlıdır. Bu dönemin temel belgelerini, Avrupa'nın değişik şehirlerinde yaşayan İttihat ve Terakki önderlerinin kendi aralarında ve Anadolu'yla olan mektuplaşmaları teşkil etmektedir. Önderler arasındaki uzaklığın zorladığı haberleşme biçimi ya da mektuplaşma, içinde buldukları bu dar anın kaygılarının ve umutlarının yazılı hale gelmesini sağlamıştır. Eğer, bir şehirde toplanmış olsalardı bugün elimize geçen bilgilerin pek çoğu bizlere ulaşamayacaktı. Bu özel koşullar altında uzaklık tarihe belge sağlayan bir neden olmuştur.

Bu mektupların pek çoğu yayınlanmıştır³. Varlığı bilinmesine karşın bu mektupların belki de en önemlisi olan İttihatçı önderlerin en etkilisi⁴ Talat Paşa ile Anadolu hareketinin önderi Mustafa Kemal Paşa arasında karşılıklı olarak gönderilen mektuplar şimdiye kadar bulunup yayınlanamamıştır. Mustafa Kemal ile Talat Paşa'nın mektuplaşmalarından değişik kaynaklarda söz edilmektedir. Kimi kuruluş savaşına ilişkin kimi de Talat Paşa'yı anlatan pek çok yazıda⁵ bu

³ Bu mektuplardan önemli bir kısmı Şevket Süreyya Aydemir'in üç ciltlik *Enver Paşa* çalışmasında ve Kâzım Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* kitabında yayınlanmıştır. Ama bu konudaki en önemli kaynak Hüseyin Cahit Yalçın'ın Ekim 1944'ten Nisan 1945'e kadar *Tanın'de Tarihî Mektuplar* Başlığı altında yayınladığı derlemesidir. Bu kaynakta mektupların hemen hemen tümü yer almaktadır.

⁴ İttihat ve Terakki'nin önderleri arasında Talat Paşa'nın yerini Emin Erişgil şöyle değerlendirmektedir: "Esasında oligarşik olan, yani bir başı olmayan İttihat ve Terakki'nin tek lideri değil, liderleri vardı ama bunlar arasında bir tanesi zekâsıyla; arkadaşlarını birbirine bağlamasını bilmesiyle, kendini cemiyet içindeki hiçbir zümreye mal etmemesiyle mümtaz vasıfta idi: Bu adam Talat Bey veya Talat Paşa idi". *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, İstanbul, 1951, s. 191. İsmet İnönü de aynı kamıdadır: "İttihat ve Terakki'nin fikriyatını politikasını nihayetine kadar sadakatle ve sebatla takip eden zümreye örnek olmuştur. İttihat ve terakki içinde ondan daha değerli adam da çıkmamıştır". İsmet İnönü (haz. Sabahattin Selek) *Hatıralarım*, 1969, s. 227.

⁵ Bu mektuplardan söz eden çalışmalardan bazıları için bakınız. Hüseyin Cahit Yalçın *Talat Paşa*, s. 61; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, Cilt III, 1972, s. 591; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 787; Cemal Kutay, "Talat

mektuplara değinilmiştir. Bu yazıların tümü de bu konuda temelde iki ana kaynağa dayanmaktadır.

Bunlardan birincisi Cemal Paşa, Cavit Bey, ve Dr. Nâzım gibi Talat Paşayla ilişkisi olan İttihatçıların değişik kişilere yazdıkları mektuplardır. İkincisi ise İzmir suikastından sonra kurulan İstiklâl Mahkemesinde İttihatçıların verdikleri ifadelerin zabıtlarıdır. Her iki tür kaynaktan da bu mektuplar kendilerine yüklenildiğini ileri sürdükleri önemli bir rol dolayısıyla anılmaktadır. Bu mektuplara dayanarak İttihatçılar, ülke dışındaki faaliyetlerinin, Anadolu hareketiyle bir anlaşma içinde yapıldığını ve hatta onun bir uzantısı olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar⁶. Dr. Nâzım, İstiklâl Mahkemesindeki savunmasında bu mektuplara değinerek, “Berlin’de Talat Paşa merhumun riyasetinde islâm ihtilalleri namı altında vatanımızın düşmanları aleyhinde çalışırken bu mesaimiz Ankara hükümeti tarafından tasvip edilmiş ve Ankara’dan gelen bir mektupta Anadolu işlerine karışmamak ve mühim kararlarda Ankara’nın reyini almak suretiyle bize müsaade edilmişti”⁷. demektedir. Ne var ki bu mektuplar şimdiye kadar yayınlanmadığı için, bu açıklamalar bir sav düzeyinde kalmış, doğrulukları tam olarak kanıtlanamamıştır.

Kâzım Karabekir, “İstiklal Harbimiz” adlı ünlü yapıtında bu mektuplara bir başka açıdan önem vermektedir. Kâzım Karabekir bu mektuplardan kitabına aldığı Cemal Paşa tarafından Mustafa Kemal’e 3 Haziran 1920 tarihinde yazılan mektup yoluyla haberdar olmuştur. Cemal Paşa’nın mektubunun girişinde “Talat Paşa ile sebk eden muhaberatınız neticesinde takarrür etmiş olduğu üzere Bolşevik Rusya Hükümeti ile Türkiye arasında bir ittifak esaslarını müzakere etmek [üzere] Moskova’ya geldim”⁸. demektedir.

Paşa’nın Berlin’deki Son Günleri”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt 1 Sayı 2, Mart 1964, s. 133-136; Cemal Kutay: “Cemal Paşa’nın Bitirilememiş İfşaat Mektubu”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt 2. Sayı 11, Aralık 1964, s. 858-864.

⁶ Mektuplar için “Tarihi Mektuplar”, *Tanın* gazetesinin 15 Ekim 1944’ten sonraki sayılara, İzmir suikastı davasının zabıtlarının oldukça geniş bir özetlemesi için “İzmir Suikastının İç Yüzü”, *Dünya* gazetesinin 3 Eylül 1956 dan 6 Mart 1957 tarihine kadar olan sayılarına bkz.

⁷ “İzmir Suikastının İç Yüzü”, *Dünya*, 24 Şubat 1957.

⁸ Kâzım Karabekir, *Age*, s. 974.

Aynı günlerde Moskova'da bulunan Ankara'nın temsilcilerinden Dr. Fuat Bey'in⁹ Rüştü Bey'e¹⁰ yazdığı uzun mektupta da bu konuya şöyle değinilmektedir:

"Daha sonra Cemal Paşa, Bahattin Şakir Bey'ler Almanya'dan geldiler, esas maksatları şarkta çalışmak olmakla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın kendileri ile muhaberesi olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa namına Rus hükümeti ile müzakere edeceklerini yalnız Mustafa Kemal Paşa son sözün kendisinde kalmasını istediğini söylediler."

Bu mektuplar Kâzım Karabekir'i, Mustafa Kemal'in kendilerinden habersiz, eski ittihatçı önderler kanalıyla, Bolşeviklerle¹¹ iş birliği yapmağa çalışıp çalışmadığı konusunda şüpheye düşürmüştür. Ve şöyle sormaktadır:

"İttihad ve Terakki erkânının da yine Mustafa Kemal Paşa'dan aldıkları talimatla Moskova da birşeyler yaptıkları anlaşılıyordu. Bu garabeti ne ben ne de nezdindeki vekil beyler anlayamadık. Çünkü bize bu hususta Mustafa Kemal Paşa malûmat vermemişti. Acaba bunlara ne talimat vermiş ne zaman vermiş! Acaba bu paşalar bolşevik hükümetine de bu felaketli fikirlerini ihsas etmiş olmasınlar! Fakat bu kendi fikirleri de olsa Türkiye namına telaffuz edebilirler. Mustafa Kemal Paşa'dan talimat aldık diyen adamlar böyle bir fikri kendiliklerinden nasıl söyleyebilirler. İşte bizi yeniden yeise düşüren pek mühim bir mesele. Mektuplar Mustafa Kemal Paşa'ya da yazıldığı için tabii bir şey söylemesi hale ve tarihe karşı kendilerine bir borçtur."

Belki bu yazıda mektupların yayınlanması biraz da bu borcu yerine getirecektir.

⁹ Dr. Fuat Sabit [Kafkasya] Dr. Ömer Lütfi ile Erzurum kongresi sırasında. Bolşeviklerle ilişki kurmaya kurtuluş savaşı önderlerinin gönderdiği ilk grubu teşkil etmektedir. Halil [Kut] Paşa'nın aynı gaye ile gönderilişi Sivas kongresi sırasında. Avrupa'daki ittihatçı önderler Moskova'ya ulaştığında Mustafa Kemal'in gönderdiği heyetler Bolşeviklerle görüşmelere başlamışlardır. Dr. Fuat Sabit Bey eski bir Türkçü ve "Teşkilâtı Mahsusa" üyesi iken bu görevi dolayısıyla sola kaymıştır. Bu konuda bkz. Mete Tuncay *Türkiye'de Sol Akımlar*, 1967, s. 68-69 ve George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, 1975, s. 78-79.

¹⁰ Rüştü Bey, Kâzım Karabekir'e yakın olan Tümen komutanlarından. Erzurum'daki 9 uncu Tümen komutanıdır. Trabzondaki "Halit Bey Olayında" olayı bastırmak için görevlendirilmiştir.

¹¹ Kâzım Karabekir, *Age*, s. 787.

Oysa yine Enver ve Cemal Paşa'ların daha sonraki günlerde yazdığı mektuplardan biliyoruz ki, İttihatçılar Bolşeviklerle ilişkilerinde serbest bırakılmamışlardır. Ankara Hükümeti, Moskova'ya gönderdiği kurye ile İttihat ve Terakki önderlerinin Anadolu adına ilişki kurmaya yetkili olmadığını bildirmiştir¹². Paşalar mektuplarında Anadolu'nun bu tutumundan yakınmaktadır.

Talat Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplaşmalar şimdiye kadar yayınlanmamış olduğundan, İttihatçıların mı yoksa Anadolu çevresinin mi, mektuplara ilişkin yorumlarında haklı olduğunu sınamak olanağı bulunamamıştır.

Bu yazıda Talat Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplar ilk defa yayınlanmış olacaktır. Bunun için önce mektupların nasıl hazırlanıp hangi kanallarla gönderildiği ve bizim elimize nasıl geçtiği başka bir deyişle öyküsü anlatılacaktır. Sonra mektupların metinleri verilecek, en son bölümde ise mektupların içeriği yorumlanarak, Kurtuluş Savaşına ilişkin hangi konularda bize yeni bilgiler verdiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II. TALAT PAŞA İLE MUSTAFA KEMAL'İN MEKTUPLAŞMASININ ÖYKÜSÜ

Bu yazıda metinleri verilen 22 Aralık 1919 tarihli Talat Paşa'nın mektubu ile, 29 Şubat 1920 tarihli Mustafa Kemal'in mektubu dışında Talat Paşa ile Mustafa Kemal arasında gönderildiği bilinen bir tek mektup vardır. Bu mektup 25 Ekim 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılarak Cami Bey¹³ eliyle Talat Paşa'ya

¹² Cemal Paşa, Moskova'ya gittiğinde Ankara'nın temsilcisi gibi davranmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin Hariciye Komiserliğinin Cemal Paşa'ya verdiği aslı Tarih Kurumunda bulunan kimlikte Cemal Paşa "Anadolu - Türkiye İhtilalci Hükümetinin" temsilcisi olarak görülmektedir. Oysa 30 Ocak 1921 de Celalettin Arif Bey'e yazdığı mektupta Ankara hükümetinin Trabzon kanalıyla Moskova'ya ulaştırılan yazısında "Anadolu Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına hiç bir suretle harekete mezu olmadıklarının Enver Talat, ve Cemal Paşa'lara tebliği" bildirilmesinden yakınmaktadır. Halil Paşa'nın Ankara adına Moskova'daki faaliyetlerine kurye zabiti İbrahim Efendi'nin Moskova'ya varışı ile son verilmiştir. Bu konuda bakınız: Şevket Süreyya Aydemir, *Age.*, s. 590-591.

¹³ Cami [Baykurt] Bey Aydın mebusu iken Ankara Hükümetinin, İtalya mümessilliğine tayin edilmiştir. Mütareke sırasında kurulan Millî Kurtuluş hareketine taraftar Millî Ahrar Fırkasının kurucularındandır.

gönderilmiştir. Bu mektup daha önce yayınlanmıştır¹⁴. Bu üç mektup dışındaki mektupları ele geçirmek olanağını bulamadık. Ama Hüseyin Cahit Yalçın'ın yayınladığı İttihatçılara ait mektuplardan daha başka mektupların varlığı anlaşılmaktadır.

Talat Paşa'nın ölümünden¹⁵ sonra Dr. Nâzım Bey'in 5 Nisan 1921 tarihinde Cavit Bey'e yazdığı mektupta bu konuda şöyle bir bilgi bulmaktayız. Dr. Nâzım Bey¹⁶ "Merhum [Talat Paşa] Ali Bey'in [Enver Paşa] İslâm memleketlerinde halkı emperyalizm boyunduruğundan kurtarmak için Moskova'yı merkez yaptırdığı Bolşeviklerin mazharı muaveneti olarak çalışmasına aleyhtar değildi. Lâkin dahili politikada muhalif vaziyet alıp Ali Bey'in tasavvur ettiği şekilde çalışmak cihetini düşünmüyordu. Sulh teessüs ettikten sonra, Mustafa Kemal'in kendisine ve arkadaşlarına ihtiyaçtan vareste kalamayacağına ve er geç hükümetin kendi partisinin eline düşeceğine kani idi ki, Mustafa Kemal'e teşriki mesai için *iki* [altını biz çizdik] mektup göndermişti. Uzun muhabereden bitap çıkan milletin bütün kuvvetlerini tevhid ederek memleketin tealisine çalışmak taraftarıydı". demektedir.

Dr. Nâzım Bey, Talat Paşa Berlin'e yerleştikten sonra sürekli olarak onun yanında kalmıştır¹⁷. Belki de İttihatçılar içinde Talat Paşa'ya en yakın olan o dur. Verdiği sayının doğru olması gerekir. Eğer Talat Paşa Mustafa Kemal'e iki mektup yazdı ise bu yazıda verilen mektup, bunlardan ilkidir. Gerek mektupta anlatılanlar, gerek mektupta daha önceki bir mektuba değinilmemesi bu kanıyı güçlendirmektedir. Mustafa Kemal'in bu yazıda verilen mektubu Talat Paşa'nın ilk mektubuna olan yanıtıdır. Mustafa Kemal'in daha sonraki tarihte Talat Paşa'ya gönderdiği (daha önce yayınlanmış)

¹⁴ Bu mektup Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 9-10 Şubat 1945 tarihli *Tanin* gazetesinde "Tarihî Mektuplar"ın arasında yayınlanmıştır. Daha sonraki bir yayını için bakınız; Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul, 1970, s. 148.

¹⁵ Talat Paşa 15 Mart 1921 Berlin'de, bir Ermeni ihtilâlcisi "Soghomon Tehlirian" tarafından Hardenburgstrasse 4 no'daki evine dönerken ögleye doğru vuruldu.

¹⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar" *Tanin*, 13 Kasım 1944.

¹⁷ İttihatçı önderlerin Berlin'deki yaşantısı için bakınız: Emîr Şekip Aslan [Çev. Aziz Akpınarlı] *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, Samsun 1952; Bu sırada Berlin'de öğretim yapmakta olan Sayın Esat Sıbay'ın yazarlara anlattığı ilginç bazı gözlemleri, daha ileride yazılacak kitap çerçevesinde ele alınacaktır.

mektubunun Talat Paşa'nın ikinci mektubuna bir yanıt mı olduğu yoksa Mustafa Kemal'in artık bilinen iki mektubu arasında gönderdiği üçüncü bir mektup mu olduğu konusunda elimize geçmiş bir belge yoktur.

Talat Paşa'nın ve Mustafa Kemal'in bu yazıda yayınlanan mektupları Birinci Dünya Savaşı yenilgisi sonrasında, ne yapılacağı pek bilinmediği, kararsızlığın yaygın olduğu, ilk karışıklık aylarının anlatıldığı dönemde yazılmıştır. Hem dışarıdaki İttihat ve Terakki önderleri hem de Anadolu'da Mustafa Kemal belirli düzeyde bir örgütlenmeyi başarmışlardır. Ama her iki örgütlenme de yeterli değildir. Birçok sorunu vardır. birbirinden çekinmekle birlikte birbirlerinden yararlanmak ta istemektedirler. Yazılan mektupların içeriği ancak her iki grubun içinde bulunduğu durum bilinirse daha doğru olarak yorumlanabilir.

2/3 Kasım 1918 gecesi İstanbul'u terkeden İttihat ve Terakki önderleri¹⁸ Berlin'e Spartaküs hareketinin en civcivli günlerinde ulaşmışlardır. İlk ayları hareketin yatışmasını beklemek ve kendilerini çevreye kabul ettirmeğe uğraşmakla geçmiştir. Daha sonra değişik İttihat ve Terakki önderleri kendilerine yakın gördükleri, İtalyan, İngiliz, Fransız, Alman ve Bolşevik çevreleri ile temaslar aramışlardır. Değişik Avrupa kentlerine dağılmış olan İttihatçılar bu kentlerde basın büroları ve benzeri çevreler kurarak örgütlenmişlerdir. Bu çevreler merkez Berlin ve Talat Paşa olmak üzere Lahaye, Lozan, Münih, Roma da oluşmuştur. Eski İttihatçılar yalnız ülke dışında değil, ülke içinde de örgütlenmektedir¹⁹. Talat Paşa ülkeyi terk ederken kendisine yakın olan Kara Vasıf Bey ve Kara Kemal'e örgütlenmelerini salık vermişlerdir, onlar da "Karakol" teşkilatını kurarak etkinliklerini arttırmak yolundadırlar. Öte yandan Enver Paşa da ülkeyi terk ederken, kendine yakın olan eski "Teş-

¹⁸ İttihatçı önderlerden bir torpido ile birlikte 2/3 Kasım gecesi ülkeyi terk edenler Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Rusuhi, Dr. Nâzım, Bahaeddin Şakir, Polis Müdürü Azmi ve Bedri Beylerdir. Cavit Bey 5 Mart 1919 da Damat Ferit Paşa hükümeti kurulup İttihatçıların tevkifleri başlayınca 175 gün İstanbul'da saklanmış sonra Avrupa'ya kaçmıştır.

¹⁹ Ülkeden ayrılan İttihatçıların ülke içinde nasıl bir örgütlenmeğe gittikleri konusunda bakınız: Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, İstanbul 1976. Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1969, Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, [iki cilt], İstanbul 1975.

kilatı Mahsusa'dan Hüsametdin Bey'e Teşkilatı Mahsusa'nın isminin "Umum Âlemi İslam İhtilal Teşkilatı"na değiştirilerek devam edeceğini, merkezinin Berlin olacağını, ülke içindeki örgütlenmesini yönetmesini söylemiştir. Ülkeyi terk ederken bile kendilerine bağlı farklı örgütler oluşturmak isteyen İttihatçı önderler arasında Avrupa'da iken seçilecek eylem stratejisi konusunda bir uyuşma söz konusu değildir²⁰.

1919 yılı Aralık ayında Berlin'de Talat Paşa'nın başkanlığında bir kongre²¹ toplayarak²² bir eylem stratejisinde uzlaşmışlardır. Bu stratejinin bir parçası ve eyleme geçmede ilk adım olarak Talat Paşa 22 Aralık 1919'da bu yazıda yayınlanan mektubu yazmıştır.

Avrupa'da İttihatçıların örgütlenmesi bu aşamaya ulaştığında Anadolu hareketi de Erzurum ve Sivas kongrelerini toplamış, İstanbul hükümetiyle açık bir çatışmaya girerek onu istifaya ve yeni bir seçim yapmaya zorlamış bulunuyordu. Anadolu ve Rumeli müdaafai millie teşkilatları bütün Anadolu'da ordu ile sıkı ilişkiler içinde kurulmuştu. Heyeti temsiliye Ankara'ya taşınmış olmakla beraber Ankara daha kurtuluş savaşının merkezi haline gelmemişti. İstanbul'da Meclisi Mebusan çalışıyordu. Anadolu'nun İstanbul Meclisindeki gelişmeleri kontrolunda, bazı aksamalar ortaya çıkıyordu²³. Ana-

²⁰ Enver Paşa 1 Aralık 1919 da Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta "ve bir de şimdilik bence Talat'la ayrı çalışıyormuş vaziyetini göstermemek iyi olacaktır ki harice karşı kuvvetli görünmüş olalım" demektedir. "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 17 Ekim 1944, Enver Paşa Talat Paşa'nın ölümünden sonra hazırladığı 20 Mart 1921 tarihli raporda "... Son zamanlarda müşanürileyh ile aramızda islamin ve memleketin halası uğrundaki mücadelatımızda ufak bir nokta-i nazar farkı mevcut idi... Mağfur müşanürileyh bütün hareket ve icraatı şahsında cemetmek suretiyle hedefe vasil olmak fikrindeydi. Böyle nâgehani bir suretle gaybubeti bu fikir etrafında toplanmış olan bütün mesai irtibatını da beraberinde götürerek şimdiye kadar istihsal edilebilmiş birşey varsa anı da yanda bırakmak neticesini vermiş olsa gerektir. Bu da gösteriyor ki mücahedatımızda eşhastan ziyade teşkilâta ehemmiyet vermek lazımdır." "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 25 Ekim 1944.

²¹ İttihatçıların "kongre" diye adlandırdıkları bu toplantıları örgütlü büyük toplantılar olarak düşünmemek gerekir, bunları disiplinli bir arkadaşlar toplantısı olarak düşünmek daha doğru olur.

²² Gregor Alexinsky: "Bolshevism and the Turks", *Quarterly Review*, Vol. 239, Haziran 1923, s. 183-197.

²³ Mustafa Kemal bu dönemde karşılaştığı zorlukları Büyük Nutuk'ta açıkça anlatmıştır. Kemal Atatürk, *Nutuk*, cilt I, 1919-1920, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1960, s. 356-398.

dolu hareketinin içte örgütlenmesi gelişmiş olmasına karşın, dışarıda bir örgütlenmesi yoktu. Daha, Mustafa Kemal'in çevresi ile eski İttihatçı çevreler arasında çatışma çok açık olarak çıkmadı ise de, bu çatışmanın belirtileri vardı. Sivas kongresinde Mustafa Kemal Kara Vasıf Bey'i "Karakol" teşkilatını yaydığı için suçlamış ve açıkça buna karşı olduğunu bildirmişti²⁴. Bu gerginliğin belirtileri İstanbul Meclisinin toplanmasında da ortaya çıkmıştı.

İşte Talat Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki mektuplaşma her iki grubun birbirine ihtiyacı olduğu, önemli belirsizliklerle karşı karşıya oldukları bu dönemde yapılmıştır.

Talat Paşa'nın yazdığı mektup Asım [Süreyya İloğlu] tarafından Mustafa Kemal'e götürülmüştür. Asım Bey Berlin'de yaşamamaktadır. Lahaye'de²⁵ oturmakta olmasına rağmen Talat Paşa'ya yakındır. Mektupta da sözü geçen Lahaye bürosunun kurulmasında ve çalışmasında etkin rolü olmuştur. Ayrıca Asım Bey İttihat ve Terakkinin ideologlarından²⁶ [kör] Ali İhsan Bey'in kardeşidir. Kurtuluş savaşı sırasında ülkede bulunan Ali İhsan Bey Berlin'le haberleşmektedir. Hatta yeni bir program hazırlayarak Berlin'e göndermiştir. İttihat Terakki içinde Talat Paşa grubunun en etkin eylemcisi olan Kara Kemal Bey'in yakın arkadaşındır. Bu yolla da Talat Paşa'ya yakınlığı vardır.

Asım Bey'in götürdüğü mektup Talat Paşa'nın el yazısıyla yazılmamıştır. Talat Paşa tarafından Asım Bey'e not ettirilmiştir. Bizim

²⁴ Sivas kongresinde Karakol teşkilatının nizamnamesinin dağıtılması üzerine Kara Vasıf Bey ile Mustafa Kemal arasında geçen konuşma Hüsamettin Ertürk'ün anlattığına göre şöyledir:

"Vasıf Bey'e bu gizli teşekküllerin baş kumandanı kimdir? diye sormuş o cevap vermeden,

— Sizin gizli baş kumandanınızın adını da söyleyin, bu Enver Paşa'dır.

Kara Vasıf—Hayır Paşam, yanılıyorsunuz bizim baş kumandanımız sizsiniz. Talat Paşa Berlin'den bize gönderdiği talimatta, "bundan sonra Baş kumandanınız Mustafa Kemal Paşa'dır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz diye yazmıştır".

Mustafa Kemal Vasıf Bey'e Karakol teşkilatının ilga edildiğini, istiyenin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde" çalışacağını söylemiştir." Hüsamettin Ertürk, *Age*, s. 349.

²⁵ Asım Bey, Lahaye Karasu Efendi'nin ticarî işlerini izlemek için gitmişti.

²⁶ Ali İhsan Bey'in İttihat ve Terakki'nin bu dönemdeki programının oluşmasındaki aktif rolü üzerine Bkz. "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili Meslekî Program. "Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları", İstanbul, 1977.

elimizde bulunan belge de Asım Bey'in not defteridir. Mektuba bugüne kadar arşivlerde rastlanılmamasının belki de en önemli nedeni budur. Not defteri Asım Bey tarafından bizim incelememize sunulmuştur. Mektubun Talat Paşa tarafından el yazısıyla yazılmamış olmasının bir emniyet tedbiri olduğu söylenebilir. Zaten daha ilerideki bölümde verilen mektubun metni incelendiğinde görüleceği gibi mektupta Mustafa Kemal'in ismi yoktur, kime hitap edildiği açık değildir. Mektup içinde yer yer Mustafa Kemal ismi bir üçüncü şahıs gibi geçmektedir. Bu uzun bir yoldan gönderilen mektubun ele geçmesi halinde anlaşılmasını zorlaştırmak için düşünülmüş bir yol olsa gerekir.

Mektup Talat Paşa tarafından not ettirildiğinden başka eklenilere de açıktır. Cavit Bey ile Talat Paşa arasında, Asım Bey'in Anadolu'ya giderken Cavit Bey'e de uğraması ve ondan alacağı notları da Anadolu'ya götürmesi kararlaştırılmıştır. Bu hususu Talat Paşa'nın Cavit Bey'e yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Bu mektupta Talat Paşa "İsviçre'de iken Mustafa Kemal'in yanına Asım Bey isminde birini göndereceğimi söylemişim. İşte bu mektubu size Asım Bey verecek. Sen de gerek onlara, gerek İstanbul'a birşey yazmak istersen yaz, not ettir, nasıl istersen öyle yap, Asım gayet zeki, emin, tam senin sevebileceğin bir gençtir. Ben kendilerine mektup yazmadım, mülahazatımı not ettirdim ve görüşmek üzere birini göndermesini rica ettim..."²⁷ demektedir.

Oysa Asım Bey, Cavit Bey'e [Lozan] uğramadan doğrudan İtalya'ya geçmiştir. Bu duruma Cavit Bey kızmıştır ve 27 Aralık 1919 tarihli anılarında şöyle yazmaktadır:

"Talat, Asım namında birini İstanbul'a Mustafa Kemal'in yanına gönderiyormuş, mektubunda pek dirayetli bir genç olduğundan bahsediyordu. Kendisine mutlaka beni görmesini tenbih ettiği halde bir gün kaybolacak diye gelmemiş. Orada kaç gün bekleyeceğini tahkik etmeksizin İtalya'ya gitmiş, işte dirayetinin bir delili"²⁸.

Asım Bey Berlin'den Ankara'ya giderken gidiş güzergahını gösteren Almanca notlar tutmuştur. Bu notların tercümesi aşağıda verilmiştir. Güzergah hakkındaki bilgi çeşitli yönlerden ilgi çekicidir. Bir yandan Avrupa ile Anadolu'nun ilişki kurma kanalını

²⁷ Hüseyin Cahit Yalçın: "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 1 Kasım 1944.

²⁸ Cavit Bey "Felaket Günleri; Mütareke Devrinin Feci Tarihi", *Tanin*, 30 Aralık 1945.

göstermektedir. Bağlantı İtalya'nın kontrolunda olan Antalya ve Adalar yoluyla kurulmaktadır. Seyahat iki hafta Roma'da bir haftadan fazla Rodos'ta kalma süreleri de dahil olmak üzere 54 gün kadar sürmüştür. Daha iyi organize edilmiş bir seyahatin bu koşullar altında bir ay içinde yapılabileceği söylenebilir. Güzergah hakkında bu bilgi Asım Bey'in Cavit Bey'le neden ilişki kurmadığı hakkında da bir yorum yapmağa olanak vermektedir. Kanımızca Asım Bey'in Cavit Bey'e gitmeyip Talat Paşa'nın mektubunu kendi bir notu ile Cavit Bey'e yollaması Asım Bey'in kendisinin kararı değildir. Talat Paşa ile önceden kararlaştırılmış bir davranıştır. Bu kanımız bir yandan Talat Paşa'nın mektubunda açıkça belirtildiği gibi Mustafa Kemal'in yalnız kendisiyle ilişki kurmasını istemesine öte yandan 54 gün süren bir seyahatte bir günlük yol kaybının çok ikna edici bir gerekçe olmamasına dayanmamaktadır. Güzergah incelendiğinde görülmektedir ki Asım Bey İsviçre'ye gitmiştir. ve burada Basel'den, Bern'e bir paket teslim etmek için gitmiş sonra yine Basel'e dönmüştür. Basel'de tekrar bir gün kalmıştır. Muhtemelen Basel'de ikinci defa kaldığı 25 Aralık 1919 günü Cavit Bey'e kendisine uğrayamayacağını bildiren not ile birlikte Talat Paşa'nın da mektubunu göndermiştir. Asım Bey Ankara'ya vardığında Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiştir. Asım Bey'in sözleriyle "hüsnü muamele" görmüştür. Bu konuşma sırasında Mustafa Kemal en çok İttihatçıların faaliyetleri ve "para durumunun" ne olduğu üzerinde sorular sormuştur.

Mustafa Kemal'in Talat Paşa'nın mektubuna cevabı 29 Şubat 1920 tarihini taşımaktadır. Bu tarihte İstanbul Meclisi Mebusanı henüz dağıtılmamıştır. Heyeti Temsiliye Ankara'da bulunmasına rağmen, Ankara çok etkin bir siyasal merkez haline gelmemiştir. Mektubun 27 Mart 1920 den önce Talat Paşa'nın eline ulaştığını Cavit Bey'in anılarından öğreniyoruz. 27 Mart 1920 günü Talat Paşa Basel'den Cavit Bey'e telefon ederek, Mustafa Kemal'den aldığı cevabı bildirmiştir Cavit Bey bu konuşmayı anılarında.

"Asım'dan aldığı mektupta Mustafa Kemal'in kendisine yapılan tebligattan memnun olduğu bir kararı kati ittihazından evvel reyinin istimzaç edilmesini istediği ve elli bin liraya şiddetle ihtiyaçları olduğunu bildirmişmiş..."²⁹ diye anlatmaktadır.

²⁹ Cavit Bey, *Felaket Günleri*, Tanin, 17 Ocak 1946.

Cavit Bey'in hatıratının bu kesiminden anlaşılacağı üzere Asım Bey Berlin'e dönmemiştir. Cevabı mektupla göndermiştir. Asım Bey bu yazının yazarlarına mektubu İstanbul'dan, Karaköy'deki ticari merkezlerinde temas kurduğu Hollandalılar eliyle gönderdiğini söylemiştir. Bu nedenle mektup Talat Paşa'ya bir aydan kısa süre içinde ulaşmıştır.

Talat Paşa'nın yazdığı ikinci mektup ne olmuştur? Bunun için elimizde Cavit Bey'in hatıratına 7 Aralık 1920 günü yazdığı kısa not dışında başka bir ipucu yoktur³⁰. Bu notta Cavit Bey "Kendisine³¹ Sai'nin [Talat Paşa] pek çok şeyler emniyet ettiği Lâhey ataşemiliteri Nuri³² gittiği zaman daha Antalya'da iken [Mustafa Kemal'in] kuryeyi açtırıp okutması, Nuri ile olan mülakattan sonra da "Biz çalışıyoruz, çabalıyoruz, Berlin'deki bizim yaptıklarımızı kendilerine mal ediyorlar" demesi [Mustafa Kemal'in] ne hissiyat ile çalışmakta olduğunu pek güzel göstermiyor mu"³³ demektedir. Nuri Bey de muhtemelen Asım Bey'in yolunu izleyerek Talat Paşa'nın ikinci mektubunu Mustafa Kemal'e götürmüştür. Bu mektubun ve varsa cevabının Nuri Bey'in evrakı arasında bulunması umulabilir.

Daha önceki kısımlarda belirtildiği üzere izlenecek strateji bakımından İttihatçı önderler arasında önemli görüş ayrılıkları vardır. Dr. Nâzım'ın mektubundan yapılan alıntıda görüldüğü gibi, Talat Paşa ile Enver Paşa farklı stratejileri savunmaktadır. Talat Paşa, önce Anadolu'yu desteklemek, ve Anadolu'da başarı kazanıldıktan sonra içeriye girerek, bir siyasal parti kurarak iktidarı kontrol etmek yolunu önermektedir. Enver Paşa ise şimdiden Anadolu hareketi kontrol edilmezse daha sonra kontrol edilemeyeceğine inanmaktadır. Talat Paşa için ülke dışındaki İttihatçılar arasında kendi stratejisini savunabilmek açısından Anadolu ile iyi ilişkiler içinde olduğunu etrafa göstermek çok önem taşımaktadır.

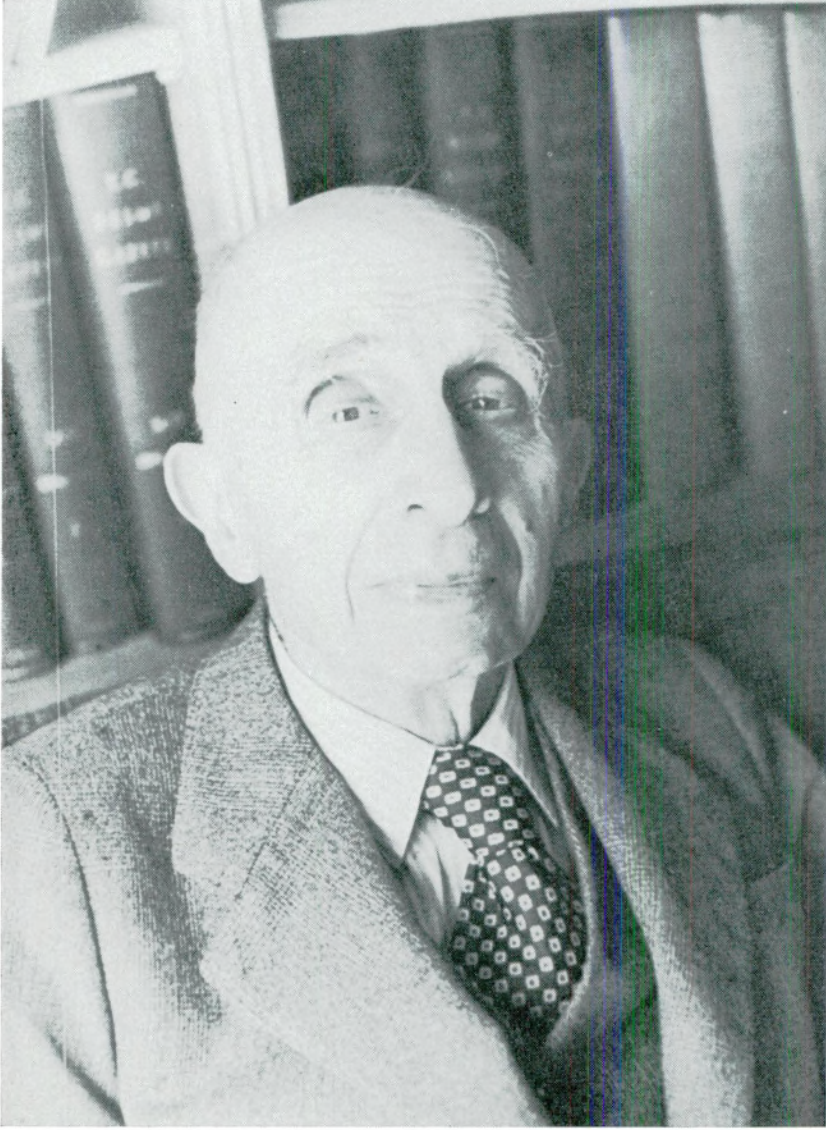
³⁰ Cavit Bey *Felâket Günleri*, Tanin, 23 Nisan 1946.

³¹ Talât Paşa Türkiye dışına çıkarken Ali Sai ismiyle bir pasaport çıkarmıştır. İttihat ve Terakki önderlerinin kendi aralarındaki mektuplaşmalarda gizliliği korumak için Talât Paşa'dan Sai Bey diye söz etmektedirler.

³² Lahey ataşemiliteri Nuri [Nuri Conker] Bey Berlin'den 25 Nisan 1920 na yakın bir tarihte geçmiştir. Talât Paşa'nın 25 Nisan 1920 tarihinde Cavit Bey'e yazdığı mektuptan Nuri Bey'e Anadolu'ya geçmek istediğini de söylediği anlaşılabilir. H. C. Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 3 Aralık 1944.

³³ Cavit Bey *Felâket Günleri*, Tanin, 23 Nisan 1946.

İ. Tekeli - S. İkin

ASIM SÜREYYA İLOĞLU

Mustafa Kemal'in cevabı ulaştıktan sonra Talat Paşa ilişkilerinin iyi olduğunu bütün arkadaşlarına bildirmiştir. Örneğin bu dönemde Malta'da bulunan Mithat Şükrü [Bleda]³⁴ bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Talat bana Berlin'den gönderdiği mektuplardan birinde şöyle bir haber veriyordu. "Ben burada Sarı Paşa [Mustafa Kemal] ile muhabere ediyorum. Berlin'de olup bitenleri kulağa çalınan şeyleri kendisine bildiriyorum. Sarı Paşa'nın, bana verdiği cevaplardan anlıyorum ki verdiğim bu malumattan kendisi de pek memnun kalmaktadır". diyerek bu konuda bize bilgi vermektedir".

Asım Bey, Mustafa Kemal'e, Talat Paşa'nın mektubu ile birlikte Aziz Bey'in³⁵ mektubunu da götürmüştür. Böyle bir mektubun götürüldüğünü Talat Paşa'nın mektubundan öğreniyoruz. Asım Bey'in defterindeki Mustafa Kemal'in Talat Paşa'ya gönderdiği notun en sonundaki paragrafta hitap edilen Talat Paşa değil Mısırlı Aziz Bey'dir. Mısırlı Aziz Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği not ise elimizde değildir.

Asım [Süreyya İlloğlu] Bey'in Anadolu'ya seyahatı sırasında tuttuğu Almanca notların tercümesi³⁶.

- 23/12/[19]19 Berlin'den Büyük acele ve telaş içinde hareket. Basel'e zor bir seyahat. Gümrük hikâyeleri müthiş yorucu.
- 24/12/[19]19 Bern'e yolculuk Bay W. yi³⁷ ziyaret ve paketin teslim edilmesi.

³⁴ Mithat Şükrü [Bleda] İttihat ve Terakkinin savaş dönemindeki kâtabi umumilerindedir. Salâhattin Güngör, "Talat Paşa'ya ait Hatıralar, Mithat Şükrü Bleda Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1943.

³⁵ Mısırlı Aziz Bey, Arap milliyetçilik hareketi içinde önemli yer tutan, Osmanlı Ordusunda yetişmiş bir albaydır. Değişik gizli örgütler içinde çalışan Mısırlı Aziz Bey, çoğunlukla subayların katıldığı Al-Ahd örgütünün kurucusudur. Trablusgarb savaşına katılmıştır. Gizli çalışmaları; Teşkilâtı Mahsusaca, idama mahkûm olmuştur. İttihatçı önderlerinin çoğu, bu arada Enver Paşa'nın sınıf arkadaşı olması idamdan kurtulmasını sağlamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Cemal Kutay, *Müslüman Kardeşler Hareketi*, İstanbul 1977.

³⁶ Almanca tutulan notların tercümesi Sevin Osımay tarafından yapılmıştır. Köşeli parantez içindeki kelimeler ve sayılar tarafımızdan eklenmiştir.

³⁷ Bay W. nin Talat Paşa ile Cavit Bey'in mektuplarında adı sık sık geçen Weil olması muhtemeldir. Weil, Rejinin müdürü olup bu dönemdeki en etkin kişilerindedir. Bkzn. Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki* İstanbul [1976]?. s. 159.

- 25/[12]/[1919] Basel'de Berlin'e mektuplar vs. . .
- 26/12/[1919] Basel'den hareket Milano'ya kadar rahat bir yolculuk
Milâno'da güç durum.
- 27/12/[1919] Roma'ya varış. "Hotel Exelsior".
Birinci sınıf bir ikametgâh.
- 27/12/[1919] Konsolosluk'a ziyaret.
- 28/12/[1919] Şehir gezisi.
- 29/12/[1919] Şehri görme.
- 1/1/1920 [okunamadı] Diş ağrısı.
- 5/1/1920 Ameliyat [operasyon].
- 7/1/[1920] Roma'dan ayrılış.
- 8-13/1/[1920] Brindisi'de. . .
- 13/1/[1920] Brindisi'den ayrılış.
- 14/1/[1920] Korfu'da Aya Saranda.
- 15/1/[19]20 Patras.
- 16/1/[19]20 Pire Limanına çok geç saatlerde varış. .
Gece Atina'ya yolculuk. . . .
- 17/1/[1920] Sabah 11.00 Pire'den ayrılış ve oldukça kötü bir yolculuk.
- 18/1/[1920] Öğlen Rodos'ta.
Kötü bir ruhsal durumda. Bütün gün hiç bir şey yapmadım.
- 19/1/[1920] Fes satın aldım. Bütün gün birşey yapmadım.
- 20/1/[1920] Bütün gün hiç birşey yapmadım.
Akşam D.r. . . ile hasbıhal ettik.
- 21/1/[1920] Bütün gün çalıştım.
Notların kopyasını çektim³⁸.
İki kitap aldım.
- 22/1/[1920] Bütün gün çalıştım.
- 23/1/[1920] Bütün gün çalıştım.
- 23-27/1/[1920] Sadece çalıştım.
- 28/1/[19]20 Sabah hareket. 3 saatlik bir yolculuktan sonra Marmaris'e varış. Berbat bir şehir.
Şehirde dolaştım.

³⁸ Muhtemelen elimizdeki defterdeki Talat Paşa'nın notları, bugün kopya edilmiştir.

- 29/1/[19]20 Şehirde gezdim.
Sabah çok geç kalktım.
- 30/1/[19]20 Sabah erken hareket, 11 de Makri'ye varış.
- 31/1/[19]20 Makri'den³⁹ erkenden ayrılış.
Öğlen Wati limanı.
- 1/2/[19]20 Erken Wati'den⁴⁰ hareket.
Saat 4 te Adalia'ya varış.
- 2/2/[19]20 Adalia'ya⁴¹ varış.
- 5/2/[19]20 Adalia'dan ayrılış.
- 9/2/[19]20 Afyon Karahisar'a varış.
- 12/2/[19]20 Afyon'dan hareket.
- 15/2/[19]20 Angora'ya⁴² varış.
- 19/2/[19]20 Angora [ayrılış].
- 22/2/[19]20 varış.

III. TALAT PAŞA'NIN MEKTUBU

22 Kânunuevvel 1919

Memleketin âtisini ben şu yolda görüyorum.

Avrupa, mevâd-ı iptidaiyyesi gayet zengin olan Rusya'dan uzun müddet istifade mümkün olamayacağını yakinen bildiği için bu zararını imkân nisbetinde Türkiye'den telâfi etmeğe çalışacaktır. Düvel-i İtilâfiye'nin Türkiye üzerinde besledikleri bütün amâl ve makasid-ı siyasiyeden sarf-ı nazar yalnız şu maksad-ı iktisadileri bile arzu ettiğimiz şekilde hür ve müstakil bir Türkiye'nin vücuduna mâni olacaktır. Binaenaleyh bizlerle aktedecekleri muahede-i sulhiyede kendileri için birçok esbab-ı müdahale bulunacak ve şerait-i sulhiye iktisaden memleketimizden a'zâmî istifade etmelerine müsaid birçok mevâdî haiz bulunacaktır. Elimizde kalacak yerlerin menabii kesir olmakla beraber bu şerait dahilinde memleketin esbab-ı terakkisini te'min etmek mümkün olmayacaktır. Sulhun tahdid edeceği Türkiye Avrupa'nın bu gayesine sed çekebilecek derecede kuvvet olmayacaktır. Binaenaleyh bu kuvveti hariçte aramak ve muavin kuvvetler vücuda getirmek icap eder. Bunu ben iki büyük

³⁹ Makri - Fethiye.

⁴⁰ Wati - Kaş.

⁴¹ Adalia - Antalya.

⁴² Angora - Ankara.

muhitte aramak ve kuvvetli bir teşkilât yapmakta görüyorum. Bu kuvvetin biri vâsi Türk âlemi, ikincisi de İslâm âlemidir. Türk âleminde şimdiye kadar hiç işlenmemiş olan Türkistan bizim için gayet esaslı bir saha-i mesaidir. Bu sahada dahildekilerin doğrudan doğruya çalışması hem müşkül, hem de tehlikelidir.

Teşkilât-ı esasiyye vücuda getirdikten sonra maddî ve manevî surette muavenet kabil olabilir. Bu teşkilât'ı esasiyeyi yapmak için rûfekadan bazılarının o havaliye giderek çalışması iktiza ediyor. Bugün üzerimize düşen vazife, mazideki umumî ve hususî hatiyyatı unutarak geniş bir fikirle herkesin kabiliyetinden a'zamî istifade ve bu suretle gaye-i umûmiyi te'mine çalışmak olmalıdır. Ben Enver Paşa'yı gerek İslâm âlemindeki nüfuz ve ehemmiyeti ve gerek azim ve metaneti ve gerek şerait-i hazıra dahilinde uzun müddet memlekete avdetinin gayr-i mümkün bulunması dolayısıyla o havalide çalışabilecek mühim bir uzuv telakki ediyorum. Binaenaleyh bazı rûfeka ile kendisinin Türkistan, Azerbaycan ve şimalî Kafkasya'da derece derece çalışmaları takarrür etmiş ve o semte müteveccihen hareket etmişlerdir. Ancak hâvali-i mezkûrede çalışabilmek için Bolşevik'ler ile anlaşmak zarûridir. Bolşevikler Rauf Bey'ce de ma'lûm olduğu veçhile (Brest Litovsk) muahedesi esnasında vâsi bir Sovyet İmparatorluğu gayesini takip ediyorlardı. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde -ki bunda Finlandiya, Litvanya, Estonya, Ukrayna, Polonya, Kafkas ve Türkistan da dahil idi- Sovyet teşkilâtı yapıp bu teşkilâtı Petersburg veya Moskova'ya rabt etmek ve bu suretle eski Rus imparatorluğunu, başka bir kisve altında, ihya etmek arzusunda buluyorlardı. Bugün Bolşevik'ler bu fikirlerinden bazı fedakârlıklar yapmışlardır. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde teşekkül eden muhtariyet ve istiklâliyetleri tanıyacıklarından bahs ediyorlar. Buradaki Bolşevik rüesası ile hal-i temastayım. Şimdiye kadar mahbus bulunan (Radek) ile defeat ile görüştüm. Ve bâlâda zikrettiğim esaslar dairesinde çalışmak üzere (Lenin) nin tasdikine ta'likan anlaştım. (Radek) in tahliyesi ve tayyare ile Moskova'ya gidebilmesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum. Ve başka bir nam altında esbab-ı seyahatini temin ettim. Bundan dolayı (Radek) ve burada bulunan Bolşevik'ler bize medyunu şükrandırlar. (Radek) Bolşevik'ler hükûmetinin şark mesaili mütechassısı olduğundan mukarreratımızın merkezce kabul edileceğini suret-i katiyyede temin ediyor.

İkinci saha-i mesainin âlem-i islâm olduğunu söylemiş idim. Türkistan teşkilâtı Efganistan vasıtasıyla Hindistan'da çalışarak Hindistan âleminde bir tesir yapabilir ve Devlet-i Aliyye ve Hilâfet-i İslâmiyye lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırabilir. Araplar mütârekeden sonra tamamıyla inkisar-ı hayale uğramışlardır. Fransızlar ile İngilizler arasında (1916)⁴³ tarihinde akt edilen mukavelename Arabistan'ı tamamıyla parçalayıp kuşa benzetiyor. Ve müstakil Arabistan'a kıt'a olarak çölden başka hemen hiç bir şey bırakmıyor. Emîr Faysal'ın maiyyetinde bulunanlardan biri İsviçre'de bize mensup bir zat ile olan mülakatında Arap gençlerinin maziyi unutarak Türkler ile eski Almanya veya Avusturya, Macaristan gibi birleşmek ve beraber çalışarak itilâfçıların istilâsına mâni olmak fikrinde olduklarını söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa ile tesis-i münasebet arzusunda bulduklarını ilâve etmiştir. Sulh şeraitinin müzakeresi sırasında Arapların Türkler ile birleşmek arzusunu ızhar etmeleri ve bu babta haklı tezahüratta bulunmaları nüfûz-u hilâfetin o havalide devam ve bekasını göstereceğinden fevkalâde faydalı olabilir. Dahilden vesait-i muhtelifle ile bu maksadın istihsaline sarf-ı mesai olunabilir. Bu tarz ve şekli mesâi Rauf Bey'in gayesine ve arzusuna pek muvafık olduğundan bu hususta sarf-ı mesai edebiliyor.

Biz de haricî bir teşkilât ile kendisine muavenet edebiliyoruz. Mısırlı Aziz Bey iki gün evvel Berlin'de beni buldu. Bu esas daire-sinde kendisiyle uzun uzadıya görüştük. İnkisar-ı hayale uğramış, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı mektubu gönderiyorum. Bu zat dahilden ziyade hariçte ve bu maksad uğrunda istihdam edilebilir. Ve bu yolda çalışması için kendisine imzasız not şeklinde bir cevap verilebilir.

Ben memleket için çalışmayı şimdilik şu üç şekilde hulasa edebiliyorum. Biri dahilde, diğerleri de Türklük ve İslâmlık âleminde.

Dahildeki teşkilât-ı milliye iktidarı tamamıyla ele almalı ve muntazam bir hükûmet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı milliye'nin halen hiç bir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i iktidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir fırka vücuda getirmesi zarurîdir.

⁴³ M. Sykes ve J. Picot tarafından hazırlanan Osmanlı Asyasının Müttefikler arasındaki Bölüşüm planından söz etmektedir. Bu proje için bakınız: E. E. Adamof, *Anadolu'nun Taksimi Planı*, İstanbul 1972.

Hariçte bulunan uzuvlar ile açık hiç bir münasebetleri olmamalıdır. Harp mesullerinin muhakemesi için bir divân-ı âli teşkil etmeleri lazımdır. Bu tamamıyla ayrı bir meseledir. Bir taraftan bu cihet takip edilmekle beraber diğer taraftan yalnız ara sıra benimle gönderilecek adamlar vasıtasıyla münasebette bulunulabilir. Mamefih arzu etmedikleri ve ahvali gayr-i müsait buldukları halde şimdilik ihtiyat etmeleri de kabul olunabilir. Esasen gerek benim ve gerek diğerlerinin vaziyet-i siyasiyeleri bugün buna müsait olmadığı gibi memleket için de zararlıdır. Takibini muvafık gördüğüm üç tarz-ı mesaiyi burada tekrar ediyorum:

Evvelâ — Dahildekilerin müstakillen çalışmaları,

Sâniyen — Hariçtekilerin âtiyen Türk ittihadı vücade getirebilmek için Türkistan'da çalışmaları ve Türkistan'ın bilâhare istiklâliyyetini te'min edebilmek için idarede askerî ve mülkî teşkilât vücade getirmeleri,

Salisen — Arapların bugünkü me'yusiyetinden istifade ederek ileride bir Arap ve Türk ittihadını te'min edecek teşkilâtı vücade getirmek ve umumiyet itibariyle âlem-i islâm da lehimizde bir cereyan uyandırmak.

Bütün bu teşkilât ya şimdiden veyahut ileride Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına veyahut teşkil edeceği bir büroya rabt olunabilir. Haricî teşkilâtın nokta-i temasını ben teşkil edeceğimden işin ciddiyet ve safiyyetinden emin ve askerce bir itaata intizar olunabilir.

Avrupa'da bulunduğum bir sene zarfında propaganda için yapılan teşebbüsât ve teşkilât;

1 — Lahaye'de bir Türk istihbarat bürosunun teşkili ve memleketimiz lehinde gerek Hollanda ve gerek diğer bitaraf memleketler matbuatında neşriyat icrası,

(Tafsilat-ı lâzime Asım Bey tarafından verilecektir).

Bu teşkilât atiyen hükûmete rabt olunabilir.

2 — Amsterdam'da in'ikad eden beynelmilel Sosyalist Kongresi'nde beynelmilel sosyalistler kâtib-i umumisi⁴⁴ (Huysmans) ile mülakat ettim. Ermeni vekayiinin suret-i cereyanını buna izah ve

⁴⁴ Selanikteki Sosyalist çevrelerin Huymans'la 1908 sonrasındaki yazışmaları için bakınız. George Haup ve Paul Dumont, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler, İstanbul, 1977; Huysmans'ın sosyalist hareket içindeki yeri için bakınız: Max Beer, *Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, İstanbul, 1969, s. 636-646.

Müslümanların Ermeni'ler tarafından duçar-i tecavüz olduğuna kendisini iknaa çalıştım⁴⁵. Amsterdam'da kongreye iştirak için gelen Gürcü hükümet-i muvakkatesi reisi (Çengilli) ile de görüştüm. Ve Ermeni vekayii hakkındaki nokta-i nazarımızı kendisine izah ettim. Çengilli in'ikad eden (Bern) Sosyalist konferansında Ermeni'ler aleyhinde irad-ı nutuk ederek Türkiye'de cereyan eden Ermeni vekayininin müsebbip ve me'sûl-i hakikilerinin bizzat Ermeni'ler olduğuna yaptığı tahkikat üzerine kanaat-ı kâmile getirdiğini serd ve beyan eylemiştir.

(Bu babta Asım Bey tarafından malûmat-ı kâfiye verilecektir).

3 — Fransız ve İtalyanlar ile mülâkat ve müzakerat ve bunlardan hasıl ettiğim fikirler.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar atiyen idareyi ellerine alacaklarını muhakkak gördükleri Jön Türkler ile şimdiden hüsn-ü münasebete girmek ve kendilerini İngilizler nezdinde müşkül bir bir mevkie sokmamak şartıyla bizlere mümkün olan muaveneti yapmak arzusundalar. Ancak bugün açıktan fi'li bir harekette bulunmalarına imkân olmadığı gibi esasen vaziyet-i siyasiyeleri de buna müsait değildir. Bu hususta bize İtalyanlar, Fransızlardan daha müsaadekâr davranıyorlar. Buradaki İtalyan delegesi vasıtasıyla İtalya Hariciye Nezareti müsteşarı Kont Sforza ve dolayısıyla⁴⁶ İtalya hükûmetiyle her vakit temas edebiliyorum.

Cavit Bey'de evvelce bizde (Turuk-u Umûmiyye) şirketi müdürü iken elyevm (İ'marât ve Te'sisat) nazırı bulunan (Lostor) vasıtasıyla Fransa hükûmeti ile temasa gelebiliyor. Mamafih bu hususat tamamıyla dahildekilerine ait olduğundan biz yalnız dahildekiler lüzum gördüğü takdirde bu işde tavassut edebiliriz. . . . Ve icabında kendi ta'yin edecekleri zevatı bunlarla görüştürebiliriz. . . . Arzu ettikleri takdirde tamamıyla aradan çekiliriz.

Cavit Bey hakkındaki mütaleam:

⁴⁵ Huysmans ile Ermeni olaylarını konuşması sırasında Huysmans Talat Paşa'yı söylediklerini yazmaya teşvik etmiştir. Talat Paşa daha sonra yayımlanan Birinci Dünya Savaşına ilişkin hatıralarını bu seyahatten sonra yazmıştır. Hatıralar için bakınız: *Talat Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul 1946.

⁴⁶ Asıl metinde mevcut olan 'bilvâsita' kelimesi karalanmış ve bu kelime yerine "dolayısıyla" yazılmıştır. Bu değişikliğin ne zaman yapılmış olduğunu saptayamadık.

Cavit Bey memleketin dahilde ve hariçte muhtaç olduğu bir uzuvdur. Muktedir ve namusludur. İtilâfiyûn nezdinde bizim vaziyetimizde değildir. Harbe muhalif kalmış, harp esnasında ecnebilere ve menafi-i ecnebiyyeyi âtiyen memlekete nafi olur mülhazasiyle müdafaa etmiştir. Amerika ile kat'ı münasebata aleyhtar bulunmuştur. Bu cihet Amerika sefaretince de ma'lûmdur. Ermeni vekayii ile de alakası yoktur. Hakkında verilen hüküm hilâf-ı vicdan, kanun ve usuldür. Herhangi bir şekilde ileride Divân-ı Âlice muhakemesi icra edilmek üzere bu hüküm geri alınabilir.

Asım Bey'in avdetinden evvel mümkün ise Küçük Refet Bey'i veyahut o derece tanıdığım birisinin İsviçre veya Almanya'ya gönderilmesini ve bu mesail hakkında teati-i efkâr edilmesini pek arzu ederim.

Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve er - geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında da bir fikir edinebilir. Paramız yoktur. Sizden para istediğimize de zahip olmayınız. Şimdiye kadar bu işlerde bir miktar kendi paramdan sarfettirdim, Masarifin diğer bir kısmını [Karasu] nun⁴⁷ Nesim Mazlıyah⁴⁸ üzerindeki parasından mes'uliyyeti üzerime alarak sarf ettirdim ve atiyen de ettireceğim. Sonrasına Allah kerim.

Azmi Bey'i ben göndermedim, Mumaileyhin benimle hiç bir alakası yoktur. Parası kalmadığından bahisle dahile giderek bir kö-

⁴⁷ Karasu Kelimesi tam okunamamıştır. İlk iki harf tam okunamamaktadır. Karasu olması muhtemeldir. Bir taraftan savaş içinde Almanya'dan alınacak mallarda Karasu Efendiye bir öncelik tanındığı ve Karasu Efendi'nin bu ticaretten kâr ettiği bilinmektedir. Avrupa'da onun işleri ile uğraşan temsilcileri vardır. Talat Paşa'nın mektubunu getiren Asım Bey'de Karasu Efendi'nin Hollanda temsilcisidir. Eğer kullanılan para Karasu Efendi'ye ait ise mektubun bu konuda bize verdiği bilgi ilginçtir. Çünkü Karasu Efendi değişik yazarlarca İttihat ve Terakkicilere savaş sonrasında para yardımı yapmadığı için suçlanmıştı. Bu konuda bakınız, Falih Rıfki, *Zeitin Dağı*, İstanbul, 1938, s. 5. ve Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Birinci Cilt, İstanbul, 1953, s. 25.

⁴⁸ Nesim Mazlıyah, İttihan ve Terakkinin İzmir mebusudur. Talat Paşa'nın ölümüne kadar yakınında olmuştur. Amsterdam'daki sosyalist kongresine de Talat Paşa ile birlikte gitmiştir. Nesim Mazlıyah'ın sosyalist çevrelerle ilişkisi daha eskidir. 1917 de Stokholmda toplanan uluslararası sosyalist kongresine katılmıştır. G. S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, İstanbul 1975, s. 41.

şede oturacağından bahsetti. Ben de münasip gördüm. Maateessüf haber aldığıma göre bu zavallı budala dünyayı velveleye vermiş ve bizim işlerimize de sekte îras etmiştir.

Siyaset-i dahiliye hakkındaki mütalâatım:

Millî teşkilât rüesası mebusana girmeli, hükûmeti elde etmelidir. Kabine dahilde ve hariçte otorite te'sis edebilecek bir zatın riyasetinde ve ekseriyyeti bu rüesadan mürekkep olmak üzere teşkil edilmelidir. Ahval ve vaziyet katiyen icap ettirdiği takdirde fırka-i sair eden bir kaç zat da kabineye idhal olunabilir. Bence bu otoriteyi haiz zat buradan gördüğüme nazaran Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu suretle teşekkül edecek kabine (Clemanso) nun tarz-ı siyasetini meşk ittihaz edebilir. Cavit Bey'in beyanatına nazaran bugün memleket fenalıkları dokunan erazil-i eşhasın 31 Mart hadisesinde vücutları tahakkuk eden edanî imiş. Bu edepsizlere hadlerini bildirmek ve rezilliklerine meydan vermemek memleketin menafii iktizasındandır. Matbuatı erâzil-i nâs elinden kurtarmalıdır. Biz buna muvaffak olamadık. İnşallah siz olursunuz. Millî kuvvet buradan mütalea dermeyan edemiyeceğim bir şekilde sulh neticesine kadar muhafaza olunmalıdır. Kuvve-i milliyyeye istinad eden mütecanis bir kabinenin dahilde ve hariçte pek büyük tesiri olacağından şüphe yoktur.

Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz husûsî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir. Muvaffakiyetinize bütün kalbimizle duahanız. Asım Bey parolamı size bildirecektir. Bana gönderilecek zatın aynı parola ile gönderilmesini rica ederim.

IV. MUSTAFA KEMAL'İN TALAT PAŞA'YA YANITI

20. II. 1920

Vaziyetin kısa muhâkemesi :

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilen vahdet-i milliyye Erzurum ve müteakiben Sivas umumî kongrelerinde tesbit edilen esaslara göre Türk ve Kürt millî hudutlariyle tahdid edilen Türkiye'yi inkısamdan kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin istiklâlini temin etmek gayesini istihdaf etti. Bu gayeye vusul için fi'len ve zimmen müdafaayı esas

ittihaz etti. Teşkilât-ı milliye köylerden bil'itibar nahiye, kaza, livâ ve müstakil livâ ve vilâyet merkezlerindeki heyet-i idare ve heyât-ı merkeziler ile yekdiğerine rabt olundu. Kongrelerin tevliid ettiği on altı kişilik bir heyet-i temsiliye teşkilât-ı umumiyyenin müdür ve nâzımı oldu. Gayeye vusul için Heyet-i Temsiliyeye büyük salâhiyet verildi. Heyet-i Temsiliye riyaseti benim üzerimdedir.

Medeni ve zahiri ve kanunî denilebilecek olan Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının içinde mahrem talimat dairesinde teşkilât-ı müselleme mevcuttur. Ordu bilâistisna başlarındaki büyük kumandanlardan son neferine kadar teşkilâtımız kadrosuna dahildir. Harekât ve muharebâtı idare etmek için bana merbut bir Erkân-ı Harbiye vardır. Heyet-i Temsiliye namına da, müntchap âzadan maada güzide arkadaşlardan mürekkep muamelât-ı umumiyeiyi tedvir eden bir büro vardır. Harekât-ı fi'liyye şimdilik yalnız umum İzmir cephesi üzerindedir. Bu cephe de muhtelif kumandanlıklara ayrılmıştır. Son günlerde (Maraş) Fransız'ları tard eden ve Kilikya'nın bazı aksamında mahalli teşebbüsatta bulunan ve (Urfa) ile (Birecik) teki Fransızları muhasara eden Kuvayı Milliyemiz faaliyete geçmiş bulunuyorlar. Ötedenberi İngiliz parası ve yardımı ile dahilde Kuvayı Milliye aleyhinde tezahürat-ı Milliyede bulunan muhalifler Adapazarı - Balıkesir - Bozkır havalisinde şiddetle kahır ve tenkil edilmişlerdir.

Suriye ve Iraklılar ile ötedenberi münasebet tesis etmiş ve kendileri İngiliz ve Fransızlar aleyhine teşebbüsata geçirilmiştir.

Daha ciddi esaslar dahilinde tevhid-i harekât için nezdimize gelmiş olan salahiyyetar Arap murahhasları ile mukarrerat ittihaz edilmiştir. Araplara karşı bidayettenberi ifade ettiğimiz siyasi formül şudur:

Her millet kendi dahilinde istiklâlini kurtardıktan sonra (konfederasyon) halinde birleşmek; bu esas Araplarca maalmemnunıyye kabul edilmiştir.

(Emîr Faysal'ın) mutemetleri dahi bu esas dahilinde birleşmek üzere müracaat eylemişlerdir. (Faysal)ın Fransızlar lehine gizli bir politika takip etmesi zan ve ihtimali henüz bizi ihtiyatkar hareket ettiriyor. Fakat Araplarla müşareket-i ef'alde fi'liyat, diğer hiziblerin itilâfiyle başlamıştır ⁴⁹.

⁴⁹ Mustafa Kemal ile Arapların ilişkileri için bakınız, Lauren Evans: *Türkiye'nin Paylaşılması*, Milliyet Yayınları, 1972, s. 246. Z. N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, 1960, s. 130-150.

Azerbaycan, Şimâli Kafkasya, Gürcistan ile daha ilk devirde az çok münasebata başlanmıştı. Halil Paşa ile Sivas'ta arız ve amîk görüştükten sonra kendisini Azerbaycan'a gönderdik. Esaretten kurtulan Nuri Paşa'nın da Kafkasya'da faaliyete geçmesi için tedabir alındı. Elyevm her ikisi ile muhabere ve münasebet berdevamdır. Halil Paşa Azerbaycanlılardan bir kuvvetin başında olarak elyevm (Zanzetur)⁵⁰ dedir ve Ermenilerle muharebe ediyor, Nuri Paşa şimali Kafkasya kuvvetlerine kumanda ediyor. Kendilerine arzu ettikleri zabitleri peyderpey gönderiyoruz.

Halil Paşa'ya verdiğim nokta-i nazarlar: Azerbaycan ve şimali Kafkasya'da Çerkeslerin istiklâllerini te'min etmek, Azerbaycan ile ittifak etmiş olan Gürcistan ile itilâf halinde yaşamak. Daha evvel Türkistan'da bulunduğunu tahmin ettiğim Enver Paşa ile te'sis'i irtibat ederek onunla Türkistan istiklâlini te'mine çalışmasını söylemek ve gerek Kafkasya'da ve gerek Türkistan'da vücuda getirilecek harekât ve faaliyeti Türkiye menafiine tevcih etmek ve bunun için benimle muhafaza-i irtibat eylemek.

İki gün evvelisine kadar Halil ve Nuri Paşa'lardan vürüd eden ma'lûmattan⁵¹ henüz Enver Paşa ile te'sis-i irtibat edilmemiş ve fakat bu maksatla icap eden zabitanın gönderilmiş olduğu anlaşıldı. Halil Paşa'ya ve Halil Paşa'dan evvel Kafkasya'ya gönderdiğim zabitlere Bolşeviklerle temas ve zemîn-i itilâf taharri etmelerini ve fakat her türlü mukarrererat-ı kat'iyye için benim tasdikime ta'lik-i keyfiyet olunmasını söyledim. Yakın zamana kadar (Novorosiski) ve şarkında (Denikin) ordusunun mevcudiyeti mezkûr temasa müsaade etmiyordu. Şimali Kafkasya'da Çerkeslerin teşkil ettikleri şûra tarafından gönderilen bir heyet-i Murahhasa ile aynı daire dahilinde talimat verdim.

Araplarla itilâfta kullandığım formülden ve Kafkasya'daki arkadaşlara verdiğim talimattan anlaşılacağı vechile benim de düşündüğüm muhtelif İslâm kitlelerini mazhar-ı istiklâl olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhine tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvva-i maddiye ve maneviyyesini âzamî menâfii istihsal edebilecek surette daha serbest kullan-

Jukka Nevakivi : *Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920*, University of London, 1969.

⁵⁰ Halil Paşa'nın yaptıkları için bakınız: Halil Paşa, (Haz. Taylan Sorgun), *Bitmeyen Savaş*, İstanbul, 1972, s. 316-317.

⁵¹ Bu telgraf Mustafa Kemal'in mektubunun sonunda verilmektedir.

mak. Ve âtiyen istiklallerini kurtaracak olan İslâm kitleleriyle konfederasyon halinde birleşmek. Şimdiye kadar masruf mesainin tecelli eden netayici şayan-ı memnuniyet gibi görünmektedir. Tahmin olduğuna göre itilâf devletleri ilk zamanlarda tatbikini tasavvur ettikleri imha kararlarından sarf-ı nazar ederek Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak kararına takarrüp ediyorlar.

Fransızlar, İtalyanlar daima; İngilizler zaman zaman Kuvvayı Milliye ile anlaşmak için Sivas'a kadar büyük ve sahib-i salâhiyet siyasî memurlarını seyahat ettirmişlerdir. Biz hudud ve istiklâl noktalarında fedâkarlık hususuna katiyen yanaşmadık. Bunun için onlardan bize âzamî fedakârlığı yaptırabilecekleri ümidiyle zamandan istifadeyi tercih edegeldiler. Amerikalılar ile daha çok samimî görüştük. General (Harbord)⁵² bizzat Sivas'ta uzun uzadıya müdâvele-i efkâr etti. Ve binnetice bizim lehimizde harekete karar verdi.

İtilâf devletlerinde meşhud olan âzamî tebeddül zihniyetinin son (Bolşevik) harekât ve muvaffakiyâtına bizim Maraş'ta ve Islahiye civarındaki muvaffakiyat-ı askeriyyemizin inzimam etmesinden neş'et ettiği zan olunur.

Suriye ve Irak'taki mütevazi faaliyetler dahi Fransız ve İngilizlerin hadd-i ma'kule inmelerine sebebiyet vermiş olabilir.

Şimdiye kadar (Bolşevikler) ile temas ve itilâf hususunda memur ettiğimiz zevata verdiğimiz talimatta şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhid-i hareketden ibarettir. Buna mukabil bizim şiddetle muhtaç olduğumuz para vesaire talebi mühim görülmüştür. Bolşevikler ile prensip ve içtihadta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zarûret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs

⁵² General Harbord yönetiminde bir heyet Ermenistan'da Amerikan Mandasının olabirliğini incelemek üzere 22 Ağustos 1919 da Paris'ten ayrılmıştır. Altı hafta süren incelemeleri sırasında 22 Eylül'de Mustafa Kemal'e Sivas'ta, 25 Eylül'de Kâzım Karabekir ile Erzurum'da konuşmuşlardır. Hazırladıkları 13 ciltlik raporu Wilson 3 Nisan 1920 de senatoya sunmuştur. Hazırlanan rapor için bakınız: "Türkiye'de kurulmak istenen Amerikan Mandası General James G. Harbord'un Gizli Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 33, Haziran 1970.

tahmin olunursa cihet-i tatbikiyyesindeki müşkülâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lâzım gelebilir.

Hükûmet-i merkeziyyeyi tazyik ederek meb'usan intihabatını icra ettirdik. Elyevm içtima eden meb'usan hemen istisna bizim esaslarımız dairesinde tarafımızdan yapılan bir programı kabul etmişlerdir. Bununla iktifa etmiyerek mezkûr programı disiplin dairesinde müdafaa etmek üzere sekseni müteceviz meb'ustan mürekkep (Felâh-ı Vatan) namı altında bir ekseriyyet gurubu vücuda getirdik. Bu grup intihap olunan dokuz kişilik bir heyet-i idare tarafından idare edilmektedir. Heyet-i Temsiliyye azasından olan meb'us arkadaşları kâmilten meclise gönderdim. Bunlardan icap edenler grup heyet-i idaresi dahilindedirler. Ben de mebusum. Fakat kuvvâ-i umumiyyeyi muhafaza ve menfî ihtimalât karşısında serbest sevk ve idare edebilmek için İstanbul'a gitmedim. İkmal ettiğim heyet-i merkeziyye â'zasiyle şimdilik Ankara'yı merkez ittihaz ettim. Hem Kuvayı Milliye hem de heyet-i idaredeki murahhaslarımız vasıtasıyla grup ile irtibat ve münasebetteyim.

Bilvasıta icra eylemekte olduğum muhaberat ile zât-ı şâhanenin niyatına ittıla hasıl ediyorum. Zat-ı şâhane Kuvayı Milliyyeden mütevahhiştir. Me'buslar, sizce pek güzel tahmin olunur, daima sevk ve idare edilmek lâzımdır. Bundan mahrum oldukları dakikada gûnâgûn te'sirat altında mevcudiyetleri muayyen bir gayeye yürümeye hâdim ve nâfi olmaktan ziyade hail olur. Elyevm İstanbul'da 30-40 bin İngiliz ve aynı miktarda Fransız kuvveti vardır. Polis ve Jandarmamız dahi ecanibin âletidir. Ali Kemal, Refi Cevat ve hempaları gibi alçaklar, Ferit Paşa ve tevabii gibi ahmaklar kendilerini düşman mevcudiyetinden istifade ederek emin görüyorlar ve teşebbüsât-i mel'ânetlerinde serbest buluyorlar. Kuvayı Milliye'den mütevahhiş olan Padişah Kuvayı Milliye'ye muarız olanlara ve onların ığfalâtıyla belki İngilizlere tevdî-i hayata mütemayil görünüyor. İşte bu kuyûd ve şurûtdan dolayı bugün için Dahiliye, Hariciye vesair bir iki nâzırın tebdili şartıyla Ali Rıza Paşa kabinesini mevki-i iktidarda tutmak tercih olundu. Zâhiren itilâf etmiş gibi olduğumuz Ali Rıza Paşa hakikatte Kuvayı Milliye'ye değil, zât-ı şâhâne'ye merbuttur. Ve bizi ığfal ederek Kuvayı Milliye'yi imha için çarecûdur. Bütün fikirlerimizi ve maksatlarımızı bütün meb'uslara anlatmağa ve onları İstanbul muhitinin ve düşman tehdidinin ve

padişah vehminin tesirinden kurtarmağa imkân olmadığından bugün hükümet meselesinde radikal hareket edilmek mahzurlu telâkkî edilmiştir.

Ben harekât safhasını ikiye ayırıyorum: Birincisi sulha kadar takip olunacak tarz-ı hareket; ikincisi sulhtan sonra tavır ve hareket. Bunlar birbirinden farklı olmak lâzımgelir. Çünkü bugün yalnız dahilî düşmanlarımıza karşı değil onlarla beraber doğrudan doğruya itilâf devletlerine bilhassa İngilizlere karşı vaziyet ve tedbir almak mecburiyetindeyiz.

Halbuki İstiklâlimiz mahfuz kalmak şartıyla bir sulh aktedildikten sonra yalnız dahili husemâmızla karşı karşıya bulunacağımız ki bugünkü âm ve şâmil kuvvet ve nüfuzumuzu hüsn-ü muhafaza ettiğimiz takdirde bu zavallılara lâayk oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum.

Fakat birinci safha bence henüz çok mühimdir. İtilâf devletleri yukarıda söylediğim hudud dahilinde (cenup hududu İskenderun cenubu -Halep ile Fusta arası- Cerablus köprüsü ve şarkta Musul vilâyeti) temamiyet-i mülkiyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartıyla bir sulh yaparsa ve iktisaden te'min-i menâfi için dermeyan edeceği şurût hakk-ı hayâtımızı iptal etmeyecek derecede olursa ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şerâite malik olabiliriz. Eğer istiklâlimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabesinde olacak surette bir sulh yapılırsa âtiyen dahi serbestî-i harekâttan mahrum bırakılmış olacağız. İşte böyle bir neticeye razı olmamak ve bu noktada lüzum görülürse sulhu muallakta bırakıp harekete geçmeyi şahsen tercih ederim. Yalnız burada nâzik bir nokta vardır. O da bu fikrin Meclis-i Mebusan'ca ve pâdişahca kabulünde tereddüt gösterilmesidir. Bu takdirde hareket isyan halinde olacak demektir. Her halde az çok kabil-i hazım şerait-i sulhiye karşısında mesai-i âtiyye ile telâfi-i mâ-fât'a güvenercek ifratkâr harekâttan mücanebet olunacaktır. Bugün için hükümetin henüz bütün manasiyle teşkilât-ı milliyyenin elinde bulunmadığını zikretmek lazımdır. Agleb-i ihtimâl sulhu yapacak olan kabine Ali Rıza Paşa kabinesi olacaktır. Bu kabinenin sulh yapmakta bizim prensiplerimizi takip edeceğini me'mul ederim. Fakat bir tarafın⁵³

⁵³ Bu kelime "taraftan" olsa gerektir.

da âtiyi düşünerek Kuvvayı Milliyyeyi imhâda sarf-ı mesafî edeceğini kabul ediyorum. Maahaza bugün bütün vesait-i icraiyye hemen bizim elimizde bulunduğuna göre teşebbüsünün akim bırakılacağından eminim. Yukarıda tasvir ettiğim gibi bir sulh akdinden sonra teşkilât-i milliyyeye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek her halde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükûmete hâkim olmağa çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiye meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum. Mamafih hükûmeti tamamen şâyan-ı emniyet ve enerjik arkadaşlardan ve radikal bir tarzda teşkil ettirmeyi de lâzimedden addederim. Bittabi böyle bir kabine gayeye tevcih ve himaye edilecektir.

Türkiye'deki mesâinin tarihî mesuliyeti teşebbüsât ve faaliyyet-i şahsiyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalaam haricindeki teşebbüslere muârizim. Türkiye'nin tâli ve mukadderatına ma'tuf mesâli hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaassıb değilim. İcabat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim.

Türkiye'nin menafiine mutabık her türlü muhassala-i mesafiyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkârla mutalaatımdan gaye-i umumîye nafi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüd etmem. Ancak ikinci üçüncü derecede vesaitle mukadderat-ı umumiyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Ecnebiler ile dahi yapılacak her türlü temas ve itilâflarda son söz ve son karar buraya ta'lik olunmalıdır. Meselâ (Lenin) in tasdikine ta'liken (Radek) ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır. Sulhan sonraki mesafî-i müştereke için daha esash projeler yapılabilir. Sulha kadar takip edilmekte olan hatt-ı harekette devam maksada kâfi gelebilir zannederim. Müsait gibi görünen vaziyet-i ahîre-i siyasiyenin büsbütün ma'kûs bir şekil ve renk alması ihtimaline karşı mücadeleye devam esas olarak kabul olunmalıdır.

Bir seneden beri Avrupa'daki mesainiz şâyan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesafîye devam daha faideli netayiç verecektir. Ben müdafaa ettiğim prensipler meyanında Harb-i Umumî'ye duhulün zarurî olduğunu ve harbe duhul ettikten sonra grubuna dahil bulunmanın yine zarurî olduğunu ve bundan dolayı harb mes'ûlü

aramak mantıksız olduğunu alel'itlak Kanun-u Esâsî ahkâmına mugayir hareket edilmiş ise bu suretle hareket eden kabineleri meydana çıkarmak ve haklarında ahkâm-ı kanuniyye tatbik etmek için mütarekeden evvel Balkan Harbi'nden itibaren ve mütarekeden bugüne kadar mevki-i iktidara geçen kabineleri nazar-ı dikkate almak lâzım geleceğini ifade ediyorum. İşbu nokta-i nazarlarımı, benden, Harb-i Umumi'yi ilân eden kabine ve Harb-i Umumiye duhul ve Alman taraftarlığı aleyhinde resmen beyanatta bulunmamı talep etmiş olan hükûmete karşı resmen nokta-i nazarlarımı esbap serd ederek müdafaa ettim⁵⁴. Ecânible dahi münasebatımda aynı nokta-i nazarların müdafaasını iltizam ettim. Ermeni mesaili hakkında en ziyade aleyhimizde bulunan Amerikalılardır. General (Harbord)'a verdiğim izahat müşarünileyhde azim tahavvül husule getirdi ve beni tasdik etti. İstanbul'da İtalya mümessil-i siyasilğinde bulunmuş olan (Sforza) ile benim de husûsî dostluğum vardır.

Cavid Bey'in mesâisini her zaman semere bahş bulurum. Sizin de takdir ettiğiniz gibi bir zaman için münasebatımızın bilhassa hafî tutulması pek mühimdir. Refet Bey'i, pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik. Yunanlıların taarruz hazırlıklarında buldukları bu sıralarda oradan ayrılması mümkün değildir. Buna mümasil muktedir ve şayan-ı itimad arkadaşların kâffesi vücutlarıyla kaim mühim vezayif üzerinde bulunuyorlar. Şimdilik Asım Bey'in sür'at-i mümkinine ile tekrar size mülâki olması ve yine kendisinin avdetiyle aramızdaki rabıtayı muhafaza eylemesini daha emin ve sehîl buluyorum. Parasızlıktan bahsediyorsunuz. Maatte-

⁵⁴ Ali Rıza Paşa hükümeti kurulduktan sonra 9 Ekim 1919 da Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından gönderilen bir telgrafla Mustafa Kemal'den Birinci Dünya Savaşına katılmanın doğru olup olmadığını ilan ederek ittihatçı önderleri suçlaması istenmişti. Mustafa Kemal bu mektupta da bildirdiği gibi bu isteğe karşı çıkmıştır. Bu isteğe karşı çıkarken de Birinci Dünya Savaşına katıldığımız konusunda aşağıdaki çok ilginç ve gerçekçi analizi yapmıştır. "... Savaşa katılmamak elbette çok istenirdi. Fakat buna katılmamak ancak silahlı tarafsızlıkla ve Boğazların kapatılması ile sağlanabilirdi. Oysa ki vatanımızın coğrafi ve İstanbul'un stratejik durumu Rusların İtilaf Devletleri yanında yer alması buna imkân vermediği gibi silahlı bir tarafsızlığı sağlayacak paramız, silahımız ve gerekli araçlarımız da yoktu... Şimdi savaşa girmekliğimizi bir cinayet saymak ve koca bir milleti dört beş kişinin elinde oyuncak gibi göstermek bir fayda sağlamayacağı gibi, Klemanso'nun Ferit Paşa'ya verdiği hakaret dolu cevabın tekrarlanmasına sebep olabilir..." Mahmud Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara 1969, s. 168-169.

essüf ben de ondan bahsedeceğim. Bugün içinde bulunduğum vaziyete girerken beş param olmadığını suhuletle tahmin edeceğinizden eminim. Girdikten sonra da İstanbul'da bol bol mevaiddede bulunan zengin zevatın bizi derhatır edeceklerini farz etmek gafletinde bulundum. Milletten para istemek, onlara en mukaddes gayeler hakkında bile şüphe ve tereddüt ilka ediyor. Bundan başka muhaliflerin en kuvvetli propaganda silâhını teşkil ediyor. Bu sebeple pek elim ihtiyacat içinde dua ile iş görmeğe çalışıyoruz. Fakat bittabi parasızlık yüzünden birçok nâfi teşebbüsler ve kat'î ihtiyaçlar te'min ve tatmin edilemiyor. Binaenaleyh sizden şimdilik hiç olmazsa elli bin liranın Asım Bey'le gönderilmesine intizar eylerim.

Şimdilik münasebet ve irtibatımızın yalnız benimle ve yalnız Asım Bey⁵⁵ vasıtasıyla olmasını lüzumlu görürüm, Çünkü başka vasıtalarla ve başka şahıslar ile münasebette bulunduğunuz takdirde derhal şuyû bulur... Nitekim bulmuştur... Bu takdirde memlekette bütün teşebbüsümüzü zaten tefsir etmekte oldukları (İttihatçılık) ile tavsif ederek kuvvetinizi tenkis için düşmanlara silâh ve fırsat vermiş oluruz.

(Aziz) Bey'in Arap mesailinde burada istifadeli olacağını tasavvur ediyorum. Ancak kendisine maddeten muavenet edecek halde olmadığını bilmesi münasip olur.

Mektubunuzu aldım. Ötedenberi hemfikir olduğumuz kanaatında yım Suriye ve Irak işlerinde buraya gelmekle pek nafi olabileceğinizi ümid ederim. (Tarik Antalya üzerinden olabilir ve nâm-ı müstearla gelebilirsiniz icap eden malûmatı Asım Bey size verecektir)⁵⁶.

(.....) hakkında nokta-i nazar [O] 19. 2. 36 tarihli telgraf-nâmeden⁵⁷.

1) Azerbaycanlıların İngilizlerle ittifakı doğru değildir. Bakû'dan Azerbaycan ve Dağıstanlıların mühim bir ekseriyetine istinaden

⁵⁵ Mektubun bu kesimi Asım Bey'in döneceği varsayımına göre yazılmıştır. Oysa biliyoruz ki Asım Bey Almanya'ya dönmemiştir. Asım Bey'in neden dolayı dönmediğini bilmiyoruz.

⁵⁶ Mektubun bu kesimi Mısırlı Aziz Bey'e yazılmıştır.

⁵⁷ Mustafa Kemal'in, Halil Paşa ve Nuri Paşa'dan elde ettiği bilgileri veren telgraf budur.

verilen karar neticesince Bolşevikler'le hafi bir mukavele aktedilmiş ve bu mukavele mücibince Azerbaycan ve Dağıstan'ın tamamıyet ve istiklâli Bolşevikler tarafından tasdik edilmiştir. Re'si kârda bulunan Azerbaycan hükûmetinin de Bolşevik'ler ile teşrik-i mesaiye taraftar olduğu ve fakat henüz resmî bir teşebbüste bulunulmadığı anlaşılmıştır.

2) Nuri Paşa 3 Şubat 36 da Bakû'dan Dağıstan'a hareket etmiştir. Şimalî Kafkas İslâm ordusu kumandanlığını ifâ etmektedir.

3) Azerbaycan ve Dağıstan havalisindeki adamlarımız Bolşevik'lerle ve Türkistan'la irtibat ve münasebetlerinde devam etmektedirler. (Reşt) havalisinde hâl-i faaliyette bulunan (Mirza Küçük Han) Bolşeviklerle te'min-i münasebet etmiştir. Küçük Han talimat almak üzere hemşirezâdesini Bakû'ya göndermiştir. Bolşevik'ler Dağıstan ve Türkistan Bolşevik'leriyle Afganistan'a vâsi miyasta muâvenet etmektedirler. Dağıstan'da teşkilât ve saire için fedakâr zabıtlardan maada hiç bir şeye ihtiyaç olmadığı bildirilmektedir.

V. TALAT PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL'E YAZDIĞI MEKTUBUN YORUMU

Talat Paşa'nın Mustafa Kemal'e gönderdiği mektup temelde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ülkenin kurtuluşu için bir strateji önerisi ve bu strateji içinde Mustafa Kemal ile dışarıdaki İttihat ve Terakki önderlerinin nasıl bir iş bölümü yapabilecekleri konusunda bir öneri bulunmaktadır. İkinci bölümde ise İttihat ve Terakki önderlerinin ülkeden ayrıldıktan sonra yaptıkları işler konusunda bilgi verilmektedir.

Mektupta Talat Paşa'nın önerdiği stratejinin yeni olmadığı, temelde Pan İslamist ve Pan Türkist olduğu söylenebilir. Yeni olan bu eski stratejinin yeni koşullara uydurulan yorumudur. Talat Paşa'ya göre savaş sonrasında, barış şartlarıyla Türkiye'ye siyasal olarak bırakılacak topraklar yeterli büyüklükte olsa bile, Batı dünyası Birinci Dünya Savaşında "Rusya" gibi önemli pazarını kaybettiği için, ağır ekonomik koşullar getirecektir. Böyle ağır ekonomik koşullar altında Türkiye'nin kalkınması gerçekleşmeyecektir. Bu ekonomik koşullardan ancak siyasal güç sayesinde kurtulunabilir. Siyasal güç ise Türk ve İslam aleminin örgütlenmesi yoluyla sağlanabilecektir.

Pan İslamist ve Pan Türkist bir politika önerisi geleneksel olarak iki büyük siyasal gücü rahatsız etmektedir. Pan İslamist politikadan İslam dininin yaygın bulunduğu sömürgeleri olan İngiltere çekinmektedir. Pan Türkist politika ise Rusya'yı rahatsız etmektedir. Bu nedenle Pan İslamist ve Pan Türkist bir politika önerisinin beraberrinde bu iki büyük güçle olan ilişkileri hakkında da yorumlar getirmesi gerekir. Pan İslamist, Pan Türkist bir politika önerildiğine göre her iki güçte mi karşı ya alınacaktır? Talat Paşa mektubunda İngilizlerle kurulacak ilişki üzerinde bir yorum yapmaktadır. Buna bakarak, İngilizlere karşı olmayı doğal bir tutum olarak düşündüğü söylenebilir. Böyle bir çözümleme gerçekçi olmayacaktır. Çünkü bu dönemde Talat Paşa'nın İngilizlerle ilişki kurmaya çalıştığı ve bu ilişkilerin daha sonra verimli olmadığı bilinmektedir. Öyle ise Talat Paşa bir yandan İngilizlerle ilişkiler kurmaya çalışırken öte yandan İngilizlere karşı bir strateji önermektedir. Bu durum Talat Paşa'nın böyle bir stratejisi kurarken kesin bir tutum içinde olmayıp daha çok bir arayış içinde bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Talat Paşa'nın mektubundaki çözümlerlerin ilginç olanı Rusya'ya ilişkin olanlarıdır. Rusya'nın bu dönemde İngiltere aleyhindeki bir Pan İslamist uğraşı destekliyeceği açıktır. Ama bu çaba Pan Türkist bir politikayı da içerdiğinde Rusya'nın desteği nasıl sağlanacaktır? Talat Paşa bu desteğin sağlanacağını iki yolla kanıtlamaya çalışmaktadır. Bunlardan birincisi, Radek'le yaptığı konuşmalardan Rusya'nın Türkistan ve Kafkasya'daki topluluklara muhtariyet vermeğe razı oldukları ve politikalarını değiştirdiklerini öğrenmesidir. İkincisi ise, Radek'in hapisten kurtarılmasında İttihat ve Terakki önderlerinin oynadığı etkin rolün yarattığı olumlu havadır. Talat Paşa mektubunda Brest-Litovsk konferansında izlediğini söylediği eğilime rağmen, çözümlemesinde gerçekçi olamamaktadır. Bolşeviklerle kurulacak ilişkiler üzerinde başka bir öneri getirmemekte, onların desteğini sağlayacak başka nedenler üzerinde durmamaktadır. Bu desteğin sağlanması için kendi önerdiği stratejide bir değişiklik yapmanın gerekebileceği ya da ödün vermenin söz konusu olabileceğini düşünmemektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde Mustafa Kemal'in stratejisi çok daha gerçekçi temellere oturmaktadır. Mustafa Kemal'in daha Erzurum Kongresindeki strateji seçmesi olan daha sonra Misak-ı Milli'de belirtilen hudutlar içinde ifadesini bulan bağımsızlık sağlanması önerisi

Pan İslamist ve Pan Türkist politikaya karşı olmayı da içeriyordu. Bu tutum, hem Sovyet desteğinin kolay elde edilmesini sağlayacak hem de İngiltere'nin tepkisini yavaşlatacak⁵⁸.

Talat Paşa'nın önerdiği bu strateji çizgisini yalnızca İttihat ve Terakkinin geleneksel politikasının bir uzantısı olarak yorumlamak bu stratejiyi kavramakta yetersiz kalır. İttihat ve Terakki önderlerinin içinde buldukları durum açısından da yorum getirmek gerekir. İttihat ve Terakki önderleri ülke içinde örgütlenen direnişte aktif bir rol elde edememiş durumdadırlar. Gelecekte umudlarını sürdürmek için, kendilerine bir işlev bulmaları gerekir. Böylece kendilerini unutulmaktan kurtaracaklardır. Bunun için stratejilerini seçerken Anadolu içindekilerden farklı davranmaktadırlar. Önerdikleri strateji içinde kendilerinin aktif olarak rol alabilecekleri işlevler bulunmalıdır. Bu durum seçtikleri stratejide ülke dışı eylemlere ağırlık verilmesinin nedeni olmaktadır.

Gerçekte İttihatçı önderlerin yeğledikleri yol kendilerinin Anadolu'ya geçerek direnişe katılmalarıdır. Daha sonra göreceğimiz gibi Azmi Bey'i Anadolu'ya gönderen İttihatçılar bu seçeneğin kendilerine kapalı olduğunu görmüşlerdir. Ayrıca İttihatçı önderler kendi aralarında da tutulması gereken yol hakkında hemfikir değildirler. Kendi aralarında bir yarışma vardır. Seçecekleri strateji içinde, herbir önderin kendi etkinliğini sürdürebileceği oldukça bağımsız bir eylem alanı tanımlanabilmesi gerekmektedir. Talat Paşa'nın önerdiği strateji hem bu önderler arasındaki uzlaşmayı sağlayacak, hem de onların etkinliğini sürdürecektir "ikinci en iyi" strateji özelliğindedir.

⁵⁸ Mustafa Kemal bu konudaki en açık konuşması 1 Aralık 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmadır, "Büyük hayaller peşinde koşan yapamayacağımız şeyleri yapar görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislâmizm yapmadık. Belki "yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlar da "yaptırmamak için bir an evvel öldürelim." dediler. Panturanizm yapmadık. "Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik" ve yine "öldürelim" dediler. Bütün dâva bundan ibarettir. Efendiler, bütün cihana havf ve telâş veren mefhum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın üzerimize olan tazyikatını tezyit etmekten ise hadd-i tabiiye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim". *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1945, s. 195-196.

Talat Paşa'nın önerdiği strateji içinde, Pan İslamist eylem önerisi Pan Türkist eylem önerilerine göre çok daha fazla ağırlık kazanmıştır. Bu politika iki nedene dayandırılmaktadır. Birincisi böyle bir politikanın Bolşeviklerin desteğini bulması olasılığı yüksektir. İkincisi ise Birinci Dünya Savaşındaki uygulamada Pan İslamist politikanın çökmesinin nedeni olan Arap bağımsızlık hareketleri savaş sonrasında istediklerini bulamamışlardır. Bu nedenle Talat Paşa yeni bir denemeye girilebileceği kanısındadır.

Talat Paşa Arap ülkelerinin ve Türklerin bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, Avusturya ve Macaristan ikili monarşisi örneğinde olduğu gibi federatif bir islam devleti kurmaya yatkın oldukları kanısındadır. Gerçekte ikili monarşi önerisinin tamamen yeni olduğu ve savaş sonrası koşullarında ortaya çıktığı söylenemez. Birinci Dünya Savaşının son yıllarında, Arap bağımsızlık hareketinin etkinliğini azaltarak İmparatorluğun parçalanması önlemek için Ziya Gökalp ve çevresince ortaya atılmış bir çözümdür⁵⁹.

Bir yandan Sovyetlerden sağlanacak destek öte yandan Arap dünyasındaki tatminsizlik Pan İslamist politikayı ön plana çıkarmıştır. Nitekim kurdukları örgüte verdikleri isim de "İslam İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" dır.

Talat Paşa'nın önerdiği strateji içinde, İttihat ve Terakkinin üç önderine ve Mustafa Kemal'e birbirini etkilemeyen oldukça bağımsız dört ayrı eylem alanı çizilebilmektedir. Talat Paşa Berlin'de kalacak Avrupa'daki örgütlenmenin başı olacaktır. Enver Paşa Moskova ve Kafkaslarda çalışacak ve "İslam İhtilâl Cemiyetinin" daha çok Pan Türkist kanaldaki eylemlerini örgütleyecektir. Cemal Paşa ise Afganistan ve Hindistan'da İngilizler aleyhine, Pan İslamist bir politikanın uygulamasını yapacaktır. Anadolu'daki iç direnişin önderliği ise Mustafa Kemal'e bırakılmıştır. Talat Paşa önerdiği iş bölümünde içerinin önderliğinin Mustafa Kemal'e bırakılmasının hangi koşullarda düşünüldüğünü mektubunda şöyle anlatmaktadır:

⁵⁹ 1909 da ilk gizli Arap milliyetçi hareketlerinden biri olarak ortaya çıkan al-qahtaniya'nın gayesi de Osmanlı İmparatorluğunu Avusturya - Macaristan İmparatorluğuna benzer bir ikili monarşiye çevirmektir.

Z. N. Zeine, *Arab - Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Beirut 1958.

“Dahildeki teşkilât-ı milliyye iktidarı tamamiyle ele almalı ve muntazam bir hükümet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı milliyyenin halen hiç bir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i ikdidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mab’usanda kuvvetli bir fırka vücuda getirmesi zarurîdir”.

Akıllarda olan, kurulacak bu partiyi İttihat ve Terakki’nin kontrol edeceğidir.

Bu iş bölüşümü içinde ülke dışındakilerin önderliğinin Talat Paşa’da, içeridekilerin önderliğinin Mustafa Kemal’de kalmasını istemektedir, Talat Paşa. Bu nedenle haberleşme yalnızca bu iki önder arasında cereyan etmelidir. Önerilen bu iş bölümü şeması bir uzlaşım çizgisidir. Bu uzlaşım önce 1919 Aralıkta İttihat ve Terakki önderleri arasında varılmış daha sonra Mustafa Kemal’e bildirilmiştir. Mektubun sonunda; “Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz hususî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir.” denilmesine rağmen ülke içindeki iktidar sorunu gerçekte kurtuluş savaşı sonrasına bırakılıyordu. Çeşitli yazılarda söylenildiği gibi Talat Paşa’nın kendisinin kişi olarak yeniden önderlik çabası olmasa bile, İttihat ve Terakki örgütünün iktidar isteği vardır. Bunun için de aktif olarak önderliğini koruyan bir kişinin bu çabayı göstermesi kaçınılmaz bir zorunluktur. Bu uzlaşım çizgisinin Mustafa Kemal tarafından ne kadar benimsendiği daha sonraki bölümde Mustafa Kemal’in mektubu yorumlanırken görülecektir.

Talat Paşa’nın mektubunda bir strateji ve buna bağlı bir iş bölümü önerisi bulunması yanısıra ilginç bir çok bilgi de verilmektedir. Bunların en ilginçlerinden biri Radek’in Almanya’da hapisten çıkmasında İttihat ve Terakki önderlerinin oynadığı roldür. Radek önde gelen Bolşevik liderlerindedir. Özellikle III üncü Enternasyonalde etkin rol oynamıştır. İttihatçı önderlerin Berlin’de bulunduğu sırada o da hapis bulunmaktadır.

İttihatçı önderlerle Radek arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu ve hangi tarafın girişimiyle başladığı konusunda elimizde açık bir kanıt yoktur. Radek’in hapisten çıkarılması, Bolşevikler, Alman milliyetçi subaylar ve eski İttihat ve Terakki önderleri arasındaki ilginç bir işbirliğinin sonucudur. Bu işbirliğinin rasyonelini açıklamak oldukça

kolay olmakla beraber, ilişkinin üç gruptan hangisinin girişimi ile kurulduğu hakkında ancak bazı varsayımlar ileri sürülebilir. Bu konuda İttihat ve Terakki önderlerinin kendi aralarındaki mektuplaşmalardan ipucu elde edilememektedir. İlişkinin nasıl kurulduğu konusundaki ilginç bir çözümleme Duma üyelerinden Alexinsky⁶⁰ tarafından yapılmıştır. Ona göre İttihat ve Terakki önderleri ile Bolşevikler arasında ilişki kurulmasını sağlayan halka Parvus'tur. Asıl adı Helphand olan Parvus 1905 hareketinde Petrograd Sovyetine seçilmiştir. Hareket bastırıldıktan sonra Sibiry'a sürülmüştür. Oradan kaçarak Almanya'ya gelmiş Sol Sosyal Demokrat partide çalışmıştır. Almanya'daki faaliyetleri yüzünden ülke dışına çıkarılınca, İstanbul'a yerleşmiş ve onlara malî konularda danışmanlık yapmıştır. Bu sırada Almanya'da Krup ile ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ile işbirliğine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında bir taraftan buğday ticareti yaparak zenginleşirken, öte yandan Almanlarla Rus ordusunu çökertecek hareketlerin örgütlenmesinde işbirliği yapmıştır. Bu eylemlerde ünlü Bolşevik önderlerle işbirliği yapmıştır. Bunlar arasında Lenin, Zinoviev, Radek, Rokovsky, Furstenburg ve özellikle Troçki vardı. Troçki'yi Avusturya polisine karşı koruyordu. İttihatçıların yakın ilişkisi olan Parvus'un dostu Troçki dış işleri bakanı olmuştu. Asya'da izleyeceği politika için M. Alexis Voznessensky'yi görevlendirdi. Dış işlerinin Asya dairesini olduğu gibi korudu. Voznessensky'den Asya'da uygulanacak büyük bir eylem programı hazırlanması istenildi. Ortaya çıkan plan Almanların Rohrbachs ve Von der Goltz planının benzeriydi. Türklerin çıkarlarına duyarlı olmak ve İslam hareketlerini kıskırtmak. İşte bu nokta da İttihat ve Terakki'nin önderleri ile Bolşeviklerin çıkarları uzlaşıyordu.

Sovyetler Birliği'ne ilişkin araştırmaları ile tanınan tarihçi Carr'a⁶¹ göre Talat ve Enver Paşalar Ağustos ve Eylül 1919 da Radek'i cezaevinde ziyaret ederler. Talat Paşa Radek'i Brest-Litovsk anlaşmasından tanımaktadır. Ve Radek cüretli Sovyet - İslam ittifak projesini izlemek için Moskova'ya gitmek önerisini Enver'e yapar. Böylece Bolşevikler ile İttihatçılar arasındaki anlaşma oluşur. Carr'ın anlatışında ilişki önerisini yapan taraf Bolşeviklerdir. Oysa

⁶⁰ Gregor Alexinsky, "Bolshevism and the Turks", *Quarterly Review*, V. 239, Ocak 1923, s. 183-197.

⁶¹ E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt 3, 1966, s. 249.

Talat Paşa İttihatçıların aktif rolünden Radek'i kurtarmalarından söz etmektedir. Belki İttihatçıların bu işbirliğindeki en önemli rolleri, Bolşeviklerle kurulan ilişkiden çok ittifakın üçüncü ayağı olan Alman milliyetçi subaylarını bu işbirliğine razı etmekte olmuştur.

Almanların üçlü ittifaka katılmasında özellikle Enver'in etkin bir rolü olduğu söylenebilir. Bu dönemde Alman Ordusunun başı olan Hans von Seect ile Talat Paşa'nın ve özellikle Enver Paşa'nın ilişkileri çok iyidir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ölüm tarihi olan 1936 yılına kadar Alman ordusunda ve siyasal yaşamında en etkin kişilerden biri olarak kalan von Seect Aralık 1917 den, Kasım 1918'e kadar bir yıl süre ile Türk ordularının kurmay başkanı makamında bulunmuştur. Enver'in en yakın müşaviridir. Von Seect Enver Paşa'ya çok güvenmektedir. Savaş bittikten sonra Türkiye'den ayrılıp Almanya'ya dönerken 4 Kasım 1918 de Karadenizde yazdığı Türkiye'nin yıkılma sebepleri hakkındaki raporda İttihat ve Terakkinin iç yapısı hakkında ilginç gözlemlerde bulunmaktadır⁶². Bu raporda "Enver, şayet serbest kalsaydı herşeyi yapmağa muktedir olurdu; fakat (eliko) bağlı idi hiç bir şey yapamazdı. Talat'ın keskin feraseti ve enerjisi, söylenen aynı çamur unsurlar dolayısıyla tesirsiz kalıyordu". demektedir. Enver, von Seect'in bu güveninden yararlanmıştı.

Radek'in dediği gibi "Enver, eğer İtilaf devletlerine karşı gerçekten mücadeleye istekliyseler yeni ve güçlenen bir dünya devleti olarak Sovyetler Birliği'ni hesaba katmaları gerektiğini Alman subaylarına açıklayan kişidir"⁶³.

Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir işbirliğinin oluşmasının her iki taraf için de yararları vardır. Sovyetler Birliği bu ilişkiden değişik bakımlardan yararlanmayı ummaktadır. Bunlardan birincisi devam etmekte olan Denikin ve Kolçak, Krosnov vb. orduların saldırılarına karşı koymakta gereksinmesi duyulan silahları alabilecekleri bir yer bulacaklardır. İkincisi ise Almanların doğudaki İngiliz örgütleri hakkındaki bilgilerinden ve uzmanlıklarından yararlanma olanağını bulacaklardır. Almanlar ise savaşı kaybetmelerine karşın İtilaf devletleri ile çatışmasını dolaylı bir yolla olsa da sürdürebileceklerdir.

⁶² Akdes Nimet Kurat: *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 40.

⁶³ E. H. Carr, *Age*. s. 313.

Böylece oluşan üçlü ittifak, Radek'in hapisten çıkmasını, Enver Paşa'nın Rusyaya uçması girişimlerine uçak bulunmasını ve dıştaki İttihat ve Terakki önderlerinin ülke dışındaki elverişsiz koşullar içinde oldukça etkinlik ve umut kazanmasını sağlayacaktır.

Talat Paşa'nın mektubundaki ilginç bir yorum Azmi Bey'in Anadolu yolculuğuyla ilgilidir. Talat Paşa, Azmi Bey'i kendisinin göndermediğini, onun Anadolu'ya kendi isteğiyle gittiğini ve işleri karıştırdığını söylemektedir. Böylece önemli konuların tartışıldığı bir mektupta neden ayrıntıda bir konu üstünde önemle durulmuştur. Bunun yanıtını: Eski İstanbul polis müdürü olan Azmi Bey'in, İstiklâl mahkemesindeki sorgusu sırasında verdiği karşılıklarda buluyoruz⁶⁴:

— “Memleketle muhabere etmek imkân yoktu. Anadolu'ya geçmeğe karar verdim. İtalya tarikiyle Antalya'dan geçtim. İtalya'da Selânikli Kara Salim Bey'e tesadüf ettim. Kara Salim Bey Kont Sforza'nın dostu idi. Anlatmış kont benimle temas etmek istemiş. Kont 'Anadolu bizimle niçin temas etmiyor' dedi.

Antalya'ya geldim. Refet Paşa'ya telgraf çekip sizi ve Mustafa Kemal Paşayı nerede görebilirim dedim. Dinar'a gittim. Refet Paşa gelmeniz doğru değildir. Daha evvel gelseydiniz Azerbaycan'a gönderirdik. Şimdi gelmiş olmanız iyi tesir yapmaz dedi. Bunun üzerine Antalya tarikiyle Rodos'a sonra İtalya'ya gittim. Bundan, seyahatten arkadaşların haberi vardı. Cemal Paşa'nın bir mektubunu hamil idim.

— Berlin'de ne yaptınız?

— Berlin'de Dr. Nâzım Bey, Cemal Paşa bendenize bir programdan bahsettiler. Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat Paşa üçü yapmışlar. Bendeniz de okudum fena değildi. Eğer yapılabilseydi, memleketin haricindeki ihtilâl teşkilâtını tanzim ederek memlekete hücum eden düşmanlar müştereken tazyik edilecekti. Berlin'de bu tatbik edilemedi. Bunun tatbiki için Rusya'yı muvafık bulduk”.

Bu ifade açıkça Azmi Bey'in Anadolu'ya giriş için bir deneme yapmak için gönderildiği kanısını pekiştirmektedir. Bu deneme olumlu sonuç vermeyince İttihat ve Terakki erkânının Anadolu dışında daha önce gördüğümüz eylem programı üzerinde anlaşmışlardır. Bu bakımdan Azmi Bey'in seyahatinin izlenimlerini silmek ve bu seyahati bilerek yok varsaymak için Talat Paşa mektubunda ayrıntı gibi görünen bu konu üstünde durmaktadır.

⁶⁴ “İzmir Suikastının İç Yüzü”, *Dünya*, 23 Aralık 1956.

Talat Paşa'nın mektubunda verdiği diğer bilgilerden olan Lahaye bürosunun kurulması Huysmans ile konuşması Fransız ve İtalyanlarla olan ilişkilerinin ayrıntılı bir değerlendirmesine bu yazıda girilmeyecektir. Yalnız bu verilen bilgileri rastgele bilgiler olarak değerlendirmemek gerekir. Bu bilgilerle Anadolu'yu işbirliğine razı etmek için kendi olanakları hakkında bir fikir vermeğe çalışmaktadır. Anadolu'nun daha iç örgütlenmesini geliştirmekte olduğu bu aşamada bir dış örgüte ihtiyacı vardır. Talat Paşa bu konuda kendi olanaklarının oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Talat Paşa'nın dıştaki örgütlenmesinin düzeyi hakkında bir fikir edinmek için mektupta sözü edilen Lahaye bürosunu görelim. Mustafa Kemal'e Talat Paşanın mektubunu getiren Asım Süreyya Bey bu büronun sekreterliğini yapmıştır. Asım Bey Cenevre Türk Yurduna 22 Ekim 1919'da yazdığı bir mektupta Lahaye bürosunu şöyle anlatmaktadır: "... tesadüfen bu şimal memleketinde bulunan birkaç vatandaşımız, vesait ve istitaatları [güç] nisbetinde müfteriyat ve isnadat-ı vakayii red ve cerh etmek vazifesinin üzerlerine müterettip bir borç olduğuna kani olarak, Lahaye Türk İstihbarat. Bürosunu tesis etmişlerdir. Büro bir müddet sonra, Kopenhag ve Stockholm şehirlerinde de birer muhabir âza bularak, daire-i neşriyatını oralarda teşmil etmiştir. Büro elyevm, bilumum Hollanda matbuat ve telgraf ajanslarıyla münasebette bulunduğu gibi, kızmen Almanya ve Fransa matbuatıyla da hal-i temastadır."

VI. MUSTAFA KEMAL'İN MEKTUBUNUN YORUMU

Mustafa Kemal'in mektubu da Talat Paşa'nın mektubuna benzer bir yapıda kurulmuştur. Bir yandan o zamana kadar Anadolu'daki gelişmelere ilişkin bilgiler verirken, öte yandan bir durum değerlendirmesi yaparak kendi uygun gördüğü stratejiyi açıklamaktadır. Stratejisine açıklık kazandırdıktan sonra bu strateji içinde kendi rolünün ve Avrupa'daki İttihatçı önderlerin rollerinin ne olması gerektiği konusundaki görüşlerini sıralamaktadır.

Bu mektuptan Mustafa Kemal'in stratejisini çizerken Talat Paşa'dan çok farklı bir yol izlediği açıkça ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal açıkça hedefini belirtmekte ve bu hedefe ulaşmakta, değişik koşullar altında izlenecek alternatif yollar önermektedir. Başka bir deyişle kademeli bir stratejisi vardır. Böyle kademeli bir strateji

belirsizliklerin yüksek olduğu bir ortamda uygulamada başarıya ulaşmak açısından üstünlük taşımaktadır.

Gerçekten de mektubu yazdığı sırada, Mustafa Kemal eyleminin gelecekte hangi koşullarda gelişeceği konusunda bir çok belirsizlikle karşı karşıyadır. İstanbul'da Meclis-i Mebusan hâlen çalışmaktadır. Ankara'da, TBMM'nin kurulacağı ve düzenli bir orduya dayanılarak bir kurtuluş savaşına girilip girilmeyeceği belli değildir. Hatta Ankara'da kalmakla İstanbul'dakiler üzerinde kontrolünün azalıp azalmadığı konusunda önemli şüpheleri vardır. Mektup, bu dönemde Mustafa Kemal'in stratejisinin toplu bir anlatımı olduğu için özellikle önem kazanmaktadır⁶⁵.

Mustafa Kemal daha önce Misakı - Milli içinde formüle edilmiş hedefini mektupta şöyle vermektedir:

“İtilâf devletleri yukarıda söylediğim hudud dahilinde [Türk ve Kürt Milli hudutları] (cenup hududu İskenderun - cenubu - Halep ile Fusta arası - Cerablüs köprüsü ve şarkta Musul vilâyeti) tamamiyet-i mülkiyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartıyla bir sulh yaparsa ve iktisaden témin-i menâfi için dermeyan edeceği şurût hakk-ı hayatımızı ibtal etmeyecek derecede olursa, ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şeraite malik olabiliriz. Eğer istiklalimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabasında olacak surette sulh yapılırsa âtiyen dahi serbesti-i harekâtta mahrum bırakılmış olacağız”.

Eğer durum böyle gelişirse ya da bağımsızlık sulh ile sağlanmazsa değişik koşullarda uygulanacak üç yol önermektedir.

1 — Mustafa Kemal yukarıda ön görülen hedefler tam olarak gerçekleşmezse bile katlanabilecek barış şartları ileri sürülürse, bu barış şartlarını kabul etmek ve gelecekteki çalışmalar ile hedefe küçük adımlarla yaklaşma yolunu seçecektir.

2 — Şartlar katlanılamayacak kadar ağır ise, eğer Meclis-i Mebusana ve Padişaha kabul ettirilebilirse “sulhu muallakta” bırakıp hemen harekete geçecektir.

3 — Eğer Meclis-i Mebusana ve Padişaha kabul ettiremezse bu harekete geçiş “isyan” halinde olacaktır.

⁶⁵ Mektubu yazdığı döneme yakın tarihteki (7 Ocak 1920) bir başka strateji değerlendirmesi için bakınız: Cengiz Kürşad: “Mustafa Kemal'in 1920 Sonunda Türkiye'nin Siyasi Durumu Hakkında Görüşleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt X, Sayı 59, Ağustos 1972.

Mustafa Kemal'in stratejisini ülkenin içinde bulunan bir kişi olarak geliştirmektedir. Oysa Talat Paşa'nın stratejisini ülkenin dışında bulunan bir kişi olarak geliştirilmiştir. Bu fark stratejilerin yapısında kendisini açıkça göstermektedir. Mustafa Kemal dış ilişkilerini stratejisinde kendi başına bir amaç haline sokmamakta, içteki stratejisine bir yardımcı, bir araç olarak ele almaktadır.

İslam ülkelerindeki gelişmelere bu açıdan bakmaktadır. "... düşündüğüm muhtelif İslam kitlelerini mazhar-ı istiklal olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhinde tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvvayı maddiyye ve maneviyasını âzamî menafii istihsal edebilecek surette daha serbest kullanmak."

Mustafa Kemal'in hedefine ulaşma yolunda esas dayanmak istediği güç Sovyetler Birliği'dir⁶⁶. İslam ülkelerinde başlatılacak eylemlere ancak ikincil önem vermektedir. Bolşeviklerle kurulacak ilişkiye yaklaşımda kademelidir. İki seçenek içinde yaklaşmaktadır. Yeğlediği ilişki biçimini Bolşeviklerle ilişki kurmaya gönderdiği kişilere verdiği talimatta açıkça belirtmektedir. Verilen talimat "şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhid-i" öngörülmektedir. Ama işbirliği bu esaslar içinde sağlanamazsa ne olacaktır. İşbirliğinden vaz mı geçilecektir? Başka güvenilecek dış destek olanağı görmediği için, işte bu noktada Mustafa Kemal kapıyı açık tutmaktadır. İkinci seçenek mektupta şöyle anlatılmaktadır.

"Bolşevikler prensip ve içtihadta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zaruret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı parçalamak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikiyesindeki müşkilâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir".

⁶⁶ Mustafa Kemal 7 Ocak 1920 de Ali Fuat Paşa'ya yazdığı bir mektupta "Bu durum karşısında İtilaf devletleri Bolşeviklerle Türklerin arasını Kafkas Milletleri aracılığı ile kesmek planını bulmuşlardır. . . . Eğer bu plan başarıya ulaşır ve Kafkas Milletlerinin bize karşı kesin şekilde engel olma durumları ile memleketimiz kuşatılmış kalırsa artık Türkiye için karşı koyma vasıtaları temelden yıkılmış olur." Cengiz Kürşad: *Agm.*

Mustafa Kemal'in mektubundaki bu kısım, Kazım Karabekir'in kitabında Amasya'da iken Mustafa Kemal'in Bolşevik prensiplerini kabul etmeyi ciddi olarak düşündüğü konusunda ileri sürülen sava uygun düşmektedir⁶⁷. Yalnız Karabekir'in yorumunda bu düşünce- nin kademeli bir stratejisinin ikinci bir seçeneği olarak düşünüldüğü belirtilmemiştir. Mustafa Kemal'i stratejisi hem iç eylemler hem de dış ilişkiler bakımından kademeli olarak kurulmuştur. Birinde başarı sağlanamazsa diğerine geçilecektir. Bu yönden Talat Paşa'nın stratejisine göre açıkça bir üstünlüğe sahiptir.

Mustafa Kemal stratejisini açıkladıktan sonra İttihat ve Terakkinin önderleri ile kendisi arasındaki iş bölümü konusunda Talat Paşa'nın önerisine karşı bir vaziyet almakta hem içte ve hem dıştaki eylemin tüm kontrolünün kendisinde toplanmasını istemektedir. Mektubun bu konuya ilişkin bölümünde şu ilginç ifade yer almaktadır:

“Türkiye'deki mesainin tarihi mes'uliyeti teşebbüsat ve faaliyyet-i şahsiyyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalâam haricindeki teşebbüslere muarızım. Türkiye'nin tali ve mukadderatına ma'tuf mesai-i hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaassıp değilim. İcâbat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim”. Bu ifadede ülke dışındaki temasların İttihat ve Terakkinin önderleri tarafında yürütülmesi, içte önderliğin Mustafa Kemal'de kalması esasına dayanan Talat Paşa'nın önerisi reddedilmiş olmaktadır. Bu konuya bir örnek vererek te ayrıca açıklık getirmektedir. “İkinci, üçüncü derecede vesaitle mukarrerat-ı umumiyyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Meselâ, “Lenin” in tasdikine taliken (Radek) ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır”, diyerek bu konudaki tutumunu hiç şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde belirtmektedir⁶⁸.

⁶⁷ Mustafa Kemal'in Bolşevikliği ciddi olarak düşündüğü sonra vazgeçtiğini Kâzım Karabekir kitabında şöyle vermektedir. “Mustafa Kemal Paşa'dan 23 Haziran'da aldığım şifrenin 3 üncü maddesi Bolşevikliğe karar verdiklerini ve benim 17 Haziran şifrenin bu felaketli kararın önünü aldığını gösteriyor.” *İstiklal Harbimiz* s. 54.

⁶⁸ Mustafa Kemal bu mektubu yazdıktan kısa bir süre sonra böyle bir emrivaki ile karşılaşır. Karakol örgütü üyelerinden Baha Sait 11 Ocak 1920 de “Türkiye İhtilal Hareketi'ni temsil eden Karakol örgütü ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu delegesi olarak Kafkasya'daki bir Bolşevik temsilcisi ile “İttifak Antlaşması”

Bu ifadenin sonunda Mustafa Kemal her ne kadar “sulhtan sonra mesaf-i müştereke için daha esaslı projeler yapılabilir”. demesine rağmen, mektubun daha önceki bir bölümünde barıştan sonrası için de İttihatçılara çok ümit vermemektedir. “. . . sulh akdinden sonra teşkilat-ı milliyeye’ye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek her halde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükümete hâkim olmaya çalışacağım. Bizzat kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiyi meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum”, diyerek barış sonrasında Talat Paşa’nın kurulmasını önerdiği parti teşkilatının da kontrolünün, onların özlediği gibi eski İttihatçıların elinde değil kendi elinde kalacağını hissettirmektedir.

Mektubun ilginç bir yanı Mustafa Kemal’in mektup içinde eski ittihatçı önderlerle açık bir işbirliğinden söz etmemesidir. Mustafa Kemal “Türkiye’nin menafiiine mutâbık her türlü muhassala-i mesaiyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkarla mütalâatımdan gaye-i umumiye nâfi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüt etmem” derken, İttihatçıların çabalarını, yurt dışındaki birçok grubun çabasından⁶⁹ biri olarak değerlendirmiş olmaktadır. Ve “Bir seneden beri Avrupa’daki mesainiz şayan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesaiye devam daha faideli netayiç verecektir”. derken İttihat Terakki önderlerinin çalışmalarından yararlanılacağını ama kendi eyleminin esas unsurlarından biri haline getirmeyeceğini açıkça belirtmiş olmaktadır.

Unutulmamalıdır ki Mustafa Kemal bu mektubu kendisini çok güçlü hissetmediği bir dönemde yazmıştır. Daha önceden üzerinde durulduğu gibi İstanbul Meclis-i Meb’usasının açık olduğu dönemde Ankara’nın kontrolü azalmıştır. Heyet-i Temsiliyenin günlük gider-

imzalar. Bunu Karakol örgütü başındaki Vasıf Bey’e yollar. Vasıf Bey de Anlaşmayı 26 Şubat 1920 tarihli bir mektupla Ankara’ya Mustafa Kemal’e yollar. Bolşevik delege Albay İlyaçev onaylanmış anlaşmayı götürmek için beklemektedir. Mustafa Kemal Karakol örgütünün bu tutumun “sahtekârlık” olduğunu söyleyerek Anlaşmaya karşı çıkar. Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, İstanbul 1974, s. 486-487. Talât Paşa’ya mektubu 29 Şubat 1920 de yazmıştır. Muhtemelen Vasıf Bey’in gönderdiği mektup eline daha geçmemiştir.

⁶⁹ İttihatçılar dışındaki grupların Avrupa’daki çabalarının bir kısmı için bakınız: A. Bedevi Kuran *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri*, İstanbul, 1959.

lerini karşılayamayacak derecede para sıkıntısı içindedir⁷⁰. Nitekim Mustafa Kemal mektubunda Talat Paşa'dan para istemektedir. Böyle oldukça sıkıntıda olduğu bir dönemde bile eski İttihatçılara hareketin liderliği konusunda hiç bir ödün vermemiştir.

VII. MEKTUPLARIN SONRASI ÜZERİNE

Gerçekte Mustafa Kemal'in mektubu Talat Paşa'nın önerdiği iş bölümünü benimsemekten çok, onu kabul etmeyen bir havadadır. Buna rağmen Talat Paşa mektubu kendi istekleri kabul edilmiş gibi yorumlamış ya da çevresine öyle yaymıştır. Avrupa'daki İttihatçı önderlere kendi stratejisini kabul ettirebilmek için Anadolu ile ilişkilerini iyi göstermek zorundadır. Kanımızca Talat Paşa'nın Anadolu ile ilişkilerini iyi olarak gösterme tutumu çok bilinçlidir. Bunun kanıtını Cavit Bey'in hatıratında anlattığı bir olayda daha iyi görmekteyiz. Bekir Sami Bey Moskova'dan Talat Paşa'ya "Siz yaptıklarımızı düşünürseniz dahile girmek hakkını haiz olmadığınızı anlarsınız. Eğer âlemi İslâm kurtarmak için çalışır ve Türkiye haricinde Türkiye'ye yardım edebilecek kuvvetler ızhar ederseniz ancak o zaman Anadolu sizi kabul eder."⁷¹ diye bir mektup yazarak çok açıkça karşı bir tavır takınmıştır. Bu mektup üzerine Talat Paşa'nın çok üzülüşünden ancak çok yakın olan Dr. Nâzım haberdar olmuştur. Talat Paşa bu mektubu Cavit Bey'den bile saklamıştır. Cavit Bey hatıratında⁷², "Bu mektup meselesi tuhaf. Talat o zaman bundan bana hiç bahsetmedi. Bilâkis Bekir Sami'nin kendisinin umum Avrupa'ya murahhas tayin edilmesinden bahsetmiş yahut bu surette haber göndermiş olduğunu yazmıştı." demektedir. Bu olay Talat Paşa'nın Ankara ile ilişkilerinin iyi olduğunu çevresine yaymakta ne kadar hassas olduğunu göstermektedir. Cavit Bey bu durumdan ancak Talat Paşa öldükten sonra haberdar olmuştur.

Talat Paşa kendi temaslarında Anadolu'nun iznine dayandığını çevresine yaymıştır. Rusya'da ilişkiler kuran Enver ve Cemal Paşaların, 11 Temmuz 1920 de Ankara'nın bir kurye ile eski İttihatçı-

⁷⁰ Bu dönemde para sıkıntısının mertebesini göstermesi bakımından Mustafa Kemal ile Alfred Rüstem Bey arasındaki düello teklifi için bakınız: Mazhar Müfit Kansu *Ölümüne Kadar Atatürk'le*, s. 506-510 ve Mahmut Goloğlu *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 40-42.

⁷¹ Cavit Bey: "Felaket Günleri", *Tanin*, 2 Temmuz 1946.

⁷² Cavit Bey: "Felaket Günleri", *Tanin*, 2 Temmuz 1946.

ların TBMM hükümetini temsile yetkisi olmadığını bildirmesine şaşmaları ve kızmaları bu yüzdendir.

Anadolu'da hareket iyice belirlenip örgütlendikçe, böyle bir temsil yetkisine sahip olmak İttihatçı önderler için daha da önem kazanmıştır. Böyle bir yetkinin verilmemesinin İttihatçı önderleri ne kadar zor duruma düşürdüğünü Cavit Bey'in anlarından izlemek kabildir. 13 Eylül 1920 tarihli notlarında⁷³, Talat Paşa'nın yukarıda anılan mektubundan söz etmektedir. Bu mektupta Talat Paşa'nın kendisine ancak bir yol kaldığı kanısında olduğunu ve Rusya'ya gideceğini bildirdiğini söyledikten sonra .“güya” Bekir Sami Bey Ankara hükümetinin Avrupa'da adamları olmadığından şikâyet etmiş, Talat'ın Ankara mümessili olarak tanınması için yazmış demektedir. Kendisine yanlış bilgi aktarılmış olmasına rağmen Cavit Bey Ankara'nın tutumunu doğru olarak değerlendirmektedir. Talat Paşa'ya yazdığı mektupta “Ankara'da başlı başlarına çalışmayı tercih ettiklerinden” kendisine selahiyet vermesinin söz konusu olmadığını bildirmektedir. 19 Eylül 1920 tarihli anlarında⁷⁴ Cavit Bey'in en önemli endişesini Talat Paşa'nın girişimleriyle Ankara'nın girişimleri arasındaki “tezat ve ihtilaf” teşkil etmektedir. Rusların bir gün “Siz kimsiniz ve kimi temsil ediyorsunuz” sorusunu sorabileceklerini, Ankara'da “hükümet ve kuvvet” toplanmış olduğu için onlarla yapılacak itilâfin önemli olacağını, her iki taraf ayrı siyaset takip ederse bunun Talat Paşa politikası açısından sonunun “fiyasko” olacağını söylüyor. Talat Paşa'ya “Ankara'ya doğrudan doğruya müracaatta bulunmamasını” tavsiye ediyor.

Cavit Bey'in⁷⁵ çözümlenmelerinde ne kadar haklı olduğu çok geçmeden anlaşmıştır. Bu tarihten bir ay geçmeden Mustafa Kemal'in

⁷³ Cavit Bey: “Felaket Günleri”, *Tanin*, 14 Mart 1946.

⁷⁴ Cavit Bey: “Felaket Günleri”, *Tanin*, 16 Mart 1946.

⁷⁵ Bu değerlendirmesine rağmen yine de Cavit Bey İttihatçıların Anadoluya dönüşleri konusunda ümidini kesmemiştir. 18 Şubat 1921 de Londra'ya giderken Roma'ya uğramış bulunan Ankara heyetinden Yunus Nadi ve Tayyareci Selim Salim ile görüşmekte ve onlara Mustafa Kemal'in yumuşayıp yumuşamadığını, Talat'ın hatta Enver'in dönmesine izin verip vermeyeceğini sormaktadır. Salim Bey dönebilecekleri fikrindedir. Fakat Mustafa Kemal'e yakın olan Yunus Nadi Bey “Katiyen olmaz.” demektedir. Cavit Bey onlara “Bu iş uzun müddet devam edecek olursa Mustafa Kemal'in yürütebilir yürütemeyeceğini sormaktadır”. Yunus Nadi “Hatta senelerce devam etse bu fena heyeti vekile ile dahi yürütebilir”. diyor. Cavit Bey: “Felaket Günleri”, *Tanin*, 18 Mayıs 1946.

daha önce yayınlanmış olduğundan söz ettiğimiz 25 Ekim 1920 tarihli mektubu yazılmış ve Cami Bey eliyle Talat Paşa'ya gönderilmiştir. Çok kısa yazılmış olan bu mektubun son kısmı ilginçtir⁷⁶. "Gerek mekâtibi mezkûre mefadından ve gerek Cami Bey efendinin ifadatundan müsteban olacağı üzere zatı âlinizin garp âleminde bizim anavatanda ve rufekayı mesaininde memâliki şarkiyede mütcvâziyen hareket ve müterafıkan bezl-i mesai ve gayret etmeleri halası memleket ve selâmeti millet için âzami derecede istifadenin şartı mukaddemidir. Bu cihetle garpta vukubulacak mesai ve icraatı devletlerinden buraya peyderpey itayı malûmat edildiği takdirde mukarrerat ve icraatta ahengi tâm husul bularak vusul kesbi suhulet eder. Salâhiyeti temsiliyesi Almanya'ya da şamil olan Cami Beyefendi ile bu bapta tesisi münasebet edilmesi rica ile teyidi mesâiri ihtiram olunur kardeşim". İfadesi görünüşte işbirliği önermekte ise de gerçekte Anadolu'nun ülke dışında kendi örgütünü kurmak yoluna girdiğini bildirmektedir. Ankara örgütünü Roma'da kurmaktadır. Roma İtalyanların kurtuluş savaşına karşı olumlu tutumları dolayısıyla seçildiği kadar, İttihatçıların oldukça etkin oldukları bir merkez olması yüzünden de seçilmiştir. Cami Bey'in temsil alanına Almanya'nın da girdiği belirtilerek Ankara'nın dış örgütlenmede temsil yetkisini İttihatçılara bırakmayacağı Talat Paşa'ya tekrar bildirilmiş olmaktadır. Böylece İttihatçılara bırakılan rol iyice sınırlandırılmaktadır.

1945 yılında Tanin gazetesinde İttihat Terakki Önderlerinin Tarihi Mektuplarını yedi ay süreyle yayımlayan kendisi de İttihatçı olan Hüseyin Cahit Yalçın, "Talat, Enver, Cemal Paşa'ların birbirlerine ve Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuplar . . . okunduktan sonra zihinlerde tereddüt hasıl olmaması kabil değildir. . . . Talat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir yanlış anlaşma bulunduğu aşikardır. Bu yanlış anlaşma neden vukua geldi?"⁷⁷ diye sormaktadır. Bu yazıda verilen mektuplar ile ona bağlı olarak yapılan yorumlar ve mektuplar sonrasındaki gelişmeler açıkça ortaya koymaktadır ki iki lider arasındaki ilişkilerde bir yanlış anlaşma söz konusu değildir. Söz konusu olan, mektupların Talat Paşa tarafından kendi eylem programına uygun şekilde yorumlanarak çevresine kendi yorumunu yaymasıdır.

Şubat 1976

⁷⁶ Hüseyin Cahit Yalçın: "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 9 Şubat 1945.

⁷⁷ Hüseyin Cahit Yalçın: "Tarihi Mektuplar" *Tanin* 9 Şubat 1945.

Konferanslar :

TÜRKİSTAN TARİHİNİN YAZIMINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR *

Prof. Dr. WILFRIED NÖLLE

Çeviren : Prof. Dr. GÜLTEKİN ORANSAY

Sayın bayanlar ve baylar!

Avrupalı tarih yazarları kadar aralarında Köprülü'nün bulunduğu Türk tarih yazarlarınca da savunulmuş olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yedi yüzyıl kadar önce Moğol saldırısı dolayısıyla Türkistan'dan kopup Anadolu'ya sığınmış bir oymak beyi tarafından yüz kadar çadırı geçmeyen halkı ve dört yüz devesiyle kurulduğunu ileri süren göreneksel ve eskimiş görüş, günümüz Türk tarihçilerini artık tatmin etmemektedir. Buna karşılık Türk ulusunun ta Çin'e ve Kore'ye sarkmış Hindistan'a kadar uzamış büyük imparatorluklar kurduğu Orta Asya'dan, başka bir söyleyişle Sibiryaya enginlerinden ve Batı Çin'den geldiğine yıllardan beri bilinçle işaret edilmektedir. Türk tarihçileri, birçok Türk budunun Orta Asya'dan kalkıp Batı'da Macaristan'a, Kuzeyde Estonya ile Finlandiya'ya kadar göç ettiklerini yazar. Bu akınlardan biri de Anadolu'ya ulaşmıştır.

Bildiğiniz gibi, sayın bayanlar ve baylar, kimi Türk tarihçileri Türk tarihiyle Hititlerinki arasında bir bağ kurmayı denemişlerdir. Başkaları daha da gerilere giderek Hititlerin öncülü olan ve yedi bin yıl önce Türkiye'nin güney bölgeleriyle Mezopotamya'da canlı bir kültür ve uygarlık yaratmış bulunan Sümerlilere kadar inmektedir.

Sümerlilerin durumu Hititlerinkine benzer: Her ikisi de tarihöncesi çağda Orta Asya'dan göçüp gelmiş olabilir. Sümer ve Hitit dillerinin Türk ağızlarıyla ve bu ulusların en eski Türk budunlarıyla akraba olup olmadıkları konusunda bilginlerin ileri sürdüğü kuramlar ne kadar tartışmalı da olsa (ki bence bu tartışmalar haklıdır) Sümerlilerin de, Hititlerin de Orta Asya'dan gelmiş Türklerin, daha doğ-

* Bu konferans Türk Tarih Kurumu ile Ankara Alman Kültür Merkezinin birlikte düzenlediği konferanslar arasında 27 Şubat 1978 günü Alman Kültür Merkezinde verilmiştir.

rusu Türk budunlarının anayurdunu olduğu kadar Hint - Avrupa budunlarının da anayurtlarını kapsayan Asya içerlerinden kopmuş olmaları pekala mümkündür.

Türk budunları diyorum; çünkü Türkler, güneyde Afganistan'ın Pamir Dağları, doğuda Gobi Çölü, kuzeyde Sibirya'nın Yenisey Irmağı ve batıda Volga'nın sınırladığı bölgede en eski zamanlardan beri oturmuş olan büyük ailenin çok sayıdaki dallarından ancak birini oluştururlar. Bu engin bölgeye Türkistan denir, Türklerin ülkesi.

İranlılar Türkistan'a Turan derlerdi. Turan onlarca barbarların ülkesiydi; buna karşılık İran ise uygar dünyaydı. Araplar'a göre Türkistan'ın adı Maveraü'n - nehr idi: Eski Greklerin Oxus dediği Amu Derya'nın ötesindeki ülke.

Taşkent, Buhara, Semerkand, Amu Derya, Tiyen Şan, Hunlar, Tatarlar, Türkler ve Moğollar: İşte Türkistan'ın birkaç akarsu ile birkaç da vaha dışında uçsuz - bucaksız bir kum stepinden ibaret olan ülkenin anahtar kelimelerinden birkaçı. Buradan, İç Asya'nın kalbi olan bu topraklardan bir zamanlar büyük binici budunlar, az önce saydığım Hunlar, Tatarlar, Türkler ve Moğollar kopup akınlara çıkarak dünyaya korku salmış, buna karşılık Çinlilerin, İranlıların, Greklerin, Arapların, ve Yeni Çağ'da Rusların kurduğu komşu devletler Türkistan'ı egemenlikleri altına almaya çalışmışlardır.

Bunun nedeni, tarih çağlarında Çin ile Batı ülkeleri arasında uzanan ve geçtikleri vahalara büyük zenginlik getiren tecim yollarının bu topraklardan, Türkistan'dan geçmekte oluşuydu. Daha sonraları Hindistan'a ve Doğu Asya'ya giden deniz yolları bulunup da tecim amacıyla kullanılmaya başlanınca Türkistan duruldu. Ancak ondokuzuncu yüzyılda ve bir de yüzyılımızın ilk çeyreğinde Türkistan yeniden politika konusu ve sonunda egemenlik iddialarının kurbanı oldu.

Türkistan'ın kuzeyinde, en eski Türk budunlarının İç Asya'daki anayurdu olan engin bölgenin ortasında, dorukları yedi bin metreye ulaşan "Gök Dağı" Tiyen - Şan bulunmaktadır. Erken tarih çağlarında, İ.S. dördüncü yüzyılda bu ülkeden Hunlar çıktı. Geniş açıdan bakıldığında Attila'nın seferleri Türk tarihinin bir bölümüdür. Türk tarihçiler Cengiz Han yönetimindeki Moğol budunları çağını da herhalde haklı olarak Türk tarihinin bir bölümü sayar. Cengiz Han Moğol olmakla birlikte orduları ve komutanları çoğun Türkü.

Moğollarla Türklerden birleşen ve Cengiz Han komutasında Batı'ya akın eden budunlar karışımına Tatar diyenler çoktur. Attila ile Cengiz Han'ın yanısıra üçüncü cihangir olan Aksak Timur da Türklerin görüşüne göre Türk tarihi alanına girer.

Sayın bayanlar ve baylar!

"Türkistan Tarihinin Yazımında Karşılaşılan Sorunlar" biçiminde dile getirdiğim konum, sizin de göreceğiniz gibi, tarih öncesinden günümüz Türkistan'ına kadar uzanan muazzam zaman bölümünün tümünü kapsayamaz. Konumu Çin kaynaklarında İ.Ö. dokuzuncu yüzyılda anılan Hint - Cerman asıllı Saka Devletinden İ.S. onbirinci ve onikinci yüzyıllardaki Selçuklu Türkleri İmparatorluğuna kadar geçen zamanla sınırlandırıyorum.

Türkistan'da oluşan bu imparatorluklar, Sakaların, Soğdluların ve Baktriyalıların devletleri, İ. Ö. ikinci yüzyıl Çin kaynaklarında Hiung'nu (Hunlar) olarak adlandırılan Altay - Turan budunlarının imparatorluğu, Heftalitlerin, Göktürklerin, Kutlukların, Uygurların, Samanilerin, Gaznelilerin, Karahanlıların ve Selçuklu Türklerinin devlet kuruluşlarının tarihi Türkistan tarihinin yazımında karşılaşılan sorunların öyküsü olup çıkar. Bu Türk budunları birbirine pek yakın olduklarından aralarındaki soy bağlantılarını anlamak güçtür.

Bugün sizlere Türkistan tarihinin yazımında karşılaşılan sorunları belirtmeye çalışacağım.

Saydığımız devlet adları bile Türkistan'ın daha doğrusu eski Türkistan'ın pek çeşitli öğelerden birleşmiş ve dolayısıyla - Alman sosyologu Alfred Weber'in bir deyimiyile söyleyelim - yorumu hiç de kolay olmayan çok yönlü bir kompleks olduğunu göstermektedir.

Bu devletlerin oluşup geliştirdikleri ve sonunda yitip yok oldukları, özelliklerini benimsedikleri ve günümüze dek (hele Türk budunları açısından) doldurdıkları bu bölge de engin olduğu ölçüde çeşitlilik gösterir.

Etnik bakımdan çok biçimlilik daha az değildir; bu söylediğimiz diller için de geçerlidir.

Çinlilerle Tibetlileri ve Paleoasyalıları bir kenara bırakırsak Turani ya da Ugro - Fin olarak da adlandırılan Ural - Altay budunlarının yanısıra burada Hint - Cerman, ya da başka bir söyleyişle Hint-Avrupalı budunlar da yaşamıştır. Dil bilginleri Ugro - Fin dilleriyle

Ural - Altay dillerinin kelime dağarları bakımından ancak küçük ölçüde yakınlık göstermekle birlikte sözgelimi sadece ekler kullanılması ya da sesli uyumu vb. gibi yapısal nitelikleri açısından akraba olduklarını kanıtlamışlardır. Bununla birlikte geçerli nedenlere dayanılarak bir Ural - Altay ya da Turani veya Ugro - Fin budunlar kümesinden, Finlilerin, Estlerin ve Macarların da katıldığı tek bir ulustan söz edilebileceği kabul edilmektedir.

Güney Amerika'dayken Meksika'nın elli çeşitli dilinden bir kaçında Ural - Altay ya da Turani dil kümesinin birer dalı sayılabilecek dil kümeleri bulunabileceğini inançla savunan dilbilimcilere rastladım. Bu bilginler Aztekçeyle Türkçe arasında sözgelimi tep için "Tepe" ve büyük dağ için "Dagh" gibisinden kelime benzerlikleri bile bulmuşlardı.

Türk dilbilimcilerinin Türk dillerini Meksika'nın en eski dilleriyle karşılaştırmalarından emeklerini karşılayacak sonuçlar alacaklarını sanıyorum.

Bu öneriyi 1930'lar'da ve 40'larda Türkiye'de tarih ve arkeoloji incelemeleri yapmış olan Richard Peters de yıllarca önce yapmıştı. Burada bir parantez açarak Türkçe'nin Kore diliyle ve Baskça'yla akraba olduğu iddiasını da hatırlatmak isterim. Ankara Etnografya Müzesi'nin eski ve büyük hizmetler yapmış müdürü Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın bu konuda yayınları vardır.

Ural - Altaylı ya da Turani veya Ugro - Fin dediğimiz bu budunlar kümesine, ataları bir zamanlar Volga boyunda yaşamış olan Bulgarlar da girer. İ.S. yedinci yüzyılda Asparuh Han yönetiminde bugünkü adı Bulgaristan olan Moezya'ya gelen Bulgarlar burada kendi dillerini yitirerek Slavlaştılar. Bu eski Bulgarlar tıpkı Avarlar, Volga boyundaki Hazarlar ve Tuna kenarlarındaki Peçenekler gibi bir Türk budunu idiler. Erlangen Üniversitesi profesörlerinden Duda bir adı da Protobulgarlar olan bu Türk Bulgarlar üzerine değerli araştırmalar yapmış, özellikle eski Moezya'da kalmış Türk dili artıklarını yayınlamıştır.

Bunları Türkistanla ilgili çalışmalar yapan bir tarihçinin pek çeşitli budunlar, kültürler ve de dillerle ilgilenmesi gerektiğini belirtmek için hatırlatıyorum sadece.

Sonunda Çinliler İ.S. beşinci yüzyılda "Tu Kiu" ya da "Turk-Ut" adlı bir ulustan söz ederler; kimi tarihçi bu ulusun Türkler olduğunu ileri sürer.

Bütün bu çeşitliliğe ve çeşitlilik sonucu ortaya çıkmış farklı kültürel geleneklere rağmen, Türkistan denen bu muazzam alanda ve bu uluslar arasında kendi içinde bütünleşmiş ilgi çekici Türkistan kültürü gelişmiş, yüzyıllar boyu ün saldıktan sonra çoktandır unutulmuşluğun karanlığına gömülmüş bulunan Türkistan âlemi oluşmuştur. Bu çöküşün question fatale'ına günümüz bilimsel dünyasında ne yazık ki hemen hiç ilgi gösterilmemektedir.

Sayın bayanlar ve baylar!

Bu etnik çeşitliliğe, diller bolluğuna ve alana bir de kaynakların pek az oluşu katılınca eski Türkistan'ın bir tarihini yazmak, -Prusyalı tarihçi Leopold von Ranke'nin ileri sürdüğü koşul yerine getirilmek istendiğinde- olmuş olanları anlatan bir tarih kaleme almak, hemen nerdeyse imkânsızlaşır. Türkistan'ı konu alan hemen her araştırmada, kaynakların eleştirmeli bir değerlendirilmesi şöyle dursun, bunlardan çoğunun henüz yararlanılır durumda ortaya çıkarılmadığı öne sürülerek böyle bir araştırma girişiminin sakıncalı olduğu belirtilir.

Eski Türkistan'ın bir tarihini yazmamıza izin verebilecek kaynaklar arasında gezginlerin, coğrafyacı ve tarihçilerin verdiği bilgilerin yanısıra sayıları pek az olan otantik belgeler vardır.

Metinler çoğun mağara - tapınaklarda bulunmuştur; özellikle Çin Türkistan'ındaki Sinkiang'da, ayrıca Pencikent yakınlarındaki Mug Dağında ve bir ölçüde Harezmi'deki Toprak Kale'de. Bu metinler Kuşan budunlarıyla, Uygurlarla, Soğdlularla ilgilidir; çoğun dinsel konuları ya da tecimsel işleri ele alırlar. Çeşitli dillerde ve çeşitli yazıtlarla yazılmışlardır; bu metinlerden birçoğu henüz çözülmemiş, daha başkaları okunabilecek ve anlaşılabilir durumda olmalarına karşın henüz yayınlanmamıştır. Ortaya attıkları büyük dilbilim sorunları konumuzun çerçevesi dışına taşar.

Oysa Türkistan'ın bir tarihini yazabilmek için filolojinin sağladığı olanaklardan yararlanmak zorunludur. Konumuz olan alanda geçmişe açılan kapıyı, her türlü bilimsel barbarlıktan uzak olarak gerçekten açabilecek olanın filoloji bilimi olduğu apaçık ortaya çıkar.

Burada Türk beği Bilge Kağan ile küçük kardeşi Kültegin'in 731 ve 734 yıllarından kalmış olup Moğolistan'da Orhun kıyısında bulunan geniş çaplı mezar yazıtlarını anmam gerekir. Türk dilinin en eski anıtları olan bu yazıtlar, İranlılar aracılığıyla Aramlılardan

alınıp taş üzerine kazınabilecek yolda biçimlendirilmiş bir yazıyla yazılmıştır.

Yeri gelmişken, Bumin'in ve İstemi'nin yönettiği bu imparatorlukların –elimizde bulunan az sayıdaki kaynağa bakılırsa– aralarındaki bağlar pek sıkı olmayan ve herbiri birer han tarafından yönetilen budunların kağan adı verilmiş en üst erke sahip bir savaşçı hükümdar başkanlığında oluşturdukları federasyonlardan ibaret olduğunu belirtmek isterim. Han, beğler soyundan gelirdi.

İdari makamların, kendini kalıplaşmış unvanlar sistemiyle belli eden ve Brockelmann'ın ortaya koyduğu gibi daha sonra, İslami Türk devletlerinde de süregidecek olan örgütlenişi, bu iki Türk imparatorluğunu izleyen devletlerce de benimsenmiş bir kamu hukukunun belirtilerini gösterir. Bu eski Türk devlet hukukunu Avar'lar aracılığıyla Slavlar da benimsemişlerdir. Ulusal yaşamın doruklarını, avları ve savaşçı akınları izleyen ve düzenlenmesi hanların görevlerinden biri olan şöenler oluştururdu.

En parlak günlerinde Moğolistan'dan ve Çin'in kuzey sınırından Karadeniz'e dek uzanan bu iki imparatorluk sekizinci yüzyılda parça parça dağıldı. Batıdaki bölümler 700 yılı yöresi Arap asıllı Emevilerin eline geçti; kuzey bölümü 745 yöresi bir başka Türk boyunun, aşağıda sözünü edeceğimiz ve aslında daha kuzeydeki Selenga Irmağı boylarında yerleşik bulunan Uygurların saldırısına uğradı. Zamanlarında özellikle zeki sayılan Uygurlar, insan olarak en azından hoşgörülüydü. Nesturî Hıristiyanlar gibi Mani'ci misyonerlerin de ülkelerinde serbestçe dolaşıp vaaz vermelerine izin verdiler. Eski Türk taş yazıtlarında kullanılmış ABC'nin yerine Mani'cilerden Aram ABC'sinin daha yeni bir biçimini aldılar. Bu yazı daha sonra Moğollarca da benimsendi ve günümüze kadar kullanıldı. 840 yılında Kırgızlar Uygur Devletini yıkınca sağ kalan Uygurlar bugün Çin Türkistanı olan Sinkiang'a göçtüler ve kendilerinden önce buraya yerleşmiş olan Türk budunlarının arasına katıldılar.

İşte bu Çin Türkistan'ında yeni kaynaklar fışkırmaya başladı: Uygur, Çin ve Hint kaynakları. Hıristiyan ve Mani'ci misyonerlerle yarışan Budist misyonerler bu Türklere yeni bir yazı dili kazandırdılar: Filologların görüşüne göre özellikle Sanskritten ve Çince'den çeviriler yapmaya elverişli yeni bir dil.

Antik çağda Orta Asya üzerine tek - tük bilgiler verenler Herodot, Ptolomaeus ve Strabo'dur. Hunları Marcellinus ile Sidonius Apollinaris anar. Çinli tarihçi Seuma Tsien de İç Asya'nın step budunları üzerine bize değerli tasvirler bırakmıştır. Bunlar İ.S. beşinci yüzyıldan kalmaz. Orta Asya'nın tarihini yazanlar bütün bunlardan başka bir de Fa - Sien, Song Yun ve Hsuen Tsang'ın bildirdiklerinden yararlanır.

Gezginci bir Budist rahip olan Fa - Sien İ.S. 399 yılında Gobi Çölünden geçmiş, bir başka Budist olan Song Yun altıncı yüzyılın başında, Hsuen - Tsang ise yedinci yüzyılın başında Orta Asya'dan geçerek Hindistan'a gitmiştir.

Elimizde son olarak bir de Bizans elçileri Zemarchos, Eutybios, Valentinus, Herodian ve Kilikyalı Paulos'un yazdıkları vardır. Bu elçilerin hepsi de, Bizans İmparatorunca altıncı yüzyılın ikinci yarısında birbiri ardından Türk hanına gönderilmişlerdir. Theophylaktos Simokattes Külliyyatında Bizans - Türk ilişkilerini özetlemişlerdir. Caesarea'lı Prokopios ile Menandros Protector gibi altıncı yüzyılın daha başka tarihçileri bize Heftalitler üzerine biraz bilgi verir. Ayrıca Sebeos'un Ermeni kroniğine sahibiz. Sui - shu ve T'ang-shu başlıklı Çin kronikleri de İç Asya ulusları ve imparatorlukları konusunda bazı bilgiler içerir. Özetlemek gerekirse, kaynaklar yetersizdir.

Ancak Arapların ortaya çıkmasıyla Orta Asya konusunda hem Arap hem de Fars dillerinde arkası kesilmeyen bir tarih ve coğrafya edebiyatı başlar.

Arap, ve daha sonra ayrıca Fars dillerinde yazılmış olan bu kitapları konumuz dışı sayabiliriz; çünkü bu tarihçiler başka kitaplardan toplamak, kopya etmek ya da işittiklerini yazmakla yetinmiş, gerçekleri hiçbir zaman ilk elden öğrenememişlerdir. Üstelik belki El - Birunî dışında bu yazarlar eski Türkistan üzerine pek az bilgi verirler.

1048 yılı yöresi ölen Harezmi büyük bilgin El - Birunî Türk asıllı Gazneli sultanların sarayında yaşadı; uzmanlık alanı matematik ve astronomi olmakla birlikte tarih kitapları da yazdı. Kaleme aldığı Harezmi Tarihi günümüze gelmediyse de 1879 yılında "The Chronology of Ancient Nations" başlığı altında İngilizce olarak yayınlanmış bulunan kronolojik eserinde Harezmi üzerine değerli bilgiler vardır. El - Birunî'ye "belki en büyük İslam bilgini" denmektedir.

Çağdaşı olan İranlı Gardisi'nin yazdığı tarih kitabı Türkler üzerine bir bölüm içerir. 1077 yılında ölen Bayhaki'nin anılarında da Gaznelilerin saray yaşamını tüm çıplaklığıyla ortaya döken sayfalar vardır. Bu anılar ayrıca Gazneliler Devletinin dış ilişkileri konusunda da hayli ayrıntılı bilgiler verir. Yazarı, Gazneli Sultanın diplomatik belgelerden oluşan arşivini yönetmişti.

Bence Arapça ve Farsça olarak yazılmış bütün bu derlemelere oranla daha önemli bir kitap, eski Türkistan'ın halk işi bilgeliğini yansıtan ve 1073 yılında yazılmış olmakla birlikte Brockelmann'ca ilk önce 1919'da yayınlanan kitaptır. Çünkü bildiğimiz gibi eski çağların Türk ve Moğol hayvan yetiştiricileri ve konar - göçer çobanları "Ataların Sözleri"ne ötedenberi özel önem verirlerdi.

Bu Türk ve Moğol insanlar atasözlerini ve meselleri yüzyıllar boyu ağızdan ağıza iletmiş; dededen babaya, ondan da oğula aktarmışlardır. Bu yüzden sözünü ettiğimiz 1073 yılından kalma "Eski Türkistan Halk Bilgeliği" kitabında saptanmış atasözlerinden birçoğunun yüzyıl kadar sonra Cengiz Han'a maledildiğini görürüz. Orta Asya'yı günümüzde en iyi tanıyanlardan biri olan Bonn Üniversitesi öğretim üyelerinden Mongolist Heissing'in saptadığına göre bu atasözleri Moğolistan'da bugün de kullanılmaktadır.

Moğolların on üçüncü yüzyıldan kalma en eski tarih kitapları atalardan kalma bu sözlerin hem eğitmeye, hem de kişilere hadlerini bildirmeye yaradığını anlatır.

Eski Türkistan'da yaşamış insanların bu halk işi bilgelikleri Orta Asya'nın tarihi konusunda bilgiler içermese de, bu tarihin oluşturduğu ortamı yansıtır; çetin bir dünyadır bu: Sürekli olarak düşmanların ve haydutların tehdidi altında ve bunun bilincinde, fırtınaların uluduğu, insanın ailesini oluşturan birkaç kişiden başka göz alabildiğine tek bir canlı göremediği, tüm güçlükleri yalnızca omuzlamak zorunda bulunduğu bir dünya. Ateşin sönmesi bir felakettir bu ortamda; bozkırın yalnızlığında sürünün hayvanları, koyun, deve, at ve köpek insana daha bir yakınlaşır; ve insanlar hayvanların örnek tutulan erdemleriyle ölçülür.

Ataların bu sözlerinde -tarihçi için de- Türkistan budunlarının toplum düzeni kadar bu bozkır yürüklerinin, Türk asıllı Uygurların, Türklerin, Moğolların duyguları da yansır. Eski Türkistan'ın ve eski Orta Asya'nın bu insanların deneyimleri ise sonunda bütün insan-

larinkilerle eşdir. Onlar da birçok şeyin ilk bakışta görüldüğü kadar önemli olmadığını, bütün insan yaşamlarının son bulunduğu noktada kendi yaşamlarının da son bulacağını bilirler.

Sayın bayanlar ve baylar!

Bir başka kaynağı da tanımlamam gerekir: Türkistan tarihinin yazımında karşılaşılan sorunları en açık biçimde gösteren bu kaynak kültür tarihidir; ya da başka bir söyleyişle eski Türkistan'ın fikirsel ve toplumsal gelişmesinin tarihi. Bu kaynağın siyasal tarihi tamamlaması gerekir. Herder, genel olarak kültür tarihi için olduğu kadar Asya'dan atasözlerini çevirmesiyle konumuz için de ilk kez ölçekleri ortaya koymuştur. Ayrıca Jacop Burchardt'ı ve hepsinden önce Toynbee'yi ve bir bakıma Durant'ı da anmam gerekir.

Orta Asya'nın, Türkistan'ın tarihi için kültür tarihi açısından kılavuz motifi, bizim kuşağın büyük Alman polihistoru Franz Altheim ortaya koymuştur. Bu kılavuz motif: Binici yürükler kültürüdür.

İzin verirseniz bu kültürü birkaç çizgiyle tasvir edeyim. Bu konuda "Attila et ses Successeurs" kitabı 1854'te yayınlanan Fransız bilgini Thierry'ye, "Sibirya'dan Yapraklar" başlıklı kitabı 1884'te bilim adamlarının ilgisini çeken Rus araştırmacı Radloff'a, Franz Altheim'in bütün yayınlarına, Altheim'in öğrencisi olan ve eski Türkistan'dan gelmiş Evrasyahlılarda imparatorluk düşüncesi ile Türklerin kültür açısından akrabaları sayılan Cengiz Han üzerine güzel bir anlatımla yazılmış eserler armağanlamış bulunan Michael de Ferdinandy'ye dayanacağım.

Bu bilgilerin görüşüne göre binici yürük kültürü (reiternomadic Kultur) dedikleri kültür büyük ölçüde askeri kalıplar içinde gelişmiştir. Ferdinandy'nin yazdığına göre ancak savaş teması bizi bütün bu kültürün beslendiği merkezi gerilime götürür. Uyguru da, Türkü de, Moğolu da sürekli olarak zıtlıklar biçiminde dile gelen dünya duyusuna (Weltgefühl) uygun düşen çözümü işte bu savaşta bulmuştur. Binici yürük kültürünün birbirleriyle içten ilintili temel konuları, erkeğin savaşçı oluşu, savaşçının insan ideali oluşu, savaşın yaşam içeriği oluşu, devletin ve toplumun büyük ölçüde askeri biçimde örgütlenişi, evrende olup bitenlerin bir savaş olarak ele alınışı ve bu savaşın evrensel - mitsel alanda dile gelişidir.

Son kerte çekici olan ve -Goethe'nin deyimiyle- çevresine esrarlı bir "Attrattiva" yayan erkek tipi gündelik yaşamda da bilinir.

Bu attrattiva, görünüşte ne ruhsal, ne de ruh dışıdır ve önemli bir öğe izlenimi uyandırırsa da akılla kavranamaz.

Goethe'nin bu "Attrattiva"sı bozkır yürükleri için aynı zamanda erkdir. Erk, insanoglunun hemen hiç kavranmamış, başka bir söyleyişle bilimsel olarak hemen hiç incelenmemiş esrarlı ve son kerte önemli bir özelliğidir. Orta Asya'da -ve daha başka yerlerde- erk çoğun demonik sayılmıştır.

Andığımız bilim adamlarına, özellikle Altheim'in ve yazılarından az önce alıntı yaptığımız Ferdinandy'nin görüşüne göre erk ve erkeklik fikri binici yürük kültürünün merkezini oluşturur. Bu bilginler erk düşüncesini binici yürüklerden yetişmiş büyük kişilerin, sözgelimi bir Cengiz Han'ın benliğini oluşturan çekirdek olarak gösterir.

Ferdinandy'den bir alıntı sunuyorum:

Sözkonusu olan büyük demonik erk düşüncesidir. Bu düşüncüyü Orta Asya'nın binici budunları İç Asya dışındaki uluslara oranla belki daha derinden kavramış ve yaşamışlardır. Ferdinandy "Orta Asya insanının evrensel konumu gözönüne getirilmeli" diyor ve bunu söylerken eski Moğollar üzerinde duruyor: Onların gördükleri bozkırdı. Bakan göz hiçbir engelle karşılaşmaz burada. Ufuk her yönden gök kubbeye sınırlanmış büyük ve tek bir çember oluşturur. Arkaik insanın nahif görüşüne göre ufkun yusuvarlak çember oluşu evren ile özdeşdir. Sözüünü ettiğimiz durumda bu arkaik insan binici bir çoban olduğuna göre, eyerine dimdik oturmuş olarak bu çemberin ortasında bulunmaktadır; dünyanın ortasında. Yalnız merkezi oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda en yüksek noktayı da oluşturmaktadır. Bulunduğu yerden tarlaları ve arazileri, sürülerini ve hayvanlarını aşarak uzaklara bakabilir. Bence imrenilecek bir doğallıkla gördüğü herşeyin efendisidir, çevresinde uzanan evrenin efendisi. Binlerce yıldan beri her gün yeniden yaşanmış gerçek bir konum olan bu konumdan doğal olarak egeyen, hatta egeyici bir tutum ortaya çıkmaktadır. Bu tutum akılla yönelinmiş, bilinçle düşünülmüş değildir; bu binici yürük savaştının bu -Türkistan'daki özelliklere göre söyleyelim- par excellence Han'ın doğal ve ona özgü tutumudur.

Ferdinandy'den aktarmak istediklerim bu kadar.

Böyle bir hanın, böyle bir yiğidin, böyle bir efendinin, ya da biz Prusyalıların deyimiyle Junker'in kökeni konusunda bozkırın

bilgeliği bize bilgi verir. Eski Türkistan'ın halk işi bilgeliği gibi "Moğolların Gizli Tarihi" de böyle bir binici yürüğün böyle bir savaşçı hanın en eski atasını bir kurt, en eski anasını da dişi bir geyik olarak gösterir. ("Moğolların Gizli Tarihi"nin bizi ancak belirli bir açıdan, Cengiz Han evresinin başlarında Moğolistan'da sözgelimi Celayirliler gibi Türk budunlarından sayılacak oymakların da bulunmuş olması açısından ilgilendirdiğini bu arada belirtmek gerek).

En eski ata olan kurt her zaman üç özelliğiyle nitelendirilir: Boz renklidir, yazgının seçtiği yaratıktır ve "ulu göğün yarattığı"dır.

Kurt, boz renklidir. Bu boz kelimesini gri olarak değil de gümüşi-sümsü tilkinin parlayışına uygun mavimtrak - gri diye çevirmek daha doğru olur.

Kurt, yazgının seçtiği yaratıktır. Bu sözün gerisinde bütün bir evren görüşü yatar. Tarihten ya da doğadan tümüyle kopmamış olan her insan için köken ve soy - sop konusu önemlidir, rastlamsal değildir. Yazgı dediğimiz, en güçlü ve en belirgin biçimiyle soyumuza - sopumuza eger. Bu noktada gerçekten "Fatum"dur, "söylenir". Atası kurt olan kişinin insansal yazgısı elbet kurtça belirlenmiş, kurt oluşturma bağlanmıştır. Konuyu Türkler de böyle görmüştür, Moğollar da, Romalılar da.

Kurt ata "gök tarafından yaratılmıştır" der üçüncü niteleme. Moğolca'da ve eski Türkçe'de tanrı (tengri) adını alan gök, kültürbilimcilerle etnologların söylediğine göre büyük evren tanrısının ta kendisidir; bütün ötekiler onunla karşılaştırıldığında ancak aşağı düzeyde tanrısalsal ya da yarı - tanrısalsal varlıklar olduğuna göre aslında tek tanrısaldır Türklerin ve Moğolların. Kurdu'nun karısı dişi geyikti. Dişi geyiğin - hem de ak bir geyiğin - soy anası (Ahnmutter) sayılışına dünyanın her bir bucağında rastlanır. Orta Asya'da hele Ural-Altay bölgesindeyse büsbütün özel bir rol oynar.

Altıncı yüzyılda bildiklerini kaleme almış olan Jordanes adlı Hıristiyan Gotlu, Orta Asya insanının kökeniyle ilgili efsanede kurdu'nun izlediği dişi geyik motifinin bulunduğunu bilir. Bu efsanenin daha eski bir biçimine vogul - oztiyak mitolojisinde rastlarız. Dalbudak salmış bu efsaneler karmaşasında Türkistan'da olduğu kadar Cengiz Han Moğollarında da geriye yalnızca ak renkli dişi geyik motifini kalmıştır.

Leo Frobenius'un zekice dile getirişiyile söylersek, insanda "hayvanda düşünme"nin ağır düşünme evresine "theriomorphismus" demektediriz. Bu türlü düşünmenin ve evreni yorumlamanın örneklerine Türkistan geleneklerinde pek bol rastlanır.

Atım ölürse
ben de öleceğim
eğer sağ kalırsa
ben de yaşayacağım.

Böyle der bu bölge insanının büyü sözü.

Yukarda "Moğolların Gizli Tarihi"nden söz etmiştim. Bu kitap 1240 yılında, babasının ölümünden on üç yıl sonra ve buyruğundaki Türk ve Moğol birliklerinin Hıristiyan Avrupa'nın doğu topraklarına büyük bir akın yaptıkları sırada hükümdarlığı süresince yaptıklarının hesabını vermek üzere Moğolların ana ülkesinde bir kurultay toplayan Moğol İmparatoru ve Cengiz Han'ın oğlu Ügetey'in isteği üzerine yazılmıştır. Bu kurultayda Cengiz Hanın atalarından ve ilk iki imparator olan Cengiz ile Ügetey'in hükümdarlıklarından söz eden "Gizli Tarih" Moğol İmparatorluğunun beğlerine sunulacaktı.

1930 yıllarında Çin kaynaklarına dayanarak "Moğolların Gizli Tarihi"ni yeniden biraraya getirmiş olan Berlinli sinolog Erich Haenisch "Bu eser yalnız hükümdarın sülalesi ile hükümet için yazılmıştı, başkasına gösterilmeyecekti, bu yüzden de "gizli" olarak nitelendirilmişti" der.

Bu "tarih" kurultaydan kısa süre sonra gerçekten "gizli" niteliğini kazandı; çünkü metni yüzyıllar boyu sülalenin ve daha sonra da Çin İmparatorluğunun arşivlerinde gizlendi, ancak 19. yüzyılda yeniden ortaya çıkarıldı. Rus araştırmacısı Palladius, Çinli Ye - hui ve Fransız bilgin Pelliot bu kitabın yeniden bulunmasına hizmet ettiler. Ama Moğolca tam metni ancak Haenisch'in çalışmaları sonucu 1930'larda yayınlandı. Tüm kitabın Almanca'ya çevrilmiş olarak 1948'de yayınlanmasını, böylece yalnız Mongolistlerce değil, öteki tarih yazarları tarafından da yararlanılabilecek duruma gelmesini gene Haenisch'e borçluyuz.

"Moğolların Gizli Tarihi" adlı bu eserin konumuza katkısı pek azdır, sayın bayanlar ve baylar. Moğolların topraklarını da ele geçirerek birbiri ardınca devletler kuran ve Hefalitler, Gök Türkler ve Kutluklarla başlayan Orta Asya Türk imparatorluklarının sonun-

cularından biri Kırgızlardır. Uygurların kurduğu Türk İmparatorluğu artık Moğol bozkırını egemenlik bölgesine katamamıştır. Moğol bozkırlarında yaşayanlar Uygurlar zamanında başsız kalmıştır denebilir. Onlardan da İ.Ö. ikinci yüzyıldan başlayarak yeni yeni imparatorluklar oluşmuştur: Hunların, Avarların ve sonunda Türklerin devletleri; bunların gelişme ve çökme süreçleri içinde top-raklarındaki Moğol ögesi belirgin biçimlerde ortaya çıkmamıştır.

Sözünü ettiğimiz “Moğolların Gizli Tarihi” bütün bu olup bitenlerden tümüyle habersizdir.

Ama bu kitap konumuz bakımından belirli bir açıdan gene de önem taşır: Çünkü Cengiz Han’ın ilk yıllarında Moğolistan’da aslında herhalde Türk budunlarından olmakla birlikte Moğollaşmaya yüz tutmuş oymaklar da vardı.

Bu oymaklar arasında az önce andığım Celayirliler de bulunmaktaydı. Türk asıllı olan bu Celayirliler orta Moğol bozkırını ele geçirmek için Cengiz Han’ın atalarıyla savaşıma girmiş, başarılarla başarısızlıkların birbirini izlediği çetin bir çabanın sonunda Moğolları kesinlikle yenmişlerdi; ama Moğollar durumu tersine çevirmeyi başardılar. Türklerin kesin sonucu aldığı çarpışmalarda Moğol İmparatoriçesi Nomolun ile oğullarından altısı ölmüş, Nomolun’un yalnızca en küçük oğluyula torunlarından tek bir tanesi, küçük Haydu (Khaidu) canlarını kurtarabilmişti. “Moğolların Gizli Tarihi”nden öğrendiğimize göre bu en küçük oğul daha sonra Celayirli iki bini-ciye rastlamış, bu binicilerin elindeki şahinlerin, ailesine ait şahinler olduğunu anlamıştı. Gizli Tarih’in şahin dediği bu nesnelere Cengiz Han soyunun simgesi olan üzerine şahin resmi çizilmiş bir amblem mi, yoksa bu Moğol “şahin beğleri”nin yetiştirdiği gerçek canlı kuşlar mı olduğu önemsizdir konumuz açısından. Önemli olan Nomolun’un oğlunun bu şahinleri görür görmez halkının ve ailesinin başına gelenleri anlamış olması, şahinleri götüren Celayirlileri hemen öldürerek şahinlerini ve atlarını geri almasıdır. Yeğeni küçük Haydu yetişip de ergenleşince amca onu hükümdar olarak kabul etti ve son bir savaşta Celayirlileri yendi; Celayirliler o günden sonra Moğolların gölgesinde, onların federasyonuna bağlı bir oymak olarak yaşamalarını sürdürdüler.

Bir başka Türk budunu olan Uygurlar da Moğolluğun içinde erimiştir.

1206 yılında, o zamanki adı henüz Temuçin olan Cengiz Han kendini tüm Moğolların hükümdarı olarak kabul ettirmişti. Daha o zamanlar birçok başka oymak arasında Altay Dağlarının güney yamaçlarında yaşayan Türk asıllı Nayman'ları da yenip kendine uyruk etmişti (Naymanlar Hıristiyandı). Türkologların ve Mongolistlerin görüşüne göre Orta Asya'nın bütün Türk budunları içinde en kültürlü ve en istidatlı olan Uygurları 1209 yılında barışçı yoldan kendine uyruk etmişti. Ferdinand Lessing, Uygurları, Uygur İmparatorluğunu, İç Asya'nın kültür devleti olarak adlandırır. Kültürleri İran, Hint ve Çin kültürlerinden kaynaklanmıştı. İranlılardan yazı olarak bir Sami ABC almış, bunu Uygur Tatatunga aracılığıyla yeni efendileri Moğollara iletmişlerdi. Uygurlar, Moğollara İmparatorluğun yönetimini düzenleyen adamlar yetiştirmekteydi.

Huzurlarınızda Profesör Emin Bilgiç'e teşekkür etmek isterim. Profesör Bilgiç, Bayan Nurhan Atasoy ile Filiz Çağman'ın mükemmel biçimlendirdiği "Turkish Miniature Painting" adlı kitaba dikkatimi çekmek lütfunda bulundu. Bu kitap Uygurların kitap resimlendirme sanatları konusunda da değerli bilgiler verir. Atasoy ile Çağman aslında Şamanist iken daha sonra Budist ve sonunda Mani'ci olan Uygurların çekirdeğini oluşturan Dokuz - Oğuz Türklerinden söz ederler. Bu Dokuz-Oğuz Türkleri Uygur İmparatorluğunun İ. S. 840 yılında parçalanması üzerine Turfan'a yerleşerek Chotcho'yu başkentleri yapmışlardı. Türk kitap resimlendirme sanatının en eski örnekleri burada bulunmuştur.

Turfan'da ayrıca tarihsel içerikli çok sayıda metin de ele geçmiştir. Çoğun büyük ölçüde harap durumda bulunmuş olan bu metinler Türklerin bu yüzyıllardaki siyasal tarihleri ve kültürleri gibi dinsel yaşamları üzerinde de bilgi verir. Birçoğu daha hâlâ değerlendirilmeyi beklemektedir.

Son Alman İmparatoru ve Osmanlı mareşalı II. Wilhelm'in Turfan'da bulunmuş bu belgelere özel bir ilgi gösterdiğini şuracıkta anmadan geçmeyelim. Türk tarihinin erken evresinden kalma bu metinler üzerinde yaşamı boyunca çalışmış olan Berlinli bilgin von Le Coq, Alman İmparatorunun bu ilgisinden sözeder: İmparator metinlerin yayını için yapılacak masraflara "bir simit parasıyla" katılmaya o babacan ve senli - benli tavrıyla söz vermiş ve Prusya görevlerini bozmayarak sözünde durmuştu.

Von Le Coq'un ölümünden sonra Turfan buluntularıyla Göttingen Üniversitesi İndologlarından Waldschmidt ilgilendi. Waldschmidt'in öğrencileri bugün hâlâ bu yazmalar üzerinde çalışmaktadırlar. Ama Türkologlardan da bilimsel yaşamları boyu bu metin parçalarıyla uğraşanlar çıkmıştır. Bunların arasında benim Viyana'da öğretmenim olan ve bugün emeritus olarak Hamburg'da yaşamakta bulunan sayın Annemarie von Gabain de vardır. Kendilerine yazdıkları Uygur dilbilgisi için teşekkür borçluyuz.

Bu arada Bayan Atasoy ile Çağman'ın saptamalarına göre Uygur resim sanatının Osmanlı - Türk minyatür sanatını önemli ölçüde etkilediğini de belirtmek isterim. Türk minyatürlerinin padişahlara özgü yuvarlak ve dolgun çehreler, keskin hatlı burunlar, yarı örtük gözler gibi tipik tasvir öğeleri Uygurların sözgelimi Gazneli saraylarından birindeki Laşkari Pazarı'nın İ.S. onuncu ve onbirinci yüzyıllardan kalma duvar resimlerinde de görülür.

İslam dinini ilk benimseyen Türk budunu olan Oğuzlar, Uygurların bu minyatür sanatını, İslam'ın kesinlikle yasakladığı portre sanatıyla birlikte onlardan almış, Osmanlı Türklerine iletmişlerdir. (Bu arada İslam dinini ateşe ve kılıca gerek kalmaksızın gönüllü olarak benimseyen tek ulusun Türkler olduğunu, Türkistan'da zaferler kazanan Arapların kendilerine hayli yabancı gelen bu çöl dinini kendiliklerinden benimsediklerini, bu din değiştirmede etken olan nedenlerin bugüne kadar tam olarak anlaşılmamış bulunduğunu söylemek isterim).

Temuçin, Orta Asyanın bütün Moğol ve Türk budunlarının tek hâkimi olunca halkı ona Cengiz Han sanını verdi. (Bu tarihten sonra Temuçin'in yeni adı olacak olan bu sanın ne anlama geldiği bugüne kadar açıklanamamıştır).

Bu arada aklıma gelen bir noktayı işaret etmek isterim:

"Moğolların Gizli Tarihi"ni yeniden okurken, Cengiz Han'ın atasının Türk Celayirlilerden geri aldığı şahinler konusuna geldiğimde, Staufen soyundan gelme şahin dostu İmparator II. Friedrich'i anımsadım. Bu imparator söylendiğine göre hayranı olduğu "Tatar İmparatoru" Cengiz Han'ın sarayında doğancı (şahinci) olarak hizmet etmek istediğini ifade edermiş.

"Moğolların Gizli Tarihi" bir başka Türk budunundan daha söz eder: Cengiz Han'ın yendiği ve hükümdarlarına kızlarından birini

eş olarak vermek istediği Karluklar. Bu tarih kitabı ayrıca yukarıda birkaç kez andığımız Uygurlar üzerine de oldukça ayrıntılı bilgiler verir. Bu budun yerleşik bir kültür içinde yaşar, daha önce de söylediğimiz gibi yazı yazmayı bilirdi. Tarımı, kent kurmayı bildiklerini, devlet örgütünde memur çalıştırdıklarını da ekleyelim. Türk Nayanlar Cengiz Han'ın atlılarından kaçarken Moğolların dikkatini Uygurlar üzerine çekince bu Türk budununun hükümdarı gönüllü olarak Cengiz Han'a uyruk olmayı en doğru yol olarak görmüş, ona elçi göndererek "Büyük Kağan Cengiz'in adını ve ününü büyük sevinçle haber aldım" dedirtmiştir. Bu Uygur hükümdarının duyduğu sevincin ne kerte büyük ve ne kerte içten olduğunu bilemeyiz elbet; ama gerçek şudur ki Moğollar ona lütf göstermiş, Cengiz Han'ın katına altın, gümüş ve inciler takınarak, kılaptanlı, Şam işi, ipekli kumaşlar içinde çıkmasına izin verilmiştir. Ona da Cengiz Han'ın kızlarından biri eş olarak verildi.

Böylece kurulan Moğol İmparatorluğunda Uygurlar Çin'den başlayıp Moğolistan'dan ve kendi ülkelerinden geçerek ta İran'a ve Bağdat'a inen büyük çaplı transit tecimin temsilcileri oldular.

Cengiz Han'ın oğulları ve torunları imparatorluğun genişliği yüzünden başarısızlığa uğradılar, imparatorluk giderek küçüldü ve sonunda yok oldu.

Sayın bayanlar ve baylar!

Türk hükümetince bastırılmış bir "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" nin ilk cümleleri aynen şöyledir: "Dünya tarihinde Türkler kadar çok ve Türkler kadar büyük devlet kuran başka bir ulus çıkmamıştır. Tarihin tanıdığı ilk kültür devleti olan ve İ. Ö. 4000 yılında karşımıza çıkan Sümerliler devletinden başlayarak Avrupa ve Asya'da oluşmuş olan beyliklerin, krallıkların ve imparatorlukların çoğunu onlar kurmuşlardır. Bir Türk devleti sahneye çıkmıştır".

Gerçekten de Cengiz Han'ın varisleri sahneden çekilir çekilmez Türkistan'da, Orta Asya'da yeni Türk devletleri ortaya çıktı: Çağatay Devleti, Şaybaniler, Astarhaniler ve bunların uzantıları olan Buhara Emirliği ile Hive ve Kokand Hanlıkları gibi Özbek sülaleleri.

Türkistan'da yeni hazırlıkların oluşması, tıpkı Moğollardan önceki zamanda olduğu gibi ülkenin siyasal yönden parçalanmasına yol açtı. 19. yüzyıl başında Türkistan'da 16 Türk devleti, hanlığı ya da beyliği ile üç tane de yürük devleti vardı.

Eski Türkistan'ın bir tarihini yazabilmek için dayanılacak kaynakların ortaya çıkardığı sorunlar, eldeki az sayıda kaynağın şu kısa tasviriyle henüz yeterince dile getirilmiş sayılamaz. Yazılı kaynakların kültür tarihinin ve karşılaştırılmalı etnoğrafyanın belgeleriyle tamamlanması gerekir; ayrıca Türkistan ve Orta Asya budunlarının dinsel gelenekleri de gözden uzak tutulmamalıdır.

Dinler tarihi bir başka kaynaktır. Daha Bizanslıların bile bu konuda bilgisi vardı. Sözelimi Türkistan dünyasını dolaysız olarak ve yaratıcı bir anlayışla tasvir etmiş olan Priskos Rhetor, bir zamanlar Franz Altheim'in de belirtmiş olduğu üzere, sırf kronolojik olarak geç bir evreye ait olmasından dolayı, Grek edebiyatının klasiklerinden sayılmaz. Hunlar üzerine yazdığı kitapla başlattığı işi aralarında Theophylaktos Simokotta'nın Türkler, Bilge Leo ile Konstantinos Porphyrogennetos'un Hazarlar ve Peçenekler üzerine yazdıkları kitaplarla Bizanslı yazarlar sürdürdüler. Çağdaşı olan Batı Hıristiyanlarca kaleme alınmış yazılarda İç Asya bozkırlarının yürüklerine karşı belirlenmemiş bir korku duygusu bulunmasına karşın, Bizanslı yazarlar, konularına toplumbilimsel bir ilgi gösterdiklerinden bu binici budunların tarihlerine, kültürlerine, dinlerine, etnografyalarına ve antropocoğrafyalarına katkıları farklı bir değer taşır.

Bu Grekçe yazılarda Türkistan ile kuzey komşusu olan ülkelerde yaşayan budunların bugünkü dinbilimciler tarafından Şamancılık terimiyle adlandırılan dinsel kültlerine ve büyü edimlerine kısaca değinilir. Şamancılık terimi Orta ve Kuzey Asya'nın büyücü rahipleri ve otacıları olan Şamanlara dayanır. Şamanlar birçok işin yanısıra kötü ruhlarla da savaşır, keyif maddeleri, musiki ya da dans etkisiyle kendilerinden geçip kendi görüşlerine göre kötü ruhları ortadan kaldırırlardı.

Bu Şamancılığın kökenini binici yürüklerde aramak gerekir. "Moğolların Gizli Tarihi"nden öğrendiğimiz Cengiz Han tarihinde Şamancı öğeler de anılır. Doğaüstü öğelerin doğal insan yazgısına etkimesi, ruhun ister gök, ister yeraltı dünyası olsun öteki dünyaya gitmesiyle kişinin içsel deneyimleri yaşaması görüşleri bugünkü paleo-asyalılarda bulunduğu gibi, herhalde Türkistan'ın eski budunlarında da vardı.

Eski Orta Asya kültür ortamı Şamanları insan ile yukarısındaki ve aşağısındaki güçler arasında bir aracı olarak bilir. Kendi budu-

nununkilere oranla daha etkisel bir çevre ve yaşam tarzı gerektiren ruhsal eğilimde “arkaik insan”dır Şaman. Bütün budunu içinde yalnız o hayvana, theriomorph alana öylesine yakındır ki, hayvanlarla birlikte yaşamakla kalmaz, hayvanların yazgısını onlarla paylaşabilir, kendini hayvanın yerine geçirebilir.

Türk budunlarıyla ilgili olarak bildiğimiz bir örnek, Votyak Şamanın henüz hiç binici görmemiş bir atın üzerine oturup yalnız başına ormana doğru sürmesi, hayvanın durakladığı yeri kurban yeri olarak seçmesidir. Şamancılıkta kaynakların, ırmakların ve daha başka suların önemli bir rol oynadığını bu arada belirtelim.

Bu yüzden Brockelmann, “İslam Uluslarının ve Devletlerinin Tarihi” başlıklı dev çaplı kitabında haklı olarak İslamlık öncesi Türk budunlarının Şamancılığa bağlı olduklarını yazmıştır. Evreni yaratmış olan ve evrenin iyi yaratıklarının oturduğu üstteki onyedinci katında oturup egeyen en ulu varlık Gök Tanrı’yla (Tengri) ancak Şaman aracılığıyla bağlantı kurulabilirdi.

Brockelmann’a göre daha İslam dinini benimsemeden önce de Orta Asya’nın Türk budunlarında yazgının gücüne olan inanç pek yaygındı. Bu yazgıyı dünya ve zaman temsil eder, insanın büyüklüğüne karşı öç duygusuyla ve kıskançlıkla dolu bir kişilik olarak tasarlanırdı.

Eski Türkistan budunlarının burada yalnız bir tanesinin, Şamancı olanının, anabildiğim dinsel tasarımlarını bilmek Türkistan’ın oluşumunu anlamaya yardım eder; daha doğrusu Türkistan tarihi üzerinde çalışırken yanyana getirdiğimiz mozaik taşları içinde Türkistan kültürü hakkındaki bilgilerin yanısıra bir başka mozaik taşıdır.

Sayın bayanlar ve baylar!

Eski Türkistan’ın araştırılmasında yolumuza çıkan pek değişik türden bir güçlük vardır: Bu güçlük, bu bölgede birçok budunun yaşamış olması, Türklerin bu budunlardan ancak birkaçını oluşturmuş bulunmalıdır. Bu güçlük, bize kadar gelebilmiş kaynakların azlığındadır. Türkistan’daki budunlardan ancak birkaçı atalarının ve kendi kuşaklarının başardıklarını övgüyle dile getiren belgeler bırakmaya niyetlenmiştir. Bunun sonucunda Türkistan insanların eski zamanlardaki başarıları, siyasal istekleri, kültürel gelişmeleri ya da örgütleniş aşamaları hakkında hemen hiçbir bilgimiz yoktur.

Kaynakların bu durumu, konunun tüm ayrıntılarıyla oldukça tam olarak ele alınmasını hemen hemen olanaksız kılmakta, en azından çok güçleştirmektedir.

Elimizde bulunan bu az gereç derlenip, bu bölgenin genel kültürü ve din tarihi üzerine bildiklerimiz gözönünde bulundurulduktan gerçi azımsanmayacak ölçüde tarih bilgileri ortaya çıkar; ama Türkistan'ın tarihini yazmak için bence bu yeterli değildir.

Sözgelimi Ak Hunlar, Karluklar, Oğuzlar, Gazneliler ve Karahanlılar gibi belirli birkaç Türk devleti üzerine bildiklerimiz olayları kaba çizgileriyle özetlememize elverişli.

Ak Hunlar ya da Heftalidler, Türk-Moğol asıllı olup Altay Dağları yöresinde yaşamaktayken Batı Türkistan bozkırlarına doğru yayılmışlardır. Beşinci yüzyılın ortalarına doğru doğuda İli ile Talas Irmakları ile batıda Aral Gölü arasında kalan bölgeyi ele geçirdiler. Daha sonra güneye doğru Siri Derya üzerinden Maverâünnehr'e ve Baktriya'ya kadar ilerleyerek Sasanoğulları İmparatorluğunun bütün doğu bölümünü aldılar. Altıncı yüzyılın ikinci yarısında tarih sahnesinden silindiler. Bu silinişin başlıca nedeni kuzey bozkırlarından dışlı hasımların gelmesi oldu. Gelenler Türktü, akrabaları.

Bir zamanlar Moğolistan'ı ve doğu Sibirya'yı kapsayan Türk anlayışında İ.S. altıncı yüzyılda egemiş olan iki hanlık, doğu ve batı hanlıkları, üzerine hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Bildiğimiz, batıdaki hanlığı oluşturan Türklerin, Ak Hunların Talas yöresindeki topraklarına saldırmış olmasıdır yalnızca. Doğudaki hanlığın kurucusu Bumin 552 yılında öldü; batıdaki hanlıkta yaşayan kardeşi İstemi ondan çeyrek yıl fazla yaşadı.

Ak Hunlar'a daha sonra aynı zamanda İran'ın Sasanoğulları da saldırdı, bunun sonucunda kesinlikle yok edildiler. Ak Hunların mirasını İranlılar ve Türkler aralarında paylaştı. Türk Hanına Soğd, Şah I. Husrev Anuşirvan'a Baktriya düştü.

Daha sonra sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Türkistan'da biri Karluklar, öteki Oğuzlar olmak üzere iki Türk krallığı gelişti. Bu iki devlet üzerine, özellikle Samanoğulları sülalesi üzerine günümüze gelebilmiş pek az kaynağı Rus bilgini Bertold değerlendirdi. Samanoğulları yuvarlak hesap yüz yıl egemenliklerini korudularsa da onuncu yüzyılın sonunda ülkeleri yeni bir Türk sülalesinin, Karahanlıların egemenliği altına girdi. Karahanlı Hanı 992 yılında Buhara'yı aldı.

İ.S. bin yılı yöresi Türkistan, güneyde ve güneybatıda Gazneliler, ortada ve kuzeydoğuda Karahanlılar olmak üzere iki Türk sülalesi arasında paylaşılmış bulunuyordu.

Türkistan ancak şimdi tümüyle Türkleşmekteydi.

Bununla birlikte on birinci yüzyılda bir başka Türk oymağı olan Selçuklular Siri Derya'nın aşağı kesiminden Türkistan'ın Maveran-ünnehr denen kesimine doğru ilerlediler. Amu'yu aşip Horasan'a girdiler, İran'ı boydan boya geçip Bağdat'ı ele geçirdiler. Batıya yönelmiş bu gidişlerini sürdürmeleri sonucu Selçuklar çok geçmeden Amu Derya (Oxus) ile Akdeniz arasında kalan engin toprakların efendisi durumuna girdiler. 1071 yılında Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i yendiler ve hemen ardından bugünkü Türkiye toprakları üzerine Rum sultanlığını kurdular, bundan da iki yüzyıl sonra Osmanlı İmparatorluğu gelişti.

Türkistan'da bu sıralarda gene Türk asıllı olan Karahitaylar iktidar oldu. Kimi bilginlerce Moğol sayılan bu budun, iki yüzyıl önce Peking yöresinde egemiş, dolayısıyla Çinlilerden büyük ölçüde etkilenmişlerdi. Şimdi Türkistan'da egemenlik kurmuş bulunan bu Karahitaylar arada İslamı benimsemiş kardeşlerine olduğu kadar Türkistan'a sızmaya başlayan Arap - Acem kültürüne de yabancı gözüyle baktılar. Kendileri ise eski Türk tanrı (Tenggri) inancına bağlılıklarını sürdürmekteydiler. İslamlaşmış Türk kardeşlerinin deyimiyle bu "kâfir" Karahitaylar on üçüncü yüzyılın başında Harezmi - Şahlar'ca yenildi; ama bu hükümdarların yengileri uzun sürmedi. Harezmi hükümdarları yirmi yıl kadar sonra Cengiz Han'ın ordularına yenildiler.

İşte bu noktada, sayın bayanlar ve baylar, eski Osmanlı Türk İmparatorluğunun kökeniyle ilgili efsane başlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin eski dışişleri bakanlarından Köprülü, 1935 yılında Paris'te yayınlanan "Les origines de L'Empire Ottoman" başlıklı kitabında, ayrıca P. Wittek bugün de okunmaya değer "The Rise of the Ottoman Empire" (Londra 1938) başlıklı eserinde bu efsaneyi anlatmışlardır.

Bu anlatışa göre Oğuzlar, Harezmi'ye giren Moğollar karşısında gerilemek zorunda kalmış ve Ermenistan'a göçmüşler. Daha sonra hanları Süleyman, yeniden İç Asya'nın bozkırlarına dönmeye karar vermiş. Fakat göç sırasında Halep hizasında Fırat'ı geçerken ölmesi

üzerine üçüncü oğlu Ertuğrul oymağın küçük bölümü olan 400 kadar aileyi Anadolu'ya getirip Selçukluların hizmetine girmiş. Söylendiğine göre 1258 yılında doğan oğlu Osman, Ertuğrul'un ölümünden sonra onun yerine geçmiş. Türkologların çoğu bu efsanenin tarihsel eleştirisi karşısında çürük çıktığı görüşündedirler; ama konumuz olan Türkistan'dan ayrılmış bulunuyoruz. Gene oraya dönelim.

“Moğolların Gizli Tarihi” Harezmi'deki Müslüman Türkler arasında Cengiz Han için çalışan bir beşinci kol bulunduğunu bildirir. Bu beşinci kolda çalışanlardan birçoğu, Türkistan'ın Moğollarca ele geçirilmesinden sonra Moğol memurlarla birlikte yüksek makamlara getirilerek ödüllendirildi. Moğolların gelmesiyle Türkistan için uzun bir barış ve güvenlik dönemi başlamış oldu. On dördüncü yüzyılın ortalarında Semerkand, Türkistan'ın belki en canlı ve önemli kentiydi. Türkistan'ın bu siyasal düzeni on sekizinci yüzyıla kadar süregitti.

Selçuklular zamanında Türkistanlılar İslam dinini, Selçukları izleyen Türk Timuroğulları zamanındaysa devleti, sanatı ve şiiri yenilemişlerdir. Bu yüzden Türkistanlılar bugün bile “Buhara, İslamın gücü, Semerkand ise dünyanın kılıcıdır” derler.

Sayın bayanlar ve baylar!

Çaba gerektiren ve sanırım sizler için de yorucu olan bir yolun sonuna geldik. Umarım, eski Türkistan'ın tarihini yazarken yolunuzu engelleyen sorunlardan birkaçını gözlerinizin önüne serebildim. Bu engeller yüzünden Türkistan'ın bilimsel bir tarihinin yazılamamış olmasına aklımız yatıyor. Sözelimi bir Alman tarihi, bir Türkiye tarihi olduğu gibi bir de Türkistan tarihi yazmayı Mihorsky denemiştir. Gerçi belirli sınırlı konular üzerine bir dolu bilimsel araştırma, ayrıca tek tek Türkistan budunlarının monografileri için önçalışmalar yayınlanmış bulunmaktadır. Ama tüm tarih akışını veren bir kitap henüz yoktur ve meraklıları herhalde daha uzun bir süre böyle bir kitabı beklemek zorunda kalacaktır. Anlatmaya çalıştığım gibi, kaynak durumu iç açıcı değildir.

Bugün, bir Türkistan tarihinin hiç olmazsa belirgin özelliklerinin saptanabilmekte olmasından memnun olmalı, bununla yetinmeliyiz. Özetlersek: Türklerin ve önceleri kimi Hint - Cermen paleoasyalı budunun yurdu olan Türkistan dünya içinde özel bir yere sahiptir.

Batı ile doğu arasında, özellikle “ipek yolu” aracılığıyla bir bağ oluşturmuş, kültürel ilişkilere ve etkilenmelere katkıda bulunmuştur. Moğollukla temas edilmiş olması Türkistan’da izler bırakmıştır; Grek etkisini belirtmek gerekir.

Eflatun ile Aristo’nun iki büyük ardılı olan Farabî ile bizim Avicenna dediğimiz İbn Sina’nın Türkistan’dan gelmiş olması ve Eflatun ile Aristo’dan alınma sözlerin bu ülkede yaşayagelmesi bir rastlantı değildir. İslamın gelmesine kadar burada Zerdüşt’e, Buda’ya, Mani’ye, Konfucius’a ve eski Türk tanrı (tenngri) inancına olduğu kadar (Mesturî tarzında) İsa’ya da bağlanmış olanlar vardı. Yedinci yüzyılda Türkistan İslamlaştı. İslam yeni bir toplum yarattı. İslamın Türkistan’daki özelliği, İslam (başka bir söyleyişle Arap) dünyasının burada Türkistan’da, İç Asya’nın kalbinde, İran, Hint, Moğol, Çin ve ötekilerden aşağı kalmamacasına Türk ve Hıristiyan Batı kültürleriyle buluşmuş olmasıdır.

Şu kısa açıklamalarımın iki amacı vardı: Biri, bildiklerimizi kabataslak gözler önüne sermek – ki Türkiye’dekiler kadar Rusya’daki araştırmaların sonuçlarını da dil engeli yüzünden maalesef bilemediğimi müdrükim – eski Türkistan’ın tarihini yazma konusunda bugüne kadar neler yapılabildiğini göstermek ki, bunda herşeyden önce eski Türkistan’ın tarihini doğrudan doğruya ilgilendiren yönler başka bir söyleyişle filolojiyi, etnoğrafyayı ve dinbilimini ilgilendiren yönler dikkate alınmıştır. Arkeolojiyi ve sanat tarihini ne yazık ki, konu dışı bırakmak zorunda kaldım.

İkinci amaç, bir Türkistan tarihçisinin gelecekteki ödevlerini taslak olarak vermektir.

Türkistan’ın araştırılmasına hizmet etmiş bütün bilginlerin adını bu konferansımızın çerçevesi içinde anamamış olmamı meslektaşlarımla anlayışla karşılamalarını rica edeceğim.

Teşekkür ederim.

- BARTHOLD, W., *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1928.
- BROCKELMANN, K., *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, München 1939.
- DE FERNANDY, M., *Tschingis Khan*, Hamburg 1958.
- GROUSSET, R., *Die Steppenvölker*, München 1970.
- HAENISCH, E., *Die Geheime Geschichte der Mongolen*, Leipzig 1948.
- HAYİT, B., *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt 1956.
- HEISSIG, W., *Wort aus tausend Jahren*, Wiesbaden o. J.
- KNOBLOCH, E., *Turkestan*, München 1973.
- KUSSMAUL, E., *Einige Bemerkungen zur Geheimen Geschichte der Mongolen*, Göttingen o. J.
- KRAEMER, J., *Das Problem der islamischen Kulturgeschichte*, Tübingen, 1959.
- LESSING, F., *Mongolen*, Berlin 1935.
- NARAIN, A. K., *The Indo - Greeks*, Oxford 1957.
- PETERS, R., *Geschichte der Türken*, Stuttgart 1961.
- RADLOFF, W., *Aus Sibirien: Lose Blätter aus dem Tagebuch eines reisenden Linguisten*, Leipzig 1884.
- VAMBERY, A., *Die Geschichte Bokharas oder Transoxaniens*, 1872.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

NICOLAI TODOROV, *Balkanskii Gorod XV-XIX Vekov* "XV-XIX yüzyıllarda Balkan Şehri" Izdatelstvo Nauka, Moskova 1976, 515 s. (A III/7523).

Kıtabda, giriş bölümünde araştırma alanı ve yöntem üstünde durularak, birinci bölümde (s. 23-s. 84) Balkan şehirlerinin Osmanlı öncesi yapısal özellikleri ve Osmanlı dönemindeki değişimi (XV-XVI yüzyıllar) tasvir ediliyor. Nicolai Todorov burada Osmanlı toplum yapısı üzerindeki kuramları da tartışmakta ve bunların analiz ve eleştirisini yaparak, Osmanlı kentlerini feodal bir toplum tipi içinde inceleyeceğini belirtmektedir.

Yapıtın ikinci bölümünde (s. 84-s. 126), Osmanlı Devlet sisteminde Balkan şehirlerinin (XVI-XVII yüzyıllar) yapısı incelenmektedir. Todorov özellikle ekonomik faaliyetler ve nüfus hareketlerine eğilmekte, mevcut literatürün yanında geniş ölçüde bulgar arşivlerindeki Osmanlı kayıtlarını kullanarak modelini geliştirmektedir. Burada Balkan ülkelerindeki Osmanlı tarihi araştırmalarından da geniş ölçüde yararlanıldığı gözlemlenmektedir. Bu bölümde ticaret hayatı, pazar ilişkileri (s. 101-s. 112) ve esnaf teşkilatının yapısı üzerinde (s. 112-s. 124) etraflıca durulmaktadır. Profesör Todorov 18. ve 19. yüzyıllarda Balkan ülkeleri ve Bulgaristandaki ticaret ve manifaktürdeki gelişmelerin bu yapının değişiminden ileri geldiğini ileri sürmektedir.

Üçüncü bölümde (s. 127-s. 174) Osmanlı şehir nüfusundaki farklılaşma, özellikle sosyal tabakalaşma ve nüfus hareketleri, fiyat hareketleri ve ekonomik hayatın değişmesi ele alınıyor. Bu değişimler ona göre 18. yüzyılın getirdiği ve çağdaş tarihi etkileyecek önemdeki olaylardır. Bir bakıma Todorov 18. yüzyıl ticari gelişmelerinin Balkan şehri ve ülkelerinin toplumsal siyasi gelişmesini hazırladığını önemle vurgulamak istemektedir.

İkinci Kesim: Bu bölümde, Balkan şehirlerinin dünya sanayi ve ticaretinin inkişaf ettiği yakın çağlardaki gelişme problemleri ele alınmaktadır. Yapıtın esaslı olan bu bölümde Nicolai Todorov özellikle esnaf teşkilatındaki **organiza**şyon değişimleri ve kapital birikimi üzerinde durarak, kapitalist bir iktisadi nizamaya geçişin başlangıcını açıklamaya çalışıyor (s. 194-s. 222). 18. yüzyılda Bulgaristan esnaf teşkilatındaki değişimler, bunun nedenleri (ticaret ve geniş üretim) ve sonuçdaki sermaye birikimi üzerinde Profesör Todorov'un çalışma ve yorumları türk okuyucuları tarafından bilinmektedir*. Todorov, hernekadar XV-XVIII yüzyıllar arasında, Balkan köyündeki değişimlerin ve köylünün pazara yönelik üretici haline

* N. Todorov, "Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Karakter Değişimleri", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 27 sayı- 1-2, İstanbul 1968, s. 1-36.

geçişinin safhalarını açıkça tesbit etmenin güçlüğüne belirliyorsa da, dış ticarete yönelik üretimin bu dönemi nasıl başlattığı üzerindeki yorumunu destekleyecek kaynakları kısmen getirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun Balkan eyaletlerinde ilk fabrikalar ve bunların üretimi üzerinde durulan 256-282 sayfalardan sonra ikinci kısmın ikinci bölümünde, 19. yüzyılda Balkan şehirlerinin nüfus yapısı ve nüfus hareketliliği üzerinde durulmaktadır.

İmparatorluğun modernleşme dönemi olan 18-19. yüzyıllarda Balkan şehirlerini demografik, ekonomik, idari yönden inceleyen, bununla ilgili yeni kaynakları kullanan bu eser; Balkanların son çağlar tarihi için kayda değer, incelenmesi gerekli bir yorum getirmektedir.

Doç. Dr. İLBER ORTAYLI

J. SPENCER TRIMINGHAM, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times*, Longman London and New York - Libraire du Liban XIV 342 s. (A. IV/3811).

Yazarın ele aldığı konu, Osmanlı İmparatorluğunda Arab - hıristiyan azınlıkların menşei ve aynı zamanda Mezopotamya, Suriye, Filistin bölgesinin islâmî devirde geçirdiği değişikliği anlamak bakımından önemlidir. Yazar J. S. Trimmingham Sudan, Mısır, Suriye ve Lübnan'da uzun yıllar kalıp dinler tarihi, sufizm ve hıristiyanlık üzerinde araştırmalar yapan bir uzmandır.

Kitapta, islâm fetihlerinden sonra "arabize" edilen sami hıristiyan kavimlerden çok, eski devirlerden beri arapça konuşan arap toplulukları arasında hıristiyanlığın yayılışı ve pratikte nasıl uygulandığı üzerinde duruluyor.

Yazara göre; Arabistan terimi belirli bir coğrafya bölgesinin adı olamaz. Her ne kadar Arap yarımadası Roma devrinde de Araplarla meskûn idiyse de, bu göçebe bedevî Araplar dışında yerleşik Arap topluluklarına hem yarımada da hem de yarımada dışında; Suriye, Filistin, Mezopotamya, Babilonya (Sevad-ı Irak) ve hatta batı İran'ın bazı bölgelerinde rastlanıyordu. Bu nedenle Arabia Petraea, Arabia Deserta veya Arabia Felix (Güney Yemen) dışında da Arap toplulukları bulunduğundan, hıristiyanlığın doğuşu sırasında bunların durumları tartışılıyor... Yeni dinin yayılışı ikinci bölümde ele alınıyor (s. 41-s. 86) Tarihin eski dönemlerinde "Aramice" ve "Arami" terimleri genel olarak buralardaki sami halklar için kullanılırdı. *A'rab* terimi daha çok Suriye ve Mezopotamya'nın göçebeleri için kullanılan bir tabirdi ve bu dönemlerde Arapça diye bir ayrı dilden söz edilemezdi. (Sadece Yemen'de eski devirlerden beri kendine özgü saf bir arap kültüründen söz edilebilir). Örneğin Judaea kralı Herod, *Idumae* denen bir arap grubundan geliyordu. Sonraları gûya ibranileşmiş bir ailenin oğluydu. Kendisi gibi arap olan Nabatî kralı ve onun rakibi Aretasla Herod aynı dili konuşuyordu, yani Aramice... (s. 4).

İkinci bölümde Suriye Arap bölgesinde hıristiyanlığın yayılışı ele alınıyor. Üçüncü bölümde Kuzeybatı Arabistan bedevileri arasında hıristiyanlık ve bu dinin

geçirdiği biçimlenme ve teşkilata değiniliyor. (s. 86-s. 124) Dördüncü bölümde (s. 125-s. 158). Mezopotamya ve Güney Irak'da Hıristiyanlığın yayılışı ele alınıyor. Özellikle Edessa (Urfa), Harran, Nizip önemli merkezlerdi. Suriye'de hıristiyanlık maniheizm gibi dinlerle rekabet etmek zorunda kalmıştı.

Beşinci bölümde (s. 159-202) ise, Araplar arasında monofizist ve nasturî mezheplerinin yayılış ve tutunması ele alınıyor. Bilindiği üzere Efes ve Kadıköy konsüllerinde aforoz edilen bu iki mezhep en çok bu bölgede yayılıp tutunmuştur. Bu mezhepler bölgede Osmanlı dönemine kadar yaşadığından, gerekli bilgilerin bulunduğu, kitabın ilginç bir bölümüdür.

Altıncı bölümde batı Suriye ve Mezopotamya kiliselerinin niteliği etraflıca sergileniyor. (s. 203-s. 242) Yedinci bölümde (s. 243-s. 286) Arap yarımadasında monoteist akımlar özellikle yahudilik üzerinde durulduktan sonra, merkezi Arabistandaki hıristiyanlara da değiniliyor. Bu din Arap Yarımadasında yaygın değildi. Buna karşılık Habeş - Bizans etkileriyle güneydoğu Arabistan (Arabia Felix) denen bölgede hıristiyanlık daha yaygındı. Burada yahudilik de tutunmuştu (8. Bölüm, s. 287-s. 307).

Sonuçta yazar; Arap kültür ve uygarlığı üzerinde hıristiyanlığın etkilerini kısaca ele alıyor. Aramî - arab kültürü ve yunan ve aramî kiliseleri arasındaki tezat ve benzeşmeler, islâm öncesi ve sonrasında Arap uygarlığının oluşumunda büyük etkisi olan tarihi gelişmelerdir.

Doç. Dr. İLBER ORTAYLI

WOLFGANG MÜLLER - WIENER *Bildlexion Zur Topographie İstanbuls*, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, 1977, 534 s. + 631 resim harita (B/6965).

Kitap, girişte, kısa bir İstanbul tarihi ve bununla ilgili kaynakları verdikten sonra (s. 36-s. 38) kronolojik sıraya göre Bizans (s. 39-s. 323) ve Osmanlı döneminin (s. 324-s. 519) sivil ve dîni mimarî eserlerini ele almaktadır.

Bizans döneminin anonim yapılar, hamamlar, anıtsal sütunlar, liman tesisleri. hippodrom, kilise ve manastırlar, mezar, saray, meydan, cadde, su tesisleri ve askerî yapıları teferruatıyla ele alındıktan sonra; Osmanlı dönemi içinde yapılan hamamlar, surlar, ticarî merkezler (bedestan, çarşı) medrese, cami, saray, köşk, türbe ve su tesisleri incelenmektedir. Eser, İstanbul'un topografisi ve mimarî tarihi için ün yapmış bir başvuru kitabıdır.

Doç. Dr. İLBER ORTAYLI

ENRICO de LEONE, *L'Impero Ottomano nel primo periodo delle riforme (TANZİMAT)*, secondo fonti italiane [= İtalyan kaynaklarına göre Reformların birinci döneminde (Tanzimat) Osmanlı İmparatorluğu], Università di Cagliari, Pubbl. della Facoltà di Giurisprudenza, Milano, 1967, 8°, VII + 262 s.

Anadolu Selçukluları döneminden başlayarak Türk tarihinin yabancı kaynakları arasında, İtalyan şehir devletleri arşivlerindeki belgelerin ve Türkiye ile ilgili italyanca yayınların ilk sıralarda yer aldığı kuşkusuzdur. Cagliari Üniversitesi Hukuk Fakültesinde "Afrika - Asya ülkeleri Tarihi ve Kurumları" dersi öğretim üyesi Enrico de Leone, bu noktadan hareketle II. Mahmud'un tahta çıkışından *Islahat Fermanı*'na kadarki dönemde (1808-1856) Osmanlı İmparatorluğunun durumunu ele almış bulunmaktadır. Gerçekten de Leone'nin, *La Turquie et le Tanzimat* yazarı E. Engelhardt ile Lamartine ve Moltke gibi o dönemde Türkiye'de yaşamış kimi yabancıların anıları dışında tümüyle İtalyan kaynaklarından yararlandığı görülmektedir. Bunlar arasında da, Piemonte devlet arşivindeki belgelerle Piemonte'nin *İstanbul*'daki ve İmparatorluğun çeşitli yörelerindeki diplomatik görevlilerinin kendi hükümetlerine gönderdikleri raporlar başta gelmektedir. Ayrıca, Luigi Calligaris ve Giovanni Timoteo Calosso (Rüstem Bey) gibi II. Mahmud'un hizmetine girmiş olan italyan subaylarının anılarından aktarılan bilgiler de dikkati çekmektedir.

E. Leone, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunu durumunu '5' Bölüm içerisinde incelemektedir: *Söz vermeler — II. Mahmud'un saltanatının ilk yılları — II. Mahmud ve Mehmed Ali — Avrupa'nın işe karışması — 1848'den Kırım Savaşı'na.*

Söz vermeler (Vaidler) başlığını taşıyan ilk bölüm (s. 1-12), bir Giriş niteliğindedir. E. L., Osmanlı İmparatorluğunda düzenleme hareketlerine girişen ilk padişahların III. Mustafa ve III. Selim olduğuna değinerek III. Mustafa'nın başlıca yardımcıları olan Comte de Bonneval (Kumbaracı Ahmed Paşa) ile Baron de Tot'un çalışmaları hakkında kısa bilgiler vermektedir. III. Selim'in yalnız askerlik alanını içeren bir düzenlemeye Yeniçerilerin karşı koyacaklarına inandığından imparatorluk yönetiminin her alanında geniş ve köklü bir "reform" yapmağı gerekli gördüğünü belirten yazar (7 vd.), böyle olduğu halde *Nizam-ı Cedid* girişiminin Padişahın önce tahtına sonra da hayatına mal olduğunu hatırlatmaktadır (s. 9).

Bu giriş bölümünde E. L., II. Mahmud dönemindeki olayları açıklayabilmek için Mehmed Ali Paşa'nın *Mısır*'da iktidarı ele geçişini ve *Sudan, Hicaz* bölgelerini de yönetimi altına alma girişimlerini özetlemek gereğini duymuş görünmektedir (10 vd.).

Kitabının II. Bölümünde, önce II. Mahmud'un başa geçtiği yıllarda İmparatorluğun genel durumuna değinen E. L., reform yapma kararıyla tahta oturan Padişah ile, ondan önce reformlara başlamış olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı karşılaştırmakta ve M. Ali'nin durumunu, '2' yünden daha elverişli bul-

maktadır: *Mısır*'ın yüzölçümü bakımından küçük, nüfus yönünden de pek karışık bir ülke olmamasına karşılık Osmanlı İmparatorluğunun büyüklüğü ve kimi eyaletlerin merkezden kopmağa çalışmaları, öngörülen düzenlemeler için büyük bir engeldi. Bundan başka, Mehmed Ali, Joseph Sève (Süleyman Paşa) örneğinde olduğu gibi birçok yabancı subayı ordusunda rahatlıkla komutan olarak kullanabilirken, II. Mahmud ordu ve bürokrasideki üst - ast anlayışı nedeniyle yabancı uzman kullanmada çeşitli güçlüklerle karşılaşılıyordu (13 vd.).

Çağdaşlarının II. Mahmud hakkındaki görüşlerinin değişik ve çelişik olduğuna işaret eden E. L., 1824 de *İstanbul*'a gelen Piemonteli diplomat Ludovico Sauli, Padişah'ı, genç yaşta ölümüne neden olacak derecede içkiye düşkün "den-gesiz" biri olarak nitelerken, Osmanlı hizmetine giren bir başka italyanın, Luigi Calligaris'in anılarında şöyle dediğini belirtmektedir:

"Ben Sultan Mahmud'a son derece hayran idim. O zaman da, şimdi de kendisini devrimizin en cesur ve olağanüstü kişilerinden biri olarak kabul ediyorum. Ve ne şekilde olursa olsun O'na hizmet etmekten ve Avrupa'nın en büyük imparatorluğundaki reform hareketlerine katılmaktan gurur duyuyorum." (s. 14).

Kendisini yakından gören Avrupalı gözlemcilerin II. Mahmud'un fizik yapısı hakkında verdikleri bilgilerin bile birbirini tutmadığına dikkati çeken E. L., Lamartine'in Osmanlı Padişahını "boyu orta, yürüyüşü asil ve zarif, gözleri tatlı mavi" olarak anlatmasına karşılık, Calosso (Rüstem Bey)'un II. Mahmud'u "kara gözlü" bulduğunu söylemektedir (14 vd.).

Osmanlı İmparatorluğunda müslüman olmayan reayanın durumlarına, *Fener*'li rumların ve *Pera*'daki yabancılardan yaşayışlarına çok genel ölçüde değinen yazar (17-20), daha sonra Sardanya (Piemonte) Krallığı ile siyasal ve ekonomik ilişkilerin nasıl kurulduğu üzerinde durmaktadır. İki devlet arasındaki diplomatik görüşmeler 1815'te *Viyana*'da başlamış, Osmanlı İmparatorluğu ile bir ticaret anlaşması yapmak amacıyla bir Piemonte heyeti 23 Nisan 1817 de *İstanbul*'a gelmiştir. Ancak '6' yıl gibi uzun süren görüşmelerden sonra 25 Ekim 1823'te iki devlet arasında, biri ticaret, diğeri de gemi ulaşımına ilişkin iki anlaşma imzalanmıştır (25 vd.). Böylece Osmanlı limanları ile *Karadeniz*, Sardanya gemilerine açılırken 1824 baharında *İstanbul*'da bir Piemonte elçiliği de kurulmuştur.

E. L., bu arada Osmanlı İmparatorluğunda yerleşen ya da Osmanlı hizmetine giren italyanları belirtmektedir. Aslında yazarın yapıtı boyunca, siyasal sığınma, yerleşme ya da görev alma yollarıyla Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve ekonomik yaşamına karışan ve düzenleme hareketlerine katılan, dolayısıyla batı kavram ve değerlerinin yayılmasına yardım eden Avrupalıları ve özellikle italyanları sergilemeğe çalıştığı, italyanlar arasında da ağırlığı Sardanya uyruklulara verdiği göze çarpmaktadır.

E. L.,'nin belgelere dayanarak açıkladığına göre, XIX. yüzyıl başlarında *İstanbul*'daki italyanlar arasında Sardanya uyruklularının sayısı '600-700'ü buluyordu. Bunların bir kısmı *Cenova*lılar döneminde olduğu gibi *Galata*'daki dükkanlarında küçük ticaretle uğraşıyorlar, bir kısmı italyanlara ait yiyecek yapımcilerinde çalışıyorlardı. Küçük bir kesimi de şarap ticareti yapıyor, *Tekirdağ*'ından ya da *Anadolu*'nun diğer yerlerinden getirdikleri şarapları Osmanlı başkentindeki

yabancılara satıyorlardı. İçlerinde Giuseppe Daste gibi Osmanlı hizmetine giren kaptanlar ve Francesco Zeno gibi Türk donanmasına yiyecek veren büyük tüccarlar da vardı. Bununla birlikte asıl dikkate değer nokta, bu yıllarda Osmanlı başkentinde yerleşmiş olan italyan doktorların çokluğudur. Sayıları '15'i bulan bu hekimler, İmparatorlukta tıp eğitiminin unutulmuş olmasının doğurduğu boşlukla sürdürüyorlardı. Örneğin, 1825'e kadar *İstanbul*'da serbest uzman olarak çalışan Luigi Bicchi Vasallo, bu tarihte Erzurum Valisi Galip Paşa'nın hizmetine girmişti (21 vd.). Öte yandan, *Karadeniz*'e geçen italyan gemilerinin ve tüccarlarının artması karşısında bunların sağlık hizmetini görmek amacıyla Sardanya elçiliği *İstanbul*'da bir hastane bile açmıştı (s. 34). O dönemde *İstanbul*'daki italyanlar arasında Carlo Lombardi'nin 1816'larda başkentini ileri gelen ailelerinin çocuklarına italyanca, fransızca ve kaligrafi (kuşkusuz ki Latin alfabesine göre) verdiğinin bilinmesi de (s. 22) ilginç olsa gerektir.

İstanbul'dan sonra italyanların bir koloni oluşturacak kadar fazla oldukları ikinci merkez *İzmir* idi. E. L., nin naklettiğine bakılırsa, XIX. yüzyıl başlarında *İzmir*'deki '12.000' kadar hıristiyanın '1.000' den fazlası italyan, ya da italyan devletlerinin himayesine girmiş kimselerdi. Bunların büyük çoğunluğu dışalım ve dışsatımla uğraşıyorlardı. İçlerinde '3' de hekim vardı. Verilen bilgilerden o dönemde *İzmir*'de yabancılardan oluşturduğu '14' üyeli bir *Bilim Akademisi* (*Accademia Scientifica*) ile şehir ileri gelenlerinin devam ettiği bir *Avrupa Kulübü* (*Circolo europeo*)'nün bulunduğunu da öğreniyoruz (s. 23).

Bununla birlikte İtalyanların büyük ölçüde Osmanlı ülkelerinde yerleşmelerinin, İtalya yarımadasındaki 1820-1821 Anayasa hareketlerinin bastırılmasından sonraki yıllara rastladığı görülmektedir. Vatanlarından ayrılmak zorunda kalan italyan subay, uzman ve aydınlarının çoğunluğu *İspanya*'ya ve *Güney Amerika*'ya sığınırken bir kısmı da doğu'ya yönelerek *Yunanistan*'a, *Mısır*'a ve Osmanlı İmparatorluğuna gelmişlerdi. *Yunanistan*'a gidenlerin çoğu Yunan bağımsızlık savaşında Türklere karşı savaşırken, *Mısır*'a gidenler doktor, eczacı, subay vb. olarak Mehmed Ali Paşa'nın hizmetine girmişlerdi. E. L.,nin kitabından açıkça ortaya çıkan önemli bir nokta, *Mısır*'da görev alan bu italyan uzmanlarının sayılarının sanıldığından fazla olması ve M. Ali'nin reform hareketlerinde Fransız uzmanlar ölçüsünde etkilerinin bulunmasıdır (44, 79 vd.). Bunların arasında, Vittorio Brunetti (Yusuf Ağa), Arghirio (İbrahim Ef.), Chiandi (Kasım Ağa) gibi müslümanlığı kabul edenler de olmuştu. Mısır ordusunun *Konya*'ya kadar ilerleyişine katılan bu italyanlardan savaşta ya da hastalıktan ölenler de vardı (90 vd.).

Ancak doğu ülkelerine sığınan italyanların büyük çoğunluğu Osmanlı hizmetine girmişlerdi. II. Mahmud'un yeni kurduğu ordunun yetiştirilmesi için Avrupalı subay ve uzmanlara gereksinme duyması, italyadan gelenlerin Osmanlı yönetiminde resmî görev almalarına ya da kendi mesleklerini sürdürmelerine olanak sağlamıştı.

E. L., 1820'den sonra Osmanlı ordusunda görev alan italyan subayları arasında, 1832 de *Hama*'da ölen Kont Bagliaca'nın, Serasker danışmanı olan Grasso'nun, '8' yıllık bir hizmetten sonra veba'dan ölen Yzb. Vincenzo Riva'nın,

Teğmen Righini'nin (51 vd.), 1829'da *İstanbul*'a gelip subay sınıfının yetiştirilmesiyle görevlendirilen Luigi Calligaris'in (s. 58) adlarını anmakta ve özellikle de Giovanni Timoteo Calosso (Rüstem Bey) üzerinde durmaktadır. Gerçekten de Calosso bu dönemde *Türkiye*'de görev alan italyan subaylarının en önde geleni olarak dikkati çekmektedir.

E. L.,'nin verdiği bilgilere göre, Napoleon'un Rusya seferine süvari subayı olarak katılmış olan Calosso, 1821 den sonra Piemonte'den ayrılmak zorunda kalınca birçok Avrupa ülkesini dolaşmış, 1826'da da Yunan ordusunda görev almıştı. Fakat "Biz onlar için savaşırken, bu usta halk *Mathena*'daki depolarda kendilerine emanet ettiğimiz mallarımızı yağmalıyorlardı" diye anılarında açıkça yakındığı yunanlıların kötü davranışlarını görünce, "Bu durum, hıristiyanlığın ahlâk yönünden zayıf ve kusurlu olan bu halkı hakkında bir fikir vererek *elenofil*'leri üzüntüye sürükleyebilir" kanaatiyle *Türkiye*'ye geçmeğe karar vermişti (s. 54). *İzmir* üzerinden *İstanbul*'a gelen Calosso, önce bazı gençlere özel binicilik dersleri vermeğe başlamış, 1827 ortalarında ise II. Mahmud tarafından süvari birliklerine başöğretmen atanmıştı. Müslüman olup Rüstem Ağa adını alan Calosso'ya başarılı hizmetleri nedeniyle ertesi yıl *Bey* unvanını veren II. Mahmud kendisini *Nişan-ı İftihar* ile de gönendirmişti (s. 57). Rüstem Bey ordudaki görevini 1832 *Hums* savaşı öncesine kadar sürdürmüştü. İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetlerine karşı gönderilen Husrev Paşa'nın yanında *Konya*'ya kadar giden Rüstem Bey (Calosso), Türk Başkomutanı ile subaylarının yapılan önerileri dinlemediklerini öne sürerek *İstanbul*'a dönmüş ve durumu bir raporla II. Mahmud'a bildirmişti (86 vd.). Ordudaki danışmanlığı sona eren Rüstem Bey, 1839'a kadar binicilik öğretmenliği yapmıştı. Ancak Abdülmecid'in tahta çıkışının ilk günlerinde, 4 Temmuz 1839'daki bir geçit töreninde attan düşmesi, Osmanlı hizmetindeki resmî görevinin sonu olmuştu. Kendisine bağlanan '30.000' kuruşluk yıllık emekli ödeneğiyle 1843'e kadar *İstanbul*'da yaşayan Calosso Rüstem Bey, o yıl doğduğu *Torino*'ya dönmüştü (110 vd.).

Osmanlı ordusunda görev alan bu italyanların yanbaşında, Carbonaro adında Napolili bir avukatın 1824'lerde kamu hizmetlerinin düzenlenmesinde çalıştığını, fakat kötü hareketlerinden ötürü 1825'te tutuklanıp memleketine gönderildiğini öğreniyoruz (s. 59). Bunlardan başka E. L., bu dönemde *İstanbul*'da çalışan kimi italyan sanatçılarından da söz etmektedir. Serasker Husrev Paşa'nın isteği üzerine '3' yıl süreyle görev almayı kabul ederek 13 Aralık 1828'de *İstanbul*'a gelen Giuseppe Donizetti'nin 1831'de *Üsküdar*'da bir Müzik Okulu (*Mızıka-i Hümayun*)'nu kurduğunu anımsatan yazar, Sardanya Konsolosluğunda görev alan ressamlardan Antonio Baratta'nın *İstanbul*'daki yerel giysilerle, Osmanlı ordusunun yeni üniformalarını gösteren bir albüm hazırlandığını, ayrıca *Nişan-ı İftihar*'ın biçiminin saptanmasında çalıştığını; 1827'de Osmanlı başkentine gelen Luigi Gobbi'nin ise Rüstem Bey'in aracılığı ile II. Mahmud'un bir portresini yaptığını ve 1829 sonlarında tamamlanan bu resmin Padişah tarafından Piemonte Kralı Carlo Felice'ye gönderildiğini (57 n. 93) de belirtmektedir.

II. Mahmud döneminin başlıca olaylarına değinen E. L., Tepedelenli Ali Paşa ve Yunan ayaklanmalarından söz ederken, Sardanya Dragomanı Chirico'nun mektuplarına dayanarak, daha çok bu olaylar sırasında bazı şiddet hare-

ketlerine başvurulduğunu belirtmekle yetinmektedir. Ayaklanmaya katılanlardan bazılarının idam edilmesi, isyan eden kasaba ve köylerden kimi kadın ve çocukların esir alınmaları, hatta “*Korint* kışağından başkent’e ‘20’ torba dolusu kesik kulak” gönderilmesi (39 vd.), hoş karşılanmayan davranışlar olsa bile bunların, ayaklanmaların yaptıklarına bir tepki olduğu unutulmamalıdır. Tepedelenli Ali Paşa’nın kesik başının 5 Şubat 1822 de Topkapı Sarayı iç kapısının (*Bâb-ı Hümayun*) önünde sergilenmesi ise (s. 40), bu olaya özgü olmayıp “ibret” alınmasını amaçlıyan bir geleneğin uygulanması idi.

Bundan sonra *Yeniçeri Ocağı*’nın kaldırılması üzerinde duran E. L., bu askeri düzene son vermek kararında olan II. Mahmud ile Yeniçeriler arasındaki son çatışmanın başlangıcını 1821’e kadar geri götürmenin mümkün olduğunu, o zaman sadrazamın değiştirilmesi isteğiyle ayaklanan Ocaklıları yatıştırabilmek için ‘1,5’ milyon akçe dağıtmak zorunda kalan padişahın, uzun ve sabırlı bir hazırlıktan sonra 1826 Haziranında darbeyi indirdiğini söylemektedir (45 vd.).

İstanbul’daki Sardanya elçisi Vincenzo Gropallo, 16 Haziran 1826 günlü mektubunda şöyle yazıyordu: “Padişah, bir Hatt-ı Şerifle Avrupa orduları gibi bir *Nizam-ı Cedid*’in (*Sekban-ı Cedid* olacak, Ş.T.) yeniden kurulmasını emretti. III. Selim’in hayatına mal olan bu karar, bu kez değişik biçimde ele alındı. *Yeniçeriler* bu yeni birliğe girip girmemekte serbest olacaklar, girmek istemeyenlere hayatları boyunca ulûfeleri verilecek.” (s. 47). Bununla birlikte daha ilk günlerde bu yeni düzenlemeye karşı çıkanlar olmuş ve muhalif bazı *Yeniçeriler* ile yüksek dereceden ‘4’ subay idam edilmişlerdi. 14 Haziran 1826 günü, yeni birlikten bir askerin Mısırlı bir uzman subay tarafından öldürülmesi ve katilin *Yeniçeri* ortalarına sığınması üzerine 44.-71. Ortaların kazanlarını devirip ayaklanmaları, II. Mahmud’un beklediği fırsatı vermişti. *Etmeydanı*’ndaki kışkırtıcıları topa tutulan *Yeniçeriler*’den kurtulabilenler çok azdı. Başkentteki *Yeniçeri* avı da haftalarca sürmüştü. Sokaklarda süren cesetler Yahudilerce toplanıp *Yeşilköy* taraflarında *Marmara*’ya atılmıştı (s. 49).

“II. Mahmud ve Mehmed Ali” başlıklı üçüncü bölümde yazar, önce *Mora* ayaklanmasının bir Türk - Rus savaşına dönüşmesine değinmektedir. Nakledilen raporlara göre, *Navarin*’de Türk donanmasının yok edilmesi üzerine sürekli olarak toplanan Divan-ı Hümayun bir çözüm ararken Osmanlı Hükümeti Sardanya Elçisi Gropallo’nun görüşünü almak istemiş, bu konudaki görüşmelere Padişahın “samimi dostu” olması nedeniyle Rüstem Bey (Calosso) da katılmıştı. Elçi, savaştan kaçınılmasını önermiş, fakat Kaptan-ı Derya Kaptan-ı Derya Paşa’nın başkente gelişi Yunanistan hakkındaki önerilerin kabul edilmemesine yol açmış, bu da savaşı kaçınılmaz kılmıştır (s. 66). Savaşın aleyhe gelişmesine, Rusların *Erzurum*’u ve *Edirne*’yi ele geçirmelerine paralel olarak içeride de reformların karşısında olanların ve ulemanın baltalayıcı hareketleri giderek artmıştı. E. L.’nin aktardığı belgelerden, düzenlemeye karşı olanların eylemlerini daha çok *İstanbul*’un çeşitli yerlerinde ve özellikle Avrupalıların oturdukları *Pera*’da yangın çıkartmak biçiminde sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Türk - Rus savaşı sırasında kışkırtıcıların bir kısmının hapsedilmesine, sürülmesine, hatta “kulaklarının kesilmesine” rağmen baltalama hareketlerinin önüne geçilememiş ve 26 Temmuz 1828 de başlayıp 8-9 saat süren bir yangın *Pera*’da ‘2.500’ evi yok etmişti (s. 71).

Bütün bu olumsuzluklar karşısında II. Mahmud, *Edirne*'nin düşmesinin ertesi günü şunları söylemekten kendini alamamıştı: "Orduya 300.000 kişi gönderdim, donanmayı düzenlemeğe çalıştım, bütün hazinemi harcadım. İmparatorluğu ve onurumuzu kurtarmak için yapılacak herşeyi yaptım. Askerler ve halk savaşmak istemiyorlar, artık beni takip etmiyorlar, bana ihanet ediyorlar ve düşmana teslim oluyorlar! İyisi mi, düşmana elçiler gönderilsin ve istenilen şey yapılsın. Yenilgiye uğarayan biziz!" (s. 72).

Yenilgiyle sonuçlanan savaşların yanısıra ekonomik sıkıntılar fiatların artmasına yol açarken, başkentteki karışıklıkların da çoğaldığı görülüyordu. 1831 yazında, birkaç gün ara ile, biri kara ordusunda diğeri de donanmada düzenlenmiş olan iki komplo meydana çıkarılmıştı. Bu nedenle '80' kadar subay idam edilmiş ve '20' kadar yabancı da tutuklanmıştı. 2 Ağustos 1831'de *Pera*'da patlak veren büyük bir yangın '18' saat sürmüş ve birçok yapıları küle çevirdiğinden '150.000' kişi açıkta kalmıştı (s. 76).

Bundan sonra, Mehmed Ali Paşa isyanına değinen E. L., Mısır ordusunun *Konya*'ya kadar ilerleyişini, italyan diplomatlarının ve her iki orduda görevli italyan subaylarının gözlemlerine dayanarak özetlemektedir. Bu raporlardan, *Akkâ* Komutanı Abdullah Paşa'nın '6' ay süren kahramanca savunması, *Şam* Valisi Selim Paşa'nın Alemdar Mustafa Paşa'yı andırır biçimde hayatına son vermesi ve Osmanlı ordusunun yetersizliği daha iyi anlaşılacaktır.

Akkâ kuşatması umulmadık biçimde uzun sürünce M. Ali Paşa, ordusunda görevli '3' italyan uzmanı şehir önüne göndermişti. Bunlar, madencilik uzmanı Giovanni Romei, istihkâm teğmeni Luigi Albertini ve topçu subayı Giuseppe del Carretti idiler. Gene de Abdullah Paşa uzun süre dayanmış ve ancak '6.000' kişilik garnizonu '400'e indiğinde teslim olmuştu. Mehmet Ali, bu ünlü komutana büyük saygı göstermiş, kendisine bir kılıç hediye ettiği gibi yılda '1.200' kese maaş bağlamıştı (78-83).

Bu arada *Şam*'da da bir isyan başgöstermişti. II. Mahmud'un reformlarına karşı olanlarla M. Ali Paşa'nın *Arab Yarımadası*'nda bir siyasal birlik kurmak istediğini gören arablar 16 Eylül 1831 de ayaklanmışlardı. Ayaklananların kendi konağına kadar girmeleri üzerine Vali Selim Paşa, teslim olmaktansa ölmeği yeğlemiş ve yere döktüğü barutu çubuğundaki ateşle tutuşturarak intihar etmişti. Böylece başsız kalan *Şam*, 14 Haziran 1832'de İbrahim Paşa'nın eline geçmişti (84 vd.).

Öte yandan, Mısır kuvvetlerine karşı gönderilen Husrev Paşa komutasındaki ordu *Konya* önelerine vardığında, Türk subaylar ile görevli yabancı uzmanlar arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve süvari birlikleri baş danışmanı Rüstem Bey (Calosso) ayrılıp *İstanbul*'a dönmüştü. Rüstem Bey bu olay üzerine II. Mahmud'a sunduğu raporda Husrev Paşa'nın kendisine şöyle dediğini öne sürmekteydi:

"Ne kadar da safsın Rüstem Bey! Askerlerin hırsızlığından yakınıyorsun. Fakat azizim, bütün komutanlar ellerinden geldiğince askerlerinden çalarlar. Ben de çalıyorum! Bugün reklâm olsun diye bundan yakınan küçük rütbeli subaylar ve askerler bile, yarın komutanlarının yerlerine geçtiklerinde onlar gibi çalacaklardır!" (s. 87).

E. Leone'nin kitabına aldığı bu sözlerin gerçekten de Husrev Paşa'nın ağzından çıkıp çıkmadığı tartışılabilir amma, bunu içeren raporun II. Mahmud'a sunulmuş olması ve Calosso (Rustem Bey)'nin *Mémoires de un vieux soldat*, (*Eski bir askerin anıları*) adıyla 1857 de *Torino*'da yayımlanan kitabında yer alması olayın ciddi bir yönünün bulunduğunu göstermektedir.

Eğitim, teçizat ve komuta yönlerinden birçok eksiklikleri bulunan Osmanlı ordusunun Mısır kuvvetleri karşısında tutunmasına artık olanak kalmamıştı. *Hums* yenilgisinde '4.200' ölü dışında, '5.000' esir ile '10.000' tüfenk ve '28' top İbrahim Paşa'nın eline geçmişti (89 n. 50). *Konya* savaşında ise '10.000' kişi ile birlikte Sadrazam Reşid Mehmed Paşa da esir düşmüş ve Mısırlılar '90' top kazanmışlardı (s. 90). Böylece Mısır ordusunun Anadolu ilerlemesine kadar ilerlemesinde italyan kaynaklarının ayrıntılara ışık tuttuğu ve bazı tarihlemelere açıklık getirdiği görülmektedir (krş. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi*, 1831-1841, Ankara, 1945).

E. L., bu yenilgilerin İmparatorluk başkentinde telaş ve hoşnutsuzluklara yol açtığını belirtirken doğrudan doğruya Padişaha yönelik bir komplonun düzenlendiği söylentilerinin yayıldığını da aktarmaktadır. Sardanya Dragomanı Chirico'nun mektubuna göre, II. Mahmud, bu olumsuz havayı gidermek için 9 Nisan 1833 te Sadrazamdan müftü ve ulemayı bir toplantıya çağırıp durumu kendilerine açıklamasını istemişti. Ancak reformlara karşı olanlar gene de bazı cylemlerden geri kalmamışlardı. 29 Temmuz 1833'te başgösteren bir yangında '120' ev ile birçok dükkân yanmıştı. 30 Ağustos'taki ikinci bir yangın ise, hemen bütün silâh yapımevleri ile sebze ve un satan birçok dükkânı ve '2.000' dolayında evi kül etmişti. Açıkta kalanların sayısı '60.000'i bulmuştu.

Bunların dışında, muhaliflerin ilginç bir girişimi olarak, *İstanbul*'da Türkçe, Fransızca ve Rumca yazılmış bazı bildirilerin dağıtıldığını da, gene E. L.'den (s. 94) öğreniyoruz.

Osmanlı İmparatorluğunun Mehmed Ali ayaklanması gibi büyük bir iç bunalıma sürüklendiği yıllarda, *İtalya*'da 1831-1833 ayaklanmalarından sonra birçok kimsenin göç etmek zorunda kalmaları, Türkiye'yi yeniden bir sığınma yeri durumuna getirmişti. E.L.'nin verdiği isimlerden, bu dönemde Osmanlı hizmetine giren italyanlar arasında önemli sağlık kuruluşlarının başına getirilen hekimler dikkati çekmektedir. Örneğin, Yzb. Farcito Delbecco donanmaya öğretmen olarak atanırken, Dr. Carlo Trinchieri bir süvari alayında, Dr. Carlo Paldi Anadolu'da bir paşanın yanında görev almış, Dr. Luigi Capoleone Saray'a girerek Hekimbaşılığa kadar yükselmiş, Dr. Antonio Lago ise Rus ve Sardanya elçiliklerinde çalıştıktan sonra 1838'de yeni kurulan *Karantina* örgütünün Baştabibliğine getirilmiş ve 1842'ye kadar bu görevde kalmıştı (101 vd.).

Böylece Türkiye'de çalışan italyan uzmanlarının sayısı artarken *Rusya* ile imzalanan *Hünkâr İskeleyi* andlaşması, yabancı uzmanların seçimini de etkilemişti. Bu konuda yabancı devletler arasında kıskançlıklar sürerken Rusya'nın Osmanlı yöneticilerine orduda Prusyalı subayların kullanılmasını önerdiğini belirten E. L., Yzb. Moltke'nin bu yolla 1835 te Türkiye'ye geldiğini ve onu 1837 de Mulbah, Fisher ve Winke'nin izlediğini hatırlatmaktadır (111 vd.). Ancak İngilizlerin gücünmeleri karşısında donanma hizmetlerinde de İngiliz uzmanların kullanıl-

masına karar verildiğini, fakat 1839 Martında *İstanbul*'a gelen '5' İngiliz subayından yalnız birisinin, Kaptan Walker'in görev kabul ettiğini, bu dönemdeki yabancı uzmanlar arasında Fransızlardan başka, bir Polonyalı'nın da (Wojciech Chrzanowski) bulunduğunu eklemektedir (s. 112).

İmparatorluğun karşı karşıya geldiği iç ve dış olaylara rağmen II. Mahmud'un reform girişimlerini sürdürdüğünü belirten E. L., 1829-1839 yılları arasında gerçekleştirilen kimi düzenlemeleri sıralamaktadır:

Padişahın, Halil Rifat Paşa ile evli bulunan kızından 1835 de doğan erkek çocuğun hayatına dokunmaması, "Padişah kızlarından ya da kızkardeşlerinden doğan erkek çocukların doğar doğmaz ebe tarafından boğulması" usulüne son verilmesi olarak değerlendirilmekte ve bu da Fatih Mehmed'in yasasıyla ilgili gösterilmektedir ki (s. 108), Şehzade katillerini içeren maddenin Sultan-zâde'leri kapsamadığı ve bu değerlendirmenin yanlış olduğu açıktır.

Bunun dışında, Padişahın israfı önlemek amacıyla 1835 Nisanında, kabul törenleri ve resmi görüşmelerde *Çubuk* ikram edilmesini yasaklaması, giyim-kuşamda değişiklikler yapılarak askere üniforma ve *fes* giydirilmesi, Divan-ı Hümayun'un kaldırılması, Sadrazam yerine Başvekil deyiminin kullanılması ve '2' yeni Meclis'in oluşturulması (s. 109) kuşkusuz ki reformların birer halkası niteliğindedir. Ancak yazarın "Özel Meclis" (Consiglio Intimo) diye andığı ve Bakanlar (Nazırlar) dışında '5' üyesi bulunduğunu söylediği yeni kuruluş kuşkusuz ki *Meclis-i Has* (ya da *Meclis-i Vükelâ*), "Dış Meclis" (Consiglio Estero) dediği de (s. 115) *Meclis-i Valâ-yi Ahkâm-ı Adliye* olacaktır.

Bunlardan başka *Tarım Meclisi* (*Meclis-i Ziraat*)'nin kurulmasına değinen E. L., Fransız hükümetinin *Levant* ticaretini geliştirmek amacıyla görevlendirdiği teknisiyen Barrachin'in 1838'de *Tarım, Ticaret ve Sanayi Meclisi* adını taşıyan bir örgüt kurduğunu, bu Meclis'e "güvenilir kişi" olarak Mustafa Reşit Paşa'nın da girdiğini, ancak bu yeni kurumun büyük çaptaki üretimlerde tekel'in kaldırılmasını önermesinin büyük tepkilere yol açtığını (115 vd.) söylemektedir.

Yazarın aktardığı önemli girişimlerden biri de, Husrev Paşa'nın sadaretinde Sardenya Dragomanı Rocco Ansaldo'nun önerisiyle, reformlar için gerekli elemanları yetiştirmek amacıyla *Askeri Politeknik Okulu*'nun açılmasıdır. Başkentin ileri gelen ailelerinin 6-15 yaşlarındaki çocukları arasından seçilen '200' öğrenci ile öğretime başlıyan okuldan iyi sonuçlar alınmışken Müdür Avni Bey'in 1837'de görevinden alınmasından sonra öğretim düzeyi düşmüştü (s. 107). E.L.'nin kullandığı kaynaklardan, 1830'larda bir italyan firmasının *Çukurova*'da pamuk ve merinos yetiştirilmesi için bir proje hazırladığını, hatta *Tarsus*'ta şube açarak uygulamaya geçtiğini de (s. 109) öğreniyoruz.

E. L.'nin değindiği konular, II. Mahmud'un tüm düzenlemelerini kapsamakta ve bunların nasıl hazırlandı ve uygulandığı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ancak onun çağdaş italyanların gözlemlerini yansıtan değinilerinin ve değerlendirmelerinin ilginç ve önemli oldukları görülmektedir.

Kitabının bu III. Bölümünde son olarak *Nizib* savaşına ve II. Mahmud'un ölümüne yer veren E. L., 24 Temmuz 1839 da Mısır kuvvetlerine bir kez daha

yenilen Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun kayıplarının '4.000' ölü, '2.000' yaralı, '8.500' esir ve '120' top olduğunu, Polonyalı general Moleski ile '5' Fransız subayının ve diğer yabancı uzmanlardan bir kısmının *Nizib*'te hayatlarını yitirdiklerini (118 vd.) belirtmektedir.

Sardenya elçiliğinde görevli Pareto'nun mektubuna göre, 1839 baharında II. Mahmud'un çok ağır hastalandığı ve bir Alman hekim tarafından tedavi edilmekte olduğu söylentileri yayılmıştı. 28 Mayıs 1839 da, bir süreden beri *İstanbul*'da yerleşmiş olan İngiliz doktor Milingen saraya çağırılmıştı. 1 Temmuz 1839 öğle vakti ise Sultan Mahmud'un o sabah saat 7,00'de öldüğü ilân edilmişti. Padişahın hastalığı hakkında değişik söylentiler çıkmakla birlikte üzerinde en çok durulanı, tüberkülozlu bünyesinin alkol yüzünden büsbütün harap olduğu idi (s. 120). Bunları anlatan yazar, II. Mahmud hakkında bir hüküm vermek gerekirse, kendisinin "politika ve yönetim bakımlarından gerçekten de tutucu ve gerici olan bir toplumun ilerlemesini isteyen tek temsilci" olduğu söylenebilir demektedir (s. 121).

Abdülmeccid'in saltanatının 1848'e kadarki ilk yıllarını içeren bölüme E.L., *Avrupa'nın işe karışması* başlığını vermiştir.

Abdülmeccid'in tahta çıkışıyla eski, yaşlı devlet adamlarının yeniden yönetimin başına getirilmesinin İmparatorluğa pahalya mal olduğuna işaret eden yazar, sadrazam Husrev Paşa'nın amansız karşıtlarından Kaptanı Derya Ahmet Paşa'nın donanmayı *İskenderiye*'ye götürüp M. Ali'ye teslim ettiğini, böylece Osmanlı İmparatorluğunun kara ordusundan sonra deniz kuvvetlerinden de yok-sun kalması karşısında Avrupa büyük devletlerinin işe karıştıklarını belirtmektedir. Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın 27 Haziran 1839'da yayımladıkları ortak bildiri ile "Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü koruyacaklarını" açıkladıklarını (s. 125) hatırlatan E. L., yeni Dışişleri Bakanı Mustafa Reşid Paşa'nın da, yabancı devletlerin birbirini tutmayan istekleri arasında devlete yeni bir yön vermek için Gülhane Hattı'nı hazırladığına değinmekte ve Fermanın özellikle "Yasalar önünde eşitlik"e ilişkin hükümlerini şöyle değerlendirmektedir:

"II Mahmud'un yaptığı reformlara, aldığı önlemlerin kanevasına dayanan yeni Hatt-ı Şerif, oldukça geniş içeriğine rağmen, islâm topraklarında yerleşmiş olsalar bile huristyanlara ve yahudilere özel bir kamu hukukundan kurtulma olanağı veremeyecekti. Çünkü onları, egemenliğin biricik sahibi *umma*'nın himayesi altına sokan müslüman devlet doktrini anlayışına ciddi zararlar vermeksizin müslümanlar ile *re'âya* (müslüman olmayan halklar) arasında hukuk yönünden gerçek bir eşitlik kolaylıkla sağlanabilecek değildi.

"Sonuç olarak, koruma altındakiler (*zimmi*'ler), özel bazı yükümlülüklerden, herşeyden önce *Haraç ve Cizye*'den bağışık tutulmuşlardı. Buna karşılık olarak ta, müslüman olmayanlar o zamana kadar müslüman toplumun savunması yönünden başlıca görev ve hak olan kutsal savaşa (*cihad*) alınmazlarken, şimdi askerlik hizmetine lâyık görülüyorlardı. Ancak *raiyye*'nin bir ayrıcalık olarak sürdürülüp, kendilerine tanınmayan bu askerlik hizmetini - sanılanın aksine - hemen onur verici bir durum olarak kabul etme eğiliminde olmadıkları hiç hesaba katılmıyordu" (s. 127).

Avrupa devletleri için önemli olan *Mısır ve Boğazlar* sorunlarının İngiltere'nin istediği biçimde sonuçlandığına değinen E. L., bunu birçok araştırmacı gibi İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un zaferi olarak görmektedir (134 vd.).

Eski Sadrazam Husrev Paşa'nın rüşvet almakla suçlanıp 8 Mart 1840'da *Meclis-i Ahkâm-ı Adliye*'de '2' yıl sürgün ve '8' ay süreyle gözetim altında bulundurulma cezasına çarptırılmasının ve '60.000' kuruşluk emekli ödeneğinin kaldırılmasının *Tanzimat*'in karşısında olanların durumunu sarstığını söyleyen yazar, bununla birlikte Reşit Paşa'nın 29 Mart 1841'de Paris Büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığından uzaklaştırıldığını (s. 135) belirtmektedir.

E. L., kitabının bu bölümünde *Lübnan* olayları üzerinde de önemle durmaktadır. 1841 Kasımında hıristiyanlarla müslümanlar arasında çarpışmalar başlayınca Osmanlı Hükümetinin ülkenin dağlık bölgesine tanıdığı özerkliği kaldırmayı uygun görerek, hırvat asıllı Ömer Paşa (Michele Lattas)'yı Vali atadığını, karışıklıkların önüne geçilemeyince de 1846'da *Lübnan*'ın yönetiminde değişiklik yapılp Türk Vali'ye yardımcı olacak biri hıristiyan diğeri Dürzi iki "Vekil" ile Kaymakamlara yardım edecek '2' Meclis oluşturduğunu anlatmaktadır (141-146).

Bundan sonra *Gülhane Hattı*'nı izleyen düzenleme hareketlerini ele alan yazar, 4 Aralık 1841'de Seraskerliğe atanan Rıza Paşa'nın, bir yandan Valide Sultan'ın gözdesi öte yandan Rüstem Bey (Calosso)'in yanında yetişmiş bir uzman olarak görevde kaldığı sürece İmparatorluğun gerçek hâkimi olduğunu (138 vd.), ancak ordunun yeniden düzenlenmesi sorununa da eğilip askerlik görevinin '5' yıllık eylemli ve '7' yıllık yedek (*Redif*) diye '2' ye ayrıldığını, kara kuvvetlerinin de '5' Ordu'ya bölündüğünü (s. 149) belirtmektedir.

Meclis-i Maarif'in 1835 te eğitim alanında bazı yeniliklere karar verdiğini, '5' yıl süreli ilköğretiminin zorunlu ve parasız, '4' yıllık orta öğretimin de ücretsiz olmasının öngörüldüğünü ve 1848 den sonra Tarım ve Veteriner Okulu gibi meslek okullarının açıldığını (s. 150) hatırlatan E. L., Abdülmecid'in 1844 Haziranında çıktığı yurtiçi gezisinden sonraki önemli bir girişiminden de söz etmektedir. Sardenyalı diplomat Pareto'nun mektubuna göre Padişah, 1845 Martında, biri müslüman olmayan reâyadan olmak koşuluyla her Sancak'tan seçilecek ikişer temsilcinin başkente gönderilmesini emretmişti. Nisan ayında *İstanbul*'a gelen '300' kadar temsilciyi Padişah adına Serasker Süleyman Paşa kabul etmiş ve kendilerine tüm tebaanın durumlarını düzeltmek istediklerini açıklamıştı. Osmanlı İmparatorluğunda ilk kez düzenlenen bu toplantıya paralel olarak *Eyalet Meclisleri*'nin kurulması da düşünülmüştü. Ne var ki Abdülmecid'in bu iyi niyetli çabaları tutucuların engellemeleriyle karşılaşmıştı. 2 Ekim 1845'te *Pera*'da klâsik gösteriler başlamış, yangına verilen '150' kadar yapı harap olmuştu (s. 151).

E. L.'nin naklettiğine göre 27 Kasım 1846 da Sadarete getirilen M. Reşit Paşa döneminde esir ticaretinin yasaklanması da aleyhte gösterilere neden olmuş, 1847 Ocak ayı ile Eylülünde *Pera*'da yeni yangınlar çıkartılmıştı (s. 157). Ancak yazarın burada tarihlemelerde bazı yanlışlıklara düştüğü görülmektedir. Çünkü M. Reşit Paşa'nın 26 Eylülde Sadarete atandığını ve esir ticaretinin kaldırılmasının onun ikinci Sadrazamlığı dönemine, 1850 Ağustosuna rastladığını (*Mustafa Reşit Paşa, İA*) biliyoruz. Ancak Paşa'nın sadrazamlıktan azlinde Rusya'nın aleyh-

teki çabaları kadar Reşit Paşa'nın özel doktoru Paleologo'nun karıştığı Harem skandallarının rol oynadığı yolundaki görüşler (s. 157) dikkat çekicidir.

Yazar E. L., kitabının bu IV. Bölümünde Papalık ile diplomatik ilişkiler kurma girişimi üzerinde de durmaktadır. *Lübnan* olaylarının alevlenmesi ve Rusya ile Fransa arasında sürtüşmelerin artması karşısında Sadrazam Reşit Paşa başkanlığındaki Osmanlı Hükümeti, imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan Katoliklerle ilgili konularda doğrudan doğruya Papalık devleti ile ilişki kurmağı bir çıkış yolu olarak görmüş ve bu amaçla Mehmed Şekip Efendi'yi Roma'ya göndermişti. Osmanlı elçisi 20 Şubat 1847'de IX. Pius tarafından kabul edilmiş, 1 Mart'ta da Papa ile ikinci bir görüşme daha yapmıştı (s. 158). Vatikan'daki bazı çevrelerin Müslüman Osmanlı devleti ile sürekli ilişki kurulmasına karşı çıkmaları yüzünden IX Pius ancak aylar sonra kendi temsilcisini Türkiye'ye gönderebilmişti. Innocenzo Ferrieri başkanlığındaki Papalık heyeti, 16 Ocak 1848'de *İstanbul*'da top ateşleri ile karşılanmıştı. Aynı 19'unda Reşit Paşa, ertesi günü de Padişah tarafından kabul edilerek hediyelerini sunmuştu (159 vd.). Ancak Osmanlı başkentine Papa'dan özel bir heyetin gelmesi başta Rusya olmak üzere Fransa, İngiltere ve Avusturya elçilerinin protokol sorunlarından başlayarak türlü engeller çıkarmalarına yol açmıştı. 28 Nisan'da Reşit Paşa'nın sadrazamlıktan, Âli Paşa'nın da Dışişleri Bakanlığından alınmaları, Papalık ile resmi ilişki kurulmasını istemiyenlerin güçlerini artırmıştı. Sonuçta da Ferrieri Padişahın Papa'ya gönderdiği hediyeleri alıp 17 Mayıs 1848 de Roma'ya dönmüştü (s. 164).

Kitabın *1848'den Kırım Savaşına* başlıklı son bölümünde yazar, önce 1848 ihtilallerinden sonra Türkiye'ye sığınan Avrupalıların etkisini belirtmektedir. E. Leone'nin değerlendirmesine göre, İtalya'da, Polonya'da ve Macaristan'da yenilgiye uğrayan ihtilâlcilerin Osmanlı topraklarına sığınmaları, gelecekte Modern Türkiye'nin doğmasına yol açacak yeni fikirlerin ve ilkelerin yerleşip güçlenmesini sağlamıştır. 1820-1821 Anayasa hareketlerinden sonra Türkiye'ye sığınanlar genellikle orduda ve sağlık hizmetlerinde görev almışlar, bu nedenle de etkilerini yalnızca imparatorluğun eski yapısının düzenlenmesinde hissettirebilmişlerdi. Oysa, 1848'de sığınanlar sayıca daha çok oldukları gibi, içlerinden bir kısmı politikacı olup ülkelerindeki reform partilerinde eylemli olarak çalışmışlardı. Bunlar Osmanlı İmparatorluğunda da aynı doğrultuda çalışmağa ve sınırlı da olsa bazı reform tohumlarını ekmeği başarmışlardır. Ayrıca bir kesimi de Müslümanlığı kabul ederek önemli görevler almışlar ve Türk toplumu içerisine karışarak düşüncelerini yayabilmişlerdi. Yazar E. L., bu değerlendirmesini Ettore Rossi'den aktardığı şu hükümlerle pekiştirmektedir: "1848 olayları Osmanlı İmparatorluğunda da etkiler doğurmaktan geri kalmadı. *İstanbul*'da ve Türkiye'nin diğer yerlerinde konuk edilen ve subay, hekim ve uzman olarak göreve alınan siyasal mülteciler, siyasal yeteneklerinin yanıbaşında özgürlük fikrini de getirmişlerdi." (s. 176).

E. L.'nin verdiği bilgilere göre, ihtilâle karışmış birçok italyan 1849 da Osmanlı topraklarına sığınmak gereğini duymuşlardı. Bunlar içerisinde bir süre Osmanlı topraklarında kaldıktan sonra başka ülkelere göç edenler bulunduğu gibi, devlet hizmetine girenler, hatta müslümanlığı kabul edenler de vardı. Örneğin, Roma Cumhuriyeti'nin İçişleri Bakanı Carlo Mayir ile Adalet Bakanı Giovita Lazzarini, 1849 Ağustosunda başlarında *İstanbul*'a gelmişler, ancak birkaç gün kalıp

ayrılmışlardı (s. 182). Buna karşılık topçu yzb. Vincenzo Giordano Orsini 1849 da Osmanlı hizmetine girmiş ve müslümanlığı kabul ederek Ömer adını almıştı. Önce *Çanakkale* istihkâmlarında çalışan Ömer Bey (Orsini), Paşa'lığa kadar yükselerek Kırım Savaşında Kafkas cephesinde görev almıştı. Onun gibi Salvatore Medina da müslüman olmuş ve Abdullah Bey adıyla Osmanlı ordusunda hizmet görmüştü (183 vd.).

E. L.'nin kullandığı belgelerden, 1850'de *İstanbul'a* gelen Este Prensesi Cristina Trivulzio'nun Saray'da müzik dersleri vermek istediği, onun yanındaki Milanolu müzisyen iki bayanın, Parravicini ve Tizoni'nin Abdülmecid'in huzurunda şarkı söylediklerini (s. 186) öğreniyoruz.

Bu sıralarda (1849) *İstanbul'da Omnibus* adlı italyanca bir gazetenin yayınlanması ve bir italyan tiyatrosunun açılması (1852), İmparatorluk başkentinin kültür yaşamını etkileyen girişimler olarak değerlendirilebilir (s. 187). Kaldı ki Türkiye'ye sığınan İtalyanlardan bir kısmının Anadolu'da iş tutmağı girişmeleri kuşkusuz ki onların etkilerini yaygınlaştırmıştır. Örneğin bir kısım italyanlar *Saf-ranbolu* yakınındaki *Çakmakoğlu Çiftliği*'ni satın alarak işletmeğe koyulmuşlar, ancak bu girişim uzun sürmemişti (186 vd.).

Yazar E. L., bu arada Türkiye'ye sığınan Macarlar'a ve Polonyalılar'a da değinmektedir. Verilen bilgiler "*Macar Mültecileri*" sorununa yeni boyutlar kazandıracak nitelikte olmamakla birlikte, müslüman olup Osmanlı hizmetine girenler yönünden bazı noktaları vurgulamaktadır. Yazar, L. Kossuth başkanlığındaki Macarlar 1849 Ağustosunda Osmanlı topraklarına sınırlarken, ihtilâlde kendilerini destekleyen Josef Bem komutasındaki Polonyalılar'ın da onlarla birlikte Türkiye'ye sığındıklarını ve Rusya'nın baskılarına karşı duran Osmanlı Hükümetinin, onları geri vermek zorunda kalmak için müslüman olmağa ittiğini (187 vd.) söylemektedir.

E. L.'nin anlattığına göre, Macar ve Polonyalı mültecilerin bir kesimi *Kütahya'da* bir kesimi de *Halep'te* yerleştirilmişlerdi. İçlerinden müslümanlığı kabul edenler ve Osmanlılardan görev alanlar da olmuştu. Murat Paşa adını alan Josef Bem, 1850 sonlarında *Halep'te* ölmüş; Kont Roswadowski, Hamza Bey olarak istihkâm birliğinde görev almış; Gnl. Guyon, Osmanlı ordusunda Hurşid Paşa olarak Ferikliğe atanmıştı. Yzb. Colman Osmanlı hizmetinde Fevzi Bey, Kossuth'un geçici Kabinesinde Savaş Bakanı olan Baron Stein de, Ferhat Paşa olmuştu. Gnl. Klapka ise, bir süre Osmanlı ordusunda çalıştıktan sonra İngiltere'ye gitmişti (188 vd.).

Osmanlı İmparatorluğunun güttüğü dış siyasetin bir gereği olarak Ruslara karşı ayaklanan *Dağıstan*'lılara yardım ettiğini belirten E. L., Şeyh Şamil hakkında kısa bilgiler vermekte (s. 177) ve *Paris Andlaşması*'ndan sonra yalnız kalan Ş. Şamil'in teslim olmaktan başka bir şey yapmadığını, bununla birlikte *Petersburg'ta* yaşamayıp *Mekke'ye* gittiğini (203 vd.) eklemektedir.

Kırım Savaşında Osmanlı ordusunun durumunu değerlendiren yazar, 1828-29 Rus savaşı ile 1853-56 arasında şu ayrılığı bulmaktadır: 1828 savaşı başladığında Yeniçeri Ocağı yerine kurulan yeni ordu henüz yeterince örgütlenmemişti. 1853 te ise Rıza Paşa tarafından düzenlenen Türk ordusu, kıymetli Avrupalı subayların eğitim ve yönetiminde belli bir düzeye erişmişti (s. 119). Müttefik orduların

yardımları dışında Türk ordusunda eylemli olarak çalışan birçok yabancı subay da vardı. Örneğin savaş başladığında Tuna orduları komutanlığı Hırvat kökenli Ömer Paşa (Lattas Michele)'ya verilmişti. Yzb. Giuseppe Govone de onun kurmayları arasındaydı. Prusya ordusundan ayrılmış olan Yzb. Grach ile, islâmiyeti kabul eden İngiliz Yzb. Canon ve Nasmith ile Butler de Osmanlı ordusuna görevli idiler. Anadolu ordusuna gelince, Fevzi Bey (Colman), Ferhat Paşa (Stein), Gnl. Klapka ve Yzb. Schwarzenberg gibi birçok Macar ve Polonyalı subay bu orduda görevli idiler. İtalyanlardan süvari subayı Breanski "Mirliva" rütbesiyle Kars'ta, Vaccaro Batum'da, Dr. Giuseppe Aymini Erzurum'da ve Dr. Massa ise Trabzon'da hizmet görüyorlardı (200 vd.).

E. L.'nin üzerinde durduğu konulardan biri de Piemonte Krallığı'nın Osmanlıların yanbaşında Kırım Savaşı'na katılması ve Piemonte'ye sürekli bir Türk elçisinin atanmasıdır:

Piemontenin Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı korumak amacıyla kurulan ittifaka katılması hakkındaki ilk öneri İstanbul'daki elçisi Tecco'dan gelmişti. Elçi, 1854 baharında, "Doğu Sorunu'na çözüm getirecek" böyle bir ittifaka girmenin sağlayacağı yararların dışında, Piemonte'nin "ulusal geleceği"ne doğru atılmış "büyük bir adım" olacağı yolunda Hükümeti'nin dikkatini çekmişti. Kont Cavour uzun bir değerlendirmeden sonra 10 Ocak 1855'te '15.000' kişilik bir kuvvet göndererek ittifaka katılmağa karar vermişti. Bununla birlikte diğer Avrupa devletleri Piemonte'ye karşı çeşitli güçlükler çıkarmışlar ve ancak Mustafa Reşit Paşa'nın kararlı tutumu sonucunda 15 Mart 1855'te imzalanan anlaşma ile Piemonte'nin savaşa katılması sağlanmıştı (208 vd.).

Kırım Savaşı sona ererken Abdülmecid, 1856 Şubatında II. Vittorio Emanuele'ye hediyeler gönderirken Mehmet Cemil Bey'i de elçi olarak atamış, böylece Piemonte'de, sürekli Türk elçiliği açılmıştı (222 n. 104). Bu sırada R. Tecco da İstanbul'dan geri çağırılarak yerine Mossi atanmıştı. Cavour yeni elçiye verdiği yönergede, "Hıristiyan halkın, fakat herşeyden önce Katoliklerin haklarını korumak için bütün fırsatlardan yararlanınız. Ancak Bâbüâlf'nin alınmasına yol açmayacak biçimde ihtiyatlı davranınız" demişti (223 n. 105).

E. L., bundan sonra 1856 *Islahat Fermanı*'nı ele alarak bunun hangi koşullar altında yayımlandığına değinmekte ve onu 1839 *Gülhane Hattı* ile karşılaştırmaktadır. Yazara göre, *Tanzimat Fermanı*'nın "daha geniş ve görünüşte daha bağlayıcı bir yinelenmesi" olan bu ikinci Ferman, ustası ve dostu M. Reşit Paşa'nın uygun görmemesine karşın, M. Emin Âlî Paşa'nın eseri idi. Aslında Osmanlı İmparatorluğu, müttefikleriyle imzaladığı 13 Mart 1854 günlü anlaşma ile, müslüman halkla *raiyye* arasında hukuk eşitliğini sağlamak için gerekli önlemleri almak yükümlülüğünü kabul etmişti. Şimdi, "reformlar hakkında parlak vaidler, Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenerek imparatorluğun içişlerine karışan Rusya'yı bundan caydırmak için müttefiklerce özel bir biçimde kullanılabilir" (227 vd.).

Bu yıllarda Osmanlı Maliyesinin durumundan da söz eden E. L., *Kırım Savaşı*'nın giderlerini karşılamak için İngiliz bankalarından alınan '2' milyon sterlin krediye rağmen yeniden borçlanma zorunda kaldığını ve 1855-1856 da Rotschild firması ile görüşmeler sürdürülürken, Avrupa'daki '4' firmadan %8 faiz ve %2

komisyonla '25.000.000' kuruş, İstanbul tüccarlarından da '60.000.000' kuruş borç alındığını (s. 231) belirtmektedir.

Enrico Leone, kitabının sonlarında, Paris Andlaşmasını izleyen dönemde İmparatorluğun çeşitli yörelerinde değişik nedenlerle başgösteren karışıklıklara ve düzenlenen komplolara yer vermektedir. *Hindistan*'daki kanlı *Sipahi Ayaklanması*'nın imparatorlukta müslümanlar arasında tepkilere yol açtığını ve 15 Temmuz 1858 de *Cidde*'deki Fransa Konsolosu ile İngiliz Konsolos yardımcısının öldürüldüklerini hatırlatan yazar, 1859 Temmuzunda ise doğrudan doğruya Padişaha yönelik bir komplodan söz etmektedir. Ancak bu konuda ayrıntıya girmeksizin, düzenleme girişimlerinin sonuçlarını görmek için *Selânik*'e kadar uzanan bir geziye çıkan Abdülmecit'in, dönüşünde tutucu çevrelerin düzenlediği bir komplo nedeniyle hayatını yitirme tehlikesiyle karşılaştığını, bunun üzerine, içlerinde Rumeli Ordusu komutanlarından Hüseyin Paşa ile Cafer Paşa'nın ve ulemadan bazı kişilerin bulunduğu '40' kadar kimsenin tutuklandığını ve Cafer Paşa'nın intihar ettiğini belirtmekle yetinmektedir (s. 234). E. L., bu bilgileri hangi belgelerden aktardığını göstermemektedir. Ancak verdiği özet bilgilerden *Kuleli Vak'ası* diye anılan ve niteliği hakkında değişik görüşler öne sürülen bu olayın (bk. Uluğ İğdemir, *Kuleli Vakası Hakkında bir araştırma*, Ankara, 1937; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, 96 vd.) özgürlük ve Meşrutiyete yönelik bir hareket olmayıp reformlara ve Padişaha karşı bir suikast girişimi olduğu doğrulanmaktadır.

Enrico Leone'nin bu kitabı *Tanzimat* dönemindeki düzenlemelerin tam bir tarihçesi olmayıp, adına uygun olarak, o dönemdeki Osmanlı İmparatorluğuna olayların tanığı italyanların gözüyle bakmaktadır. Çağdaş gözlemlerin ve değerlendirmelerin ise tarih için ne denli önemli olduğu bilinmektedir. Bunun dışında, özellikle II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde italyan devletleriyle ilişkiler ve italyanların Osmanlı İmparatorluğundaki yerleri hakkında E. L.'nin yazdıklarından yeni şeyler öğrenmekteyiz. Sonuç olarak, yazarın Önsöz'de belirttiği amacın gerçekleştiğini, İtalyan arşivlerinin *Akdeniz* yöresindeki ülkelerin iç tarihlerini aydınlatacak belgeler yönünden ne kadar zengin olduğunun bir kez daha kanıtlandığını görüyoruz.

ŞERAFETTİN TURAN

1979 YILININ İLK YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- Abaşevskaya kul'tura v Srednem Povolj'e*. Moskva 1961 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 244 s. 1 pl. = Akademiya nauk SSSR. İnstitut arheologii. Materialı i issledovaniya po arheologii SSSR. No: 97. 4° (B/8307).
- ABBASZADE, HUSEYN: *Seçilmiş eserleri. 2 cilt birarada*. Azerbaycan Devlet neşriyatı. 390 s. 8° (A. IV/2927).
- ACKERE, JULES VAN: *Barok en Classicisme in Belgie (1600-1789)*. Foto.: Hugues Boucher. Brussel 1974 Uitgeverij Vokaer. 252 s. XVIII pl. 4° (B/8269).
- AÇAN, AHMET RIZA: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. III. Cilt 3. Ks. Eki, 2: Tunus'un Fethi 1574*. Ankara 1978 Genelkurmay Basımevi. VII + 83 s. 19 pl. = Gen. kur. Harb Tarihi Başkanlığı Harb Tarihi Yayınları Seri No: 2. 8° (A. II/7188-3,3-2).
- Afrika. Potsdam 1930 Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. 515 s. 27 pl. 1 hr. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8372).
- AHMAD, FERAZ: *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*. London 1977 The Royal Institute of International Affairs. XII + 474 s. 8° (A. IV/2726).
- Ahmad - Şah, osnavatel' Afganskogo gosudarstva*. Moskva 1959 İzd - vo inostrannoy literaturı. 388 s. 1 hr. 8° (A. IV/3183).
- AHMED VASİF EFENDİ: *Mehâsinü'l - Âsâr ve Hakaikü'l - Ahbar*. Yay.: Dr. Mücteba İlgürel. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Basımevi. LIV + 444 s. = İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 2212. 8° (A. IV/2983).
- AKARSU, BEDİA: *Ahlâk öğretileri II. Immanuel Kant'ın ahlâk felsefesi (Ödev ahlâkı)*. 2. bs. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 112 s. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 2529. 8° (A. IV/3353).
- AKINCI, İBRAHİM ETHEM: *Demirci Akıncıları*. Ankara 1978 T. T. K. Basımevi. XII + 463 s. 20 Kroki. 6 foto. = Türk Tarih Kurumu Yay. XVI. Dizi Sa. 33. 8° (A. IV/3064).
- AKOBA, M. MÜFAHHAM: *Türkiyede pul ve pulculuk*. İstanbul 1963 Ceylan Yay. 288 s. 8° (A. IV/3620).
- AKSAKOV, S. T: *Polnoe sobranie soçineniy*. S. - Peterburg 1914 İzdanie Tovarişçestva izdatel'skago dela "Kopeyka". 736 s. 8° (A. IV/3198).
- AKTÜRE, SEVGİ: *19. yüzyıl sonunda Anadolu kenti mekânsal yapı çözümlenmesi*. Ankara 1978 ODTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi. XI + 335 s. = İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fak. 8° (A. IV/3348).
- The Albanian League of Pristend in the English Documents (1878-1881)*. Çev. ve Notlar: Prof. Dr. Skender Rızaj. Prishtine 1978 Rilindja. 323 s. 8° (A. IV/2790).
- ALDAN, MEHMET: *Kamu kuruluş ve kurumlarında arşiv çalışmaları*. Amme İdaresi Dergisi 10, I (1977)'den ayrı bs. S. 81-106. 8° (A. IV/3091).

- ALDAN, MEHMET: *Şehirleşme hareketlerinin düzenlenmesi bakımından Belçika ve Türkiye*. Ankara 1962 Balkanoğlu Matbaacılık. VIII + 84 s. 1 hr. = Türkiye ve Orta-doğu Amme İdaresi Enstitüsü Araştırma Serisi: 13. 8° (A. IV/3094).
- ALDAN, MEHMET: *Türkiye'de arşiv sorunu*. Amme İdaresi Dergisi 9,3 (1976)'dan ayrı bs. 32 s. 8° (A. IV/3092).
- ALEMANY, ROSA ENGUIX - CARMEN ARANEQUI GASCO: *Taller de Anforas Romanas de Oliva (Valencia)*. Valencia 1977 S. I. P. 49 s. VII Pl. = Servicio de Investigacion Prehistorica 54. 4° (B/7988).
- ALEMDAR, DR. KORKMAZ: *İstanbul (1875-1964). Türkiyede yayınlanan fransızca bir gazetenin tarihi*. Ankara 1978 Kalite Matbaası. XI + 253 s. = ALTIA Yay. No: 117. 8° (A. IV/2955).
- ALEXANDER, ROBERT L: *The Tyskiewicz Group of Stamp Cylinders*. *Anatolica* 5 (1973-1976)'dan ayrı bs. S. 141-215 5 pl. 4° (B/8191).
- ALLAR, P: *Hristiansivo i Rımskaya İmperiya ot Nerona do Feodosiya*. S. - Peterburg 1898 Sinedal'naya tipografiya. VI + 291 + III s. 8° (A. IV/3216).
- Allgemeine Geographie. 2 Cilt*. Potsdam 1933 Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8376).
- ALP, SEDAT: *La désignation du Lithus en hittite*. *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 1'den ayrı bs. S. 165-175. 8° (B/8226).
- ALP, SEDAT: *Eine neue hieroglyphenhethitische Inschrift der Gruppe Kızıldag - Karadağ aus der Nähe von Aksaray und die früher publizierten Inschriften derselben Gruppe*. *Anatolien Studies presented to Hans Gustav Güterbock on the occasion of his 65th Birthday*. (1974)'den ayrı bs. S. 17-27. 10 pl. 8° (B/8227).
- ALP, SEDAT: *Eski Anadolu yazısının menşeleri*. Atatürk Konferansları (1964)'den ayrı bs. S. 57-70. 8° (A. IV/2933).
- ALP, SEDAT: *Ein Hethitisches Stempelsiegel aus der Umgebung von Afyonkarahisar und ein Knopfsiegel aus Yazırhöyük bei Neuşehir*. *Athenaum XLVII, I-V* (1969)'dan ayrı bs. 6 s. 1 pl. 8° (A. IV/2932).
- ALP, SEDAT: *Zu den Körperteilnamen im Hethitischen*. *Anatolia II* (1957)'den ayrı bs. 47 s. 8° (A. IV/2931).
- ALPAR, DOÇ. DR. CEM: *Çok Uluslu şirketler ve ekonomik kalkınma. Gn. 2. bs.* Ankara 1978 Kalite Matbaası. 243 s. = A. İ. T. İ. A. Yay. No: 124. 8° (A. IV/3427).
- ALTAN, MUSTAFA: *Ulugazi, Samsun*. Ankara 1972 Güvendi Matbaası. XXXIV + 162 s. 8° (A. IV/2666).
- ALTUN, ARA: *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin gelişmesi*. İstanbul 1978 Millî Eğitim Basımevi. VIII + 328 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Türk Sanat Eserleri serisi: 3. 4° (B/8190).
- ALTUN, ARA: *Kütahya'da balıklı tekkesi üzerine notlar*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma dergisi özel sayı 9 (1978)'den ayrı bs. 20 s. 8° (A. IV/2993).
- ALTUN, ARA: *Sanat tarihinde mimari çizim için küçük rehber I*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII + 36 s. = İ. Ü. E. Fak. Yay. No. 2527. 8° (A. IV/3342).
- AMIET, PIERRE: *Die Kunst des Alten Orient*. Freiburg 1977 Herder. 618 s. = Grosse Epochen der Weltkunst Ars Antiqua. 4° (B/8286).
- Anadolu basını semineri*. Ankara 1977 Başbakanlık Basımevi. 81 s. 8° (A. IV/3445).

- Anayasa ve Şairi Şemsi Belli. Haz.: Cem Yalçınkaya.* İstanbul 1968 Kültür Kitabevi. 31 s. 8° (A. IV/2921).
- ANDAY, MELİH CEVDET: *Sözcükler.* İstanbul 1978 Baha Matbaası. 399 s. = İş Bankası Kültür Yay. 188. 8° (A. IV/2949).
- ANDERSON, DOROTHY: *The Balkan Volunteers.* London 1968 Hutchinson. X + 228 s. 7 pl. 1 hr. 8° (A. IV/2669).
- ANDERSON, DOROTHY: *Miss Irby and her Friends.* London 1966 Hutchinson. XII + 252 s. 9 pl. 1 hr. 8° (A. IV/2668).
- ANDREAS, WILLY: *Deutschland vor der Reformation.* Berlin 1942 Deutsche Verlagsanstalt. 686 s. 8° (A. IV/1646).
- ANDREAS, W: *Eine unbekannte venezianische Relazion über die Türkei (1567).* Heidelberg 1914 Carl Winters Universitätsbuchhandlung. 13 s. (fotokopi) 8° (A. IV/2920).
- Ankara ili 19 Mayıs 1978 Gençlik ve Spor Bayramı programı.* 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlama komitesi. 13 s. 8° (A. IV/2505).
- Ankara ili 23 Nisan 1978 Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 58. Yıldönümü kutlama programı.* 11 s. 8° (A. IV/2741).
- Ankara Telefon Rehberi 1977.* 30. bs. Ankara 1977 Türk Tarih Kurumu Basımevi XVIII + 30 + 304 + 415 s. 4° (B/8254).
- ANNAMUHAMMEDOV, M: *Şukuri ve XIX Asır Türkmen poeziyasında romantiki stil'. Aşkabat 1978 "İlim" neşriyatı.* 168 s. 8° (A. IV/2905).
- Anthologie des écrivains Turcs d'aujourd'hui.* İstanbul 1935 Devlet Basımevi. 214 s. 8° (A. IV/3615).
- The Anzac Book. Written and Illustrated in Gallipoli by the Men of Anzac.* Melbourne 1975 Sun Books. XV + 170 s. 8° (B/8261).
- ARBASINE, ALBERTO: *I Turchi. Codex Vindobonensis 8626. Testo di Alberto Arbasino. Giriş: Franz Unterkircher.* Parma 1971 Franco Maria Ricci. 201 s. 2° (C/558).
- Archäologie als Geschichtswissenschaft. Studien und Untersuchungen. Karl - Heinz Otto zum 60. Geburtstag. Yay: Joachim Herrmann.* Berlin 1977 Akademie Verlag 555 s. 16 pl. 1 lev. = Schriften z. Ur-u. Frühgeschichte 30. 4° (B/8129).
- Archäologischer Kalender 1979.* Mainz 1978 Verlag Philipp von Zabern. 29 s. 4° (B/8365).
- The Archaeology of Cyprus. Recent Developments. Yay.: Noel Robertson.* New Jersey 1975 Noyes Press. VII + 232 s. 8° (A. IV/2962).
- ARDICOĞLU, NUREDDİN: *Harput Tarihi.* İstanbul 1964 Matbaa Teknisyenleri Basımevi. 94 s. 30 res. = Harput Turizm Derneği Yay. No: 1. 8° (A. IV/2654).
- ARDOS, DOÇ. DR. MEHMET: *Afyonkarahisar bölgesinin jeomorfolojisi.* İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Basımevi. 237 s. 1 hr. = İstanbul Üniversitesi Yay. No. 2418. 8° (A. IV/2985).
- Arhivele Statului 125 ani de activitate 1831-1956.* Bucureşti 1957 Directia generale a Arhivelor Statului din Republica populara Romania. 514 s. 8° (A. IV/3024).
- ARKUN, DR. NEZAHAT: *İntiharın psikodinamikleri.* İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XIV + 190 s. 2 lev. = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. No. 2508. 8° (A. IV/3341).
- ARORA, SHIRLEY L: *Proverbial Comparisons and Related Expressions in Spanish.* Berkeley 1977 University of California Press. 521 s. = U. C. P. Folklore Studies: 29. 4° (B/8250).

- ARSLAN, DR. SÜLEYMAN: *Türkiye'de ve İngiltere'de merkezi idarenin mahalli idareler üzerindeki denetimi*. Ankara 1978 Kalite Matbaası. XXXII + 376 s. = A. İ. T. İ. A. Yay. No: 109. 8° (A. IV/2953).
- ARTSIHOVSKIY, A. V: *Novie otkritiya v Novgorode. (Nouvelles Découvertes a Novgorod)*. Moskva 1955 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 55 s. = Dokladı Sovetskoy delegatsii na X Mejdunarodnom Kongresse istorikov v Rime. 8° (A. IV/3228).
- ASMA, TAHİR: *Turizmde gelişmiş ülkeler ve Türkiye (1970-1975)*. 40 s. = Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Araştırma ve Değerlendirme Gn. Md. Yay. 1/77. 4° (B/7994)
- ASMAN, ENDER: *Türk spor tarihinde futbol, güreş, voleybol, basketbol, boks ve atletizm'de unutulmayanlar*. İstanbul 1977 Cömertiş Tesisleri 162 s. 8° (A. IV/3357).
- Âşık İhsâni Kimdir?. *Haz: Ayhan Yetkiner*. İstanbul 1967 Son Telgraf Matbaası. 144 s. 8° (A. IV/2922).
- ATAK, SADIK: *Bir Komutan'dan anılar Orgeneral Yakup Şevki Sübaşı*. Ankara 1977 Ayyıldız Matbaası. 27 s. 8° (A. IV/3286).
- ATAK, SADIK: *Büyük Komutan Orgeneral Harputlu Yakup Şevki Sübaşı. (26 Ağustos 1922'den sonra)*. 1978. 69 s. 8° (A. IV/3360).
- Atalar Sözü - Ağlın Közü. Der. ve Çev.: Ayaz Vefalı*. Bakı 1976 Azerbaycan Devlet neşriyatı. 211 s. 8° (A. IV/2926).
- Atatürk haftası armağanı. 10 Kasım 1978*. Ankara 1978 Genelkurmay Basımevi. 100 s. 8 rs. = Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd. Bşk. Resmi Yay. Atatürk Dizisi sayı: 7. 8° (A. III/8880).
- ATIYA, AZİZ S: *A Fourteenth Century Encyclopedist from Alexandria. A critical and analytical study of al - Nurwairy al - Iskandarani's "Kitab al - Ilman*. Utah 1977 Middle East Center University of Utah. 39 s. = Research Monograph No. 7. 8° (A. IV/2846).
- ATIYYETULLAH, AHMED: *El-Kamusu's - Siyâsi*. Kahire 1968 Daru'n - nehzatı'l-Arabiyye. 1440 s. 8° (A. IV/2714).
- ATKINSON, W. W: *Pamyat' i uhod za ney*. Saratov 1908 Parovaya tipo - litografiya T - va G. H. Şel'gorn i K. 124 s. 8° (A. IV/3302).
- Atti del Convegno Internazionale sul tema: La Persia nel Medioevo. (Roma, 31 marzo-5 aprile 1970)*. Roma 1971 Accademia Nazionale dei Lincei. 790 s. 47 pl. 16 lev. 6 hr. 4° (B/7763).
- AULOCK, HANS VON: *Münzen und Städte Pisidiens. I. Cilt*. Tübingen 1977 Verlag Ernst Wasmuth. 138 s. 36 pl. = Istanbuler Mitteilungen Beiheft 19. 4° (B/8054).
- Australien und Ozeanien Antarktis*. Postdam 1930 Akademische Verlagsgesellschaft Athenaiion. 379 s. 22 pl. 1 hr. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8375-2).
- Austria*. Wien 1977. 47 pl. 1 Broşür. 8° (A. IV/3330).
- Un Avenir Pour Notre Passe Patrimoine Architectural Europeen. A Future for our Past European Architectural Heritage. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit das Bauliche Erbe Europas*. Liege 1977 Ministère de la Culture française. 383 s. 4° (B/8275).
- AYHAN, ORHAN: *Boks 1743-1973*. İstanbul Bilmen Basımevi. 230 s. 8° (A. IV/3356).
- AYTAÇ, PROF. GÜRSEL: *Çağdaş alman edebiyatı*. Ankara 1978 Üniversite Basımevi. 407 s. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. No: 278. 8° (A. IV/3081).

- Azerbaycan halk yazını örnekleri. Der: Ehliman Ahundov. Çev., Giriş, sözlük: Semih Tezcan.* Ankara 1978 T. D. K. XIV + 554 s. = TDK. Yay. 445. 8° (A. IV/2997).
- Baburname. Zafiski Babura.* Taşkent 1958 İzd - vo Akademii nauk Uzbekskoy SSR. 531 s. 12 pl. 1 hr. = Akademiya nauk Uzbekskoy SSR. Institut vostokovedeniya. 4° (B/8310).
- BACQUE - GRAMMONT, JEAN - LOUIS: *Un Document Ottoman sur la Révolte des Ostâğelû.* Studia Iranica. 6, 2 (1977)'den ayrı bs. S. 169-184. 4° (B/8211).
- BACQUE - GRAMMONT, JEAN - LOUIS: *Etudes Turco - Safavides, IV. une description Ottomane du Saatabago vers 1520.* Bedî Kartlisa Revue de Kartvelologie XXXVI (1978)'den ayrı bs. S. 149-166 8° (A. IV/1038).
- BACQUE - GRAMMONT, JEAN - LOUIS: *Deux Rapports sur Şâh İsmail et les Özbeks (Etudes Turco - Safavides, X).* Quand le crible etait dans la paille. Hommage à Pertev Naili Boratav, (1978)'den ayrı bs. S. 65-82 8° (A. IV/2740).
- BACQUE - GRAMMONT, JEAN - LOUIS - CHAHRYAR ADLE: *Notes et documents sur Mzê-Gabûk, Atabeg de Géorgie Méridionale (1500-1515), et les Safavides.* Etudes Turco-Safavides v. Studia Iranica 7, 2 (1978)'den ayrı bs. S. 213-249 1 pl. 4° (B/8288).
- AL - BAĞDADI, 'ABD AL - KADİR B. 'OMAR: *Şarh Şavahid şarh al-Tuhfat al-Vardiya. Neşr.: Nazif M. Hoca.* İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 12 + 248 s. = İ. Ü. E. F. Yay. No: 2465. 8° (A. IV/2989).
- BAKALOPOULOS, A. E.: *Thasos: son histoire, son administration de 1453 a 1912.* Paris 1953 E. De Boccard. 200 s. VII Pl. = Ecole Français d'Athenes Etud. Thasiennes, II. 4° (B/8004-2).
- BALKANLI, ALİ KEMAL: *Akbaldır çeşmesi.* Ankara 1943 İdeal Matbaa. 16 s. 8° (A. IV/3111).
- BAMMER, ANTON: *Das Denkmal des C. Sextilius Pollio in Ephesos.* Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes Bd. LI'den ayrı bs. S. 77-92 4° (B/8240).
- BAMMER, ANTON: *Ein spätantiker Torbau aus Ephesos.* Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes Bd LI, den ayrı bs. S. 94-126. 4° (B/8245).
- BASKAKOV, N. A.: *Vvedenie v izuçenie tyurkskih yazıkov.* Moskva 1962 Gosudarstvennoe İzd - vo "Vişşaya şkola". 332 s. 1 pl. 8° (A. IV/3123).
- EL - BASRİ, ABDULCEBBAR: *Lugatu'l - Arab. 2 Cilt.* Bagdad 1971 Matbaatu'l Cumhuriyye. 8° (A. IV/2712).
- BAUER, LUDWING: *Einführung in die Didaktik der Geographie.* Darmstadt 1976 Wissenschaftliche Buchgesellschaft. X + 221 s. 8° (A. IV/3033).
- Bayatılar. Azerbaycan halk manileri. Der.: Elmas Yıldırım.* Elazığ 1947 Turan Basimevi. 48 s. 8° (A. IV/3383).
- BAYDAR, ERTUĞRUL: *İkinci dünya savaşı içinde Türk bütçeleri.* Ankara 1978 Başbakanlık Basimevi. 89 s. 1 lev. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. No: 1978-195. 8° (A. IV/3045).
- BAYSAL, DR. JALE: *Resmi daire kütüphaneleri ve dokumantasyon merkezleri.* İstanbul 1974 TBTAk Ofset Tesisleri. VI + 121 s. 8° (A. IV/2979).
- BECKER, F. - K. HOTTES - E. SCHULTHEIS: *Städtische Flächennutzungsplanung und Flächennutzungsänderung in ihrer Bedeutung für die Regionalentwicklung in Entwicklungsländern an Beispielen aus der Türkei.* Bochum 1978 Studienverlag Dr. N. Brockmeyer. 11 + 91 s. 4 lev. = Materialia Turcica Beiheft: 2. 8° (A. IV/3362).

- BEDREDDİN İBRAHİM: *Ferheng-i Zefan - Guya ve Cihan - püya*. (Slovar' govoryaşçiy i mir izučayuşçiy). Moskva 1974 İzd - vo "Nauka". 199 + 111 s. = Pamyatniki pismennosti Vostoka XLVI. 8° (A. IV/2774).
- BEITL, KLAUS: *Leopold Schmidt Bibliographie. Verzeichnis der wissenschaftlichen Veröffentlichungen 1930-1977*. Wien 1977 Selbstverlag des Vereins für Volkskunde. 243 s. 8° (A. IV/2775).
- BELENİTSKIY, A. M: *Raskopki v Pyandjikente. (Excavations in Panjikent)*. Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. S. 25-47. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- BELTING, HANS - CYRIL MANGO - DOULO MOURIKI: *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*. Washington 1978 Dumbarton Oaks XIX + 118 s. XIV + 125 pl. 1 lev. = D. O. S. XV. 4° (B/8345).
- BERNATZIK, HUGO ADOLF - EMMY BERNATZIK: *Die Geister der Gelben Blätter. Forschungsreisen in Hinterindien*. Wien 1951 C. Bertelsmann Verlag. 207 s. 40 pl. 8° (A. IV/3517).
- BERTEL'S, E. E: *İzuçenie istorii turkmenskoy klassiçeskoy literaturı v Sovetskom Soyuze. (The Study of the History of Turkoman Classical Literature in the Soviet Union)*. Moskva 1954 İzd. - vo Akademii nauk SSSR. S. 49-78. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- BETANCOURT, PHILIP P: *The Aeolic Style in Architecture. A Survey of its Development in Palestine, the Halikarnassus Peninsula, and Greece, 1000-500 B. C.* Princeton 1977 University Press. VIII + 169 s. 12 pl 4° (B/8281).
- Bulgariya na Balkanite*. Hronika na sıbitiyata 1977. Sofiya 1978 Bilgarska Akademiya na Naukite, Institut za balkanistika. VIII + 166 s. 8° (A. IV/3280).
- Bibliografia Topografica della Colonizzazione Greca in Italia e nelle isole tirreniche. I. Cilt. Yay.: G. Panessa. Roma 1977 Pisa. XXXI + 376 s. 8° (A. IV/2504).*
- Bibliografiya Buryat - Mongolii za 1890-1936 gg. 4. Cild: Zdravooohranenie. Der.: V. V. Hijnyakov. Moskva 1940 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 220 s. 4° (A. IV/3207).*
- BIÇURİN, N. YA (ІАКІНФ): *Sobranie svedeniy o narodah obitavşih v Sredney Azii v drevnie vremena. 2 Cilt. Moskva 1950 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 8° (A. IV/1485).*
- Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Ankara 1978 T. T. K. Basımevi. 599 s. = Türk Tarih Kurumu Atatürk'ün yüzüncü Doğum yılı Yay.: XXIII. Dizi-Sa. 1. 8° (A. IV/2782).
- BİN - NUN, SHOSHANA R: *The Tawananna in the Hittite Kingdom*. Heidelberg 1975 Carl - Winter Universitätsverlag. 404 s. = Texte der Hethiter Heft. 5. 8° (A. IV/2836).
- BİNARK, İSMET: *Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar hakkında yerli - yabancı kaynaklar bibliyografyası. (yeni ilavelerle). "Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni" XXIII, 1 (1974)' S. 54-79 8° (A. IV/2861).*
- 1978 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısının Bütçe Karma Komisyonundaki Görüşmeler. 3 cilt. Ankara 1978 Dizgi - Baskı. Em - Aş Web Ofset Tesisleri. 4° (B/8346).*
- 1920-1929 Bütçe kanunları. Der.: Fikret Ünal - Muzaffer Tıraş - Zafer Kükrer. Ankara 1979 Başbakanlık Basımevi. 159 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. No: 1978/190. 8° (A. IV/3368).*

- BITTEL, KURT: *Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*. 4° (B/8092).
- BODE, WILHELM VON: *Die Kunst der Frührenaissance in Italien*. Berlin 1923 Propyläen-Verlag. 624 s. 41 pl. = Propyläen - Kunstgeschichte VIII. 4° (B/8289-8).
- BOGDAN DAMIAN P: *Paleografia Romano - Slava. Tratat și Album*. București 1978 Directia generala a Arhivelor Statulus. 391 + 100 s. 8° (A. IV/3023).
- BOGOSLOVSKIY, M. M: *Petr I. Materiali dlya biografii. 5 cilt. Ogiz. Gospolitizdat*. 8° (A. IV/3145).
- BOHNSTEDT, JOHN W: *The Infidel Scourge of God: The Turkish menace as seen by German pamphleteers of the reformation era*. Philadelphia 1968 The American Philosophical Society. 58 s. = Transactions of the American Philosophical Society New series - Vol. 58, pt. 9. 4° (B/8140).
- BOL, PETER C: *Grossplastik aus Bronze in Olympia*. Berlin 1978 Verlag Walter de Gruyter und Co. X + 145 s. 72 pl. = DAI. Olympische Forschungen Bd. IX. 4° (B/8205).
- Bol'shaya Sovetskaya entsiklopediya SSSR Red.: B. A. Vvedenskiy*. Moskva 1957 Gosudarstvennoe nauçnoe izd - vo "Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya". 764 s. 49 pl. 23 hr. 4° (B/8330).
- BONNET, JACQUES: *Artémis d'Ephese et la légende des sept dormants*. Paris 1977 Paul Geuthner. 198 s. 8° (A. IV/3436).
- Les Bons Offices de la Suisse*. Zurich 1975 Editions du Musee National Suisse. 24 s. 4 pl. 8° (A. IV/3309).
- Boringi Tatar edebiyati*. Kazan 1963 Tatarstan Kitap neşriyatı. 580 s. = SSSR Fenner Akademiyası Kazan filiali. Tel, edebiyat hem tarih institutı. 8° (A. IV/3126).
- BOSSHARD, WALTER: *Kühles Grasland Mongoloei. Zauber und Schönheit der Steppe*. Zürich 1949 Fretz und Wasmuth Verlag. 218 s. 23 pl. 8° (A. IV/3463).
- BOUDOT - LAMOTTE, ANTOINE: *Ahmad Sawqi - L'homme et l'oeuvre*. Damas 1977 Institut Français de Damas. LVII + 513 s. 8° (A. IV/3332).
- BOVERI, MARGRET: *Vom Minarett zum Bohrturm. Eine politische Biographie Vorderasiens*. Zürich 1938 Atlantis - Verlag. 502 s. 1 hr. 8° (A. IV/3459).
- BOVERI, MARGRET: *Das Weltgeschehen am Mittelmeer*. Zürich 1936 Atlantis - Verlag. 493 s. 1 hr. 8° (A. IV/3460).
- BRAUER, GEORGE C. JR: *The age of the Soldier Emperors*. Imperial Rome, A. D. 244-284. New Jersey 1975 Noyes Press. IX + 288 s. 8° (A. IV/2963).
- BREIN, FRIEDRICH: *Zur ephesischen Topographie*. Jahreshfte des Österreichischen Archäologischen Institutes LI'den ayrı bs. s. 66-76 4° (B/8241).
- BRETHOLZ, WOLFGANG: *Aufstand der Araber*. Wien 1960 Verlag Kurt Desch. 600 s. 8 pl. 8° (A. IV/3448).
- BRICE, WILLIAM - COLIN IMBER - RICHARD LORCH: *The Aegean Sea - Chart of Mehmed Reis Ibn Menemenli A. D. 1590 r*. Manchester 1977 The Univ. of Manchester. 16 s. = Seminar on Early Islamic Science Monograph No. 2. 8° (A. IV/3096).
- BRICE, WILLIAM - COLIN IMBER - RICHARD LORCH: *The Da'ire-yi Mu'addel of Seydi 'Ali Re'is*. Manchester 1976 The Univ. of Manchester. 16 s. = Seminar on Early Islamic Science Monograph. No. 1. 8° (A. IV/3095).
- BROCKELMANN, CARL: *Grundrisse der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen. 2 Cilt*. Berlin 1908 Verlag von Reuther und Reichard. 8° (A. IV/2580).

- BROWN, VINSON: *Peoples of the Sea Wind. The Native Americans of the Pacific Coast.* New York 1977 Macmillan Publishing Co. XIX + 259 s. 4° (B/8303).
- BROWNING, IAIN: *Petra.* New Jersey 1973 Noyes Press. 256 s. 7 pl. 4° (B/8258).
- BULGAKOV, P. G: *Jizn' i trudi Beruni.* Taşkent 1972 İzd - vo "Fan" Uzbekskoy SSR. 428 s. 1 pl. 8° (A. IV/3266).
- BUMİN, DOĞ. DR. BIROL: *Örgüt geliştirme.* Ankara 1979 Kalite Matbaası. XI + 162 s. 8° (A. IV/3426).
- BURCKHARD, JACOB: *İtalya'da Rönesans kültürü. 2 cilt. Çev: Bekir Sıtkı Baykal.* 1974-1977. = Kültür Bakanlığı Dünya Edebiyatından Çeviriler, Alman Klasikleri: 88. 8° (A. IV/3354).
- BURNEY, CHARLES: *From Village to Empire. An introduction to Near Eastern archaeology.* Oxford 1977 Phaidon. 224 s. 4° (B/8204).
- B'YURİ, C. B: *Gosudarstvennyy stroy Vizantiyskoy İmperii.* S. - Peterburg 1912 Stençeskago izdatel' skago komiteta pri istor. - filol. fakul'tete SPb. Universiteta. 23 s. 8° (A. IV/3160).
- CALLAWAY, JOSEPH A. - WILLIAM W. ELLINGER: *The Early Bronze Age Sanctuary at Ai (et-Tell) No. I.* London 1972 Colt Archaeological Institute. XX + 341 s. XXIII pl. 7 plân. 4° (B/8292).
- CALLAWAY, JOSEPH A: *Pottery from the Tombs at 'Ai (et-Tell).* London 1964 Bernard Quaritch. 55. s. XIX pl. = Colt Arch. Inst. Monographic Series: II. 4° (B/8298).
- The Cambridge History of Iran. 4. Cilt: The Period from the arab invasion to the Saljuqs.* Yay.: R. N. Frye. Cambridge 1975 University Press. XIII + 734 s. 8° (A. III/2168).
- CANNEY, MAURICE A: *An Encyclopaedia of Religions.* Delhi 1976 Nag Publishers. IX + 397 s. 4° (B/8219).
- CARAVAGLIOS, VITTORIO AMEDEO: *Il porto di Bari.* Napoli 1939 Porti d'Italia. 256 s. 4 pl. 1 plân 8° (A. IV/3618).
- CARSWELL, JOHN: *Kütahya Tiles and Pottery from the Armenian Cathedral of St. James, Jerusalem. 2 Cilt. Ed. of the Armenian texts with a translation and notes by C. J. F. Dowsett.* Oxford 1972 Clarendon Press. 4° (B/8130).
- The Case of Leonid Plyushch.* London 1974 C. Hurst and Company. 152 s. 8° (A. IV/2719).
- CEAUŞESCU, NICOLEA: *Speech by President Nicolae Ceauşescu at the Meeting of the Central Party and State Active.* Supplement - Lumea. XVI s. 4° (B/8349).
- Ceausescu, Romanya ve Türk - Romen ilişkileri. Hazırlayan: G. Aktaş.* İstanbul 1978 Haşmet Matbaası. 206 s. 8° (A. IV/2855).
- CERRAHOĞLU, PROF. DR. İSMAIL: *Tefsir Usûlü (İlmu Usûl it - Tefsir). 2. bs.* Ankara 1976 Ankara Üniversitesi Basımevi. 352 s. = A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları 132. 8° (A. IV/2745).
- CHANDRA, MOTI: *Trade and Trade Routes in Ancient India.* New Delhi 1977 Abhinav Publications. XX + 259 s. 5 pl. 1 hr. 8° (A. IV/3036).
- Chateaux forts et Chateaux - Fermes.* Bruxelles 1975 Marc Vokaer. 287 s. 4° (B/8277).
- Chateaux de Plaisance. Manoirs, demeures classiques et residences d'ete.* Yay: Luc Fr. Genicot. Belgique 1977 Vokaer. 308 s. 4° (B/8276).

- Chinese Warmongering Policy and Hua Kuo - Feng's Visit to the Balkans*. Tirana 1978 The "8 Nentori" Publishing House. 22 s. 8° (A. IV/2918).
- CHITTICK, WILLIAM C: *The Works of Seyyed Hossein Nars Through his Fortieth Birthday*. Utah 1977 University of Utah. 66 s. = Research Monograph No. 6. 8° (A. IV/2847).
- The "Christians for Christians" Inscriptions of Phrygia*. Yay: Elsa Gibson. Ann Arbor 1978 Scholars Press. XIII + 160 s. XXXIII pl. = Harvard Theological Studies: 32. 8° (A. IV/3287).
- CLEVE, NILS: *Skelettgravfalten pa Kjuloholm i Kjulo II: Vikingatid Och Korstagtid Graufaltet C*. Helsingfors 1978. 241 s. = Suomen Muinaistoyhdistyksen Aikakauskirja Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XLIV, 2. 8° (A. IV/3304).
- COHEN; AMNON - BERNARD LEWIS: *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*. Princeton 1978 University Press. XII + 199 s. 15 s. fotokopi. 8° (A. IV/3010).
- Compendio storico e documenti delle Relazioni degli Armeni coi Veneziani. Primo periodo, secoli XIII-XIV 2. bölüm*. Venezia 1893 Stab. Tip. Armeno. 224 s. = L'Armeno-Veneto. 8° (A. III/9935-2).
- COMŞA, MARIA: *Cultura Materiala veche Româneasca. (Aşezările din secolele VIII-X de la Bucov - Ploieşti)*. Bucureşti 1978 Editura Academiei Republicii Socialiste România. 181 s. 1 lev. = Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România Institutul de Arheologie: XXXIII. 4° (B/8212).
- CONDURACHI, EM: *Association Internationale d'Etudes du Sud - Est Européen. (AIEESSE) Buts et activités (1963-1977)*. Bucarest 1978 Entreprise Polygraphique Filaret. 31 s. 6 pl. 1 hr. 8° (A. IV/2860).
- COTTREL, LEONARD: *Lost Cities*. New York 1957 Rinehart and Company. 251 s. 8° (A. IV/3101).
- Cumhuriyet 1978. Haz.: Konur Ertop*. 1978 Erdini Basım ve Yayınevi 240 s. 4° (B/8177).
- C. H. P. Denizli Halkevi Köycüler Komitesi Köylerde*. Denizli 1937 Yeni Basımevi. 41 s. 2 rs. 1 hr. 4° (B/8353).
- Cumhuriyet Senatosu yasa kütüğü. 1803 Sayılı kanunun 15 nci Maddesinin (A) bendinin değiştirilmesi ve bu maddeye (E) bendinin eklenmesi hakkında kanun*. VII + 81 s. 4° (B/8182).
- Cumhuriyetin 50. yılı Yerbilimleri Kongresi 17-19 Aralık 1973. Tebliğler*. Ankara 1975 Ankara Basım ve Ciltevi. XX + 608 s. 36 lev. 4° (B/8213).
- Cumhuriyetin 15. yılında Bursa. 15 Bursa C. H. P. Bursa* 1938 İl Basımevi. 180 s. 1 lev. 4° (B/8351).
- Cumhuriyetin 15 nci yılında Kırklareli Vilayeti*. İstanbul 1938 Yeniyl Matbaası 64 s. 16 rs. 8° (A. IV/3116).
- Cyprus Question and Greek Extermination Plans*. 1977 The Public Information office, Turkish Federated State of Cyprus. 20 s. 4° (B/8368).
- ÇAĞATAY, PROF. DR. SAADET: *Türk lehçeleri üzerine denemeler*. Ankara 1978 Üniversite Basımevi. XII + 361 s. = A. Ü. D. T. C. F. Yay. No. 279. 8° (A. IV/3080).
- ÇAKIN, NACİ: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. III. Cilt. 5. Ks. Eki: Osmanlı - Rus Harbi (1828-1829)*. Ankara 1978 Genelkurmay Basımevi. XI + 247 s. 29 kroki 7 kuruluş = Genkur. Ask. Tarih ve Stratejik Etüt Tarih Yay. Seri No: 2. 8° (A. II/7188-3, 5).

- Çaldıran - Muradiye depremi 24 Kasım 1976.* İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 54 s. 3 hr. 1 rs. = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Ens. Yay. 98. 8° (A. IV/3338).
- Çeçeno - İnguşskiy fol'klor.* Moskva 1940 Gosudarstvennoe izd - vo "Hudojestvennaya literatura". 288 s. 8° (A. IV/3130).
- ÇENBERCİ, MUSTAFA: *İş kanunu şerhi. 4 bs.* Ankara 1978 Olgaç Matbaası. 1582 s. 8° (A. IV/3005).
- ÇEREPNİN, L. V: *Russkie feodal'ne arhivi XIV-XV vekov. I. Ks.* Moskva 1948 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 472 s. 4° (B/8327).
- ÇUBUK, DOĞ. DR. ALİ: *Sosyal politika.* Ankara (1979) Kalite Matbaası. XV + 244 s. = A. İ. T. İ. A. Yay. No. 123. 8° (A. IV/3425).
- ÇUBUKÇU, PROF. DR. İBRAHİM: *İslâm Düşünürleri.* Ankara 1977 Ankara Üniversitesi Basımevi. 178 s. = A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No. 137. 8° (A. IV/2749).
- ÇUBUKÇU, PROF. DR. İBRAHİM AGÂH: *İslâm felsefesinde Allah'ın Varlığının delilleri. 3. bs.* Ankara 1978 Ankara Üniversitesi Basımevi. 96 s. = A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay. 142. 8° (A. IV/2753).
- ÇUDAKOV, E. A. - İ. S. LUPİNOVIÇ: *Osnovnye itogi rabot za 1942-1944 gg.* Moskva 1945 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 92 s. = Akademiya nauk Soyuz SSR. Sovet po izuçeniyu proizvoditel'nih sil. Komissiya po mobilizatsii resursov srednego Povolj'ya i Prikam'ya. 8° (A. IV/3242).
- ÇULOŞNIKOV, A. P: *Vostanie 1755 g. v Başkiri.* Moskva 1940 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 111 s. 1 hr. = Akademiya nauk SSSR. Institut istorii. 8° (A. IV/3122).
- DALLI, HÜSEYİN: *Kuzeydoğu Bulgaristan türk ağızları üzerine araştırmalar.* Ankara (1976) TDK. 201 s. = Türk Dil Kurumu Yay. 450. 8° (A. IV/3001).
- Danıştay onuncu daire kararları.* Ankara 1972 Yarıaçık Cezaevi Matbaası. XIII + 340 s. = Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yay. No: 12. 8° (A. IV/2952).
- Danıştay sekizinci daire kararları.* Ankara 1974 Yarıaçık Cezaevi Matbaası. 517 s. = Danıştay tasnif ve yayın bürosu yayınları No.: 19. 8° A. IV/2803).
- DARKOT, ORD. PROF. DR. B. - DOĞ. DR. M. TUNCEL: *Ege Bölgesi Coğrafyası.* İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII = 163 s. = İstanbul Üniversitesi Yay. No. 2365. 8° (A. IV/2986).
- DATSYUK, B. D: *Demokratiçeskie traditsii slavyanskih narodov.* Moskva 1946 Tipografiya gazetı "Pravda" imeni Stalina. 24 s. 8° (A. IV/3238).
- DAVARAS, COSTIS: *Guide to Cretan Antiquities.* New Jersey 1976 Noyes Press. XIV + 370 s. 8° (A. IV/2966).
- DAYTON, JOHN - ANN DAYTON: *Minerals Metals Glazing and Man or Who was Sesostris I.* London 1978 George G. Harrap. 496 s. 4° (B/8344).
- DECEI, AUREL: *Istoria Imperiului Ottoman, pına la 1656.* Bucureşti 1978 Editura Ştiinţifică şı Enciclopedică. 413 s. 8° (A. IV/3015).
- DECKER, DR. GÜNTER: *Republik Maluklu Selatan. Die Republik der Süd-Molukken.* Göttingen 1957 Verlag Otto Schwartz und Co. VII + 231 s. 8° (A. IV/3529).
- Deir el-Buhari I. Travaux de la Mission Archéologique de l'Université Jagellonne en Egypte.* Yay.: Janusz K. Kozłowski. Nakładem Uniwersytetu Jagiellonskiego Państwowe Naukowe. 76 s. 1 hr. = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego CCCXLIV. 8° (A. IV/2833).

- Demokratik eğitim kurultayı (4-11 Şubat 1978 Ankara)* Ankara (1978) Gündüz Matbaası. 666 s. 8° (A. IV/2842).
- DENER, HALİT: *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*. İstanbul 1957 Maarif Basımevi. 80 s. 1 lev. 8° (A. IV/3110).
- DERJAVİN, N. S.: *Slaviane v drevnosti*. Moskva 1945 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 216 s. = Akademiya nauk Soyuzu SSR. Naučno - populyarnaya seriya. 8° (A. IV/3174).
- Das Deutsche Reich. 2. Cilt*. Potsdam 1936/1940 Akademische Verlagsgesellschaft Athenion. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8373).
- Devrim ve İlkeleriyle Atatürk*. Ankara 1979 Genkur. Basımevi. VII + 87 s. 8° (A. IV/3377).
- Dictionary of International Biography. A Biographical record of contemporary achievement. 14. Cilt: 1978. 2 Ks. Yay.: Ernest Kay*. Cambridge 1978 International Biographical Centre. 8° (A. IV/3039).
- DİJKEMA, F. THEODOOR: *The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne*. Leiden 1977 E. J. Brill. XI + 236 s. 38 pl. 4° (B/8192).
- Din Tezaurul Arhivelor Album de documente. Yay. r. Burlaev - V. Z. Teodorescu. Foto: T. Petrache - A. Tanasesru*. Bucureşti 1976 Directia generala a Arhivelor stratalui din Republica socialista Romania. 151 s. 4° (B/8260).
- DİNÇOL, A. M. - E. KAVAKLI: *Van bölgesinde bulunmuş yeni Urartu yazıtları. Die Neuen Urartaieschen Inschriften aus der Umgebung von Van*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Basımevi. 73 s. XVIII pl. = Anadolu Araştırmaları, Ek Yayın 1. 8° (A. IV/2994).
- Divanü Lâgat-it - Türk dizini*. Ankara 1972 Türk Dil Kurumu. XXII + 168 s. 8° (A. IV/3389).
- DİZDAROĞLU, HİKMET: *Dilcilere saygı*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi. 361 s. = T. D. K. Tanıtma Yay. Çeşitli Konular Dizisi: 2. 8° (A. IV/3387).
- Djevanmardi I*. Tbilisi 1976 İzd - vo "Metsniereba. 40. s. 8° (A. IV/2863).
- DJİLAs, M: *Novyy klass. Analiz kommunističeskoj sistem*. New York 1958 Frederick A. Praeger. 246 s. 8° (A. IV/3251).
- Documents relatifs aux Atrocités commises par les Arméniens sur la population Musulmane*. İstanbul 1919 Publication du congres National bs.nın tekrar bs. IV + 73 s.
- Dokumentı vneşney politiki SSSR. 4 Cilt*. Moskva 1960 Gosudarstvennoe izd - vo poli-tičeskoj literaturı. = Ministerstvo inostrannih del SSSR. 8° (A. IV/4424). 8° (A. IV/3438).
- DOMES, JÜRGEN: *China After the Cultural Revolution. Politics between two party congresses*. London 1976 C. Hurst and Company. XI + 283 s. 8° (A. IV/2937).
- DÖNMEZ, PROF. DR. YUSUF: *Umumi klimatoloji ve iklim çalışmaları*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII + 343 s. = İ. Ü. Coğrafya Ens. Yay. No. 102. 8° (A. IV/3339).
- DUCELLIER, A. - M. KAPLAN - B. MARTIN: *Des Barbares aux Ottomans. Le Proche-Orient Médiéval*. Paris 1978 Hachette. 270 s. 23 hr. 8° (A. IV/2739).
- DURSON BEY: *The History of Mehmed the Conqueror. Yay: Halil İnalçık - Rhodas Murphey*. Minneapolis 1978 Bibliotheca İslamica 263 s. 8° (A. IV/2563).

- Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin gelişmesi. Haz. Dr. E. Hirs. İstanbul 1950 Kâğıt ve Basım İşleri. = Ankara Üniversitesi Yay. No. 23. 8° (A. IV/3098).*
- Dvadtsat' pyat' let istoričeskoj nauki v SSSR. Red.: V. P. Volgin - E. V. Tartla - A. M. Pankratova. Moskva 1942 İzd - vo Akademii nauk Soyuzu SSR. 288 s. = Akademiya nauk Soyuzu SSR. Institut istorii. 4° (B/8315).*
- D'YAKONOV, İ. M: *Kuplya - prodaja zemli v drevneysem Şumera. (Sale of Land in Pre-Sargonic Sumer). Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 52 s. = Dokladı sovetkskoj delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3258).*
- D'YAKONOV, M. M. - İ. M. D'YAKONOV - V. A. Livşits: *Parfyanskiy arhiv iz Yujnogo Turkmenistana. (Parthian Administrative Documents from South Turkestan). Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. S. 79-107. = Dokladı sovetkskoj delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).*
- D'YAKOV, A. M: *Istoričeskoe znaçenie sektantskih dvijenij XV-XVII vekov v Indii (Historical Significance of Sectarian Movement in India in the XV-XVII Centuries). Moskva 1954 İzd. - vo Akademii nauk SSSR. S. 1-22. = Dokladı sovetkskoj delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3264).*
- EAGLE, WHITE HORSE: *Wir Indianer. Erinnerungen des letzten grossen Hauptlings. Yay: Edgar von Schmidt - Pauli. Berlin 1929 Verlag für Kultur - politik. 200 s. 2 pl. 8° (A. IV/3461).*
- The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades. Yay: P. M. Holt. Warminster 1977 Aris and Phillips. XII - 112 s. 8° (A. IV/3067).*
- Efes Müzesi Yıllığı 2. The Annual of the Ephesus Museum. İzmir 1978 Bilgehan Matbaası. 89 s. 2 pl. = Efes Müzesi ve Harabeleri Dostları Derneği Yayınları. 8° (A. III/7938-2).*
- EFFIMINADIS, YORGAKI: *Cihan İktisad buhranı önünde Türkiye. İstanbul 1935 Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi. 185 + II s. 8° (A. IV/3117).*
- EHRICH, ROBERT — EMILIE PALESLOVA - STIKOVA: *Homolka an Eneolithic site in Bohemia. Prague 1968 Peabody Museum. 499 s. LX pl. 3 lev. 2 hr. = American School of Prehistoric Research Peabody Museums, Harvard Univ. Bulletin No. 24. 4° (B/8370).*
- EKBEROV, Z: *Huseyn Cavidin "Şeyh Sen'an" faciesi. Bakı 1977 "Elm" neşriyatı. 151 s. 8° (A. IV/3072).*
- ELDEM, SEDAD HAKKI: *Sa'dabad. İstanbul 1977 Milli Eğitim Basımevi. 178 s. = Kültür Bakanlığı Yayınları Türk San'at eserleri: 12. 4° (B/8161).*
- ELISSÉEF, NİKİTA: *l'Orient musulman au Moyen Age 622-1260. Paris 1977 Librairie Armand Colin. 324 s. 8° (A. IV/3331).*
- EMRE, KUTLU: *Yanarlar. Afyon yöresinde bir Hitit mezarlığı. A Hittite Cemetery near Afyon. Ankara 1978 T. T. K. Basımevi. XIII + 154 s. XLIV pl. 20 şekil 2 lev. = Türk Tarih Kurumu Yay. VI. Dizi-Sa. 22. 4° (B/8280).*
- ENGEL'S, F: *Proishojdenie sem'i çastnoj sobstvennosti i gosudarstva. Moskva 1945 Ogiz: Gosudarstvennoe izd - vo političeskoj literaturı. 224 s. = Institut Marksa-Engel'sa - Lenina pri TSK VKP (b). 8° (A. IV/3182).*
- ENGİNÜN, DOÇ. DR. İNCİ: *Halide Edib Adıvar'ın eserlerinde doğu ve batı meselesi. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII + 583 s. = İ. Ü. E. F. Yay. 8° (A. IV/2981).*

- An *Epoch - Making book in Turkey*. "The book of Mustafa Kemal" by Abel Adam, Constantinople. The Moslem World (1972)'den ayrı bs. 17 s. fotokopi. 8° (A. IV/1799).
- ERALP, P. - S. N. ÖZERDİM: *Bibliyografya: 1959 yılında etnografya ve Folklor yayımları*. Türk Etnografya Dergisi V, (1962)'den ayrı bs. S. 100-106 4° (B/8234).
- ERÇİN, MELİH: *Üç saptama bildirisi, Köktürk - Sekel - Fenike yazıları üzerine*. Seul 1977. 28 + 6 s. 4° (B/8158).
- EREMYAN, S. T: *Problema padeniya rabovladel'çeskogo obşçestva i zarojdeniya feodal'nih otneşeniy v drevney Armenii*. (The Problem of the Decline of Slavery Society and of the rise of Feudal Relations in Ancient Armenia). Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. S. 109-132. = Dokladı sovetsoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- ERER, TEKİN: *Yasaçıklar*. İstanbul 1965 Toker Matbaası. 240 s. 8° (A. IV/3394).
- ERGÜN, YÜCEL: *Tarımsal ürün destekleme alımları*. Ankara 1978 Başbakanlık Basımevi. 193 s. = Maliye Bak. Tetkik Kurulu Yay. No: 1978-194. 8° (A. IV/2950).
- ERK, HASAN BASRI: *Meşhur Türk hukukcuları (Célèbres Juristes Turcs)*. 1954 671 s. 8° (A. IV/2620).
- ERKÖK, ŞİİR: *Teknoloji seçimi ve istihdam sorunları*. Ankara 1978 Kalite Matbaası. XVI + 291 s. = AİTIA Yay. No: 118. 8° (A. IV/2956).
- ERZEN, PROF. DR. AFİF: *Çavuştepe I. M. 7-6. yüzyıl Urartu mimarlık anıtları ve Ortaçağ nekropolü*. Ankara 1978 T. T. K. Basımevi. XI + 71 s. LIII pl. 2 lev. = Türk Tarih Kurumu Yay. V. Dizi-Sa. 37. 4° (B/8262).
- Ethnographical map of Turanians (Uralo - Altainas)*. Buenos Aires 1967 Universidad del Salvador Facultad de Filosofia. (H/121).
- EVİRİM, PROF. DR. SELMİN: *Psikoloji açısından I. Zekâ sorunu II. Toplum hizmetinde psikoloji (Psikolojinin iş, okul ve meslek hayatı gibi alanlarda uygulanması)*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XV + 323 s. = İÜEF Yay. No: 2451. 8° (A. IV/2984).
- EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: *Bizans devrinde Boğaziçi*. İstanbul 1976 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XIV + 184 s. = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını No.: 2236. 8° (A. IV/2811).
- FÄLT, OLAVI K: *Collaboration Between Japanese Intelligence and the Finnish Underground During the Russo - Japanese War*. Asian Profile IV, 3 (1976)'dan ayrı bs. S. 205-238. 8° (A. IV/2777).
- FALKERSTEIN, A: *Grammatik der Sprache Gudeas von Lagas. 2 Cilt*. Roma 1949-1950 Pontificium Institutum Biblicum. = Analecta Orientalia: 28, 29. 4° (B/8104).
- FARUKI, SÜREYYA: *The Early History of the Balkan Fairs*. Südost - Forschungen XXXVII (1978)'den ayrı bs. S. 49-68. 8° (A. IV/3323).
- FAYDA, MUSTAFA: *Nasuhü's - Silâhi (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. XXIII, (1978)'den ayrı bs. S. 543-550. 8° (A. IV/3113).
- FEDOROV - DAVIDOV, G. A: *Koçevniki Vostoçnoy Evropi pod vlast'yu zolotoordinskih hanov*. Arheoloğičeskie pamyatniki. Moskva 1966 İzd - vo Moskovskogo universiteta. 275 s. 4° (B/8322).

- FEHERVARI, GEZA: *Islamic Metalwork of the Eighth to Fifteenth Century in the Keir Collection*. London 1976 Faber and Faber. 143 s. 66 pl. 4° (B/8359).
- FEHRETDİNOV, R. G: *Taşlar Mon.* Arheolog Yazmaları. Kazan 1978 Tat. kitap neşr. 192 s. 8° (A. IV/2902).
- Feodalizm na Vostoke. Stolitsa Zolotoy ordı - Saray Berke*. Leningrad 1932 İzd - vo Gaimk. 50 s. = Gosudarstvenniy Ermitaj muzey istorii kul'turu i iskustva. 8° (A. IV/3246).
- FERDONNET, PAUL: *La Guerre Juive*. Paris 1940 Editions Baudiniere. 269 s. 8° (A. IV/2797).
- FEULNER, ADOLF: *Kunstgeschichte des Möbels*. Berlin 1927 Propylaen - Verlag. 827 s. 25 pl. 4° (B/8289-ek I).
- FIGGIS, JOHN NEVILLE: *Political Thought from Gerson to Grotius 1414-1625*. New York 1960 Harper and Brothers. XXVIII + 290 8° (A. IV/3312).
- FINE, HILLEL A: *Studies in Middle - Assyrian Chronology and Religion*. Cincinnati 1955 Hebrew Union College Press. XIII + 151 s. 8° (A. IV/2581).
- FISCHER, OTTO: *Die Kunst Indiens, Chinas und Japans*. Berlin 1928 Propylaen - Verlag. 644 s. 45 pl. = Propylaen - Kunstgeschichte IV. 4° (B/8289-4).
- FORBES, R. J: *More Studies in Early Petroleum History 1860-1880*. Leiden 1959 E. J. Brill. VII + 199 s. 7 pl. 2 lev. 4° (B/8170).
- FORTUNATOV, P. K: *Voyna 1877-1878 gg. i osvobojdenie Bolgarii*. Moskva 1950 Gosudarstvennoe ucebno - pedagogičeskoe izd - vo Ministerstva prosvęšçeniya RSFSR. 180 s. = Biblioteka učitelya. 8° (A. IV/3189).
- FRASER, ANTONIA: *Maria, Königin der Schotten*. Hamburg 1971 Claassen Verlag. 472 s. 8 pl. 8° (A. IV/3449).
- FRAZER, SIR JAMES GEORGE: *The Golden Bough. A study in magic and religion. I. Cilt*. New York 1958 The Macmillan Company. XVI + 864 8° (A. IV/3103).
- FRIEDLÄNDER, MAX J: *Die Niederländischen Maler des 17. Jahrhunderts*. Berlin 1923 Propyläen - Verlag. 338 s. 48 pl. = Propyläen - Kunstgeschichte XII. 4° (B/8289-12).
- FRIEDRICH, JOHANNES: *Hethitische Keilschrift - Lesebuch. 2 Cilt*. Heidelberg 1978 Carl Winter Universitätsverlag. 4° (B/8242).
- FUZULİ: *Eserleri. I. Cilt. Red. : H. Araslı*. Bakı 1944 Az. Fan neşriyatı. XXXII + 420 s. 1 pl. = SSSR Elmler Akademiyası - Azərbaycan filialı - Nizami adına edebiyat ve dil institutu. 8° (A. IV/3163).
- GABBAY, RONY: *Communism and Agrarian Reform in Iraq*. London 1978 Croom Helm. 240 s. 8° (A. IV/2936).
- GALLIE, W. B: *Philosophers of Peace and War. Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy*. London 1978 Cambridge Univ. X + 147 s. 8° (A. IV/2704).
- GANKOVSKIY, YU. V. - L. R. GORDON - POLONSKAYA: *İstoriya Pakistana*. Moskva 1961 İzd - vo vostočnoy literaturi. 383 s. = Akademiya nauk SSSR. Institut narodov Azii. 8° (A. IV/3194).
- GARDINER, SIR ALAN: *Egyptian Grammar. Being an introduction to the study of Hieroglyphs*. Oxford 1978 Griffith Institute Ashmolean Museum. XXXV + 646 s. 1 pl. 4° (B/8296).

- GASCHE, H: *La Poterie Elamite du deuxieme millenairé a.C.* Leiden 1973 E. J. Brill 216 s. 10 lev. = Memoires de la Delegation Archeologique en Iran Tome: XLVII. 4° (B/8171).
- GAUF, L. A: *Nemetskaya grammatika.* Heidelberg 1922 Julius Groos. XIII + 454 s. 8° (A. IV/3175).
- GAYNULLİN, M. - H. YARMİ: *Tatar edebiyatı. 4. bs.* Kazan 1957 Tatknigoizdat. 223 s. 8° (A. IV/3214).
- Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Han. İzladi ve Varna savaşları (1443-1444) üzerinde anonim Gazavâtnâme. Yay. : Halil İnalçık - Mevlûd Oğuz.* Ankara 1978 T. T. K. Basımevi. 120 + 129 s. = Türk Tarih Kurumu Yay. XVIII. dizi Sa. 1. 8° (A. IV/2729).
- Generaldirektor a. D. Dr. phil Hâmit Zübeyr Koşay 80 Jahre.* Materialia Turcica 3 (1977)'den ayrı bs. S. 153-159. 8° (A. IV/3093).
- The Geography of Strabo. Çev. : Horace Leonard Jones. 8 Cilt. (1-17. Kitaplar)* Cambridge 1969 Harvard University Press. 8° (A. IV/3084).
- GIBSON, E: *The Rahmi Koş Collection Inscriptions. Part I, grave monuments from the plain of Altıntaş.* Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 28, (1978)'den ayrı bs. 34 s. VI pl. 4° (B/8232).
- GİĞİNEİŞVİLİ, O: *Nekotorie voprosi istorii Turtsii 70-h godov XVIII v.* Tbilisi 1967 İzd-vo "Metsniereba". S. 162-183. = Voprosi novoy i noveşşey istorii stran Blijnego Vostoka. 8° (A. IV/2871).
- GJERSTAD, EINAR: *Greek Geometric and Archaic Pottery Found in Cyprus.* Stockholm 1977 Paul Aströms Förlag. 59 + 86 s. 76 + 22 pl. = Skifter Utgivna av Svenska Inst. I Athen 4°, XXVI. 4° (B/8194).
- GLÜCK, GUSTAV: *Die Kunst der Renaissance in Deutschland, den Niederlanden, Frankreich etc.* Berlin 1928 Propyläen - Verlag. 658 s. 49 pl. = Propyläen - Kunstgeschichte X. 4° (B/8289-10).
- GLÜCK, HEINRICH - ERNST DIEZ: *Die Kunst des Islams.* Berlin 1925 Propyläen Verlag. 618 s. 37 pl. = Propyläen Kunstgeschichte: V. 4° (B/8289-5).
- GNEĞİÇ, P. P: *Istoriya iskusstv. "İlyustrirovannaya Biblioteka Nivi".* S.-Peterburg 1907 İzdanie A. F. Marksa. 4° (B/8246).
- GOGOL', N. V: *Povesti.* Moskva 1935 Gosudarstvennoe izd - vo "Hudojestvennaya literatura". 327 s. 8° (A. IV/3150).
- GOLDMANN, LUCIEN: *Lucien Goldmann et la sociologie de la literature.* Bruxelles 1974 Editions de l'Universite de Bruxelles. 365 s. 8° (A. IV/3041).
- GOR'KIY, M: *İzbrannoe.* Moskva 1944 Ogiz: Gosudarstvennoe izd - vo Hudojestvennoy literaturı. 332 s. 8° (A. IV/3222).
- GÖKALP, ZİYA: *Makaleler III. (Milli tettebular mecmuası'ndaki makaleler).* Haz.: M. Orhan Durusoy. Ankara 1977 Gündüz Matbaası. 123 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Ziya Gökalp serisi Seri: II, No.: 13. 8° (A. IV/2578-3).
- GÖKALP, ZİYA: *Makaleler IV. (İslam, İktisat, İçtimâiyat, Şair, Halka Doğru, mecmualarında çıkan makaleler).* Haz.: Ferit Ragıp Tuncor. Ankara 1977 Gündüz Matbaacılık. 104 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Ziya Gökalp Serisi Seri.: II, No.: 14. 8° (A. IV/2578-4).

- GÖKMAN, MUZAFFER: *Tarihi sevdiiren adam Ahmed Refik Altınay, hayatı ve eserleri*. İstanbul 1978 Baha Matbaası. XI + 439 s. = İş Bankası Kültür Yay: 186. 8° (A. IV/3283).
- GÖLLNER, CARL: *Die Siebenbürgische Militärgrenze. Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762-1851*. München 1974 R. Oldenbourg Verlag. 267 s. = Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Bd: 28, 8° (A. IV/1934).
- GÖNEY, DOÇ. DR. SÜHA: *Siyasi coğrafya. 2. cilt*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 175 s. = İ. Ü. Coğrafya Ens. Yay. 103. 8° (A. IV/3337).
- GÖNEY, DOÇ. DR. SÜHA: *Şehir coğrafyası. I*. İstanbul 1977 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 260 s. = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Enstitüsü Yayın No.: 91. 8° (A. IV/2823).
- GÖYÜNG, NEJAT: *Leonhart Rauwolffs Reiseweg im Euphrat-Gebiet*. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft III, I (1975)'den ayrı bs. S. 381-388 8° (A. IV/2919).
- Grammatika russkogo yazıka, I. Ks.: Fonetika i morfologiya. Red.: L. V. Şçerba*. Moskva 1948 Gosudarstvennoe ucebno-pedagogičeskoe izd-vo Ministerstva prosveşçeniya RSFSR. 208 s. 8° (A. IV/3230).
- The Great Cylinder Inscriptions A and B of Gudea. Copied from the original Clay Cylinders of the Telloh Collection preserved in the Louvre, autographed, signs listed, tentatively transliterated and translated. With commentary and notes by Ira Maurice Price*. Leipzig 1899 J. C. Hinrich'sche Buchhadlung. V + 111 s. = Assyriologische Bibliothek, Herausgegeben von Friedrich Delitzsch und Paul Haupt, XV. 4° (B/8264).
- GREENEWALT, CRAWFORD H: *Ritual Dinners in Early Historic Sardis*. California 1978 U. C. P. XV + 82 s. XLIV pl. = U. C. P. Classical Studies Volume 17. 4° (B/8209).
- GREENWALD, CAROL SCHWARTZ: *Recession as a Policy Instrument Israel 1965-1969*. London 1972 C. Hurst and Company. 154 s. = The Modern Middle East Series Vol: 5. 8° (A. IV/2722).
- GREKOV, B. D: *Kievskaya Rus'*. Moskva 1944 İzd-vo Akademii nauk SSSR. 348 s. = Akademiya nauk Soyuzu SSR. Institut istorii. 4° (B/8317).
- GRENARD, FERNAND: *Asyanın Yükselişi ve Düşüşü. Çev: Orhan Yüksel*. İstanbul 1970 Milli Eğitim Basımevi. VI + 248 s. + 1000 Temel Eser: 28. 8° (A. IV/2630).
- GROOT, A. H. DE: *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A history of the Earliest Diplomatic relations 1610-1630*. Leiden 1978 Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut. XIV + 417 s. XII pl. = Uitgaven van het Nederlands Hist. Arch. Institut. XLIII. 4° (B/8362).
- GRUBE, ERNST J: *Persian Painting in the Fourteenth Century. A research report*. Annali 38 (1978)' Suppl. 17. 57 s. 101 pl. 8° (A. IV/3439).
- GUBER, A. A: *Filippinskaya respublika 1898 goda. (The Philippine Republic of 1898)*. Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. 94 s. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3260).
- GUIDO, MARGARET: *Southern Italy: An Archaeological Guide, the main prehistoric Greek and Roman sites*. New Jersey 1973 Noyes Press. 222 s. 8° (A. IV/3012).
- GULBENKIAN, NUBAR: *Wir - die Gulbenkians*. München 1966 R. Piper und Co. 425 s. 8 pl. 8° (A. IV/3462).

- GULIYEV, H. A: *Meişetimizde adet ve en'eneler*. Bakı 1976 Azerbaycan Devlet neşriyatı. 130 s. 8° (A. IV/2925).
- GULLET, H. S: *The Australian Imperial force in Sinai and Palestine 1914-1918*. Sydney 1923 Angus and Robertson. XVI + 844 s. 28 pl. 35 hr. = The Official History of Australia in the war of 1914-1918 Vol VII. 8° (A. IV/3026).
- GURBANSEHEDOV M: *Revolyuşyanın epası*. Aşkabat 1978 "İlim" neşriyatı. 158 s. 8° (A. IV/2907).
- GURGENİDZE, NUNU ALEKSEEVNA: *Leksişeskie elementi vostoçnogo proişojdeniya v Adjarskom i Guriyskom dialektah*. Tbilisi 1973 İzd - vo "Metsniereba". 171 s. 8° (A. IV/2867).
- GUSEYNOV, GEYDAR: *İz istorii obşçestvennoy i filosofskoy musli v Azerbaydjane XIX veka 2. bs*. Bakı 1958 Azerbaydjanskoe Gosudartsvennoe izd - vo 432 s. = Akademiya nauk Azerbaydjanskoy SSR. Sektor filosofii. 8° (A. IV/3151).
- Die guten Dienste der Schweiz*. Zürich 1975 Verlag des Schweizerischen Landesmuseums. 25 s. 4 pl. 8° (A. IV/3308).
- GÜÇER, DR. LÜTFİ: *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul 1964 Sermet Matbaası. 231 s. = İ. Ü. İktisat Fak. Yay. No: 152. 8° (A. IV/2625).
- GÜRSEL, MUSTAFA: *Açıklamalı kadastro ve tapu tahriri kanunu ve uygulaması*. Ankara 1978 Bilim Matbaası. 1075 s. 8° (A. IV/3003).
- GÜZEL, ABDURRAHMAN: *Ali in der Bektaşchi - Dichtung. Namentlich Jener des 16. Jahrhundertts*. Wien 1972. VI + 157 s. 9 lev. 4° (B/8367).
- GÜZEL, DR. ABDURRAHMAN: *Ord. Prof. Dr. Herbert W. Duda. Türk Kültürü Araştırmaları XV/1-2 (1976)'dan ayrı bs*. S. 227-252. 8° (A. IV/3351).
- GÜZELŞEN, MEHMET RİFAT: *Roman kurgusu ve yapısal çözümleme Michael Butor'un değışimi*. İstanbul 1973 Hüsnütabiat Basımevi. 148 s. = İstanbul Üniversitesi Yay. No: 2493. 8° (A. IV/3009).
- GYURDJIZADE: *Kniga zavoevaniya Tbilisi. Fetih - name-i Tiflis*. Tbilisi 1975 İzd - vo "Metsniereba". 83 + 36 s. 8° (A. IV/2865).
- HAIDER - PREGLER, HILDE: *Theater und Schauspielkunst in Österreich*. Wien Bundespressdienst. 228 s. 8° (A. IV/3440).
- HALFİN, N. A: *Politika Rossii v Sredney Azii (1857-1868)*. Moskva 1960 İzd - vo vostoçnoy literaturi. 272 s. 3 hr. = Akademiya nauk SSSR. Institut vostokovedeniya. 8° (A. IV/3187).
- HALIKOV, A. H: *Proişojdenie tatar Povolj'ya i Priural'ya*. Kazan 1978 Tatarskoe knijnoe izd - vo. 160 s. 8° (A. IV/2901).
- HALIKOV, A. H: *Srednee Povolj'e v epohu kamnya i bronzi*. Kazan 1966 Akademiya nauk SSSR. 39 s. = Institut arheologii. 8° (A. IV/3244).
- HAMMOND, N. G. L: *Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas*. New Jersey 1976 Noyes Press. XIV + 187 s. 4° (B/8256).
- HANFMANN, GEORGE M. A. - NANCY H. RAMAGE: *Sculpture from Sardis: the finds through 1975*. London 1978 Harvard University Press. XXI + 203 s. 54 pl. 3 plan = Archaeological Exploration of Sardis, Report 2. 4° (B/8189).
- HARTILL, LEONARD RAMSDEN: *İnsanlar böyledir. Çev.: Kerim Cengiz Kevenk*. Ankara 1978 Baylan Matbaası. VIII + 288 s. 8° (A. IV/3349).

- HARTMANN, EDGAR VON: *Auf tausendjähriger Karawanenstrasse durch die Mongolei*. Berlin 1933 Deutsches Verlagshaus Bong und Co. 187 s. 8° (A. IV/3518).
- HATEM, ANOUAR: *Suisses et Arabes A travers les siècles*. Genève 1969 Editions Suar. 77 s. 8° (A. IV/3442).
- HATİBOĞLU, PROF. DR. VECİHE: *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Gn. 3. bs. Ankara 1978 Üniversite Basımevi. 177 s. = AÜDTGF Yay. No. 276. 8° (A. IV/3078).
- HAUTMANN, MAX: *Die Kunst des Frühen Mittelalters*. Berlin 1929 Propyläen - Verlag. 757 s. 44 pl. = Propyläen - Kunstgeschichte VI. 4° (B/8289-6).
- Hayat Büyük Türk Sözlüğü*. İstanbul Tifdruk Matbaası. 1288 s. 8° (A. IV/3358).
- HAYIT, DR. BAYMİRZA: *Esir Türkler. Türkistan'da Sovyet - Rus sömürgeciliği ve emperyalizmi. Asya'da Müslüman halk üzerinde uygulanan Sovyet sömürgeciliğine bir örnek*. Çev.: Şekip Engineri. Ankara 1966 Ayıldız Matbaası. 140 s. 8° (A. IV/3390).
- HEIMSOETH, HEINZ: *Ahlâk denen bilmece*. Çev.: Nermi Uygur. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Basımevi. 86 s. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. 2544. 8° (A. IV/3352).
- HELFRITZ, HANS: *Vergessenes Südarabien. Wadis, Hochhäuser und Beduinen*. Leipzig Bibliographische Institut. 81 s. 146 foto. 8° (A. IV/3453).
- HENNE, ALEXANDRE - ALPHONSE WAUTERS: *Histoire de la Ville de Bruxelles. 4 Cilt*. Bruxelles 1975 Culture et Civilisation. 4° (B/8271).
- HESIOD: *The Homeric Hymns and Homerica*. Çev.: Hugh G. Evelyn - White. Cambridge 1974 Harvard Univ. Press. XLVIII + 657 + 7 s. 8° (A. IV/3086).
- HETTNER, ALFRED: *Allgemeine Geographie des Menschen*. Yay.: Heinrich Schmitthenner. 3 Cilt. Darmstadt 1977 Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 8° (A. IV/2938).
- Hezerge Tatar edebi tele*. Kazan 1965 Tatarstan Kitap neşriyatı. 300 s. 8° (A. IV/3179).
- HİDİROĞLU, PAUL: *Des religiöse Leben auf Kreta nach Ewlija Çelebi*. Leiden 1969 E. J. Brill. 101 s. 4 pl. 2 hr. = Beihefte der Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte XI. 8° (A. IV/3619).
- Highways and Highway Transportation in Turkey*. 1978 Karayolları Genel Müdürlüğü. 10 s. 8° (A. IV/3325).
- Hindistandaki Müslümanlar ve Müslüman Kurumları. Hindistan Hükümeti Enformasyon ve Yayın Bakanlığı neşriyat bölümü*. Ankara 1971 Ayıldız Matbaası. 45 s. 10 pl. 8° (A. IV/3241).
- HİSMETULLİN, H. - Ş. SAYKİN: *Tatar tele grammatikası. 1. Kısım: Fonetika hem morfologiya. 2. bs*. Kazan 1957 Tatknigoizdat. 152 s. 8° (A. IV/3121).
- Historical Atlas of Iran. Atlas-ı Tarih-i İran*. Yay: Seyyed Hossein Nasr - Ahmed Mostofi-Abbas Zaryab. Tahran 1971 Tahran Üniv. 50 s. 26 Hr. 2° (C/560).
- HOREZM. *Kratkiy spravoçnik - putevoditel'*. Der.: N. Kaladarov - M. Abdurahimov - S. Samandarov - T. Sereda. Taşkent 1962 Gosudarstvennoe izd - vo Uzbekskoy SSR. 116 s. 8° (A. IV/3169).
- HOTTINGER, ARNOLD: *Die Araber. Werden - Wesen - Wandel und Krise des Arabertums*. Zürich 1960 Atlantis Verlag. 407 s. 8 pl. 6° (A. IV/3519).
- HOWE, BRUCE: *The Palaeolithic of Tangier, Morocco. Excavations at Cape Ashakar, 1939-1947*. Cambridge 1967 Peabody Museum. XII + 200 s. = American School of Prehistoric Research Peabody Museum, Harvard University Bulletin No. 22.
- HOXHA, ENVER: *Albania is Forging Ahead Confidently and Unafraid*. Tirana 1978 The "8 Nentori" Publishing House. 51 s. 8° (A. IV/3275).

- HOXHA, ENVER: *Imperialism and the Revolution*. Tirana 1979 The Inst. of Marxist Leninist Studies at the CC of the Pla. 464 s. 8° (A. IV/3364).
- HOXHA, ENVER: *Yugoslav "Self-Administration". A Capitalist theory and practice*. Tirana 1978 Publishing House. 102 s. 8° (A. IV/3274).
- Hozirgi Uzbek adabiy tili I. Fonetika. Leksikologiya. Morfologiya*. Taşkent 1966 Uzbekistan SSR "Fan" neşriyatı. 392 s. = Uzbekistan SSR Fanlar Akademiyası. A. S. Puşkin nomidagi til va adabiet instituti. 8° (A. IV/3190).
- Hrestomatiya po istorii SSSR. 3 Cilt*. Moskva Gosudarstvennoe ucebno - pedagogičeskoe izd - vo Narkomprosa RSFSR. 8° (A. IV/3185).
- HUIZINGA, JOHAN: *Erasmus and the Age of Reformation*. New York 1957 Harper and Brothers. XIV + 266 s. 32 pl. 8° (A. IV/3435).
- HULT, GUNNEL: *Hala Sultan Tekke 4. Excavations in Area 8 in 1974 and 1975*. Göteborg 1978 Paul Aströms Förlag. 1-96 s. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XLV: 4. 4° (B/7601-4).
- HUTT, ANTONY: *North Africa: Islamic Architecture*. London 1977 Scorpion Publications. 192 s. 8° (A. IV/2550).
- HUTT, ANTONY - LEONARD HARROW: *Iran 1: Islamic Architecture*. London 1977 Scorpion Publications. 192 s. 8° (A. IV/2551).
- HVOSTOV, V. M: *Franko - russkiy soyuz i ego istoričeskoe znaçenie. (L'alliance France - Russe et sa Portée Historique)*. Moskva 1955 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 80 s. = Trudı istorikov SSSR, podgotovlenne k X Mejdunarodnomu Kongressu istoričeskih nauk v Rime. 8° (A. IV/3225).
- İŞİK, DR. GÜL: *Montale'nin şiir evreninde anlamsal yapılar*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. V + 205 s. = İ. Ü. E. Fak. Yay. No. 2437. 8° (A. IV/3340).
- İŞİN, MİTHAT: *Tarihte Girit ve Türkler*. (İstanbul) 1945 Askeri Deniz Matbaası. 64 s. 3 kroki, 8° (A. IV/2647).
- İBN SA'AD, MUHAMMED KATİBU'L - VAKİDİ: *Tabaktü'l - Kebir. 9 Cilt*. Leiden 1912 E. J. Brill. 8° (A. IV/2716).
- İBN TAGHRİ BİRDİ, ABU'L - MAHASİN: *History of Egypt 1382-1469 A. D. (6. Cilt: 1453-1461 A. D.) Yay. : William Popper*. Berkeley 1960 University of California Press. XVII + 165 s. = UCP. in Semitic Philology Vol. XXII. 4° (B/8302).
- İĞDEMİR, ULUĞ: *Atatürk ve Anzaklar. Atatürk and the Anzacs*. Ankara 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VIII + 67 s. 3 pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. XX. Dizi-Sa. 6. 8° (A. IV/3038).
- İL'İNSKİY, G. N: *Agrarne otnoşeniya v İrane v kontse XIX - naçale XX v. (Agrarian Relations in Iran at the end of the XIX and the Beginning of the XX Centuries)*. Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 30 s. = Dokladı sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3255).
- İmperator Vasiliy Bolgaroboytsa izloçeniya iz letopisi Yah'i Antyuhyskago. Çev. Yorum ve Yay. : Baron V. R. Rozen*. Prilojenie k XLIV tomu zapisok imp. Akademii nauk No. 1. Sanktpeterburg 1883 Imperatorskaya Akademiya nauk. 447 s. 8° (A. IV/3248).
- İNALCIK, HALİL: *Köprülü Family*. Encyclopedia Britannica 50. Ed.'dan ayrı bs. S. 505-506. 4° (B/7985).

- İNALCIK, HALİL: *The Policy of Mehmet II Toward The Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City*. Dumbarton Oaks Papers 23, 24 (1969-1970)'-den ayrı bs. S. 230-249. 4° (B/7982).
- İNAN, PROF. DR. A. AFET: *Cumhuriyet'in ellinci yılı için köylerimiz*. Ankara 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VI + 118 s. = Türk Tarih Kurumu Yay. Dizi-Sa. 36. 8° (A. IV/3034).
- İPŞİROĞLU, MAZHAR Ş: *Siyah Qalem. Vollständige Faksimile - Ausgabe der Blätter des Meisters Mehmet Siyah Qalem aus dem Besitz des Topkapı Sarayı Müzesi - Istanbul und der Freer Gallery of Art - Washington*. Graz 1976 Akademische Druck u. Verlagsanstalt. 48 s. 73 faksimile 2° (C/557).
- Iraklion Archäologisches Museum. 2. Cilt: Die Siegel der Altpalastzeit*. Berlin 1977 Gebr. Mann Verlag. XXIX + 505 s. = C. M. S. II, 2. 4° (B/6373-2, II).
- İRTEŞ, ATTILÂ : *Memurlara yapılan aylık ve aylık dışı ödemeler üzerine bir inceleme ve sistem geliştirme önerileri*. 1977 Damga Matbaası. IV + 61 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No. 175-1977. 4° (B/7979).
- Iskusstvo Buryat - mongol'skoy ASSR*. Moskva 1940 Gosudarstvennoe izd - vo "Iskusstvo". 104 s. 1 pl. 8° (A. IV/3149).
- ISLER, HANS PETER: *Das Archaische Nordtor und seine Umgebung im Heraion von Samos. Bauaufnahme und Baubeschreibung von Thanassis*. Bonn 1978 Rudolf Habelt Verlag. IX + 174 s. 76 pl. 34 lev. 7 plan. 2 hr. 4° (B/5761-4).
- İsrail'in Barış Atılımı*. Ankara TİSA Matbaası. 38 s. 8° (A. IV/3307).
- Istanbul. Ses Valeurs, ses problèmes*. İstanbul 1976 Touring et Automobile Club de Turquie. 40 s. 4° (B/8210).
- İstiklal harbinde Demirci Akıncıları. İstiklal harbinde Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem'in geniş hatıratından derlenmiştir*. İstanbul 1970 Yeni İstanbul Matbaası. 128 s. 8° (A. IV/2851).
- İstoriya diplomatiya. Red.: V. P. Potemkin*. Moskva Ogiz: Gosudarstvennoe sotsial'no-ekonomičeskoe izd - vo = Biblioteka vneşney politiki. 8° (A. IV/3135).
- İstoriya i arheologiya Sredney Azii. Sbornik statey*. Aşkabat 1978 "İlim" neşriyatı. 272 s. 8° (A. IV/2910).
- İstoriya Kazahskoy SSR. 2. Cilt: Epoha sotsializma*. Alma - Ata 1959 İzd - vo Akademii nauk Kazahskoy SSR. 736 s. 21 pl. 2 hr. = İnstitut istorii, arheologii i etnografii. 8° (A. IV/3213).
- İstoriya na Bulgariya. Vtoro preraboteno izdanie v tri toma*. Sofiya Dırjavno İzd - vo "Nauka i izkustvo". = Bilgarska Akademiya na Naukite. İnstitut za istoriya. 8° (A. IV/3192).
- İstoriya religii*. Moskva 1909 Knigoizdatel'stvo "Pol'za". IV + 245 + III s. = Narodny universitet. Seriya nauk obşçestvenno - gumanitarnıh". 8° (A. IV/3232).
- İstoriya srednih vekov. 1. Cilt. Red.: A. D. Udal'tsov - E. A. Kosminskiy - O. L. Vaynş-teyn. 2. bs.* 1941 Ogiz: Gosudarstvennoe izd - vo političeskoy literaturi. 503 s. 11 hr. = Akademiya nauk SSSR. İnstitut istorii. 8° (A. IV/3165).
- İstoriya SSSR. I. Cilt. Red.: V. I. Piçet - M. N. Tihomirov - A. V. Şestakov*. Moskva 1941 Ogiz - Gospolitizdat. 440 s. = İnstitut istorii Akademii nauk SSSR. 8° (A. IV/3181).

- İstoriya SSSR. Red.: A. M. Pankratova. 3. Ks. Moskva 1946 Gosudarstvennoe uĉebno-pedagogiĉeskoe izd - vo Ministerstva prosveŝeniya RSFSR. 400 s. = Institut istorii Akademii nauk SSSR. 8° (A. IV/1534).*
- İstoriya SSSR s drevneyŝih vremen do naşih dney. V dvuh seriyah v dvenadtsati tomah. 8 cilt. Moskva 1966 İzd - vo "Nauka". 8° (A. IV/3162).*
- İstoriya Tatarskoy ASSR. (S drevneyŝih vremen do naşih dney). Kazan 1968 Tatarskoe knijnoe izd - vo. 720 s. 9 hr. = Institut yazıka, literaturi i istorii im. G. İbragimova AN SSSR. 8° (A. IV/3186).*
- İstoriya Tatarskoy ASSR. (S drevneyŝih vremen do naşih dney). Ukazatel' sovetksy literatury 1917-1959. Red.: S. İ. Daiŝev. Kazan 1960. 320 s. = Kazanskiy ordena trudovogo krasnogo znamenı. Gosudarstvenniy universitet imeni V. İ. Ul'yanova-Lenina. Nauĉnaya biblioteka im. N. İ. Lobaĉevskogo". 8° (A. IV/3141).*
- ITEN - MARITZ, J: *Der Anatolische Teppich*. München 1975 Prestel - Verlag, 357 s. 8° (A. IV/3346).
- İZBIRAK, PROF. DR. REŖAT: *Hydrografya akarsuları ve göller*. Ankara 1978 Erol Ofset Matbaası. 123 s. = AÜDTCF Yay. 8° (A. IV/3090).
- İzmir Telefon rehberi 1973-1974. 26. bs. Ankara 1974 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XVI + 128 + 237. 4° (B/8249).*
- İZMİRLİ, İSMAİL HAKKI: *İslâm mütefekkirleri ile Garp mütefekkirleri arasında mukayese*. Ankara 1952 Yeni Matbaa. 58 s. = Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 31/2. 8° (A. IV/3392).
- JACKSON, H: *Gipnotizm*. Saratov 1908 Parovaya tipo - litografiya T - va G. H. Ŗel'gorn i K. V + 65 s. = Nauĉno - psihologiĉeskoe Knigoizdatel'stvo v Moskve. Otdelenie v Saratov. 8° (A. IV/3212).
- JÄSCHKE, GOTTHARD: *Die Elviye-i Selase Kars. Ardahan und Batum*. Welt des Islams XVIII, I-2'den ayrı bs. S. 19-40 8° (A. IV/2788).
- JÄSCHKE, GOTTHARD: *Vom Islam in der Heutigen Türkei*. Welt des Islams XVIII, I-2'den ayrı bs. 18 s. 8° (A. IV/2787).
- JAKOB - ROST, LIANE- *Das Ritual der Malli aus Arzawa gegen Behexung. (Kub XXIV 9 +)*. Heidelberg 1972 Carl Winter Universitätsverlag. 138 s. = Texte der Hethiter Heft 2. 8° (A. IV/2835).
- JAMES, WILLIAM: *The Varieties of Religious Experience. A Study in Human Nature*. New York 1961 Crowell - Collier. 416 s. 8° (A. IV/3310).
- Jean Baptiste Vanmour'un tabloları 1671-1737. Les peintures 'Turques' de Jean - Bapliste Vanmour, 1671-1737. Amsterdam'daki Devlet Müzesi Koleksiyonlarından. Türk-Hollanda Kültür Anlaşması çerĉevesinde tertiplenmiŝtir. Ankara'da 14-29 Mayıs 1978, İstanbul'da 20 Haziran - 15 Temmuz 1978. 40 s. 10 pl. 8° (A. IV/3027).*
- JELAVICH, CHARLES - BARBARA JELAVICH: *The Establishment of the Balkan National States 1804-1920*. London 1977 University of Washington Press. XIV + 358 s. 8° (A. IV/3114).
- JIRKU, ANTON: *Die Ausgrabungen in Palästina und Syrien. Geniŝl. 2. bs. Graz 1970 Akademische Druck-u Verlagsanstalt. 117 s. 20 pl. 8° (A. IV/2702).*
- Jivaya starina. Otdeleniya etnografii imperatorskogo russkogo geografiĉeskogo obŝestva. Red.: V. İ. Lamanskiy. God ŝestoy. Fas. III, IV. S. - Peterburg 1896 Tipografiya S. N. Hudekova. S. 277-456. 8° (A. IV/3253).*

- JOHNSON, IRVING – ELECTA JOHNSON: *Yankee Cruises Turkey's History - Haunted Coast.* Foto: Joseph J. Scherschell. National Geographic (1969)'dan ayrı bs. S. 798-847 8° (A. IV/3378).
- Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951-1976.* Yay.: Éva Apor. Budapest 1978. 224 s. = Keleti Tanulmányok Oriental Studies: 2. 8° (A. IV/3334).
- JULKU, KYÖSTI: *Ptolemaioksen finnoi.* Turun Historiallinen Arkisto 31 (1976)'dan ayrı bs. S. 84-93. 8° (A. IV/2776).
- KADIRBAEV, M. K. – A. N. MAR'YAŞEV: *Naskal'ne izobrajeniya Hrebla Karatay.* Alma-Ata 1977 Akademiya Nauk Kazahskoy SSR. 232 s. 8° (A. IV/2889).
- KAFESOĞLU, DR. İBRAHİM: *Türkler ve medeniyet.* Ankara 1957 Şehir Matbaası. 104 s. = İstanbul Yay. No. 11. 8° (A. IV/3386).
- KAĞNICIOĞLU, CELAL: *Tarihi ve Turistik Yönü ile Kütahya.* İstanbul 1964 Halk Basımevi. V + 136 s. 8° (A. IV/2664).
- KALİNİN, N. F: *Kazan. Tarihi oçerk.* Kazan 1957 Tatknigoizdat. 436 s. 3 pl. 8° (A. IV/3120).
- KAL'YANOV, V. İ: *O vremeni sostavleniya "Arthasastrı". (Dating the Arthasastra).* Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. S. 23-54. = Doklady sovetkoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3264).
- KAMMENHUBER, ANNALIES: *Orakelpraxis, Träume und Vorzeichenschau bei den Hethitern.* Heidelberg 1976 Carl Winter Universitätsverlag. 268 s. = Texte der Hethiter Heft 7. 8° (A. IV/2837).
- KANSU, CEYHUN ATUF: *Tüm şiirler. 2 Cilt.* Ankara 1978 Tisa Matbaası. = İş Bankası Kültür Yay. Genel Yay. No: 195. 8° (A. IV/2844).
- KANSU, ORD. PROF. DR. ŞEVKET Aziz: *Kılıç Kökten için.* A. Ü. D. T. C. F. Antropoloji 8 (1973-1974)'den ayrı bs. S. 7-10 8° (A. IV/2859).
- KAPLAN, MEHMET: *Nesillerin ruhu.* İstanbul 1970 Karadeniz Matbaası. 236 s. = Hareket Yay. 1. 8° (A. IV/3391).
- KARACAN, A. İHSAN: *Rantabilite ve banka işletmelerinde rantabiliteye etki eden unsurlar üzerinde bir ön deneme.* Ankara 1978 Başbakanlık Basımevi. 59 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay.: 1978-192. 8° (A. IV/2951).
- KARAMZİN, N. M: *İstoriya gosudarstva rossiyskogo. 4 cilt birliğı içinde 12 cilt.* S. - Peterburg 1892 Tipografiya Evg. Evdokimova. 8° (A. IV/3211).
- KAREEV, N: *İstoriya Zşabadnoy Evropı v novoe vremya. 3. Cilt: istoriya XVIII veka. 1. Ks.: Stary poryadok i novye idei.* S. - Peterburg 1899 Tipografiya M. M. Stasyuleviça. 642 s. 8° (A. IV/3252).
- KAREEV, N: *Uçebnaya kniga drevney istorii. 4. bs.* S. - Peterburg 1905 Tipografiya M. M. Stasyuleviça. IV + 309 s. 5 hr. 8° (A. IV/3172).
- KAREEV, N: *Uçebnaya kniga istorii srednih vekov. 9. bs.* S. - Peterburg 1913 Tipografiya M. M. Stasyuleviça. VII + 282 s. 6 hr. 8° (A. IV/3180).
- KARGER, M. K: *Drevniy Kiev. Oçerki po istorii material'noy kul'turi drevnerusskogo goroda. I. Cilt.* Moskva 1958 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 580 s. 54 pl. = Akademiya nauk SSSR. İnstitut istorii material'noy kul'turi. 4° (B/8326).
- KARI – NİYAZOV, T. N: *Oçerki istorii kul'turi sovetkogo Uzbekistana.* Moskva 1955 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 560 s. 13 pl. 8° (A. IV/3132).

- KARLINGER, HANS: *Die Kunst der Gotik*. Berlin 1926 Propyläen - Verlag. 725 s. 46 pl. = Propyläen - Kunstgeschichte: VII. 4° (B/8289-7).
- KARPAT, KEMAL H: *The Gecekondu: rural migration and urbanization*. London 1976 Cambridge University Press. VII + 291 s. 8° (A. IV/2727).
- KASPER, SANDOR: *Der Tumulus von Belevi (Grabungsbericht)*. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes Bd. LI'den ayrı bs. Sütün 127-180 2 pl. 4° (B/8239).
- KAYABALI, PROF. DR. İSMAİL - CEMENDER ARSLANOĞLU: *Çanakkale zaferi 1915*. Ankara 1975. 272 s. 8° (A. IV/2849).
- KAYLA, ZİYA: *Merkez Bankası bültenlerinden ekonomik durumun izlenmesi*. Ankara 1978 Kalite Matbaası. XI + 171 s. = AİTİA Yay. No. 116. 8° (A. IV/2954).
- KAZİEV, A. YU: *Hudojestvennoe oformlenie Azerbaydjanskoy rukopisnoy knigi XIII-XVII vekov*. Moskva 1977 İzd - vo "Kniga" 360 s. = Akademiya nauk Azerbaydjanskoy SSR. İnstitut arhitekturi i iskusstva. 4° (B/8247).
- KELLNER, WENDELIN: *Ein Römischer Münzfund aus Sirmium. (Gallienus - Probus)*. Wien 1978 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 57 s. XX pl. = Numismatik Bd. 7, Thesaurus Nummorum Romanorum et Byzantinorum 2. Bd. 4° (B/8363).
- KEMALETTİN, B: *"Türkiye'deki Masonluk tarihi*. İzmir 1932 Bilgi Matbaası. 64 s. 8° (A. IV/2665).
- KEMNER, WILHELM: *Kamerun dargestellt in kolonialpolitischer, historischer verkehrstechnischer, rassenkundlicher und rohstoffwirtschaftlicher Hinsicht*. Berlin 1937 Freiheits-Verlag. 268 s. 23 pl. 8° (A. IV/3523).
- KENNEDY, E. S: *A Survey of Islamic Astronomical Tables*. Transaction American. Philosophical Society. Vol. 46 Part. 2 (1956). S. 123-177 4° (Fotokopi) 4° (B/8287).
- KERMAN, DR. ZEYNEP: *1862-1910 yılları arasında Victor Hugo'dan türkçeye yapılan tercümele üzerinde bir araştırma*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Basımevi. VIII + 424 s. = İÜEF Yay. No. 2436. 8° (A. IV/2990).
- KHADDURI, MAJID: *Arab Contemporaries. The role of personalities in politics*. London 1973 John Hopkins University Press. X + 255 s. 8° (A. IV/3106).
- Le Khanat de Crimée. Dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*. Paris 1978 Mouton Editeur. 458 s. 3 levha = Documents Concernant l'Empire Ottoman et l'Europe Orientale. 8° (A. IV/3333).
- Kıbrıs dün bugün yarın. Haz.: Prof. Dr. Derviş Manizade*. İstanbul 1975 Yaylacık Matbaası. 575 s. = Kıbrıs Türk Kültür Derneği İstanbul Bölgesi Yay. No. 8. 8° (A. IV/3288).
- KIRZIOĞLU, M. FAHRETTİN: *Her bakımdan Türk olan Kürtler. I. Bölüm: Tarih bakımından Kürtler'in Türklüğü*. Ankara 1964 Çalışkan Basımevi. 123 + 5 s. 2 hrt. 8° (A. IV/2616).
- KISAKÜREK, MEHMET A: *Türkiye yüksek öğretim bibliyografyası (1933-1971)*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. VI + 113 s. = A. Ü. Eğitim Fak. Yay. No. 32. 8° (A. III/9232).
- KİLİ, SUNA: *Çayırhan. Bir orta anadolu köyünde toplumsal değişme ve siyasal davranış*. İstanbul 1978 Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No.: 148. 8° (A. IV/2732).
- KİLİ, SUNA: *Turkey: A case study of political development*. İstanbul 1968 Mentş Matbaası. 44 s. 8° (A. IV/2737).

- KİRSANOV, S: *Çetire tetradi. Tetrad' pervaya. Çuvstvo novogo*. Moskva 1940 İzd - vo "Sovetskiy pisatel". 128 s. 8° (A. IV/3208).
- KİSELEV, S. V: *Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri*. Moskva 1951 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 643 s. 3 pl. 1 hr. = Akademiya nauk SSSR. Institut istorii material'noy kul'turi. 4° (B/8323).
- KITCHEN, K. A: *The Third Intermediate Period in Egypt. (1100-650 B. C.)*. Warminster 1973 Aris and Philips. XVII + 525 s. 8° (A. IV/3066).
- KITZINGER, ERNST: *Byzantine art in the Making. Main lines of stylistic development in Mediterranean art 3rd-7th Century*. London 1977 Faber and Faber. XII + 175 s. 68 pl. 8° (A. IV/2943).
- KLAUS, DIETER: *Klimafluktuationen in Mexiko seit dem Beginn der meteorologischen Beobachtungsperiode. Studien über Klimaschwankungen und Vegetationsdynamik in Mexiko. Teil I*. Mainz 1977 Akademie der Wissenschaften und der Literatur. 84 s. = Abhandlungen der Mathematicsh - Naturwissenschaftliche Klasse Jahrgang 1977 Nr. 1. 8° (A. IV/2670).
- KLEVER, ULRICH: *Das Weltreich der Türken. Vom Steppenwolf zur modernen Nation*. Bayreuth 1978 Mestia - Verlag. 412 s. 10 pl. 8° (A. IV/3363).
- Kniga Marko Polo. Çev.: İ. P. Minaev Red. ve Giriş: İ. P. Magidoviç*. Moskva 1958 Gosudarstvenno izd - vo geografiçeskoj literaturı. 376 s. 1 pl. 8° (A. IV/3155).
- KOÇYİĞİT, PROF. DR. TALÂT: *Hadis Tarihi*. Ankara 1977 Ankara Üniversitesi Basımevi. 295 s. = A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları 134. 8° (A. IV/2746).
- KOÇYİĞİT, DOÇ. DR. TALÂT: *Kur'an ve Hadiste ru'yet meselesi*. Ankara 1974 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 128. 8° (A. IV/2743).
- KOLDEWEY, DR. ROBERT: *Die Helhitische Inschrift, gefunden in der Königsburg von Babylon am 22. August 1899 und veröffentlicht*. Osnabrück 1978 (1900 bs. nın tekrar bs.) Otto Zeller Verlag. 8 s. 3 lev. = WVDOG. Bd. I. 2° (C/553).
- KOLDEWEY, DR. ROBERT: *Die Pflastersteine von Aiburschabu in Babylon*. Osnabrück 1978 (1901 bs. tekrar bs.) Otto Zeller Verlag. 10 s. 4 lev. 1 hr. = WVDOG Bd. 2. 2° (C/554).
- KOMAHİDZE, N: *Agrarnaya reforma 1945 goda v Turtsii i ee sotsial'naya suşnost'*. Tbilisi 1967 İzd - vo "Metsniereba". S. 81-105. = Voprosı novoy i noveşey istorii stran Blijnego Vostoka. 8° (A. IV/2871).
- Komutan Atatürk Müze ve Kütüphanesi*. Diyarbakır 20 Ağu. 1973-20 Ağu. 1976. 2 s. 45 Pl. 4° (B/8086).
- KONONOV, A. N: *O pronominalizatsii v turetskom yazıke. (Pronominalization in the Turkish Language)*. Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 40 s. = Dokladı sovetsoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3265).
- KOPARAL, DR. TENAY: *Türkiye'nin kalkınmasında küçük sanayiın önemi ve katkısı*. Ankara 1977 Özyurt Matbaası. IV + 234 s. = A. İ. T. İ. A. 8° (A. IV/3053).
- KORYÜREK, ENİS BEHİÇ: *Miras ve güneşin ölümü*. Ankara 1951 Güneş Matbaacılık. LIV + 237 s. 8 pl. 8° (A. IV/3393).
- KOŞAY, HÂMİT ZÜBEYR: *Pulur (Sakyol) Etnografya ve Folklor araştırmaları. Haz.: Duygu Arısan Günay*. Ankara 1977 T. T. K. Basımevi. XIV + 132 s. = O. D. T. Ü. Keban Projesi Yay. Seri II No. 2. 4° (B/8056).

- Köroğlu*. Bakı 1975 Gençlik. 366 s. 8° (A. IV/3099).
- Kratkie otçeti ekspeditsiy po issledovaniyu Severnoy Mongolii v svyazi s Mongolo - Tibetskoy ekspeditsiyey P. K. Kozlova*. Leningrad 1925 Akademiya nauk SSSR. 59 s. 18 pl. 8° (A. IV/3247).
- Kratkiy tolkoviy slovar' russkogo yazika. Dlya inostrantsev. Red.: V. V. Rozanova*. Moskva 1978 İzd - vo "Russkiy yazık". 228 s. 8° (A. IV/3108).
- KRAUSS, FRIEDRICH: *Die Tempel von Paestum. 1. Cilt: Die Archaischen Tempel. 1. Kısım: Athenatempel*. Berlin 1978 (1959 bs. nin tekrar bs.) Verlag Walter de Gruyter und Co. = Denkmäler Antiker Architektur 9/1. 2° (C/559-I, 1-2).
- KRAUTHEIMER, RICHARD: *Mittelalterliche Synagogen*. Berlin 1927 Frankfurter Verlags-Anstalt. 284 s. 8° (A. IV/3303).
- KRAWULSKY, DOROTHEA: *Iran - Das Reich der Ilhane. Eine topographisch - historische Studie*. Wiesbaden 1978 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 708 s. 11 hr. = Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients Reihe B Nr. 17. 8° (A. IV/3270).
- KREISER, KLAUS: *Quellen zur Landeskunde und Geschichte des Jemen in Türkischer Sprache. Resultate aktueller Jemen - Forschung*. Bamberger Geographische Schriften I (1978)'den ayrı bs. S. 93-122. 8° (A. IV/3054).
- KREUTEL, RICHARD F: *Kara Mustafa vor Wien*. Graz 1976 Verlag Styria. 142 s. = Osmanische Geschichtsschreiber Bd. I. 8° (A. IV/3344).
- KRIKORIAN, MESROB K: *Armenians in the Service of the Ottoman Empire 1860-1908*. London 1978 Routledge and Kegan Paul. IX + 147 s. 8° (A. IV/3065).
- KRÜGER, HILMAR: *Fetwa und Siyar. Zur internationalrechtlichen Gutachtenpraxis der osmanischen Şeyh ül - İslam vom 17. bis 19. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung des "Behcet ül-Fetâvâ"*. Wiesbaden 1978 Otto Harrassowitz. 190 s. = Schriften der Max Freiherr von Oppenheim - Stiftung Heft 10. 8° (A. IV/3321).
- KULİEV, K. M: *Kul'tura sovetского Turkmenistana. (The Culture of Soviet Turkmenistan)*. Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. S. 133-156. = Doklady sovet-skoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- KULİEV, N: *Geçmişin ziyanlı galındıları ve taze dep-dessurlar*. Aşkabat 1978 "İlm" neşriyatı. 56 s. 8° (A. IV/2906).
- Kul'tura drevnih plemen priural'ya i Zapadnoy Sibiri*. Moskva 1957 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 252 s. = Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR. No: 58. 4° (B/8319).
- Kunst der Welt 1974*. Baden - Baden 1974 Holle Verlag. 27 s. 4° (B/8364).
- KURAN, APTULLAH: *Mimar Sinan'ın İstanbul'daki eserleri. Külliyele camiler ve mescidler. Çizimler: Ali Saim Ülgen - Aptullah Kuran*. X + 468 s. 99 resim. 4° (B/8265). *Die türkische Prosopographie bei Laonikos Chalkokandyles*. Hamburg 1933 Niemann und Maschinski 96 s. 8° (A. IV/3223).
- KURAT, A. NİMET : *Die türkische Prosopographie bei Laonikos Chalkokandyles*. Hamburg 1933 Niemann und Maschinski. 96 s. 8° (A. IV/3223)
- KURBANOV, ŞİHALİ: *Etapı razvitiya azerbaydjansko - russkih literaturnih svyazey v XIX veke*. Moskva 1976 İzd - vo "Nauka". 303 s. ° (A. IV/2928).

- KURBATOV, H: *Tatar telenen alfabit hem orfografiya tarihi*. Kazan 1960 Tatarstan Kitap neşriyatı. 132 s. = SSSR Fenner Akademiyası Kazan filiali. Tel, edebiyat hem tarih institutu. 8° (A. IV/3143).
- KURBATOV, H: *Tatar telenen sintaksis hem stilistika mes'eleleri*. Kazan 1956 Tatknigoizdat. 176 s. = SSSR Fenner Akademiyası Kazan filiali. Tel, edebiyat hem tarih institutu. 8° (A. IV/3188).
- Kurdsko - russkiy slovar'*; Der.: K. K. Kurdoev. Moskva 1960 Gosudarstvennoe izd - vo inostrannih i natsional'nih slovarey. 896 s. = Akademiya nauk SSSR. Institut vostokovedeniya. 8° (A. IV/3157).
- KURGAN, ŞÜKRÜ: *İzahlı eski metinler antolojisi*. Ankara 1943 Maarif Matbaası. VII + 271 s. = Türk Edebiyatı Antolojileri: I. 8° (A. IV/2629).
- KURTOĞLU, FEVZİ: *1736-1737 Seferine İştirak eden bir Türk Denizcisinin Hatıraları (200 sene evvel yazılmıştır)*. İstanbul 1935 Deniz Matbaası. 3 hr. I pl. 7 tab. 42 s. 8° (A. IV/2657).
- KUTALMIŞ, KÂMİL ÖZBAY - KEMAL M. TEKAKPINAR: *Kıbrıs'ta 15 Temmuz darbesinin sebepleri ve Enosis*. Ankara 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VII + 204 s. = Kıbrıs Türk Tarih Kurumu Yay. 8° (A. IV/3281).
- LACOMBE, OLIVIER: *Gandhi ou la force de l'âme*. Paris 1964 Librairie Plon. 187 s. 8° (A. IV/3429).
- LANDAU, JACOB M: *The Arabs in Israel. A political study*. London 1969 Oxford University Press. XIII + 300 s. 1 hr. 8° (A. IV/3107).
- LANDAU, JACOB M: *Atatürk'ün Türkiye'deki reformları - Bunların Orta Doğudaki diğer ülkeler üzerindeki etkileri ile ilgili notlar*. Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Simpozyumu Bildirileri. (1973)'den ayrı basım. S. 566-577 s. 8° (A. IV/2929).
- LAO - TZU: *Taozim. (Tao te ching) Çev.: Prof. Dr. Muhaddere N. Özerdim*. Ankara 1978 Üniversite Basımevi. 62 s. = AÜDTCF Yay. No. 275. 8° (A. IV/3077).
- LAVILLE, HENRI: *Climatologie et Chronologie du Paléolithique en périgord. Etudes sédimentologique de dépôts en grotts et sous abris*. Marseille 1978 Ed. du Laboratoire de Paléontologie Humaine et de Préhistoire. 422 s. = Études Quaternaires Mémoire no. 4. 4° (B/8361).
- LAZAROV, MIKHAIL: *Development and Achievements of Bibliography on the History of Bulgaria*. Sofia 1977 International Information Centre on the Sources of Balkan History (CIBAL). 98 s. = Historical Bibliography, Documentation and Information in the Balkan Countries No: 2. 8° (A. IV/2794).
- LAZENBY, J. F: *Hannibal's War. A military history of the Second Punic war*. Warminster 1978 Aris and Phillips. XIII + 340. s. 6 pl. 8° (A. IV/3068).
- LEEK, F. FILCE: *The Human Remains from the tomb of Tut'ankhamun*. Oxford 1972 University Press. 29 s. XXIV pl. = Tut'ankhamun's Tomb Series. V. 4° (B/8300-5).
- LEEKLEY, DOROTHY - ROBERT NOYES: *Archaeological Excavations in Southern Greece*. New Jersey 1976 Noyes Press. X + 150 s. 8° (A. IV/2959).
- LEEKLEY, DOROTHY - ROBERT NOYES: *Arhaeological Excavations in the Greek Islands*. New Jersey 1975 Noyes Press. XIV + 130 s. 8° (A. IV/2964).
- LEFKOWITZ, MARY R: *The Victory Ode. An Introduction*. New Jersey 1976 Noyes Press. VI + 186 s. 8° (A. IV/2967).

- LENZEN, HEINRICH J. – HANS J. NISSEN: *XXV. vorläufiger Bericht über die von dem Deutschen Archäologischen Institut und der Deutschen Orient - Gesellschaft aus Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft unternommenen Ausgrabungen in Uruk - Warka 1966/1967*. Berlin 1974 Gebr. Mann Verlag. 44 s. 36 pl. = Abh. d. Deutsch. Orient - Gesellschaft Nr. 17. 4° (B/3770-17).
- LEROY, JULES: *Les peintures des couvents du Désert d'Esna. Tay: Basile Psiroukis - Bernard Lenthéric*. (Le Caire) 1975 Institut Français d'Archeologie Orientale. XXV + 79 s. 4° (B/8304).
- Letopis' sibirskaya. Önsöz ve Notlar: G. Spasskiy*. Sanktpeterburg 1821 Tipografiya departamenta narodnogo prosveşçeniya. IX + 88 s. 8° (A. IV/3243).
- Letopisi Horinskih Buryat. Çev.: N. N. Poppe*. Moskva 1940 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 108 s. = Institut vostokovedeniya Akademii nauk SSSR i gosudarstvennii nauçno - issledovatel'skiy Institut yazıka, literaturi i istorii BMASSR. Materiali dlya istorii Buryat - Mongolii. IV. Trudı Instituta vostokovedeniya XXXIII. 8° (B/8335).
- LEVÇENKO, M. V.: *Istoriya Vizantii. Kratkiy oçerk*. Moskva 1940 Ogiz: Gosudarstvennoe sotsial'no - ekonomičeskoe izd - vo. 264 s. 4 pl. 1 hr. 8° (A. IV/3195).
- LEWANDOWSKI, THEODOR: *Linguistisches Wörterbuch. 3 Cilt*. Heidelberg 1976 Quelle und Meyer. 8° (A. IV/3087).
- Liber Librorum. Cinq Mille and d'art du Livre. Tay: Hendrik D. L. Veroliet. Giriş: Herman Liebaers*. Bruxelles 1973 Arcade. 511 s. 4° (B/8272).
- Lidhja e Prizrenit në dokumente Osmane (1878-1881). Dokumentet i Shqiperori dhe i komentoi: Ilijaz Rexha*. Prishtine 1978. 309 s. 8° (A. IV/2789).
- La Ligue Prizren et les facteurs principaux de son entité liberatrice*. Prishtine 1978 Ramiz Sadiku. 33 s. 8° (A. IV/2742).
- LIHAÇEV, D. S.: *Kul'tura Rusi epohi obrazovaniya russkogo natsional'nogo gosudarstva. (Konets XIV - načalo XVI v.)*. Leningrad 1946 Ogiz: Gosudarstvennoe izd - vo političeskoy literaturi. 160 s. 8 pl. 8° (A. IV/3237).
- LIHAÇEV, D. S.: *Russkie letopisi i ih kul'turno - istoričeskoe znaçenie*. Moskva 1947 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 500 s. 8° (A. IV/3196).
- LINFRED, ANDREAS: *Kunstzentren hellenistischer Zeit. Studien an weiblichen Gewandfiguren*. Wiesbaden 1976 Franz Steiner Verlag. IX + 221 s. 75 pl. 2 plân 4° (B/8202).
- LINK, ARTHUR, S.: *Woodrow Wilson and the Progressive Era*. New York. 1963 Harper and Row. XIV + 331 s. 8 pl. 8° (A. IV/3311).
- LOEWY, EM: *Inschriften griechischer Bildhauer. Greek Inscriptions recording names and works of ancient sculptors*. Chicago 1976 Ares Publishers. XL + 410 s. 1 lev. 8° (A. IV/3035).
- LORCH, NETANEL: *One Long War. Arab Versus Jew Since 1920*. Jerusalem 1976 Keter Publishing. XVI + 254 s. 8° (A. IV/2705).
- Löwen und Sprachtiger. Akten des VIII. Linguistischen Kolloquiums. Löwen, 19-22. September 1973*. Louvain 1976 Editions Peeters. 585 s. = Institut de Linguistique de Louvain Bibl. des CILL 4. 8° (A. IV/3043).
- LUBAC, HENRI DE: *Le Drame de l'humanisme Athée*. Saint - Amand 1963 Imperimerie Bussièrre. 376 s. 8° (A. IV/3433).

- MAASS, MICHAEL: *Die geometrischen Dreifüsse von Olympia*. Berlin 1978 Verlag Walter de Gruyter. IX + 247 s. 67 pl. 20 lev. = DAI. Olympische Forschungen Bd. X. 4° (B/8285).
- Macedonia Documents and Material*. Sofia 1978 Bulgarian Academy of Sciences. XXXII + 907 s. 8° (A. IV/3443).
- The Macmillan Everyman's Encyclopedia. 12 Cilt. 4. bs.* New York 1959 The Macmillan Company. 8° (A. IV/3063).
- Makedoniya kako prirodna i ekonomska tselina*. Skopje 1978 Institut za natsionalna istoriya. 347 s. 8° (A. IV/3049).
- Maliye tetkik kurulu araştırmaları. 2. Cilt*. Ankara 1978 Başbakanlık Basımevi. 118 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. No. 1978/197. 8° (A. IV/3046).
- MALOV, S. E: *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. Teksti i issledovaniya*. Moskva 1951 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 452 s. 6 pl. 4° (B/8336).
- MALOV, S. E: *Yazık jeltih Uygurov. Teksti i perevodi*. Moskva 1967 İzd - vo "Nauka". 220 s. = Akademiya nauk SSSR. Otdelenie yazıkı i literaturı. Komissiya po istorii filologičeskih nauk. 4° (B/8306).
- MAMEDOV, S. A: *Istoričeskie svyazi azerbaydjanskogo i armyanskogo narodov vo vtoroy polovine XVII - pervoy treti XVIII v.* Baku 1977 İzd - vo "Elm". 264 s. 8° (A. IV/3070).
- Manasija. L'histoire - la peinture. Yay.: Stevan Tomic - Radomir Nikolić*. Beograd 1964. 107 s. CXII pl. = Ins. pour la Protection des Monuments Hist. de la Republ. Pop. de Serbie Communications VI 4° (B/8197).
- Manetho. Çev.: W. G. Waddell*. Cambridge 1971 Harvard University Press. XXXII + 256 s. 1 hr. 3 pl. 8° (A. IV/3085).
- MANNICHE, LISE: *Musical Instruments from the Tomb of Tut'ankhamun*. Oxford 1976 Griffith Institute. 15 s. XII pl. = Tut'ankhamun's Tomb Series. VI. 4° (B/8300-6).
- MANSEL, ARIF MÜFİD: *Side 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Ankara 1978 T. T. K. Basımevi. VI + 347 s. 1 pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. V. Seri-Sa. 33, Antalya Bölgesinde Araştırmalar Sa. 10. 4° (B/8290).
- MARKALE, JEAN: *Les celtes et la civilisation celtique mythe et histoire*. Paris 1975 Payot. 494 s. 8° (A. IV/3105).
- MARMULLAKU, RAMADAN: *Albania and the Albanians*. London C. Hurst and Company. X + 178 s. 8° (A. IV/2725).
- MASARYK, TH. G: *Russland und Europa. Studien über die Geistigen Strömungen in Russland. Zur Russischen Geschichts und Religionsphilosophie Soziologische Skizzen*. Verlegt bei Eugen Diederichs in Jena 1913. 8° (A. IV/3193).
- MATESCU, TUDOR - GABRIELA MARAȘOIU - IOANA BURLACU: *Publicatiile Arhivelor Statului (1860-1977). Bibliografie analitica*. București 1978 Directia Generala a Arhivelor Statului din Republica Socialista Romania. 188 s. 8° (A. IV/3014).
- MATER, DOÇ. DR. BARIŞ: *Elbistan havzası topraklarının morfolojik karakterleri ve oluşumları*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII + 149 s. 1 hr. = İ. Ü. Coğrafya Ens. Yay. No. 101. 8° (A. IV/3335).
- MATER, DOÇ. DR. BARIŞ: *Morphological Characteristics and Peogenesis of the soils in the Elbistan Basin*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII + 179 s. 1 hr. = İ. Ü. Coğrafya Ens. yay. 101. 8° (A. IV/3336).

- Materiali po istorii Karakalpakov. Sbornik.* Moskva 1935 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 299 s. = Trudi Instituta vostokovedeniya Akademii nauk SSSR. Cilt VII. 8° (A. IV/3245).
- MAUGHAM, R. C. F: *The Republic of Liberia.* London 1920 George Allen and Unwin. 299 s. 12 pl. 1 hr. 8° (A. IV/3447).
- MAVRODIN, V: *Drevnyaya Rus'. (Proishozhdenie russkogo naroda i obrazovanie Kievskogo gosudarstva).* Leningrad 1946 Ogiz - Gospolitizdat. 312 s. 9 pl. 8° (A. IV/3206).
- MAYER, ARNO J: *Wilson vs. Lenin. Political Origins of the New Diplomacy, 1917-1918.* New York 1963 The World Pub. Co. XII + 435 s. 8° (A. IV/3314).
- MCCASLIN, DAN: *Hala Sultan Tekke 4. The 1977 Underwater Report.* Göteborg 1978 Paul Aströms Förlag. 97-157 + 8 pl. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XLV: 4. 4° (B/7601-4).
- MCCUTCHAN, PHILIP: *Tall Ships. The Golden Age of Sail.* New York 1976 Crown. 160 s. 4° (B/8185).
- MCLEOD W: *Composite bows from the tomb of Tut'ankhamun.* Oxford 1970 University Press. VI + 40 s. XX pl. = Tut'ankhmun's Tomb Series III: 4° (B/8300-3).
- MÉCÉRIAN, JEAN: *Le Génocide du peuple Arménien. Le sort de la population Arménienne de l'Empire Ottoman. De la Constitution Ottomane au Traité de Lausanne 1908-1923.* Beyreuth 1965 Imperimerie Catholique. 126 s. 2 hr. 8° (A. IV/2834).
- Die medizinischen Beziehungen zwischen Deutschland und der Türkei. Verhandlungen des am 18. und 19. Oktober 1976 in Istanbul abgehaltenen Symposiums. Yay.: Heinz Gorke und Arslan Terzioğlu.* München 1978 Mühener Vercinigung für Geschichte der Medizin e. V. 150 s. 8° (A. IV/2852).
- MENAFİ, M: *Mirze Ebdurrehim Talbov.* Bakı 1977 "Elm" neşriyatı. 164 s. 8° (A. IV/3073).
- MENGES, KARL H: *Altajische Studien II. Japanisch und Altajisch.* Wiesbaden 1975 Franz Steiner Verlag. 158 s. = Abh. für die Kunde des Morgenlandes Bd. XLI, 3. 8° (A. IV/3013).
- MERRILLEES, R. S: *Introduction to the Bronze age Archaeology of Cyprus.* Gothenburg 1978 Paul Aström. VI + 39 s. 8° (A. IV/3037).
- Metodika prepodavaniya russkogo yazıka inostrantsam. Red.: S. G. Barhudarov.* Moskva 1967 İzd - vo Moskovskogo universiteta. 304 s. 8° (A. IV/3146).
- MEYER, EGBERT: *Der Historische Gehalt der Aiyam al - Arab.* Wiesbaden 1970 Otto Harrassowitz. 132 s. = Schriften der Max Freiherr von Oppenheim - Stiftung Heft. 7. 8° (A. IV/3320).
- MİHAYLOVIĆ, KONSTANTIN İZ OSTROVITSI: *Zapiski Yanıçara. Önsöz, çeviri ve notlar: A. I. Pogov.* Moskva 1978 İzd - vo "Nauka" 135 s. 8° (A. IV/2798).
- MİKOLAJCZYK, STANILAS: *Le viol de la Pologne. Un modèle d'agression soviétique. Souvenir. Çev. R. Jovan.* Paris 1949 Librairie Plon. V + 371 s. 8° (A. IV/3441).
- MİLLER, G. F: *Istoriya Sibiri. 2. Cilt.* Moskva 1941 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 638 s. 3 hr. = Institut etnografii Akademii nauk SSSR. Naučno-issledovatel'skaya assotsiatsiya Instituta narodov severa im. P. G. Smidoviça. 4° (B/8316).
- MİLLER, A. F: *Mustafa Paşa Bayraktar. Ottomanskaya imperiya v naçale XIX veka.* Moskva 1947 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 508 s. 3 hr. 15 pl. = Institut istorii. 8° (A. IV/2577).

- MINTS, I. I. – G. N. GOLIKOV: *Velikaya oktyabr'skaya sotsialistiçeskaya revolyutsiya i ee znaçenie v istoriçeskih sud'bah narodov Rossii.* (*The Great October Socialist Revolution and its Significance for the Historical Destiny of the Peoples of Russia*). Moskva 1955 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 99 s. = Trudı istorikov SSSR, podgotovlennic k X Mejdunarodnomu Kongressu istoriçeskih nauk v Rime. 8° (A. IV/3224).
- Mittleuropa Osteuropa.* Potsdam 1935 Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. 498 s. 29 pl. 5 hr. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8377-3).
- MOCK, HERBERT: *Ototyphlonemertes pallida (Keferstein, 1862) (Hoplonemertini, Monostilifera).* Wiesbaden 1978 Franz Steiner Verlag. 16 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Math. - Naturwiss. Kl. Mikrofauna des Meeresbodens 67 (1978). 8° (A. IV/2689).
- MOGOŞANU, FLOREA: *Paleolitical din Banat. Cu eun studiu paleoclimatic şi geocronologic: Marin Carciumaru.* Bucureşti 1978 Editura Academiei Republicii Socialiste România. 152 s. 2 lev. = Academia de Ştiințe Sociale şi Politice a Republicii Soc. Romania Inst. de Arheologie XII. 8° (A. IV/2857).
- MONNIER, JEAN: *Histoire l'Orient - la Grèce.* Paris 1957 Fernand Nathan. 240 s. 8° (A. IV/3430).
- MONTEIL, VINCENT: *Les musulmans Soviétiques.* Paris 1957 Editions du Seuil. 191 s. 4 pl. 8° (A. IV/3617).
- Monuments of Armenian Architecture.* Beirut 1972 Hamazkaine. XIV + 78 + XIV s. 92 pl. 4° (B/8253).
- MOORTGAT, ANTON – URSULA MOORTGAT - CORRENS: *Tell Chuera in Nordost - Syrien. Vorläufiger Bericht über die achte Grabungskampagne 1967.* Berlin 1978 Gebr. Mann Verlag. 79 s. 2 pl. 5 plan. 8° (A. III/2837-11).
- MOORTGAT, ANTON – URSULA MOORTGAT - CORRENS: *Tell Chuera in Nordost - Syrien. Vorläufiger Bericht über die Sechste Grabungskampagne 1973.* Berlin 1975 Gebr. Mann Verlag. 59 s. 5 pl. = Schriften der Max Freiherr von Oppenheim-Stiftung Heft. 8. 8° (A. III/2837-8).
- MOORTGAT, ANTON – URSULA MOORTGAT - CORRENS: *Tell Chuera in Nordost - Syrien. Vorläufiger Bericht über die Siebente Grabungskampagne 1974.* Berlin 1976 Gebr. Mann Verlag. 71 s. 5 plân = Schriften der Max Freiherr von Oppenheim-Stiftung Heft 9. 8° (A. III/2837-9).
- MOORTGAT, ANTON: *Tell Chuera in Nordost - Syrien. Vorläufiger Bericht über die zweite Grabungskampagne 1959.* Wiesbaden 1960 Otto Harrassowitz. 35 s. 4 pl. = Schriften der Max Freiherr von Oppenheim - Stiftung Heft 4. 8° (A. III/2837-4).
- MUHAMMED, DR. SUAD MAHIR: *Mesacidu Misr ve Eviyauha's - Salihun. 2 Cilt.* Misr 1971/76 El - Meclisu'l - Ala Li's - şuuni-e - İslamiyye. 4° (B/8187).
- MURRAY, HELEN – MARY NUTTALL: *A Handlist to Howard Cater's Catalogue of Objects in Tut'ankhamun's Tomb.* Oxford 1963 University Press. VIII + 22 s. = Tut'ankhamun's Tomb Series: I. 4° (B/8300-1).
- MURZAEV, E: *V dalekoy Azii. Oçerki po istorii izuçeniya Sredney i Tsentral'noy Azii v XIX-XX vekah.* Moskva 1956 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 224 s. 9 hr. = Akademiya nauk SSSR. Nauçno populyarnaya seriya. 8° (A. IV/3142).
- Narodı peredney Azii. Red.: S. P. Tolstov.* Moskva 1957 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 616 s. 7 pl. 14 hr. = Narodı mira. Institut etnografii Akademii nauk SSSR. 4° (B/8308).

- Narodnoe hozyaystvo Tatarskoy ASSR. Statistiçeskiy sbornik.* Kazan 1957 Tatknigoizdat. 259 s. 8° (A. IV/3191).
- NASONOV, A. N.: *Mongoli i Rus'. (İstoriya tatarskoy politiki na Rusi).* Moskva 1940 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 178 s. = Akademiya nauk SSSR. Institut istorii. 8° (A. IV/3133).
- Nationalism in a non - national State. The Dissolution of the Ottoman Empire.* Yay: W. W. Haddad - W. Oehsenwald. Columbus 1977 Ohio State University Press. X + 297 s. 8° (A. IV/3345).
- Natsional'ne şkolı RSFSR za 40 let. Red.: F. F. Sovetkina.* Moskva 1958 İzd - vo Akademii pedagogiçeskih nauk. 303 s. = Akademiya pedagogiçeskih nauk RSFSR. Institut natsional'nih şkol. 4° (B/8311).
- NEGBI, ORA: *Canaanite Gods in Metal. An Archaeological study of ancient Syro - Palestinian figurines.* Tel Aviv 1976 Tel Aviv University Institute of Archaeology. XXV + 192 s. 64 pl. = Tel Aviv University Publ. of the Inst. of Arch. 5. 4° (B/8366).
- NEU, ERICH - CHRISTEL RÜSTER: *Hethitische Keilschrift - Paläographie II (14. 13. Jh. v. Chr.).* Wiesbaden 1975 Otto Harrassowitz. VIII + 40 s. = Studien zu den Boğazköy - Texten Heft 21. 8° (A. IV/3372).
- NEV'İ: *Divan. Haz.: Dr. Mertol Tulum - M. Ali Tanyeri.* İstanbul 1977 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XV + 607 s. = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.: No.: 2160. 8° (A. IV/2816).
- NIBBI, ALESSANDRA: *The sea Peoples and Egypt.* New Jersey 1975 Noyes Press. XIV + 161 s. 8° (A. IV/2965).
- NIKİTİN, S. A.: *İstoçnikovedenie istorii SSSR. XIX v. (do načala 90-h godov). 2. Cilt.* Moskva 1940 Ogiz: Gosudarstvennoe sotsial'no - ekonomiçeskoe izd - vo 228 s. 8° (A. IV/3154).
- NIKOLOV, BOGDAN: *Gradesnitsa.* Sofiya 1974 İzd - vo Nauka i izkustvo. 39 s. 56 pl. 8° (A. IV/2884).
- NOHLEN, KLAUS - WOLFGANG RADT: *Kapıkaya: Ein Felsheiligtum bei Pergamon im Anhang: Topographische Karte von Pergamon.* Berlin 1978 Walter de Gruyter. XVI + 105 s. 42 Pl. 1 hr. = DAI. Altertümer von Pergamon Band XII. 4° (B/8133).
- Nord - und Mittelamerika die Arktis.* Potsdam 1933 Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. 578 s. 30 pl. 1 hr. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8371-1).
- Nordasien Zentral - und Ostasien.* Potsdam 1937 Akademische Verlagsgesellschaft Athenion. 591 s. 33 pl. 2 hr. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8374-1).
- NORRIS, H. T.: *The Tuaregs. Their Islamic legacy and its diffusion in the Sahel.* Warminster 1975 Aris and Phillips. XV + 234 s. 8° (A. IV/3069).
- Notes on the History of Malayan Chinese new Literature 1920-1942.* 71 s. 8° (A. IV/3278).
- NOVECK, MADELINE: *The Mark of Ancient Man. Ancient Near Eastern Stamps Seals and Cylinder Seals: The Gorelick Collection.* New York 1975 The Brooklyn Museum. 96 s. 8° (A. IV/3322).

- Novoe o prošlom naşey strani. Pamyati akademika M. N. Thomirova.* Moskva 1967 Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturı İzd - va "Nauka". 392 s. 1 pl. 4° (B/8321).
- NOYAN, DOÇ. DR. BEDRİ: *Hacıbektaş'ta Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri.* İzmir 1964 Ticaret Matbaası. 98 s. 8° (A. IV/2655).
- NÖLLE, DR. WILFRIED: *Türkistan tarihinin yazımında karşılaşılan sorunlar.* Alman Kültür Merkezinde verilen konferansın türkçe çevirisi. Ankara 27 Şubat 1978. 20 s. 4° (B/8348).
- O *religii. Hrestomatiya.* Moskva 1963 Gosudarstvennoe izd - vo političeskoy literaturı. 600 s. 8° (A. IV/3203).
- OCAK, A. YAŞAR: *Emirci Sultan ve zaviyesi. XIII Yüzyılın ilk yarısında Anadolu (Bozok)'da bir Babâî şeyhi: Şeref'ud - Din İsmail b. Muhammed.* Tarih Enstitüsü Dergisi IX, (1978)'den ayrı bs. S. 129-208. 8° (A. IV/3327).
- OCAK, A. YAŞAR: *La revolte de Baba Resul un mouvement socioreligieux dans la premiere moitié du XIIIe siecle en Anatolie.* Strasbourg 1978. XII + 238 s. V hr. 4° (B/8196).
- OCAKCIOĞLU, S. YILMAZ - A. İHSAN KARACAN: *Türk bankacılığında iştirakler (1966-1974).* 1977 Damga Matbaası. 96 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No. 173-1977. 4° (B/7980).
- Oçerki istorii SSSR.* Moskva 1955 İzd - vo Akademii nauk SSSR. = Akademiya nauk SSSR. Institut istorii. 4° (B/8332).
- Oçerki po istorii zapadno - evropeyskih literatur I Cilt.* 489 s. 8° (A. IV/3200).
- ODOBESCU, ALEXANDRU: *Opere IV: Tezaurul De la Pietroasa. Yay. Giriş. Notlar: Mircea Babeş. Arkeolojik çalışmalar: Radu Harhoiu - Gh. Diaconu.* Bucureşti 1976 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 1079 s. VIII pl. 4° (B/8355).
- OTTINGER, NORBERT: *Die Militärischen Eide der Helthiter.* Wiesbaden 1976 Otto Harrassowitz. V + 138 s. = Studien zu den Boğazköy - Texten Heft. 22. 8° (A. IV/3373).
- OJEGOV, S. İ: *Slovar' russkogo yazıka.* Moskva 1968 İzd - vo "Sovetskaya Entsiklopediya". 900 s. 4° (B/8337).
- OKDAY, İSMAIL HAKKI: *Der Aufstand im Assyir im Jahre 1911.* Berlin 1912 Deutsche Tageszeitung. 24 s. 8° (A. IV/3091).
- Okul öncesi Eğitimi.* Ankara 1977 Unesco Türkiye Milli Komisyonu. XVII + 226 s. 8° (A. IV/3359).
- OLGUN, İBRAHİM: *Uzun Firdevsi ve türkçeciliği.* Ömer Asım Aksoy Armağanı (1978)'den ayrı bs. S. 185-200 8° (A. IV/2978).
- 15 inci Cumhuriyet Yılında Gaziantep.* Gaziantep 1938 C. H. P. Basımevi. 111 s. 4° (B/8352).
- ORHON, ALPTEKİN: *Turizm istatistikleri turist ve döviz kuru ve ihracatta vergi iadesi.* 1977. 28 s. = Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Araştırma ve Değerlendirme Gn. Md. 18. 4° (B/7993).
- ORLOV, A. S: *Slovo o polku İgoreve. 2. bs.* Moskva 1946 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 216 s. 8° (A. IV/3178).
- ORLOV, E. A: *Vnesnyaya politika İrana posle vtoroy Mirovoy voynı.* Moskva 1975 İzd - vo "Nauka". 222 s. 8° (A. IV/2758).
- ORTAY, S: *O niepodleglosc Krymu. Prace mlodziezy krymskiej na emigracji, Nr. 2.* Warszawa 1936 Wydawnictwo Kwartalnika "Wschod". 34 s. 8° (A. IV/3240).

- ORTHMANN, WINFRIED: *Der alte Orient*. Belin 1975 Propylaen Verlag 567 s. 480 pl. = Propylaen Kunstgeschichte Bd. 14. 4° (B/8176).
- OSBORN, MAX: *Die Kunst des Rokoko*. Berlin 1929 Propläen - Verlag. 659 s. 52 pl. = Propläen - Kunstgeschichte: XIII. 4° (B/8289)-13.
- OSTROVSKİY, A. N.: *Trudovoy hleb*. Moskva 1940 İzdanie muzeya Moskovskogo ordenov Lenina i trudovogo krasnogo znamenı Hudojestvennogo akademiçeskogo teatra Soyuzı SSR im. M. Gor'kogo. 38 s. 8° (A. IV/3219).
- Osvoboditelna borbı na Bulgarite v Makedoniya i Odrinsko 1902-1904. Diplomaticheskie dokumenti*. Sofiya 1978 Nauka i izkustvo. 590 s. 4° (B/8229).
- ÖGEL, PROF. DR. BAHAEEDDİN: *Türk Kültür tarihine giriş. 5 Cilt*. Ankara 1978 Millî Eğitim Basımevi. = Kültür Bakanlığı Yay. 244. 8° (A. IV/3428).
- Ömer Asım Aksoy armağanı. Yazı kurulu: M. Canpolat - S. Tezcan - M. Ş. Onaran. Ankara 1978 Üniversite Basımevi. 317 s. = TDK. Yay. 449. 8° (A. IV/2998).
- ÖNCEL, DOÇ. DR. SÜHEYLA: *Decameron öykülerinde insan anlayışı*. Ankara 1978 Üniversite Basımevi. 131 s. = A. Ü. D. T. C. F. Yay. 280. 8° A. IV/3082.
- ÖNDER, MEHMET: *Türkiye müzeleri ve müzelerdeki şaheserlerden örnekler*. Ankara 1977 Doğu Matbaası. 254 s. = İş Bankası Kültür Yay. Sanat Dizisi: 27. 4° (B/8207).
- ÖNDER, ZEHRA: *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*. München 1977 R. Oldenbourg Verlag. 315 s. = Südosteuropasische Arbeiten 73. 8° (A. IV/2941).
- ÖNER, PROF. DR. NECATİ: *Fransız sosyoloji okuluna göre mantığın menşei problemi. 2. bs.* Ankara Üniversitesi Basımevi. 119 s. = A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No.: 139. 8° (A. IV/2751).
- ÖNEY, PROF. DR. GÖNÜL: *Anadolu Selçuklu mimarisinde süsleme ve el sanatları. Architectural Decoration and Minor arts in Seljuk Anatolia. Maden sanatı: Dr. Ülker Erginsoy*. Ankara 1978 Ajans - Türk Matbaacılık. 224 s. = İş Bankası Kültür Yay. Genel Yay. 185. 4° (B/8251).
- ÖNEY, PROF. DR. GÖNÜL: *Ceramic Tiles in Islamic Architecture. 2 Cilt*. Kyoto 1978 Shino Toseki. = The World of Tiles No. 1. 4° (B/9384).
- Österreich Tatsachen und Zahlen*. Wien 1977 Herausgegeben vom Bundespressdienst. 236 s. 8° (A. IV/3052).
- ÖZALP, TAHSİN: *Sivrihisar Tarihi*. Eskişehir 1960 Tam - iş Matbaası. 188 s. 11 pl. 8° (A. IV/2642).
- ÖZELGİN, DOÇ. DR. ZİYA GÖKALP: "Looping" Takla hareketi. 1978. II + 37 s. = İ. T. Ü. Sivil Havacılık Enstitüsü Yay. 4° (B/8360).
- ÖZER, DR. İLHAN: *1970 sonrası enflasyonu nedenleri, sonuçları önleme yöntemleri*. Ankara 1979 Başbakanlık basımevi. 87 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1979-199. 8° (A. IV/3366).
- ÖZERDİM, SAMİ: *Prof. Orhan Burian 1914-1953 bibliyografyası*. AÜDTGF Dergisi, XVI, S. 3-4 (1958)'den ayrı bs. S. 83-95. 4° (B/8236).
- ÖZERDİM, SAMİ N: *Yazı devriminin öyküsü*. Ankara 1978 T. D. K. 78 s. = T. D. K. Yay. Dil Konuları Dizisi: 5. 8° (A. IV/2996).
- ÖZKAYA, İNAYETULLAH CEMAL: *Le peuple armenien et les tentatives de reduire le peuple Turc en Servitude*. Istanbul 1971 Mars Matbaası. 336 s. 8° (A. IV/3355).
- Özleştirme kılavuzu*. Ankara 1978 TDK. 195 s. = TDK Yay. 446. 8° (A. IV/2999).

- PAGET, R. F: *Central Italy: An Archaeological Guide. The prehistoric, Villanovan, Etruscan, Samnite, Italic and Roman remains and the ancient road system.* New Jersey 1973 Noyes Press. 256 s. 8° (A. IV/3011).
- Le palais et la royauté (Archéologie et Civilisation).* Yay.: Paul Garelli. Paris 1974 Paul Geuthner. 490 s. 15 pl. 8° (A. IV/2940).
- PANDEVSKI, M: *Ilindenskoto vosstanie vo Makedoniya 1903.* Skopje 1978 Institut za natsionalna istoriya. 560 s. 8° (A. IV/3048).
- PANDEVSKI, M: *Makedoniya i Makedonsite vo godinite na istochnata kriza 1876-1878.* Skopje 1978 Makedonska Akademiya na naukite i umetnostite. 113 s. 8° (A. IV/3051).
- PARK, GEORGE THOMAS: *The Life and Writings of Mehmet Fuat Köprülü: The Intellectual and Turkish Cultural Modernization.* Ann Arbor 1978 (Baltimore 1975) University Microfilms Int. 19 + 433 s. 8° (A. IV/2588).
- PARROT, A. – M. H. CHEHAB – S. MOSCATI: *Die Phönizier. Die Entwicklung der phönizischen Kunst von den Anfängen bis zum Ende des Dritten Punischen Krieges.* München 1977 Verlag C. H. Beck. 331 s. 1 hr. 4° (B/8231).
- PASTUHOV, I. – I. STOYANOV: *Istoriya na Bilgarskiya narod.* Sofiya 1929 İzd - vo "Kazanlıška Dolina". 270 s. 8° (A. IV/3250).
- PERROT, JEAN: *Syrien - Palästina I. Von den Ursprüngen bis zur Bronzezeit.* Paris 1978 Nagel Verlag. 192 s. = *Archaeologia Mundi.* 8° (A. IV/3062).
- Persidsko - russkiy slovar'. Der.: B. V. Miller.* Moskva 1960 Gosudarstvennoe izd - vo inostrannih i natsional'nyh slovarey. 668 s. 4° (B/8340).
- PETERS, G. H: *Maliyet - fayda analizleri ve kamu harcaması. Çev.: A. Azmi Göngör.* Ankara 1979 Başbakanlık Basımevi. 80 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. No. 1979/198. 8° (A. IV/3367).
- PETRIE, SIR W. M. FLINDERS: *Prehistoric Egypt. Corpus of prehistoric pottery and palettes.* Warminster 1921 Aris And Phillips. VI + 57 s. LIII pl. LXI Şekil. 4° (B/8294).
- PETTINATO, G: *Testi economici di lagas del Museo di Istanbul. Parte I: la 7001-7600.* Roma 1977 Multigrafica Editrice 420 s. = Unione Accademica Nazionale Materiali per II. Vocabolario neosumerico Vol. VI. 8° (B/8148).
- PEYAMI SAFA: *Mahmutlar.* İstanbul 1959 Toprak Yay. 61 s. 8° (A. IV/3412).
- PHILLIPS, E. D: *The Royal Hordes: Nomad peoples of the steppes.* New York 1965 McGraw - Hill Book. 144 s. 8° (A. IV/4201).
- PİGULEVSKAYA, N. V: *Perehodnie formi rabovladieniya v İrane po siriyskomu sborniku pehleviyskogo prava. (Transitional forms of the Slavery System in Iran According to the Syrian Code of Pehlevi Law.)* Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 30 s. = Dokladi sovetsoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3256).
- PİGULEVSKAYA, N: *Siriyskie istočniki po istorii narodov SSSR.* Moskva 1941 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 172 s. = Akademiya nauk SSSR. Institut vostokovedeniya. 8° (A. IV/3217).
- PİOTROVSKIY, B. B: *Raskopki urartsoy kreposti na holme Karmir - Blur. (Excavations of the Urartian Citadel on the Karmir - Blur).* Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. S. 157-182. = Dokladi sovetsoy delegatsii na XXIII. Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).

- Pis'ma i bumagi İmperatora Petra Velikogo. 2. Cilt. Fas. I.* Moskva 1962 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 607 s. 2 pl. = Akademiya nauk SSSR. İnstitut istorii. 4° (B/8312).
- Le Plateau Iranien et l'Asie centrale des origines a la Conquête Islamique. Leurs relations à la lumière des documents archéologiques.* Paris 1977 Editions du Centre National de la Recherche Scientifique. 348 s. = Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique No. 567. 4° (B/8284).
- PLATONOV, S. F: *Oçerki po istorii Smuti v Moskovskom gosudarstve. XVI - XVIII vv. 2. bs.* S. - Peterburg 1901 Tipografiya İ. N. Skorohodova. XII + 520 s. 1 hr. 8° (A. IV/3161).
- PLATONOV, S: *Uçebnik russkoy istorii dlya sredney şkoli. (Kurs sistematikiçeskij v dvuh çastyah).* S. - Peterburg 1911 Sklad izdaniya u Y. Başmakova. 492 s.5 hr. 8° (A. IV/3204).
- PLATZ, GUSTAV ADOLF: *Die Baukunst der Neuesten Zeit.* Berlin 1950 Propylaen - Verlag. 635 s. 28 pl. 4° (B/8289-Ek 2).
- Po sledam drevnih kul'tur ot Volgi do Tihogo okeana.* Moskva 1954 Gosudarstvennoe izd - vo kul'turno-prosvetitel'noy literaturi. 336 s. 41 pl. 8° (A. IV/3138).
- POEHL, GERTRUD v: *Quellenkundliche zur Geschichte des Ersten Falschen Demetrius : Mosquera - Barezzi.* Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. VII, 1 (1932)'den ayrı bs. S. 73-87 8° (A. IV/3278).
- POGGENDORFF, J. C: *Biographisch - Literarisches Handwörterbuch der exakten Naturwissenschaften. Berichtsjahre 1932 bis 1953. Yay.: Prof. Dr. Rudolph Zaunick - Prof. Dr. Hans Salie. 5 Cilt.* Berlin 1969 (1956-1962 bs. tekrar bs.) Zentralantiquariat. 8° (A. IV/2958).
- Politika SŞA na Blijnem i Srednem Vostoke.* Moskva 1960 İzd - vo vostoçnoy literaturi. 344 s. = Akademiya nauk SSSR. Institut narodov Azii". 8° (A. IV/3166).
- POSPELOV, N. - P. ŞABLİOVSKİY: *Russkaya literatura. 3. bs.* Moskva 1941 Gosudarstvennoe uçebno - pedagogikiçeskoe izd - vo Narkomprosa RSFSR. 312 s. 8° (A. IV/3173).
- POTAPOV, L. P: *Osnovnye problemi izuçeniya narodov Altaya v sovetskoy istorikiçeskoj nauke (Main Problems of Study of the Altai Peoples in the Soviet Historical Science).* Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 32 s. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostoçnedov. 8° (A. IV/3259).
- POTEHİN, İ. İ: *Sotsial'no - ekonomikiçeskij stroy Yujnih Bantu v naçale XIX veka. (Social and Economic System of the Southern Bantu at the Beginning of the XIX Century).* Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 34 s. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostoçnedov. 8° (A. IV/3262).
- Povest' vremennih let. Der. Makaleler ve Yorum: D. S. Lihaçev. Red.: V. P. Adrianova-Perets. 2 ks.* Moskva 1950 İzd - vo Akademii nauk SSSR. = Akademiya nauk SSSR. Literaturnie pamyatniki. 8° (A. IV/3201).
- Povol'je.* Moskva 1957 Gosudarstvennoe izd - vo geografiçeskoj literaturi. 464 s. = Akademiya nauk Soyuzu SSR. Institut geografii. 8° (A. IV/3153).
- Pratik Ölçmeler için Astronomik almanak 1979.* Ankara 1979 Harita Genel Müdürlüğü. 36 s. 8° (A. IV/3271).

- Pravda Russkaya. Uşebnoe posobie.* Moskva 1940 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 112 s. 2 pl. 8° (A. IV/3199).
- Pravda Russkaya I. Tekst. Red.: B. D. Grekov.* Moskva 1940 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 506 s. 4° (B/8341).
- Prilozi za ilinden 1976-1977.* Kruşevo 1978 Sovet "deset dena Kruşevska republika" Nauçno - kulturni sredbi. 280 s. 8° (A. IV/3047).
- PRİSELKOV, M. D: *Troitskaya letopis'.* Moskva 1950 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 515 s. = Akademiya nauk SSSR. Institut istorii Leningardskoe otdelenie. 4° (B/8339).
- Prisoedinenie Azerbaydjana k Rossii i ego progressivne posledstviya v oblasti ekonomiki i kul'turi. (XIX - naç. XX vv.)* Baku 1955 İzd - vo Akademii nauk Azerbaydjanskoy SSR. 295 s. = Institut istorii i filosofii. 8° (A. IV/3152).
- Proceedings of the XIV International Congress of Historical Sciences.* New York 1976 Arno Press. 231 s 8° (A IV/3318).
- Propyläen - Kunstgeschichte. 13 cilt.* Berlin 1923/1930 Propyläen - Verlag. 4° (B/8289).
- Protection et Assistance en Faveur des Réfugiés. Vingt années au service des réfugiés 1951-1971.* Lausanne Office du Haut Commissaire des Nations Unies Pour les Réfugiés. 8° (A. IV/3317).
- PTOLEMY: *Tetrabiblos. Yay. ve Çev.: F. E. Robbins.* Cambridge 1971 Harvard University Press. XXIV + 466 + 8 s. 8° (A. IV/3085).
- PUŞKİN, A. S: *Povesti Belkina.* Moskva 1943 Gosudarstvennoe izd - vo detskoy literaturı. 144 s. 8° (A. IV/3215).
- PUŞKİN, A. S: *Soçineniya v treh tomah. 3. Cilt.* Moskva 1957 Gosudarstvennoe izd - vo Hudojestvennoy literaturı. 623 s. 8° (A. IV/3147).
- PUTEMANS, PIERRE: *Modern Architecture in Belgium. Res.: Lucien Herve.* Brussels 1976 Marc Vokaer 262 s. 12 pl. 4° (B/8267).
- PÜCKLER - MUSKAU, HERMANN VON: *Fürst Pücklers orientalische Reisen.* Hamburg 1963 Hoffmann und Campe Verlag. 12 pl. 8° (A. IV/3450).
- RAIMOV, R. M: *Obrazovanie Başkirskoy autonomnoy sovetskoy sotsialistiçeskoy respubliki.* Moskva 1952 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 524 s. 8° (A. IV/3134).
- RAINEY, ANSON F: *El Amarna Tablets 359-379. Supplement to J. A. Knudtzon: Die El-Amarna - Tafeln. Geniş. 2. bs.* Neukirchen - Vluyn 1978 Neukirchener Verlag. XIII + 120 s. = Alter Orient und Altes Testament. Bd. 8. 4° (B/8228).
- RANIERI, LIANE: *Léopold II. Urbaniste.* Bruxelles 1973 Hayez. 397 s. 4° (B/8274).
- RAŞİD - AD - DİN: *Sbornik letopisey. 2. Cilt. Çev.: Yu. P. Verhovskiy. Notlar: Yu. P. Verhovskiy - B. İ. Pankratov. Red.: İ. P. Petruşevskiy.* Moskva 1960 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 249 s. 3 pl. 4° (B/3681).
- RAUCH, GEORG VON: *The Baltic States. The years of independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917-1940. Çev.: Gerald Onn.* London 1974 C. Hurst and Co. XV + 265 s. 8° (A. IV/2720).
- ER - RÂZİ, FAHREDDİN MUHAMMED B. ÖMER: *Kitabul' - mebhısu'ul - meşrihiyye fı almi'l - ilâhiyyat ve't - tabiiyyât. 2. Cilt.* Tahran 1966 Kittabhane-i Esedi. 8° (A. IV/2715).
- RAZUMNIK, İ : *Russkaya literatura ot semidesyatih godov do naşih dney. 6. bs.* Berlin 1923 İzd - vo "Skifi". 435 s. 8° (A. IV/3221).

- Razvitie filologičeskih i istoričeskih nauk v Tatarii*. Kazan 1969 Akademiya nauk SSSR. 140 s. = İnstitut yazıka, literaturı i istorii im. Galimdjana İbragimova. 8° (A. IV/3140).
- Reçnik na Bilgarskiya Ezik. 1. cilt*. Sofiya 1977 İzd - vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 910 s. 8° (A. IV/2708-1).
- REICHL, KARL: *Usbekische Märchen mit Übersetzung, Glossar und Anmerkungen*. Bochum 1978 Dr. N. Brockmeyer. 156 s. = Materialia Turcica Beiheft: 1. 8° (A. IV/3100).
- REISCH, MAX: *Mausefalle Afrika. Meine Wüstenfahrten bei Rommel und wie wir aus Tunis entwischt sind*. Neckargemünd 1962 Kurt Vowinckel Verlag. 216 s. 8 pl. 8° (A. IV/3522).
- REITHER, JOSEPH: *World History at a Glance*. New York 1960 Barnes and Noble. XX + 429 s. 8° (A. IV/3313).
- RENDİ, NİHAT - GALİP ONURSAN: *Dördüncü hukuk dairesi'nin emsal kararlarıyla Borçlar Hukuku. 2 Cilt*. Ankara 1972/1973 Balkanoğlu Matbaası. 8° (A. IV/3004).
- REVAULT, JACQUES: *L'habitation Tunisoise Pierre, marbre et fer dans la construction et le décor*. Paris 1978 Editions du Centre National de la Recherche Scientifique. 318 s. III + 154 pl. 4° (B/8244).
- RİBAKOV, B. A.: *Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva. (La Formation de la Russie de Kiev)*. Moskva 1955 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 89 s. = Dokladi sovetskoy delegatsii na X Mejdunarodnom Kongresse istorikov v Rime 8° (A. IV/3226).
- RİTTİG, DESSA: *Assyrisch - babylonische Kleinplastik magischer Bedeutung vom. 13.-6 Jh. v. Chr.* München 1977 Verlag Uni - Druck. 277 s. 50 pl. = Münchener Universitäts - Schriften, Münchener Vorderasiatische Studien Bd. I. 8° (A. IV/3365).
- ROBE, STANLEY L.: *Hispanic Folktales from New Mexico*. Berkeley 1977 University of California Press. IX + 223 = U. C. P. Folklore Studies: 30. 8° (B/8220).
- RODA, ELSEBETH RODA: *Das Grosse Roda Roda Buch*. Wien 1949 Paul Zsolnay Verlag. 675 s. 8° (A. IV/3457).
- RODENWALDT, GERHART: *Die Kunst der Antike (Hellas und Rom)* Berlin 1927 Propyläen-Verlag. 744 s. 43 pl. = Propyläen - Kunstgeschichte III. 4° (B/8289-3).
- ROIZ, JUAN PEDRO GARRIDO - ELENA M. ORTA GARCIA: *Excavaciones en la Necropolis de la "La Joya" Huelva II*. Madrid 1978 Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educacion y Ciencia. 258 + 18 s. CIII Pl. = Excavaciones Arqueologicas en Espana 96. 8° (A. IV/2795).
- ROZANOV, V. V.: *İzbrannoe. Giriş ve Red.: Yu. P. İvaska*. New York 1956 İzd - vo imeni Çehova. 413 s. 8° (A. IV/3218).
- RUELLE, PIERRE: *Le Besant de dieu. De Guillaume le clerc de Normandie*. Bruxelles 1973 Editions de l'Université de Bruxelles. 287 s. 8° (A. IV/3042).
- RUNCİMAN, STEVAN: *The Byzantine Theocracy*. Cambridge 1977 University Press. VIII + 197 s. 8° (A. IV/2728).
- Ruşça - Azerbaycanca Lugat. Rusko - Azerbaydžanskiy slovar' 3. bs. 2. Cilt: L-P*. Bakı 1975 "Elm" neşriyatı. 712 s. 4° (B/8356).

- Russkaya odnoaktınaya p'esa XIX-XX vekov.* Moskva 1945 Gosudarstvennoe izd - vo "İskusstvo". 328 s. 8° (A. IV/3233).
- Russkie razgovornie frazi.* İdare-i neşriyat 1959 Meskû. 248. s. 8° (A. IV/3210).
- RUSTOW, DANKWART A: *Foreign Policy of the Turkish Republic.* Foreign policy in World Politics (1958)'den ayrı bs. S. 295-322 (fotokopi). 8° (A. IV/3007).
- RUSTOW, DANKWART A: *Politics and Islam in Turkey 1920-1955.* Islam and the West (1975)'den ayrı bs. S. 69-107 (Fotokopi). 8° (A. IV/3006).
- SAATÇIOĞLU, DOÇ. DR. ARMAĞAN: *ABO genleri yönünden Türkiye'nin yeri ve bu ülkedeki gensel çeşitlilik üzerine biyometrik bir inceleme.* Ankara 1978 Üniversite Basımevi. IX + 184 s. = AÜDTCF Yay. No: 282. 9° (A. IV/3083).
- SABAHATTİN ALİ: *Pisateli zarubejnih stran.* Moskva 1957 İzd - vo Vsesoyuznoy knijnoy palatı. 24 s. 8° (A. IV/3298).
- SAMANCIOĞLU, KEMAL: *İktisat ve Ticaret bakımından Bartın.* Ankara 1941 Ankara Basım ve Cildevi. 171 s. 5 lev. 8° (A. IV/2637).
- SANCAR, NEJDET: *Türk Moskof Komünist.* İstanbul 1959 Toprak Yay. 63 s. 8° (A. IV/3388).
- SARKISYAN, E. K: *Ekspansionistskaya politika Osmanskoy imperii v Zıakavkaz'e nakanune i v godı pervoy mirovoy voyın.* Erevan 1962 İzd - vo Akademii nauk Armyanskoy SSR. 497 s. = Akademiya nauk Armyanskoy SSR. Sektor vostokovedeniya. 8° (A. IV/3131).
- SATİBEKOVA, S. K: *Gumanizm al' - Fârâbi.* Alma - Ata 1975 İzd - vo "Nauka" Kazahskoy SSR. 144 s. 8° (A. IV/2908).
- SAURANBAEV, N. T: *K voprosu ob obrazovanii Kazahskogo yazıka. (On the Problems of Formation of the Kazakh Language).* Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. S. 183-206. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejnarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- SAUSSURE, FERDINAND DE: *Genel dilbilim dersleri. 2. Cilt. Yay.: Charles Bally - Albert Sechehaye. Çev.: Berke Vardar.* Ankara 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 139 s. = TDK Yay. 427/2. 8° (A. IV/3008).
- SAVODNİK, V: *Oçerki po istorii russkoy literaturi XIX veka. 2. Ks.* Kolomea İzd - vo Ya. Orenşteyna. 340 s. 8° (A. IV/3171).
- Sbornik dokumentov po sotsial'no - ekonomičeskoy istorii Vizantii.* Moskva 1951 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 320 s. = Akademiya nauk SSSR. Institut istorii. 4° (B/8329).
- SCHACHT, PROF. JOSEPH: *İslam Hukukuna Giriş (An Introduction to Islamic Law).* Çev.: Doç. Dr. Mehmet Dağ - Dr. Abdülkadir Şener. Ankara 1977 Üniversite Basımevi. 336 s. = A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları 136. 8° (A. IV/2748).
- SCHÄFER, HEINRICH - WALTER ANDREA: *Die Kunst des Alten Orients.* Berlin 1925 Propyläen - Verlag. 727 s. 36 pl. = Propyläen - Kunstgeschichte II. 4° (B/8289-2).
- SCHAENDLINGER, ANTON C: *Osmanische Numismatik. Von den Anfängen des Osmanischen Reiches bis zu seiner Auflösung 1922.* Braunschweig 1973 Klinghardt und Biermann III + 180 s. Tab. = Handbücher der Mittelasiatischen Numismatik III. 4° (B/8187).

- SCHIMMEL, ANNEMARIE: *Islamic Calligraphy*. Leiden 1970 E.J. Brill XI + 31 s. XLVIII pl. = *Iconography of Religions* XXII, 1. 4° (B/8257).
- SCHMIDT, JÜRGEN: *XXVI. und XXVII. vorläufiger Bericht über die von dem Deutschen Archäologischen Institut und der Deutschen Orient - Gesellschaft aus Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft unternommenen Ausgrabungen in Uruk - Warka, 1968-1969*. Berlin 1972 Gebr. Mann Verlag. 101 s. 73 pl. = *Abh. d. Deutsch. Orient-Gesellschaft* Nr. 16. 4° (B/3770-16).
- SCHMIDT, DR. PAUL: *Statist auf Diplomatischer Bühne 1923-45*. Wien 1953 Ullstein-Verlag. 619 s. 8° (A. IV/3616).
- SCHUBRING, PAUL: *Die Kunst der Hochrenaissance in Italien*. Berlin 1926 Propyläen-Verlag. 623 s. 49 pl. = *Propyläen - Kunstgeschichte* IX. 4° (B/8289-9).
- SCHUCHHARDT, DR. C: *Schliemann's Excavations. Çev.: Eugenie Sellers. With an Appendix on the Discoveries at Hissarlik by Dr. Schliemann - Dr. Doerpfeld and an Introduction by Walter Leaf. An Analytic Inquiry into the life and work of Heinrich Schliemann by William G. Niederland*. Chicago 1965 Ares Publishers. LIV + 363 s. 8°, (A. IV/3034).
- SCHULER, PHILLIP F. E: *Australia in Arms. A Narrative of the Australasian Imperial force and their achievement at Anzac*. London 1916 T. Fisher Unwin. 328 s. 31 pl. 3 hr. 8° (A. IV/3025).
- SELİŞÇEV, A. M: *Slavyanskoe yazıkozname. 1. Cilt: Zapadno - Slavyanskije yazıki*. Moskva. 1941 Gosudarstvennoe ucebno - pedagogičeskoe izd - vo Narkomprosa RSFSR. 468 s. 8° (A. IV/3197).
- Sev Andlaşması Haritaları. 20.8.1920. 3 Pafta. Service Gengraphique Britannique* (H/114).
- SHAW, STANFORD J: *The Archives of Turkey: an Evaluation*. WZKM 69'dan ayrı bs. S. 91-98 8° (A. IV/2738),
- SİRLİOĞLU, AŞIK İHSANİ: *Ağalı dünya. 2 Cilt. İstanbul 1964 Sanat Basımevi. 8°, (A. IV/3118).*
- SİRLİOĞLU, AŞIK İHSANİ: *Yazacağım. İstanbul 1966 İstanbul Matbaası. 32 s. 8° (A. IV/3119).*
- SİDOROV, A. L: *Osnovnie problemi i nekotarie itogi razvitiya sovetsoy istoričeskoj nauki. (Soviet Historical Science. Its Problems and Achievements). (Ayrıca Fransızca ve Almanca dillerinde)*. Moskva 1955 İzd - vo Akademii nauk SSR. 273 s. = *Trudi istorikov SSSR, podgotovlenie k X Mejdunarodnomu Kongressu istoričeskih nauk v Rime*. 8° (A. IV/3227).
- SIEGEL, SIDNEY: *Davranış bilimleri için parametrik - olmayan istatistikler. Çev.: Dr. Yurdal Topsever*. Ankara 1977 Üniversite Basımevi. V + 316 s. = AÜDTCF. Yay. No: 274. 8° (A. IV/3076).
- SİNANOĞLU, PROF. DR. OKTAY: *Fiziksel kimya terimleri sözlüğü*. Ankara 1978 TDK. 196 s. = TDK Yay. 448. 8° (A. IV/3000).
- Slovar' russkogo yazıka. V četreh tomah. I. Cilt: A - İ*. Moskva 1957 Gosudarstvennoe izd - vo inostrannih i natsional'nih slovarey. XVI + 964. s. 4° (B/8314).
- Slovar' russkogo yazıka. Der.: S. I. Ojevov*. Moskva 1953 Gosudarstvennoe izd - vo inostrannih i natsional'nih slovarey. 848 s. 4° (B/8230).

- Slovo o polku İgoreve. Sbornik statey. Red.: İ. G. Klabunovskiy - V. D. Kuz'mina.* Moskva 1947 Gosudarstvennyy literaturniy muzey. 192 s. 8° (A. IV/3231).
- "*Slovo o polku İgoreve*" v *illyustratsiyah i dokumentah. Der.: O. A. Pini. Red.: D. S. Lihaçev.* Leningrad 1958 Gosudarstvennoe uçebno - pedagogičeskoe izd - vo Ministerstva prosvetçeniya RSFSR. Leningradskoe otdelenie. 216 s. 4 pl. 4° (B/8313).
- SMITH, ROBERT HOUSTON: *Excavations in the Cemetery at Khirbert Küfin Palestine.* London 1962 Bernard Quaritch Ltd. VIII + 47 s. XVII pl. = Monograph Series I. 4° (B/8297).
- SMOGORZEWSKI, C: *La Pologne Restaurée.* Paris 1927 Gebethner et Wolff. 360 s. 8° (A. IV/3235).
- SNODGRASS, A. M: *The Dark Age of Greece. An archaeological survey of the eleventh to the eight centuries B C.* Edinburg 1971 University Press. 456 s. 2 pl. 4° (B/8193).
- Soçineniya İ. Peresvetova. Der.: A. A. Žimin.* Moskva 1956 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 388 s. = Akademiya nauk SSSR. İstitut russkoy literaturı (Puşkinskiy Dom) 8° (A. IV/3184).
- SODEN, WOLFRAM VON: *Das Akkadische Syllabar.* Roma 1948 Pontificium Institutum Biblicum. XII + 110 s. = *Analecta Orientalia* 27. 4° (B/8175).
- SOLJENİTSIN, A: *Rakoviy korpus.* Paris 1968 YMCA Press. 446 s. 8° (A. IV/3220).
- SOLLBERGER, EDMOND: *Corpus des Inscriptions "Royales" présargoniques de Lagas.* Geneve 1956 Librairie E. Droz. XVI + 64 s. fotokopi. 4° (B/8263).
- SOLOV'EV, S. M: *Istoriya Rossii s drevneyshih vremen. 6 cilt birliği içinde 29 cilt. S. - Peterburg İzd. Visoçayşe utverjdennago Tovarişçestva "Obşçestvennaya pol'za".* 4° (B/8343).
- SOLOV'EV, S. M: *Ukazatel' k istorii Rossii s drevneyshih vremen. S. - Peterburg İzd. Visoçayşe utverjdennago Tovarişçestva "Obşçestvennaya pol'za".* 618 s. 4° (B/8325).
- Sovremenniki o Bakinove. Der.: İ. K. Enikolopov.* Baku 1975 İzd - vo "Elm". 64 s. 8° (A. IV/2756).
- Sovremenniy Afganistan.* Moskva 1960 İzd - vo vostoçnoy literaturı. 504 s. 3 hr. = Akademiya nauk SSSR. İstitut vostokovedeniya. 8° (A. IV/3170).
- Sovremenniy tatarskiy literaturniy yazık.* Moskva 1969 İzd - vo "Nauka". 384 s. = Akademiya nauk SSSR. Kazanskiy institut yazıka, literaturı i istorii imeni G. İbragimova. 8° (A. IV/2136).
- Sovyet Azerbaycanı Bugün I.* Bakü 1978 Azerbaycan'ı yabancı ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Kurumu. 44 s. 8° (A. IV/2887).
- SÖNMEZDAĞ, UMUR: *Atatürk Ormanı ve Kurtuluş Zafer Abidesi, İzmir tarihinde Sergi, Panayır, Fuarlar ve Kültürpark.* İzmir 1978 Ege Üniversitesi Matbaası. 88 s. = İzmir Atatürk Ormanı Kurma ve Koruma Derneği Yayınları No.: 6. 8° (A. IV/2731).
- SPİRİDOVIÇ, A. L: *Istoriya Bol'shevizma v Rossii, ot voznikoveniya do zahvata vlasti 1883-1903-1917.* Parij 1922 Tip. "Franko - Russkaya Peçat". 477 s. 7 pl. 8° (A. IV/3249).
- Spomenitsa. Posvetena na pokoyniot Dimitar Mitrev, redoven çlen na Makedonskata akademiya na naukite i umetnostite.* Skopye 1978 Makedonska akademiya na naukite i umetnostite. 41 s. 8° (A. IV/3305).

- SREZNEVSKIY, İ. İ.: *Materiali dlya slovarya drevnerusskogo yazıka po pismennm pamyatnikam*. Sanktpeterburg Tipografiya imperatorskoy Akademii nauk. 4° (B/8338).
- STALİN, İ: *Voprosi Leninizma. 11. bs.* Moskva 1945 Ogiz: Gosudarstvennoe izdvo političeskoj literaturı. 612 s. 8° (A. IV/3159).
- STARKE, FRANK: *Die Funktionen der dimensionalen Kasus und Adverbien im Althethitischen*. Wiesbaden 1977 Otto Harrassowitz. X + 215 s. = Studien zu den Boğazköy-Texten Heft 23. 8° (A. IV/3374).
- STARR, JUNE: *Dispute and Settlement in Rural Turkey. An Ethnography of Law*. Leiden 1978 E. J. Brill. XVI + 304 s. = Social Economic and Political Studies of the Middle East Vol. XXIII. 8° (A. IV/2991).
- STERN, EGON VON: *In die Freiheit. Eine abenteuerliche Flucht durch Mongolei und Mandschurei*. Berlin 1927 Verlag R. Eisenschmidt. 224 s. 5 pl. 1 hr. 8° (A. IV/3524).
- STERN - RUBARTH, EDGAR: *Drei Männer suchen Europa. Briand - Chamberlain Stresemann*. München 1947 Willi Weismann Verlag 358 s. 6 pl. 8° (A. IV/3516).
- STEWART, ANDREW F: *Skopas of Paros*. New Jersey 1977 Noyes Press. XVI + 183 s. 53 pl. 4° (B/8255).
- STIL'MAN, V. N: *Tselebnıy magnetizm*. Saratov 1908 Parovaya tipo - litografiya T-va G. H. Şel'gorn i K. 65 s. 8° (A. IV/3299).
- STIPÇEVIĆ, ALEKSANDAR: *The Illyrians History and Culture. Çev.: Stojana Culic Burton*. New Jersey 1977 Noyes Press. VII + 291 s. 8° (A. IV/2961).
- STRECK, MAXIMILIAN: *Assurbanipal und die letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's. 3 Cilt.* Leipzig 1916 J. C. Hinrich'sche Buchhandlung. 8° (A. IV/2582).
- STRIKA, VINCENZO: *La "Cattedra" di S. Pietro a Venezia - Note sulla simbologia astrale nell'arte Islamica*. Annali Suppl - vol. 38 (1978)'2. 89 s. 24 pl. 8° (A. IV/2801).
- STROEVA, L. V: *Gosudarstvo ismailitov v İrane v XI-XIII vv.* Moskva 1978 İzd - vo "Nauka". 275 s. 8° (A. IV/3071).
- SUNAR, PROF. DR. CAVİT: *Ana Hatlaryla İslâm Tasavvufu Tarihi*. Ankara 1978 Ankara Üniversitesi Basımevi. 132 s. = A. Ü. İlâhiyat Fak. Yay. 143. 8° (A. IV/2754).
- SUNAR, PROF. DR. CAVİT: *Tasavvuf Tarihi*. Ankara 1975 Üniversite Basımevi. VII + 228 s. = A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları 130. 8° (A. IV/2744).
- SUNAR, PROF. DR. CAVİT: *Varlık hakkında ana düşünceler*. Ankara 1977 Üniversite Basımevi. 130 s. = A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları. 138. 8° (A. IV/2750).
- Surveying in Archaeology Underwater*. London 1969 Bernard Quartrich. VIII + 94 s. VI pl. = Colt Archeological Ins. Monograph Series: V. 4° (B/8299).
- Süd - Amerika*. Potsdam 1930 Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. 518 s. 33 pl. 1 hr. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8371-2).
- Südost - und Südeuropa*. Potsdam 1931 Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. 587 s. 33 pl. 3 hr. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8277-4).
- Es - Sülemi, Ebu Abdi'r - Rahman Muhammed İbn el - Hüseyin Tasavvufıta Fütüvvet. Yay.: Doç. Dr. Süleyman Ateş*. Ankara 1977 Ankara Üniversitesi Basımevi. 95 + 115 s. = A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları No.: 135. 8° (A. IV/2747).
- SÜRELSAN, İSMAİL BAHA: *Ahmet Râsim ve Mûsiki*. Ankara 1977 Milli Eğitim Basımevi. 51 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Türk Mûsiki Eserleri: 3. 4° (B/8160).

- Sveçen sobir posveten na Moşa Piyade*. Skopje 1978 Makedonska Akademiya na naukite i umetnostite. 20 s. 8° (A. IV/3306).
- Sveçen sobir posveten na Nikola Karev*. Skopje 1978 Makedonska Akademiya na naukite i umetnostite. 14 s. 8° (A. IV/3050).
- Sveçen sobir posveten na Titovite Yubilei*. Skopje 1977 Makedonska Akademiya na naukite i umetnostite. 30 s. 8° (A. IV/2784).
- Switzerland Present and Future. A small country re-examines itself*. Berne 1963 Theo Chopard. 216 s. 10 pl. 8° (A. IV/3316).
- SYDOW, ECKART VON: *Die Kunst der Naturvölker und Vorzeit*. Berlin 1923 Propylaen-Verlag. 566 s. 24 pl. = Propylaen - Kunstgeschichte: 1. 4° (B/8289-1).
- Şabende. Şabehram*. Aşkabat 1978 "İlim" neşriyatı. 76 + 99 s. 8° (A. IV/3074).
- Şabende. Lirik. Gul-bilbil*. Aşkabat 1978 "İlim" neşriyatı. 184 s. 8° (A. IV/2909).
- ŞAHİN, ALİ: *Güney Anadolu da Beydilli Türkmenleri ve Baraklar*. Ankara 1962 Doğu Matbaası. 82 s. 8° (A. IV/3385).
- ŞÇEGLOVA, O. P: *Katalog litografirovannih knig na persidskom yazıke v sobranii Leningradskogo otdeleniya İnstituta vostokovedeniya AN SSSR*. Moskva 1975 İzd - vo "Nauka". 8° (A. IV/2903).
- ŞÇERBAK, A. M: *Grammatičeskiy oçerk yazıka Tyurkskih tekstov X-XIII vv. iz Vostoçnogo Turkestana*. Moskva 1961 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 204 s. Akademiya nauk SSSR. İnstitut yazıkoznaniya. 8° (A. IV/3137).
- ŞÇERBİNİN, V. G: *Küçük Türkçe - Rusça sözlük. 8400 kelime*. Moskva 1977 "Ruskiy Yazık" 405 s. 8° (A. IV/2672).
- ŞEYH SADÛK, EBÛ CÂFER MUHAMMED B. ALİ İBN BÂBEVEYH EL - KUMMİ: *Risâletu'l-İtikâdâtî'l- İmâmiyye (Şif - İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*. Çev.: Doç. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara 1978 Üniversite Basımevi. 158 s. = A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No.: 141. 8° (A. IV/2752).
- ŞPİL'KOVA, B. İ: *İmperialistiçeskaya politika SŞA v otnoşenii Turtsii (1914-1920 gg.)* Moskva 1960. 153 s. = Moskovskiy gosudarstvenniy pedagogičeskiy İnstitut imeni V. İ. Lenina. 8° (A. IV/3148).
- TANER, SÖNMEZ: *Uluslararası enformasyonu sistemleri*. Ankara 1979 TÜR DOK. VIII + 91 s. 8° (A. IV/3328).
- TANERİ, AYDIN: *Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde hükümdarlık kurumunun gelişmesi ve saray hayatı - teşkilâtı*. Ankara 1978 Üniversite Basımevi. 349 s. = AÜDTCF. Yay: 277. 8° (A. IV/3089).
- TARLE, E. V: *Çesmenskiy boy i pervaya russkaya ekspeditsiya v Arhipelag, 1769-1774*. Moskva 1945 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 10 s. 8° (A. IV/3234).
- TARLE, E. V: *Ekspeditsiya admiralı D. H. Senyavina v Sredizemnoe more*. Moskva 1954 Voennoe İzd - vo Ministerstva oborony Soyuzı SSR. 168 s. 1 pl. 8° (A. IV/3127).
- TAŞÇIOĞLU, MUHADDERE: *Türk Osmanlı cemiyetinde Kadının sosyal durumu ve kadın kıyafetleri*. Ankara 1958 Akın Matbaası XVI + 89 s. 1 res. = Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yay.-Sa. 5. (A. IV/2615).
- TAŞER, SUAT: *Konuşma eğitimi*. Ankara 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XV + 234 s. = İş Bankası Kültür Yay.: No. 190. 8° (A. IV/3109).
- Tatar poeziyası antologiyası*. Kazan 1956 Tatknigoizdat. 916 s. 4° (B/8305).

- Tatarsko - russkiy slovar'*. Moskva 1966 İzd - vo "Sovetskaya Entsiklopediya". 864 s. = Akademiya nauk SSSR. Kazanskiy Institut yazıka, literaturı i istorii. (B/8324).
- TEKELİ, PROF. SEVİM: *Modern bilimin doğuşunda bizansın etkisi?* Ankara 1975 Kalite Matbaası. XI + 142 s. 8° (A. IV/3088).
- TERZİOĞLU, A: *Die Rolle der Islamischen Krankenhäuser bei der Entstehung der Kreuzförmigen Renaissance - Hospitäler*. Acta Congressus Internationalis XXIV Historiae Artis Medicinae (1974)'den ayrı bs. S. 873-899 8° (A. IV/2845).
- TEZCAN, SEMİH: *Eski Uyğurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*. Ankara 1975. 213 s. 4° (B/8347).
- TEZCAN, SEMİH - PETER ZIEME: *Uigurische Brieffragmente*. Studia Turcica, (1971)'den ayrı bs. S. 451-460 3 pl. 8° (A. IV/3361).
- TEZCAN, SEMİH: *Zum Stand der Chaladsch - Forschung*. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients 5 (1975)'den ayrı bs. S. 613-169. 8° (A. IV/3380).
- THIESS, FRANK: *Das Reich der Dämonen. Der Roman eines Jahrtausends*. Hamburg 1958 Paul Zsolnay Verlag. 670 s. 8° (A. IV/3458).
- THILO, ULRICH: *Die Ortsnamen in der altarabischen Poesie. Ein Beitrag zur vor-und frühislamischen Dichtung und zur historischen Topographie Nordarabiens*. Wiesbaden 1958 Otto Harrassowitz. 122 s. 4 hr. = Schriften der Max Freiherr von Oppenheim - Stiftung Heft. 3. 8° (A. IV/3319).
- THOMPSON, DEBORAH: *Stucco From Chal Tarkhan - Eshqabad near Rayy*. Warminster 1976 Aris and Phillips. XVI + 328 s. XXXVI pl. 5 plân 4° (B/8293).
- TİHOMİROV, M. N: *Drevnerusskie goroda. Uşenie zapiski: Fas. 99*. Moskva 1946 İzdanie MGU. 256 s. 1 hr. = Moskovskiy ordena Lenina. Gosudarstvenniy universitet imeni M. V. Lomonosova. 8° (A. IV/3229).
- ÜHRANİ, ABU BAKR-İ: *Kitab-i Diyarbakriyya. Ak - Koyunlular tarihi. 2 Cilt birarada. Yay.: Necati Lugal - Faruk Sümer*. Tahran (Ankara 1962 - 64'ün tekrar bs). Ofset 8° (A. IV/2717).
- TİMÖFEEV, L. - N. VENGEROV: *Kratkiy slovar' literaturovedçeskikh terminov*. Moskva 1955 Gosudarstvennoe uşebno - pedagogiçeskoe izd - vo Ministerstva Prosvetşeniya RSFSR. 180 s. 8° (A. IV/3177).
- TODOROV, NIKOLAJ: *Development, Achievements and Tasks of Balkan Studies in Bulgaria*. Sofia 1977 International Information Centre on the Sources of Balkan History (CIBAL). 36 s. = Historical Bibliography, Documentation and Information in the Balkan Countries No: 1. 8° (A. IV/2793).
- TOKAREV, S. A: *Etnografiya narodov SSSR*. Moskva 1958 İzd - vo Moskovskogo universiteta. 616 s. 5 hr. 4° (B/8320).
- TOKAREV, S. A: *Oşerk istorii yakutskogo naroda*. Moskva 1940 Gosudarstvennoe sotsial'no - ekonomiçeskoe izd - vo. 248 s. 1 hr. 8° (A. IV/3129).
- TOLSTOV, S. P: *Itogi rabot Horezmskoy arheologo - etnografiçeskoy ekspeditsii Akademii nauk SSSR za 1951-1953 gg.* (Some Results Archived by the Khwarizm Archaeological - Ethnographic Expedition, USSR Academy of Sciences 1951-1953). Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 41 s. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov". 8° (A. IV/3257).
- TOLSTOY, L. N: *Hadji Murat i drugie proizvedeniya*. Moskva 1938 Gosudarstvennoe izd - vo "Hudojestvennaya literatura". 180 s. 9 pl. 8° (A. IV/3167).

- TOLUN - DENKER, PROF. DR. BEDRİYE: *Yerleşme coğrafyası, Kır yerleşmeleri*. İstanbul 1977 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 241 s. = İ. Ü. Yay. Coğrafya Enstitüsü Yay.: 93. 8° (A. IV/2824).
- TOPURIA, PAVEL AMBAKOVIÇ: *Gosudarstvennie obrazovaniya vostochnogo Zakavkaz'ya XI-XII vv.* Tbilisi 1975 İzd - vo "Metsniereba". 275 s. 1 hr. 8° (A. IV/2870).
- TORNBALL, W: *Liçny magnetizm*. Saratov 1908 Parovaya tipo - litografiya T-va G. H. Şel'gorn. VII + 46 s. 8° (A. IV/3300).
- TOY, EROL: *Pir Sultan Abdal*. İstanbul 1970 Gün Basımevi. 84 s. = İzlem Yayınları Sanat Dizisi: 38 8° (A. IV/2923).
- Trésors du Musée de Bagdad. 7000 and d'histoire Mésopotamienne. Exposition au Musée d'art et d'histoire à Genève 10 dec. 1977-12 fév. 1978.* Mainz 1977 Verlag Philipp von Zabern. 212 s. 1 hr. 8° (A. IV/2883).
- TROFİMOVA, T. A: *Etnogenez tatar Povolj'ya v suete dannih antropologii*. Moskva 1949 İzd - vo Akademii nauk SSSR. s. = Akademiya nauk SSSR. Trudı İnstitutu Etnografii im. N. N. Mikluho - Maklaya. Novaya Seriya, Cilt VII. 4° (B/8328).
- Trudı Kuybişevskoy arheologičeskoj ekspeditsii Red.: A. P. Smirnov.* Moskva İzd - vo Akademii nauk SSSR. = Akademiya nauk SSSR. İnstitut arheologii. Materialı i issledovaniya po arheologii SSSR. No. 61, 80, 111. 4° (B/8342).
- Trudı Mariyskoj arheologičeskoj ekspeditsii. I. Cilt. A. H. Halikov: Materialı k izuşeniyu istorii naseleniya Srednego Povolj'ya i Nijnego Prikam'ya v epohu neolita i bronzi.* Yoşkarola 1960 Mariyskoje knijnoe izd-vo. 188 s. 4° (B/8318).
- TSERETELİ, G. V: *Arabskie dialekti v Sredney Azii. (The Arabic Dialects in Central Asia)*. Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. 37 s. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostoovedov. 8° (A. IV/3263)
- TUNCEL, BEDRETTİN: *Un arbre profondément enraciné*. Ankara 1978 Kalite Matbaas. 32 s. 8° (A. IV/3347).
- TUNÇ, GÜLGÜN: *Taş Köprülerimiz*. Ankara 1978 Karayolları Gn. Md. Matbaası. 222 s. 1 hr. = T. C. Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü Yay.: 237. 8° (A. IV/2735).
- TURAN, A. ŞEKÜR: *Türkistan bibliyografyası. (İzahlı 2. bs.)*. Ankara 1979 Ayyıldız Matbaası. 95 s. = Yaş Türkistan Yay. 25. 8° (A. IV/3434).
- TURANİ, ADNAN: *Resimde Geometri. İşlemleri sorunları*. Ankara 1978 Doğuş Matbaası. 102 s. = İş Bankası Kültür yayınları Sanat Dizisi: 32. 8° (A. IV/2736).
- Turizm hareketleri (1975-1977)* 6 s. 4° (B/7995).
- Turkish Cataloging, Hoover Institute and Library.* 1956 6 s. 4° (B/8235).
- The Turkish woman (1919-1923)*. Basım Yayın Genel Müdürlüğü. 103 s. 8° (A. IV/3446).
- Türkmen halk erkeleri. 3 cilt 1. C: Hayvanlar hakkındaki erkeler.* Aşkabat 1978 "İlim" neşriyatı 207 s. 8° (A. IV/2904).
- Türkmenistan SSR'nin tarihi. I. Cilt. Birinci kitap. Gadımı dövürden XVIII asrın ahırına çenli.* Aşkabat 1959 Türkmenistan SSR. İlimler Akademiyasının neşriyatı. 547 s. 21 pl. 2 hr. 8° (A. IV/3144).
- TURSUNBAEV, A: *Protiv burjuaznoy fal'sifikatsii istorii Kazahstana.* Alma - Ata 1963 Kazahskoje gosudarstvennoe izd - vo političeskoj literaturı. 112 s. 8° (A. IV/3236).

- TURSONOV, H: *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane*. Taşkent 1962 Gosudarstvennoe izd - vo Uzbekskoy SSR. 427 s. 1 hr. 8° (A. IV/3164).
- TÜKEL, HİLMİ: *İlk sayı. Gazete ve mecmualar. 1908-1958. 16 Cilt birarada*. Aydın 1960/1966 Hilmi Tükel Matbaası. 718 s. 8° (A. IV/2848).
- TÜMERTEKİN, EROL: *Beşeri Coğrafyaya giriş*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XII + 188 s. 1 hr. = İstanbul Üniversitesi Yay. No. 2464. 8° (A. IV/2987).
- Türk parlamentoculuğunun ilk yüzyılı 1876-1976. Haz. : Siyasi İlimler Türk Derneği*. Ankara 1976 Ajans - Türk Matbaası. X + 573 s. 2 lev. = Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu (9-11 Nisan 1976). 8° (A. IV/2992).
- T. B. M. M. *Albümü. Dönem: 1 Toplantı: 1*. Ankara 1962 T. B. M. M. Basımevi. 220 s. 8° (A. IV/3423).
- Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu*. Ankara 1959 Ayyıldız Matbaası. 64 s. 8° (A. IV/4119).
- Türkiye İstatistik cep yillığı 1978. Statistical pocket book of Turkey*. Ankara 1979 Devlet İstatistik Enstitüsü. XXII + 302 s. 8° (A. IV/3376).
- Türkiye Türkçesi gelişmeli sesbilimi*. Ankara 1978 TDK. 84 s. = TDK Yay. 451. 8° (A. IV/3002).
- TÜTENGİL, PROF. DR. CAVİT ORHAN: *Aile ve evlilik araştırması sonuçları*. Sosyoloji Konferansları 16. Kitap (1978)'den ayrı bs. 16 s. 8° (A. IV/2113).
- UÇAROL, DR. RİFAT: *1878 Kıbrıs sorunu ve Osmanlı - İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye devri)*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Basımevi. 152 s. = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.: 2434). 8° (A. IV/2810).
- ÜÇÜREL - ŞEMİN, REFİA: *Wechsler Zekâ ölçeğinin İstanbul çocuklarına uygulanması*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Matbaası. IV + 137 s. 1 levha = İ. Ü. E. Fak. Yay. No. 2528. 8° (A. IV/3343).
- ULUÇ, FUAT: *Nazım Hikmet ve 1938 Harbökulu Olayının Gerçek Yönü*. Ankara 1967 Ayyıldız Matbaası. 171 s. 8° (A. IV/2660).
- ULUÇAY, M. ÇAĞATAY: *İlk Müslüman Türk Devletleri. 2. bs.* Ankara 1975 Milli Eğitim Basımevi. XVI + 336 s. 2 hr. = Öğretmen Kitapları: 110. (A. IV/2631).
- Un avenir pour notre passe patrimoine architectural Européen. A Future for our past European Architectural Heritage. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit das bauliche Erbe Europas*. Amsterdam 1975 Prince Albert of Belgium. 384 s. 4° (B/8162).
- UNAT, FAİK REŞİT: *Lâtin alfabesinden Türk alfabesine*. Türk Dili Aylık Dergi II, 23 (1973)'den ayrı bs. S. 721-734 (fotokopi). 8° (A. IV/2912).
- UNGER, MERRILL F: *Archaeology and the New Testament*. Michigan 1969 Zondervan Publishing House. 353 s. 8° (A. IV/3104).
- Die Universitätsbibliothek als Einheitliche Einrichtung. Reifeite und Diskussionsbeiträge. Der.: Joachim Dietze - Karl Klaus Walter*. Wittenberg 1977 Martin - Luther - Universität Halle. 100 s. 8° (A. IV/2081).
- Universiteti i nauçne uçrejeniya*. Moskva 1935 Ob'edinennoe nauçno - tehniçeskoe izd - vo. VIII + 856 s. 6 pl. 8° (A. IV/3156).
- Uşak Halkevi. İki yıllık çalışma*. İstanbul 1936 Resimli Ay Basımevi. 52 s. 4° (B/8354).
- UYGUR, PROF. DR. NERMİ: *İnsan açısından edebiyat*. İstanbul 1977 Edebiyat Fakültesi Basımevi. 172 s. = İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.: 1468. 8° (A. IV/2809).

- Uzbeko - russkiy slovar' Red. : S. F. Akabirov - Z. M. Magrufov - A. T. Hodjahanov.* Moskva 1959 Gosudarstvennoe izd - vo inostrannih i natsional'nih slovarey. 840 s. = Akademiya nauk Uzbekskoy SSR. Institut yazıka i literaturı im. A. S. Puškina. 4° (B/8309).
- ÜÇER, S. SIRRI: *İslâm medeniyeti tarihi.* İstanbul 1969 İrfan Yayınevi. 96 s. = İrfan Yayınevi Nu: 15. 8° (A. IV/3384).
- ÜLGEN, HİKMET: *İstanbul camileri.* İstanbul 1966 Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yay. 112 s. = Akşam Kitab Kulübü: No. 31. 8° (A. IV/2850).
- ÜLKÜ, DOĞ. DR. VURAL: *Almanya'da dil cemiyetleri (17. Yüzyıldan günümüze kadar).* Ankara 1978 Üniversite Basımevi. 96 s. = A. Ü. DTCF. Yay. No: 281. 8° (A. IV/3075).
- ÜSTÜN, KEMAL: *Menemen olayı ve Kubilay. 2. bs.* İstanbul 1978 Çağdaş Yayınları. 159 s. 8° (A. IV/3282).
- VANDEVIVERE, I. - C. PERIER - D'ETEREN: *Renaissance art in Belgium. Architecture, monumental art. Foto. : Hugues Boucher.* Brussels 1973 Marc Bokaer Publisher. 192 s. 11 pl. 4° (B/8268).
- VASIL'EV, A. A.: *Latinskoe vladıçestvo na Vostoke.* Petrograd 1923 "Academia". 76 s. 8° (A. IV/3269).
- VASIL'EV, A. A.: *Lektii po istorii Vizantii. I. Cilt: Vremya do epohi krestovih pohodov (do 1081 goda).* Petrograd 1917 Tipografiya Ya. Başmakov. K. VIII + 355 s. 8° (A. IV/3168).
- VASIL'EV, A. A.: *Padenie Vizantii.* Leningrad 1925 "Academia" 143 s. = İstoriya Vizantii 8° (A. IV/3268).
- VASIL'EV, A. A.: *Vizantiya i arabı. Politicheskie otnoşeniya Vizantii i arabov za vremya makedonskoy dinastii. 1 cilt içinde 2 kısım. S. - Peterburg 1902 Tipografiya İ. N. Skorohodova. XII + 320 + 220 s. 8° (A. IV/3205).*
- VASIL'EV, A. A.: *Vizantiya i Krestonosı.* Peterburg 1923 "Academia". 120 s. = İstoriya Vizantii. 8° (A. IV/3267).
- VASIL'EVSKIY, V.: *Russko - vizantiyskiya izsledovaniya. Fas. 2. Jitiya sv. Georgiya Amastridskago i Stefana Surojskago. S. - Peterburg 1893 Tipografiya br. Pantelevih. CCCV + 129 s. 8° (A. IV/3209).*
- VELAY, A. DU: *Türkiye maliye tarihi.* Ankara 1978 Damga Matbaası. 482 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No. 178-1978. 8° (A. IV/3030).
- VERHAEGEN, BENOIT: *Introduction à l'histoire immédiate. Essai de méthodologie qualitative.* Gembloux 1974 Duculot. 200 s. 8° (A. IV/3040).
- Vérité Almanach. Perpétuel et historique avec Calendrier adapte a toutes les populations de l'Empire Ottoman pour l'année bissextile 1852.* İstanbul Imprimerie Domenicini. IV + 68 s. 5 pl. 2 lev. 8° (A. IV/2853).
- VERNON, MANFRED C.: *Devlet Sistemleri Mukayeseli Devlet İdaresine Giriş. Çev. : Mümtaz Soysal.* Ankara 1961 Sevinç Basımevi. XII + 212 s. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No. 121-123. 8° (A. IV/2924).
- VEYMARN, B. V.: *İskusstvo Sredney Azii.* Moskva 1940 Gosudarstvennoe izd - vo "İskusstvo" 190 s. 15 pl. 1 hr. 8° (A. IV/3139).
- VINOGRADOV, P.: *Uçebnik vseobşçey istorii.* Kolomea İzd - vo Ya. Orenşteyna. 8° (A. IV/3176).

- VIPPER, R : *Krugovorot istorii*. Moskva 1923 İzd - vo Vozrojdienie. 203 8° (A. IV/3239).
- Vizantiyskie istoriki. *Rimskaya istoriya Nikiifora Grigori. I. Cilt.* Sanktpeterburg 1862 Tipografiya Departamenta Udelov. LXV + 564 s. 8° (A. IV/3202).
- Vnesnyaya politika Rossii XIX i načala XX veka. *Dokumenti rossiyskogo Ministerstva inostrannih del. I. Cilt.* Moskva 1960 Gosudarstvennoe izd - vo političeskoj literaturı. 800 s. = Ministerstvo inostrannih del SSSR. 4° (B/8331).
- VOET, LEON: *Antwerp the Golden Age. The Rise and Glory of the Metropolis in the Sixteenth Century.* Antwerp 1973 Mercatorfonds. 487 s. 2 pl. 4° (B/8270).
- Voprosi novoy i noveyyey istorii stran Blijnego Vostoka. Tbilisi 1967 İzd - vo "Metsniereba". 192 s. 4 pl. = Akademiya nauk Gruzinskoy SSR. Institut vostokovedeniya. 8° (A. IV/2871).
- Vorder-und Südasien. Potsdam 1937 Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. 569 s. 34 pl. 3 hr. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8374-2).
- VOROB'EV, N. İ: *Kazanskie Tataşi.* Kazan 1953 Tatgosizdat. 383 s. = Akademiya nauk SSSR. Kazanskiy filial. Institut yazıka, literaturı, i istorii. 8° (A. IV/3124).
- Vostočne materialı po istorii Gruzii. Tbilisi 1976 İzd - vo "Metsniereba". 126 s. 8° (A. IV/2869).
- Vostokovedne fondi krupneyşih bibliotek Sovetskogo Soyuza. Moskva 1963 İzd - vo vostočnoy literaturı. 240 s. = Akademiya nauk SSSR. Institut narodov Azii. 4° (B/8333).
- VULOVIÇ, BRANISLAV: *Ravanica. Son role dans l'architecture religieuse de Pomoravlje.* Beograd 1966. 214 s. LXVIII pl. 4° (B/8198).
- VURAL, DR. GÜVEN: *Yatırım ortaklıkları.* Ankara 1978 Kalite Matbaası. XV + 171 s. = AİTİA Yay. No: 120. 8° (A. IV/2957).
- WALDBAUM, JANE C: *From Bronze to Iron.* Göteborg 1978 Paul Aströms Förlag. 106 s. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. LIV. 4° (B/8243).
- WALLACH, JEHUDA L: *Anatomie einer Militärhilfe. Die preussischdeutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919.* Düsseldorf 1976 Droste Verlag. 284 s. 8° (A. IV/2718).
- WEBER, HANS: *Späthellenistische Bildniskunst.* Jahreshfte des Österreichischen Archäologischen Institutes Bd. LI, den ayrı bs. Sütun 19-48 4° (B/8237).
- WEGNER, MAX: *Gewundene Säulen von Ephesos.* Jahreshfte des Österreichischen Archäologischen Institutes Bd. LI'den ayrı bs. Sütun 62-64 4° (B/8238).
- WEIGTMAN, CHRISTINE - ANTHONY BARNES: *Brussels. Grote Markt to Common Market.* Brussels Paul Lerain 241 s. 4° (B/8278).
- WEINGAST, DAVID E: *Komünizmin iç yüzü. Çev.: Necmeddin Sefercioğlu.* Ankara 1977 Kültür Bakanlığı. VIII + 235 s. = Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri: 8. 8° (A. IV/3350).
- WEISBACH, WERNER: *Die Kunst des Barock in Italien Frankreich Deutschland und Spanien.* Berlin 1924 Propylaen Verlag. 596 s. 44 pl. = Propylaen - Kunstgeschichte XI. 4° (B/8289-11).

- WEISBACH, F. H: *Babylonische Miscellen*. Osnabrück 1978 (1903 bs. nin tekrar bs.) Otto Zeller Verlag. 52 s. 15 lev. = WVODG Bd. 4. 2° (C/555).
- WELSKOPF, ELISABETH CHARLOTTE: *Hellenische Poleis. Krise - Wandlung - Wirkung. 4 Cilt*. Berlin 1974 Akademie Verlag. 8° (A. IV/2421).
- WEN - SHEN, TSAI: *Li Te - Yü'nün mektuplarına göre Uygurlar (840-900)*. Taipei 1967. XI + 248 s. 1 hr. 8° (A. IV/2614).
- West - und Nordeuropa*. Potsdam 1938 Akademische Verlagsgesellschaft Athenion. 596 s. 34 pl. 5 hr. = Handbuch der Geographischen Wissenschaft. 4° (B/8377-2).
- Who's Who in the World. 4. bs.* Chicago 1978-1979 Marquis Who's Who. XIV + 1032 s. 4° (B/8301).
- WILKINSON, JOHN: *Jerusalem Pilgrims*. Warminster 1977 Aris and Phillips. VIII + 225 s. 4° (B/8295).
- WILLIAMS, ALAN: *The Metallurgy of Muslim Armour*. Manchester 1978 Univ. of Manchester. 16 s. = Seminar on Early Islamic Science Monograph No. 3. 8° (A. IV/3007).
- WISEMAN, JAMES: *The Land of the Ancient Corinthias*. Göteborg 1978 Paul Aströms Förlag. 150 s. = Studies in Mediterranean Archaeology. Vol. L. 4° (B/8279).
- WISTRAND, ERIK: *Politik och litteratur i antikens Rom. (Politics and Literature in Ancient Rome)*. Göteborg 1978 Paul Aströms Förlag. 265 s. = Studies in Mediterranean Archaeology 7. 8° (A. IV/2942).
- WOOLLEY, SIR LEONARD: *History Unearthed*. New York 1962 Frederick A. Praeger. 176 s. 8° (A. IV/3102).
- The World Who's Who of Women 4. bs. Yay. : Ernest Kay*. Cambridge 1978 International Biographical Centre. IX + 1302 s. 4° (B/8283).
- XIU, FANG: *Notes on the History of Malay an Chinese new Literature 1920-1942. Çev. : Angus W. Mc Donald*. Tokyo 1977 The Centre for East Asian Cultural Studies. XV + 352 s. = East Asian Cultural Studies Series. No. 18. 8° (A. IV/2968).
- YAĞAN, ŞAHİN YÜKSEL: *Türk dokumacılığı*. İstanbul 1978 Apa Ofset Basımevi. 287 s. = İş Bankası Kültür Yay. Sanat Dizisi: 29. 4° (B/8252).
- YAHYÂ BEY: *Divan. Haz. : Mehmed Çavuşoğlu*. İstanbul 1977 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XVI + 646 s. + İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.: No.: 2233. 8° (A. IV/2817).
- YALIN, DR. CEVAT: *Ord Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in kişiliği ve kültür katkısı*. İ. Ü. Ed. Fak. Umumi Sosyoloji lisans tezi. 117 s. 4° (B/8199).
- YAMAN, SEVGİ: *Türkiye'nin turizm gelirleri üzerine bir inceleme*. 1977. 15 s. 4 fotokopi. = Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Araştırma ve Değerlendirme Gn. Md. 17. 4° (B/7992).
- YAN, V: *Batıy. İstoriçeskiy povest' (XIII vek)*. Moskva 1942 Voennoe izd - vo Narodnogo Komissariata oboronı Soyuzı SSR. 232 s. 8° (A. IV/3129).
- YAZICI, TAHSİN - ALİ MİLÂNİ: *Çağdaş İran nesrinden seçmeler*. İstanbul 1978 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XIII + 152 + 192 s. = İÜEF Yay. No. 2439. 8° (A. IV/2988).
- Yazıkı narodov SSSR. 2. Cilt : Tyurkskie yazıkı*. Moskva 1966 İzd - vo "Nauka". 532 s. 4° (B/8334).

- The Yearbook of Symbolic Anthropology I. Yay: Erik Schwimmer.* London 1978 C. Hurst and Company. XXIII + 230 s. 8° (A. IV/2939).
- YETKİN, PROF. DR. ŞERARE: *Early Caucasian Carpets in Turkey. 2 Cilt.* London 1978 Oguz Press. 4° (B/8180).
- YİRMİSEKİZ MEHMET ÇELEBİ: *Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa seyahatnamesi. Sefaretname-i Mehmet Çelebi. Sadeleştiren: Şevket Rado.* İstanbul 1970 Doğan Kardeş Matbaası. 79 s. 8° (B/8181).
- YÖRÜKOĞLU, PROF. DR. ATALAY: *Çocuk ruh sağlığı.* Ankara 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 312 s. = İş Bankası Kültür Yayınları. Genel Yay. No: 189. 8° (A. IV/2843).
- YULDAŞEV, M. YU: *Gosudarstvennyy arhiv feodal'noy Hivri XIX veka. (The State Archives of XIX Century Feudal Khiva).* Moskva 1954 İzd - vo Akademii nauk SSSR. S. 207-230. = Dokladi sovetsoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- YÜKEP, KEMAL: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: III. Cilt, 3 Ks. Eki - 1: Sengotar Muhaberesi 1664.* Ankara 1978 Genelkurmay Basımevi. VI + 61 s. 9 pl. = Gnkur. Ask. Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Ask. Tarih Yay. Seri No.: 2. 8° (A. II/7188-3, 3 ek-1).
- YÜKEP, KEMAL: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III. Cilt, 3, Kısım eki: Girit seferi (1645-1669).* Ankara 1977 Gnkur. Basımevi. 116 s. 1 hr. 11 kroki 1 plan 1 res. = Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları Seri no: 2. 8° (A. II/7188-III, 3).
- Tüksek Seçim Kurulu Kararları 1977 Yılı.* Ankara 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 215 s. 8° (A. IV/2733).
- ZAHODER, B. N: *Kaspiyskiy svod svedeniy o Vostočnoy Evrope. Gorgan i Povolj'e v XI — X vv.* Moskva 1962 İzd - vo vostočnoy literatürü. 280 s. 8° (A. IV/3125).
- ZAN - LUI BAKE - GRAMONI: "*Osmalebi da Sakartvelo XVI Saukinis Kürvel Mirt*" *Hedsi. (XVI yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlılar ve Gürcistan).* MATSNE 3, (1978)'den ayrı bs. S. 98-105. 8° (A. IV/3115).
- ZEKİEV, M. Z: *Hezerge Tatar edebi tele.* Kazan 1966. 288 s. = RSFSR Megarif Ministrliği. Kazan devlet pedagogiya institutu. 8° (A. IV/3158).
- ZIERER, OTTO: *Gouvernoure und Rebellen.* München 1956 Verlag Sebastian Lux. 309 s. 2 pl. 8° (A. IV/3528).
- ZIVIE, CHRISTIANE, M: *Giza au deuxieme millénaire.* Caire 1976 Institut Français d'Archeologie Orientale. XII + 358 s. 20 pl. 4° (B/8358).
- ZLATARSKI, V: *Istoriya na bulgarskata dirjava prez srednite vekove. 3 cilt.* Sofiya İzd - vo Nauka i izkustvo. 8° (A. IV/3326).

B. D E R G İ L E R *

- Acta Antiqua XXIII, 3-4 (1975).
 Acta Archaeologica XXX, 1-4 (1978).
 Acta Ethnographica XXVI, 3-4 (1977).
 Acta Orientalia XXXII, 2-3 (1978).
 Adalet İstatistikleri 1976.
 Addarah III, 4 (1978); V, 1 (1979).
 Akademi Mimarlık ve Sanat 9.
 Alba Regia XVI (1978).
 American Historical Review LXXXIII, 4 (1978); LXXXIII, 5 (1978).
 The American West XV, 5-6 (1978); XVI, 1 (1979).
 Anadolu XVIII, (1974):
 F. İLTER, *Güney-Doğu Anadolu Erken Devir Türk Köprülerinin Yapısal ve Süsleyici Ögeler Yönünden Değerlendirilmesi*. S. 31.
 F. İLTER, *Kayseri - Tomarza Gezisi Üzerine Nottlar ve "Miktat Dede Türbesi"*. S. 51.
 İ. ENCİÖĞLU, *Neşredilmemiş Yeni Bir Sinope (Sinop) Şehri Sikkesi ve Onunla İlgili Bazı Sorunlar*. S. 91.
 A. M. DİNÇOL, *Çavuştepe Kazısında Çıkan Yazıtlı Küçük Buluntular - I*. S. 105.
 Anatolian Studies XXVIII (1978):
Recent Archaeological Research in Turkey. S. 9.
 M. F. SMITH, *Fifty-five New Fragments of Dionege of Oenoanda*. S. 39.
 S. MITCHELL, *R. E. C. A. M. Notes and Studies No. 3: A Latin Inscription from Galatia*. S. 93.
 P. DE JESUS, *Metal Resources in Ancient Anatolia*. S. 97.
 J. D. HAWKINS - A. M. DAVIES, *On the Problems of Karatepe: the Hieroglyphic Text*. S. 103.
 C. MEE, *Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B. C.*. S. 121.
 G. HILLMAN, *On the Origins of Domestic Rye - Secale Cereale: the Finds from Aceramic Can Hasan III in Turkey*. S. 157.
 D. H. FRENCH, *R. E. C. A. M. Notes and Studies No. 4: Latin Inscriptions from Ladik and Sinop*. S. 175.
 Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi 15 (1978).
 Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi IX, 1-2 (1977); X, 1-2 (1978).
 Ankara Sanat XIII, 156 (1979); XIV, 157, 158 (1979).
 A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XXXI, 1-4 (1976); XXXII, 1-4 (1977); XXXIII, 1-2 (1978).
 Annales, Economics - Sociétés - Civilisations XXXIII, 5-6 (1978).
 Annali XXXVIII, 4 (1978):
 A. BOMBACI, *The Army of the Saljuqs of Rum*. S. 343-370.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- The Annual of The British School at Athens II (1895-1896); IV (1897-1898).
 Annual Report of the Director of the Department of Antiquities (1978).
 Anthropos LXXIII, 1-6 (1978).
 Antike Kunst XXI, 2 (1978):
 P. BLOME, *Das gestörte Mahl des Phineus auf einer Lekyθος des Sapphmalers*. S. 70.
 J. M. MORET, *Le Jugement de Paris en Grande - Grece : mythe et actualite politique. A propos du lebes paestan d'une collection privee* S. 76.
 Antike Welt IX, 4 (1978); X, 1, 2 (1979):
 IX, 4 — G. GARBRECHT, *Die Madradağ - Wasserleitung von Pergamon*. S. 40.
 The Antiquaries Journal, General Index XLI-L (1978); XLVIII, 1 (1978).
 Antropoloji 8 (1973-1974).
 Archaeologia Historica III (1977).
 Archaeologiai Ertesito CV, 1 (1978).
 Archäologische Mitteilungen aus Iran X (1977):
 R. M. BOEHMER-H. HAUPTMANN, *Bibliographie von Kurt Bittel*. S. 9.
 W. KLEISS, *Burganlagen und Befestigungen in Iran*. S. 9-23.
 W. KLEISS-ST. KROLL, *Uratäische Plätze in Iran*. S. 23-53.
 O. A. TAŞYÜREK, *Ein kaukasischer Gürtel in Adana*. S. 53-119.
 M. SALVINI, *Eine neue uratäische Inschrift aus Mahmud Abad*. S. 119-125.
 W. KLEISS, *Alle Wege in West - Iran*. S. 125-137.
 P. CALMEYER-W. EILERS, *Vom Reisehut zur Kaiserkrone*. S. 137-153.
 P. CALMEYER, *Zur Genese altiranischer Motive: V. Synarchie: Korrekturen und Nachträge*. S. 153-193.
 A. S. SHAHBAZI, *From Pārsa to Taxt - e Jamsīd*. S. 191-197.
 D. HUFF, *Takht-i Suleiman, Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen im Jahre 1976*. S. 209-211.
 W. KLEISS, *Kleinere Kuppelbauten in Iran*. S. 211-231.
 G. GROPP, *Neupersische Überlieferungen vom Heiligtum auf dem Taxt-e Soleimān*. S. 231-243.
 W. KLEISS, *Hinweise zu einigen seldjuqischen und il-khanidischen Bauten in Iran*. S. 243-293.
 W. KLEISS, *Karawanenwege in Iran*. S. 293-301.
 W. KLEISS-H. VON GALL, *Der Qadjaren - Pavillon Suleimaniyeh in Karadj*. S. 323-325.
 Archäologischer Anzeiger 4 (1978).
 Archiv Orientalni XLVI, 3 (1978).
 Archivo de Prehistoria Levantina XV (1978).
 Arhitektonski Spomenici Senja 360.
 Arkeoloji ve Sanat 1-2 (1979):
 B. DİNÇOL, *Hititlerde fal ve Kehanet*. S. 3.
 Ç. GÜLERSOY, *Kapalıçarşı*. S. 11.
 N. FIRATLI - Ü. İZMİRLİGİL, *Taşköprü - Derekaağaç köyü ve bir Tümüls Mezarı*. S. 16.
 O. BELLİ, *Van Bölgesinde Boyalı Mağara Resimleri: Kızların Mağarası*. S. 19.

- A. ALTUN, *Anadolu'da Artuklu Devri Mimarları ve Artuklu Yapıları üzerine notlar*. S. 31.
- R. DURU, *Kuruçay Höyüğü Kazısı 1978*. S. 35.
- Arkitekt 374 (1979).
- Armağan 3 (1915).
- Art and Archaeology Research Papers AARP (1978):
- J. CRAMER, *Changes to the Urban Structure of Istanbul in the past 100 years*. S. 38.
- Asien, Afrika, Latein - Amerika VI, 5, 6 (1978).
- Asian And African Studies XIV (1978):
- X. CELNAROVA, *Die Menschen vom Abgrund in der Auffassung von Orhan Kemal und Maxim Gorki*. S. 45.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 77 (1978).
- Askeri Tarih Bülteni 5-7 (1979):
- 5 — N. ÖKSE, *Plevne Muharebeleri (1877-78)*. S. 1.
- Ş. ERKAL, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi. Hicaz Cephesi (1914-18)*. S. 15.
- A. ORHAN, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Boğazına taarruz nedenleri ve başarılı olup olunmayacağı konusundaki düşünceler*. S. 25.
- R. HALLI, *Türk İstiklal Harbinde Heyeti Temsiliye Dönemi*. S. 41.
- R. MICHALON, J. VERNET, *XVII inci yüzyıl sonunda bir Fransız ordusunun Yakındoğu'daki bir hareket alanına intibak ettirilmesi*. S. 53.
- 6 — M. KAN, *Yavuz Sultan Selim I'in Mercidabık ve Ridaniye Meydan Muharebeleri*. S. 1.
- K. YÜKEP, *Birinci ve İkinci Lehistan Seferleri*. S. 27.
- S. BESBELLİ, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kırım Deniz Harekatı*. S. 51.
- 7 — R. HALLI, *Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924)*. S. 1.
- N. ÖKSE, *Birinci Dünya Harbinde 3 üncü Türk Ordusunun Harekatı*. S. 19.
- N. ÇAKIN, *1828-1829 Osmanlı - Rus Harbi*. S. 31.
- E. Z. KARAL, *Geçmişte Uluslararası ilişkilerde Saptanan Geleceğe Işık Tutan Hatalar ve Bunların Çeşitli Alanlardaki Etkileri*. S. 55.
- Association Internationale des Etudes Byzantines VIII (1975-1976).
- Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi X, 1 (1979); XI, 2 (1979).
- Athenaeum LVI, 3-4 (1978).
- Aziya i Afrika segodnya 4, 5, 11, 12 (1978):
- 4 — *Tuşanka i traditsii*. S. 54-55.
- Batı Edebiyatları Araştırma Dergisi I (1979).
- Berytus XXV (1977):
- R. SAIDAH, *Une Tombe de l'Age de Fer a Tambourt (Region de Sidon)*. S. 135.
- C. H. GORDON, *Poetic Legends and Myths from Ugarit*. S. 5.
- M. KORFMANN, *Die Ausgrabungen Von Kirsopp und Silva Lake in den Jahren 1938 und 1939 am Burgfelsen Von Van (Tuşpa) und in Kaleşık*. S. 173.
- Biblica LIX, 4 (1978); LX, 1 (1979).
- Bibliotheca Orientalis, XXXIV, 5/6 (1977):
- T. GOMI, *Ein gewöhnliches Jahr mit einem Schaltmonat*. S. 275-281.
- K. BUTZ, *Bemerkungen zu Jagdtieren in Mesopotamien*. S. 282-290.
- Bulgarian Historical Review VI, 3 (1978):

- C. GEORGIEVA, *Les rapports de commerce entre l'Empire ottoman et la Pologne et les terres bulgares au XVIe siècle*. S. 38.
 Bulletin of the American Schools of Oriental Research 230 (1978).
 Bulletin de Correspondance Hellenique CII, 2 (1978):
 M. PIERART, *La sixième tribu de Milet*. S. 653-564.
 V. KARAGEORGHIS, *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1977*. S. 879-938.
 Bulletin of the Institute of Archaeology 15 (1978).
 Bulletin of the Institute of Historical Research LI, 124 (1978).
 Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire XII (1977).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies XLI, 1, 3 (1978).
 Bulletin Société d'Histoire et d'Archeologie de Geneve XVI (1977).
 Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris XIII, 3, 4 (1978).
 Byzantinische Zeitschrift LXXI, 2 (1978); LXXII, 2 (1979).
 Byzantino Slavica XXXIX, 1 (1978).
 Byzantion XLVIII, 2 (1978).
 Cahiers de Civilisation Médiévale XX (1977); XXI, 2-3 (1978):
 XXI — E. ASHTOR, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*. S. 281.
 Cahiers du Monde Russe et Soviétique XIX, 3-4 (1978):
 TH. S. NOONAN, *Suzdalia's eastern trade in the century before the Mongol conquest*. S. 371.
 E. BENNINGSEN, *Contribution à l'étude du commerce des fourrures russes. La route de la Volga avant l'invasion mongole et le royaume des Bulgars*. S. 385.
 J. MARTIN, *The land of darkness and the Golden Horde. The fur trade under the Mongols. XIII-XIVth centuries*. S. 401.
 Cahiers de l'Orient Contemporain XXII (1950).
 Les Cahiers de Tunisie XXVI, 3-4 (1978).
 Centaurus I (1950-51); II (1951-53); III (1953); IV (1955); V (1956-58); VI (1959); VII (1960-61); VIII (1963); IX (1963-1964); X (1964-1965); XI (1966); XII (1967-68).
 Coğrafya Araştırmaları Dergisi 8 (1977).
 Cultura Antiqua XXX, 6-7, 10-12 (1978); XXXI, 1 (1979).
 Dacia XXII (1978):
 N. VLASA, *Sur l'existence des équides domestiques dans la culture de Vinca - Turdaş*. S. 37.
 Danıştay Dergisi 26-27 (1977); 28-29 (1978).
 Durham University Journal XL, 1 (1978):
 R. F. S. BORKAT, *Sir William Temple, the idea of progress, and the meaning of learning*. S. 1.
 East Asian Cultural Studies XVII, 1-4 (1978).
 East European Quarterly XII, 4 (1978); XIII, 1, 2 (1979).
 Ethnic and Racial Studies I, 4 (1978).
 Ethnologie Française VIII, 4 (1978).

Ethnology XVII, 4 (1978).

Etudes Balkaniques 2, 3 (1978):

2 — V. TRAJKOV, *La Ligue de Prizren de 1878*. S. 19.

3 — P. DUMONT, *Sources inedites pour l'histoire du mouvement ouvrier et des courants socialistes dans l'Empire Ottoman au debut du XXe siecle*. S. 16.

Expedition XXI, 1 (1978):

K. DE VRIES, *Diving Into The Mediterranean*. S. 4.

B. JOVANOVIÇ, *The Oldest Copper Metallurgy in The Balkans*. S. 9.

E. R. KNAUER, *Toward a History of the Sleeved Coat*. S. 18.

H. A. FORBES - L. FOXHALL, "The Queen of All Trees". S. 37.

Far Eastern Affairs 2 (1979).

Das Fenster 23 (1978).

The Florida Anthropologist XXXI, 4, Part I, 2 (1978).

Fornvännan 73 (1978):

G. JARRING, *Evllya Çelebi and the marble lion from Piraeus*. S. 1.

Genava XXVI (1978).

Glasnik revue XX (Skopje) 1976.

Görüş 8-9 (1978).

Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 6-7 (1977-1978):

A. KURTER, *Istranca (Yıldız) Dağlarının Temel Yapısal ve Jeomorfolojik Özellikleri: Yeni Görüşlerin Işığında*, I. S. 1.

U. ESİN, *Makedonya Ovasında Nea Nikomedia'nın Doğal Çevre ve Kültür İlişkileri Açısından Durumu*. S. 27.

S. ONURKAN, *Vize - A Tümülsünden Bir Zırh Gömlek*. S. 47.

S. EYİCE, *Tarihte Küçükçekmece*. S. 57.

M. ERDOĞAN, *Osmanlı Devrinde Trakya Abidelerinde Yapılan İmar Çalışmaları*. S. 121.

E. EŞREFOĞLU, *Mümtâze Kalemî ve Bulgaristan Belgeleri*. S. 189.

M. MOLLOVA, *Balkanlarda Merkez Bölgede Gakçı Ağızları*. S. 239.

Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi I, 1, 2 (1978):

2 — B. CÖMERT, "Sanatta Biçim - İçerik İlişkisi". S. 7.

Hamdard Islamicus I, 2, 3 (1978):

2 — E. ESİN, *The Impact of the Ideal of Madînat al-Nabî on the Turks*. S. 73-78.

W. MONTGOMERY WATT, *Secular Historians and the Study of Muhammad*. S. 51.

Hamizrah Hehadash the New East XXVII, 3-4 (1978):

G. BAER, *The Transition from Traditional to Western Criminal Law in Turkey and Egypt*. S. 191.

Harita Dergisi 86 (1979).

Harvard Journal of Asiatic Studies XXXVIII, 2 (1978).

Heidelberger Jahrbücher XXII (1978).

Hesperia, Journal of the American School of Classical Studies at Athens XLVII, 1-4 (1978).

Historia XXVII, 4 (1978).

Historical Abstracts Part A - XXIV, 3, 4 (1978); XXV, 1, 3, (1978); index XVI-XX (1970-1974). Part B - XXIV, 5 (1978); XXV, 1, 2 (1979), index XVII-XX (1971-1974).

- History of Religions XVII, 3-4 (1978); XVIII, 2, 3, 4 (1979).
 Honar-i Meddum 188 (1957).
 International Journal of Middle East Studies IX, 4 (1978); X, 1 (1978):
 IX, 4 — R. W. BULLIET, *First Names and Political Change in Modern Turkey*. S. 489-495.
 J. SHINDER, *Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some Limits on Comparison*. S. 497-517.
 M. R. MILGRIM, *An Overlooked Problem in Turkish - Russian Relations: The 1878 War Indemnity*. S. 519-537.
 P. C. SALZMAN, *The Study of 'Complex Society' in the Middle East: A Review Essay*. S. 539-557.
 D. QUATAERT, *The Zentrales Staatsarchiv of the German Democratic Republic as a Source for Late Ottoman and Middle East History*. S. 559-571
 X, 1 — R. CLOGG, *An Attempt to Revive Turkish Printing in İstanbul in 1779*. S. 67-70.
 L. MITLER, *The Genoese in Galata: 1453-1682*. S. 71-91.
- Iraq XL, 2 (1978).
 Der Islam LV, 2 (1978); LVI, 1 (1979):
 LVI — B. FLEMMING, *Karl Süsseim 1878-1947*. S. 1.
 A. C. SCHAEIDLINGER, *Paul Wittek 1894-1978*. S. 9.
 D. O. MORGAN, *The Mongol Armies in Persia*. S. 81.
 "ABD AL-"AZİZ DÜRİ, *Landlord and Peasant in Early Islam*. S. 97.
- Islam And The Modern Age VIII, 2 (1977).
 İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi VII, 1-2 (1978):
 M. S. KÜTÜKOĞLU, *Dârü'l - Hilâfeti'l - Aliyye Medresesi ve kuruluşu arefesinde İstanbul Medreseleri*. S. 1.
 O. ÖZTÜRK, *Basic principles of primary school education in Ottoman Empire*. S. 213.
- Israel Exploration Journal XXVIII, 1-3 (1978).
 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi 9 (1978):
 M. KÜTÜKOĞLU, *1009 (1600) tarihli Narh Defterine göre İstanbul'da çeşitli eşya ve hizmet fiatları*. S. 1.
 Ö. İZGİ, *XI. Yüzyıla kadar Orta Asya Türk Devletleri'nin Çin'le yaptığı ticari münâsebetler*. S. 87.
 H. D. YILDIZ, *Azerbaycan'da hüküm sürmüş bir Türk Hânedânı. Sâc Oğulları*. S. 107.
 A. Y. OCAK, *Emirci Sultan ve Zâviyesi*. S. 129.
 M. MORI, *Kuzey Asya'daki eski Bozkır Devletlerinin teşkilatı*. S. 209.
 V. L. MENAGE, *Osmanlı tarihçiliğinin başlangıcı*. S. 227.
 S. ÖZBARAN, *Two Letters of Dom Alvaro de Noronha from Hormuz*. S. 241.
 J. BLAŞKOVİÇ, *Sadırazam Köprülü - zâde (Fâzıl) Ahmed Paşa'nın Ersekujvar bölgesindeki vakıfları 1664-1665*. S. 293.
 İ. ORTAYLI, *Çarlık Rusyası yönetiminde Kars*. S. 343.
- İstoriçeskie zapiski 99 (1977); 101 (1978):
 99 — E. V. DVORETSKIY, *Diplomaticheskie otnoşeniya Rossii i Italii v period İtalo - turetskoy voyny 1911-1912 gg.* S. 57-83.
 V. İ. LEBEDEV, *Başkirkoe vosstanie 1705-1711 gg.* S. 81-102.
 P. A. SADIKOV, *Pohod Tatar i Turok na Astrahan' v 1569 g.* S. 132-166.

Istorijski Časopis XXIV (1977).

Istoriya SSSR 1, 5, 6 (1978); 1 (1979).

1 (1978) — K. B. VINOGRADOV, *Nakanune rusko - turetskoy voynu 1877 goda*. S. 134-144.

5 (1978) — A. V. NAZARENKO, *Rus'i Mongolo - Tatari v hronike splitskogo aphid' yakona Fomu (XIII v)*. S. 149-159.

S. G. AGADJANOV, V. M. Ploskih, *Kirgizi i kokandskoe hanstvo*. S. 185-188.

6 (1978) — V. I. ŞEREMET, *Rusko - turetskie ekonomičeskie svyazi v seredine XIX veka*. S. 149-164.

Istoriya, Filosofiya, Prava, 3-4 (1978).

Izvestiya Akademii nauk Azerbaydjanskoj SSR 3 (1977):

F. Ş. ŞABANOV, *Velikiy oktyabr' i pravovye osnovy stanovleniya sovetsko - turetskih otnoşeniy*. S. 26.

Izvestiya Akademii nauk Tadjikskoj SSR 1-4 (1978):

1 — Z. MULLADJANOVA, *Ideal'ny pravitel' v politiçeskoj filosofii al-Farabi*. S. 59-65.

2 — I. V. ALİBEKOV, *Nekotorie svedeniya o kontsessionnoy promyšlennoy politike Turtsii vo vtoroy polovine XIX veka*. S. 27-31.

Izvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR 1-3, 5 (1977); 3, 4. (1978):

1 (1977) — S. KURENOV, *K voprosu lineynoy i supersegmentnoy harakteristik turkmenskoy reçi*. S. 61-69.

B. A. KARRİEV, *Podvig narodnogo geroya*. S. 47-53.

A. HAMİTOVA, *O formah virajeniya meri priznaka prilagatel'nogo v tyurkskih yazıkah Sredney Azii i Kazahstana*. S. 70-75.

2 (1977) — A. YAZBERDİEV, *K probleme zarojdeniya i razvitiya drevneyşey pis'mennosti sredney Azii*. S. 26-33.

N. NARTİEV, *Hezirki zaman Turkmen dilinde sözlem gurluşı*. S. 71-77.

3 (1977) — B. A. KARRİEV, *Bogatırskaya svad'ba Keroglı*. S. 43-51.

5 (1977) — V. İ. TATARİNTSEV, *Mestnie geografiçeskie termini severo - vostoçnoy Tuvi*. S. 18-26.

B. A. KARRİEV, *Geroy işçet priemnogo sina*. S. 72-78.

3 (1978) — B. A. KARRİEV, *Keroglı nahodit oveza*. S. 54-61.

4 (1978) — A. S. TARASOV, *Sposobi virajeniya grammatiçeskih znaçeniy v turkmenskoy yazıkah*. S. 63-71.

A. KARRİEVA, *O perevode na russkiy yazık anglijskogo teksta eposa "Keroglı"*. S. 77-80.

T. TAÇMURADOV — O. NAZAROV, *Nekotorie itogi i blijayşie zadaçi izuçeniya voprosov kul'turi Turkmenskoy reçi*. S. 50-57.

Z. B. MUHAMEDOVA, *K etimologii posteloga "uçin"*. S. 58-62.

Jaarbericht 25 (1977-1978):

W. H. VAN SOLDT — M. STOL, *The Old Babylonian texts in the Allard Pierson Museum*. S. 45.

R. J. VAN DER SPEK, *The struggle of king Sargon II of Assyria against the Chaldaean Merodach - Baladan*. S. 56.

J. DE ROOS, *A Hittite tablet in Liverpool Museum*. S. 67.

Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts und Archäologischer Anzeiger Register Band 51-75 (1936-1960).

- Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik XXVII (1978).
- Jahrbücher Für Geschichte Ost-Europas XXVI, 1-3 (1978):
- XXVI, 1 — Z. WERNER, *Deutschland und die Entwicklung Nordkasiens im Jahre 1918*. S. 31.
- 2 — B. MARIAN, *Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 15. und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts*. S. 161.
- 3 — Z. ÖNDER, *Die Türkische Aussenpolitik im zweiten Weltkrieg*. S. 445.
- Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a.M. (1977).
Janus LXVI, 1-2-3 (1979):
- A. THON, *Un traité astronomique chypriote du XIVe siècle (II)*. S. 49.
- Journal of Archaeological Sciences V, 4 (1978); VI, 1 (1979).
- Journal Asiatique CCLXVI, 3-4 (1978).
- Journal of the Economic and Social History of the Orient XXII, 1, 2 (1979):
- 1 — C. ZACCAGNINI, *The Price of the Fields at Nuzi*. S. 1.
- S. FAROQHI, *Sixteenth Century Periodic Markets in Various Anatolian Sancaks - İçel Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın, and Menteşe*. S. 32.
- 2 — E. C. DURING CASPERS, *Sumer, Coastal Arabia and the Indus Valley in Protoliterate and Early Dynastic Eras. Supporting Evidence for a Cultural Linkage*. S. 121.
- Journal of Human Evolution VII, 6-8 (1978).
- Journal of Near Eastern Studies XXXVII, 4 (1978); XXVIII, 1 (1979):
- 4 — T. W. BEALE, *Bevelled Rim Bowls and their Implications for change and Economic in the Later Fourth Millennium B. C.* S. 289.
- H. A. HOFFNER, JR., *An Old Hittite Fragment in the British Museum*. S. 341.
- 1 — J. E. WOODS, *Turco - Iranica I.: An Ottoman Intelligence Report on Late Fifteenth-Ninth Century Iranian Foreign Relations*. S. 1.
- N. P. LEMCHE, *Anduraram and Misarum: Comments on the Problem of Social Edicts and their Application in the Ancient Near East*. S. 11.
- Journal of the Royal Asiatic Society 2 (1978):
- C. SCHUYLER, *The Interplay of art, literature and Religion in Safavid symbolism*. S. 109-124.
- Journal of Turkish Studies II (1978):
- D. PIPES, *Turks in early Muslim Service*. S. 85-96.
- G. ALPAY TEKİN, *Zaifi Külliyyatının yeni bir Nüshası hakkında*. S. 107-125.
- D. S. THOMAS, *Yusuf Akçura and the Intellectual Origins of "Üç Tarz-ı Siyaset"*. S. 127-140.
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XLI (1978).
- Kıryat Sefer LIII, 2 (1978).
- Korea Journal XVIII, 5, 11, 12 (1978); XIX, 5, 6 (1979).
- Korean Scientific Abstracts X, 3, 4 (1978).
- Libyca XXIV (1976).
- Literaturniy sovremennik 7 (1940).
- Macedonian Review VIII, 1-3 (1978); IX, 1 (1979).
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 90 (1978).
- Madriider Mitteilungen XIX (1978).
- Man XIII 3, 4 (1978).

- Materiali i soobščeniya issledovatel' skogo otdela 18-19 (146-147) (1960); 28 (156) (1961).
- Materialia Turcica 2 (1976); 3 (1977).
- Medelhavsmuseet XIII (1978).
- Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 34 (1976); 35 (1977).
- The Metropolitan Museum of Art XXXVI, 1 (1978).
- The Middle East Journal XXXII, 4 (1978).
- Mimarlık Bülteni K. T. Ü. 4 (1979).
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CVIII (1978).
- Mitteilungen Deutsch - Türkische Gesellschaft 100 (1987); 101 (1979):
 100 — W. GIEL, *Die Wirtschaftsbeziehungen der Türkei zur westlichen Welt*. s. 1.
 101 — H. ANSTOCK, *Aus Geschichte und Gegenwart unserer Beziehungen zur Türkei*. S. 1.
 M. ÖNDER, *Museum für Anatolische Kulturen Ankara*. S. 10.
 R. VOGEL, *Europäische Transit - Verkehrsprobleme*. S. 12.
 U. J. PASDACH, *Die deutsch - türkischen Wirtschaftsbeziehungen seit dem Ecevit-Besuch*. S. 17.
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung XCIII (1978).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kario XXXIV (1978).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Roemische Abteilung LXXXV, 2 (1978).
- Mitteilungen der Deutschen Orient - Gesellschaft zu Berlin 109 (1977):
 H. VOLKERT, *Žalpa, die Stadt am Schwarzen Meer und das althethitische Königtum*. S. 15.
 S. HANSJÖRG, *Zur Nordwestausenmauer des archaischen Heiligtums E-anna in Uruk und zur Wiederverwendung des Baumaterials aus dem Steinstiftempel*. S. 35.
- Narodı Azii i Afriki 1, 3 (1977); 2-6 (1978):
 1 (1977) - N. N. BASKAKOV, *İssledovaniya po altayskim yazıkam*. S. 218-219.
 3 (1977) - *Sovetskie ućenie na VIII Tyurkologičeskom Kongresse v Ankare*. S. 187-189.
 2 (1978) - V. N. VASILENKO - N. S. RAŞBA, *Przeglad Orientalistyczny*. S. 180-188.
 N. A. SIMONIYA - R. P. KONDAKÇYAN, *O. G. Indjikyan. Burjuaziya Osmanskoy İmperii*. S. 208-212.
 E. İ. MAŞTAKOVA, *Veysi. Hab - name ("Kniga snovideniya")*. S. 246-248.
 3 (1978) - Z. M. BUNİYATOV, *Novie issledovaniya turetskih medievistov*. S. 201.
 A. A. BABAEV, *Nazım Hikmet, jin'i tvorčestvo*. S. 220.
 4 (1978) - R. LANDA, *Stambul'skie zarisovki*. S. 40-41.
 İ. L. FADEEVA, *Osnovne čerti programmi osmanskih reformatorov 50-60h godov XIX v. Āli - Paşı i Fuada - Paşı*. S. 118-126.
 A. D. JELTYAKOV - S. M. İVANOV, *Politika i ekonomika sovremennoy Turtsii*. S. 207-211.
 5 (1978) - M. S. MEYER, *Kontseptsiya istorii Turtsii v rabotah Kemalya Karpata*. S. 187-195.
 6 (1978) - F. Ş. ŞABANOV - E. E. ZAMANOVA, *I. A. Ahundov. Sovremennaya Turtsiya: bor'ba protiv imperializma*. S. 231-232.

D. YU. ARAPOV, *V. M. Ploskih. Kirgizi i Kokandskoe hanstvo*. S. 232-234.

E. İ. ÇAPKEVİÇ, *V. İ. Şpil'kova. Mladoturetskaya revolyutsiya, 1908-1909 gg.* S. 234-236.

National Geographic Magazine CLIII, 4, 6 (1978); CLIV, 2-6 (1978); CLV, 1-6 (1979); CLVI, 1 (1979):

CLIII, 6 — G. F. BASS, *Glass Treasure from the Aegean*, S. 768.

R. P. JORDAN, *The Proud Armenians*. S. 846.

CLIV, 5 — M. ABDUL-RAUF, *Pilgrimage to Mecca*. S. 581.

CLIV, 6 — H. LA FAY, *Ancient Ebla opens a new chapter of history*. S. 730.

Novaya i novejšaya istoriya 2-6 (1978):

5 (1978) — V. V. SOKOLOV, *Sovetskie diplomati: stranitsı jizni i deyatel'nosti L. M. Karahana*. S. 116-127.

Novita' Bibliografiche Antichita' Greca E Romana 10 (1979).

Opuscula Romana XII (1979).

Orientalia XLVII, 2-4 (1978):

3 — E. JENNI, "Fliehen" im akkadischen und im hebräischen Sprachgebrauch. S. 351-359.

H. P. MÜLLER, *Keilschriftliche Parallelen zum biblischen Hiobbuch. Möglichkeit und Grenze des Vergleichs*. S. 360-375.

K. HECKER, *Tib'imma atalkim. Assyrerinnen im karumzeitlichen Anatolien*. S. 404-418.

4 — M. YOSHIKAWA, *Sumerian Ventive and Ientive*. S. 461-482.

Orientalistische Literaturzeitung LXXIII, 4, 5 (1978):

4 — P. ZIEME, *Zur Lexikographie des Alttürkischen*. S. 325.

Oriente Moderno LVII, 11-12 (1977); LXIII 1-3, 4-6 (1978):

1 — G. E. CARRETTO, *Elezioni e Governi in Turchia nel 1977*. S. 489-518.

2 — G. E. CARRETTO, *Yahya Kemal e il rito interrotto*, S. 27-28.

Österreichische Osthefte XXI, 2 (1979).

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XXXIII, 2, 3 (1979).

Pamyatniki Turkmenistana 2/24/1977:

G. F. KOROBKOVA, *Skornyaki Kamennogo veka*. S. 9-11.

O. LOLLEKOVA, *Drevnejšaya posuda Turkmenistana*. S. 11-13.

V. SARIANIDI, *Otkritie strani Marguş*. S. 13-16.

A. ORAZOV, *Traditsii prigotooleniya masla u Turkmen*. S. 23-26.

S. ATANIYAZOV, *Buldumsaz*. S. 27-28.

V. M. MASSON, *Vorota drevnego goroda*. S. 28-30.

N. E. ERMOLOVA, *Jivotne v skul'pture i v jizni drevnego naseleniya Turkmenistana*. S. 31-32.

Papers of the British School at Rome XLV (1977).

The Philosophical Review LXXXVII, 1, 3, 4 (1978).

Prähistorische Zeitschrift LII, 2 (1977).

Praktika (1976).

Prilozi XXVI, (1976):

A. HANDŽIĆ, *Die Bergwerke Bosniens in der zweiten Hälfte des XV Jahrhunderts*. S. 7.

- M. A. MUJIĆ, *The issue of construction of the old Serbian Orthodox church in Mostar and its repair in 1833*. S. 79.
- B. ZLATAR – O. MALKOČIĆ, *The role of Malkoč family*. S. 105.
- M. E. SELMANOVIĆ, *The ferman - a survey in diplomatics*. S. 115.
- D. CELIĆ, *Some thoughts on arabic - islamic art*. S. 131.
- H. REDŽIĆ, *Les éléments arabes dans l'art islamique de la période ommyade*. S. 151.
- E. I. MAŠTAKOVA, *Sovjetska nauka o turskoj srednjovekovnoj literaturi*. S. 171.
- R. HAJDAROVIĆ, *Two Madjum'as from the first half of the XIXth century*. S. 183.
- S. H. ALIĆ, *Problem of abbreviations in arabic manuscripts*. S. 199.
- V. BOŠKOV, *Poet Rahmi and his gasida on the city of Mostar*. S. 213.
- Przegląd Orientalistyczny 3, 4 (1978)
- The Quarterly Index Islamicus II, 4 (1978); III, 1-3 (1979).
- Rad 351 (1969); 360 (1971).
- Rassegna Storica del Risorgimento LXV, 3, 4 (1978).
- Rassengeschichte der Menschheit VI (1979).
- Report of the Department of Antiquities Cyprus (1978).
- Review of the Geographical Institute of the University of Istanbul 15, 16 (1977-1978):
- 16 — İ. YALÇINLAR, *Geomorphologie Structurale de la Turquie*. S. 1.
- E. TÜMERTEKİN, *Internal Migration in Turkey: Recent Trends*. S. 19.
- B. TOLUN – DENKER, *Ein Beitrag zur Stadtgeographie von Edirne*. S. 31.
- Y. DÖNMEZ, *Outlines of the Vegetation of the Kocaeli Peninsula*. S. 67.
- M. TUNCEL, *Location as a Factor of Functional Persistence of Urban Settlements; The Town of Izmit*. S. 81.
- S. GÖZENÇ, *Changes in Land Use Between 1967-1977 Along Büyüksu River at the Bolu Plain*. S. 117.
- M. Y. HOŞGÖREN, *The Inegöl Basin: Outlines of the Geomorphological Features*. S. 131.
- J. R. CLARK, *The Complementarity of Classic Models of Urban Form*. S. 137.
- Review a Journal of the Fernand Braudel Center I, 1 (1977); II, 1 (1978).
- Revista Arhivelor XL, 1-3 (1978):
- 2 — M. GUBOĞLU, *Some contributions to the Turkish paleography and diplomatics*. S. 207.
- 3 — V. VELIMAN, *Aspecte ale relatiilor romano - ottomane in perioada (1821-1828)*. S. 309.
- Revolutsionnyy vostok 3 (1928).
- Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale LXXII, 2 (1978):
- B. ALSTER, *Sumerian Proverb Collection Seven*. S. 97.
- M. ANBAR, *Textes de l'époque Babylonienne Ancienne II: Les Archives de Sep - Sîn*. S. 113.
- D. CHARPIN, *Nouveaux Textes de la "Dynastie de Mananâ"*. S. 139.
- V. H. MATTHEWS, *Government involvement in the religion of the Mari kingdom*. S. 151.
- J. READE, *Studies in Assyrian Geography*. S. 157.
- Revue des Etudes Byzantines XXXVII (1979):
- J. DARROUZÈS, *Textes synodaux chypriotes*. S. 5.

- M. KURŞANSKIS, *La descendance d'Alexis IV, empereur de Trébizonde*. S. 239.
- Revue des Etudes Sud - Est Europeennes XVI, 3, 4 (1978):
- E. COSTESCU, *L'exposition Nurullah Berk à Bucarest*. S. 573.
- Revue Historique 528 (1978); 529-530 (1979):
- 528 — P. GARELLI, *Commerce et industrie dans une économie prémonétaire: le cas de la Mésopotamie ancienne*. S. 281.
- Revue Internationale d'Histoire Militaire 40 (1978).
- Revue Roumaine d'Etudes Internationales XXII, 3, 4 (41-42) (1978).
- Revue de Synthese XCIX, 89-91 (1978).
- Rivista Degli Studi Orientali LII, 1-2 (1978):
- A. ARCHI, *Note sulle feste ittite*. S. 19-26.
- Rocznik Orientalistyczny XXXIX, 2 (1978); XL, 1 (1978):
- 2 — G. DOERFER, *Zur Stellung des Chaladsch im Kreise der Türksprachen*. S. 15.
- 1 — A. ET R. DUBINSKI, *Bibliographie des oeuvres orientales du professeur Jan Reychman (Addenda, Supplenda et Corrigenda)* S. 5.
- K. H. MENGES, *Etymologika: einige slavische und andere westliche Lehnbeziehungen des Türkischen*. S. 9.
- Ruperto Carola XXX, 61 (1978).
- Saeculum XXIX, 2, 3 (1978).
- Sanat Tarihi Yıllığı VIII (1978):
- İ. B. ALPAY, *I. Sultan Abdülhamit Külliyesi ve Hamidiye Medresesi*. S. 1.
- M. ANHEGGER — EYÜBOĞLU, *Fatih Devrinde yeni Sarayda da Harem Dairesi (Padişahın Evi) Var mıydı?* S. 23.
- E. ESİN, *Böri Tigin Tamgaç Bugra Kara Hakan İbrahim'in (H. 444-60/1052-68) Samarkand'da Yaptırıldığı Abideler*. S. 37.
- Schweizerische Zeitschrift für Geschichte (Bulletin) 6 (1978).
- Scientific American CCXXXVIII, 1, 2 (1978); CCXXXIX, 6 (1978); CCXL, 1-4 (1979).
- Sesimiz 119 (1979).
- Slovenska Archeologia XXVI, 1 (1978).
- Sovetskaya arheologiya 1, 4 (1977); 1 (1978); 1 (1979):
- 1 (1978) — K. A. AKIŞEV, *Arheologiya Kazahstana*. S. 5-14.
- İ. P. ZASETSKAYA, *O hronologii i kul'turnoy prinadlejnosti pamyatnikov yujnorusskih stepey i Kazahstana Gunnskoj epohi*. S. 53-71.
- M. P. ABRAMOVA, *K voprosu ob Alanskoj kul'ture severnogo Kavkaza*. S. 72-82.
- İ. L. KIZLASOV, *Kurgani srednevekovih Hakasov XIII-XIV vv.* S. 122-140.
- G. GUL'MURADOV, *Vozniknovenie i razvitie obmena i torgovli v yujnom Turkmenistane*. S. 142-153.
- V. A. İVANOV, *Oboronitel'ne sooruzeniya gorodişç epohi rannego jeleza na severo - zapade Baškirii*. S. 166-177.
- S. K. KABANOV, *Raskopki sel'skogo poseleniya III-V vv. n. e. bliz Karşi*. S. 178-191.
- R. G. FAHRUTDİNOV, *Novie arheologičeskie pamyatniki Voljskoj Bulgarii*. S. 216-227.
- V. F. ZAYBERT — A. A. PLEŞAKOV, *Rezul'tati issledovaniy pamyatnikov eneolita i ranney bronzi na r. Çaglinka*. S. 242-250.
- Yu. S. GRİŞİN — G. N. MATYUŞİN, *Yakutiya i ee sosedi v drevnosti*. S. 281-286.

Sovetskaya etnografiya 1, 4-6 (1978):

1 (1978) – Z. D. TUTOVA, *Materiali I. G. Gmelina o Tungusah XVIII veka*. S. 59-71.

Yu. A. ŞİBAEVA: *Vstreça s şamankoy*. S. 138-146.

5 (1978) – L. P. POTAPOV, *Istoričeskie svyazi Altae - Sayanskih narodov s Yakutami*. S. 85-95.

T. K. HODJANOV – H. HALILOV, *Novie materialı k paleoantropologii drevney Baktrii*. S. 130-133.

G. P. SNESAREV, *Žagadka Daku - Yunusa*. S. 148-159.

A. P. OKLADNIKOV, *I. S. Gurviç. Kul'tura severnih Yakutov - olenevodov*. S. 175-177.

M. N. SEREBRYAKOVA, *V. P. Kurilev. Hozyaystvo i material'naya kul'tura turetskogo krest'yanstva (noveyşee vremya)*. S. 187-189.

6 (1978) – G. H. SIMAKOV, *Opıt tipologizatsii skotovodčeskogo hozyaystva u Kirgizov*. S. 14-27.

V. İ. BOGDANOVA, *Nekotorie voprosı formirovaniya antropologičeskogo sostava sovremennih Tuvinsev*. S. 46-60.

E. N. KUŞEVA – M. A. USMANOV, *K voprosu ob obşčestvennom stroe Vayhanov (pis'mo 1657 g. iz Şibut'skogo Camaata Tsaryu Alekseyu Mihayloviçu)*. S. 99-110.

T. M. AYTBEROV, *Nedavno naydenne adati Avartsev XVII veka*. S. 111-116.

R. H. KERET'YOV – YA. A. FEDEROV, *S. Ş. Gadjeva. Material'naya kul'tura Nogaytsev v XIX - načale XX v.* S. 173-174.

Sovetskaya Tyurkologiya 1-6 (1978):

1 (1978) – B. A. SEREBRENNIKOV, *Dva etyuda iz istorii tyurkskih yazıkov*. S. 3-7.

G. F. BLAGOVA, *Ob areal'nih sistemno - tematičeskikh issledovaniyah po grammatike tyurkskih yazıkov*. S. 8-28.

N. ABDULLAEVA, *Sintaksičeskie paralleli*. S. 29-37.

Dj. S. SETAROV, *Tyurkizmi v russkih nazvaniyah domaşnih životnih*. S. 38-54.

F. URMANŞEEV, *Skazanie "Yir Tyuşluk" u tyurkoyazıçnih narodov*. S. 55-63.

İ. N. ŞERVAŞİDZE, *Analitičeskie formı glagola v yazıke tyurkskih runičeskikh nadpisey*. S. 64-67.

K. T. RAMAZANOV, *Parnie slova v tyurkskih yazıkah yugo - zapadnoj gruppı*. S. 68-77.

M. F. ÇERNOV, *İzuçenie tyurkskoy frazeologii v rabotah sovetskih tyurkologov*. S. 85-95.

D. M. NAŞILOV, *V. V. Radlov i problemi altaistiki*. S. 96-102.

A. KURBANOV – A. ŞUKYUROV, *A. N. Kononov. Oçerk istorii izuçeniya turetskogo yazıka*. S. 103-106.

2 (1978) – A. N. KONONOV, *Nekotorie voprosı dal'neyşego razvitiya tyurkskogo yazıkoznaniya v SSSR*. S. 3-8.

A. A. TSALKALAMANİDZE, *Glagoli emotsional'nogo sostoyaniya v sovremennom uzbekskom yazıka*. S. 9-18.

V. L. GUKASYAN, *Žnaçenie zakavkazskih istoçnikov v izuçenii istorii Azerbaydjanskogo yazıka dopis'mennogo perioda*. S. 19-33.

K. A. MİZİEV, *O toponimii Balkarii*. S. 34-40.

S. A. SOKOLOV, *Sintaksičeskie funktsii konstruksii s pryamoy reç'yu v turetskom yazıke*. S. 41-47.

V. D. ARAKİN, *Ob obonimah v turetskom yazıke*. S. 48-61.

F. HAKİMZYANOV, *Dvuyazıçnyy Bulgarskiy pamyatnik*. S. 62-68.

- R. DJ. DJABBAROVA – S. T. GİYASOV, *Primenenie metoda komponentnogo analiza k izučeniyu kačestvennih prilagatel'nih uzbekskogo yazıka*. S. 69-76.
- M. Z. ZAKİEV – F. S. SAFİULLİNA, *Tolkovy slovar' Tatarskogo yazıka*. S. 77-80.
- M. M. KOPİLENKO – Ş. Ş. SARİBAEV, *Kenesbaev. Kazak tılınn frazeologiyalık sözdıgi*. S. 80-83.
- A. MURADOV – M. SOEGOV, *Turkmen dilinin grammatikası*. II. Bölüm. S. 83-84.
- U. D. DOSPANOV, D. S. NASİROV, *Stanovlenie Karakalpakskogo obşçenarodnogo razgovornogo yazıka i ego dialektnaya sistema*. S. 84-86.
- Z. A. ALİZADE, Z. İ. Budagova, Ş. M. Saddiev, A. K. Alekperov, *Samouçitel' Azerbaydjanskogo yazıka*. S. 87-88.
- A. AHUNDOV, *Hayriye Memova - Süleymanova. Türk Dili Sesbilgisi*. S. 88-90.
- G. F. BLAGOVA, *Çetvertoe plenarnoe zasedanie sovetkogo komiteta tyurkologov*. S. 95-102. 3 (1978) - V. M. NAŞILOV, *Nekotorie osobennosti slovoobrazovaniya v drevnyurkskih pamyatnikah*. S. 3-6.
- L. G. TIMONİNA, *Tyurkskie zaimstvovaniya v kottskom yazıke*. S. 7-13.
- E. İ. MAŞTAKOVA, *Problemi turetskoy srednevekovoy literaturı v sovetkoy Tyurkologii*. S. 14-21.
- G. F. SATTAROV, *Tatarskaya antropotoponimiya i etnolingvistiçeskie svyazi*. S. 22-32.
- K. M. MUSAEV, *Osnovnye problemu izučeniye leksiki tyurskih yazıkov*. S. 33-41.
- M. Z. ZAKİEV, *Ob etnonime "Mişar" i proishojdenii Mişarey*. S. 42-49.
- A. B. ABDULLAEV, *K otgraniçeniyu konstruksiy s pryamoy reç'yu ot slojnih predlonijeniy v Uzbekskom yazıke*. S. 50-55.
- T. A. EFENDİEVA, *Stilistiçeskie neologizmi - hudojestvenno - vrazitel'nie sredstva yazıka*. S. 56-69.
- A. AHUNDOV, *Nazvaniya çastey tela çeloveka, okañivayuşçiesya na -z v Azerbaydjan-skom yazıke*. S. 70-75.
- E. A. UMAROV, *O "Neizvestnom" slove san 'kaçestvo'*. S. 76-79.
- R. A. AGANİN, *Turetskaya leksikografiya v SSSR (1917-1977)*. S. 80-94.
- İ. M. OTAROV, *Grammatika Karaçaevo - Balkarskogo yazıka*. S. 95-97.
- K. Z. ZİNNATULLİNA – R. A. YUSUPOV, M. Z. Zekiev, *Tatar halkı telenen barlıkka kilue*. S. 97-100.
- N. DEMEŞİNOVA – A. DJUNİSBEKOV, K. Netalieva, *Kazak tılınn orfoepiyalık sozdıgi*. S. 100-102.
- R. DJ. VAHİDOV – H. G. NİGMATOV – O. T. SAFAROV, T. Koraeu, *Hiromiy (Hayeti va ijodi)*. S. 102-104.
- İ. G. DOBRODOMOV, *Gunnar Jarring. Gustav Raquette and Qassim Akhun's letters to Kamil Efendi*. S. 104.
- H. KURBATOV, *O yazıke i stile sovremennoy Tatarskoy hudojestvennoy literaturı*. S. 105-106.
- 4 (1978) - N. A. BASKAKOV, *The past form of a verb - cyx~cu in the Turkic languages and its origin*. S. 3.
- M. A. AKHMETOV, *Voices of a verb in the language of Orkhon - Yenisei inscriptions and their relation to modern Bashkir language*. S. 9.
- M. R. FEDOTOW, *Etacism and itacism in the light of the Turkic names of the river Volga*. S. 44.

- V. A. LIVSHITS, *On the origin of the Turkic runic written language*. S. 84.
5 (1978) - G. F. BLAGOVA, *K teorii tyurkskogo skloneniya*. S. 3-9.
- K. M. ABDULLAEV, *Slojnoe sintaksiçeskoe tseloe kak ob'ekt semantiko - grammatiçeskogo analiza*. S. 10-19.
- R. A. YUNALEEVA, *Leksiko - semantiçeskoe razvitie tyurkskih nazvaniy golovnih uborov v russkom yazıke*. S. 20-25.
- İ. H. AHMATOV, *Sootnoşenie mejdu formal'noy strukturoy i semantikoy odnosostavnogo predlojeniya v Karaçaevo - Balkarskom yazıke*. S. 26-32.
- V. L. GUKASYAN, *O fonemnom novoobrazovanii*. S. 33-43.
- V. D. ARAKIN, N. K. Dmitriev i tyurkskaya leksikologiya. S. 52-59.
- S. A. SOKOLOV, *O sootnoşenii "asindetona" i "bessoyuziya" (na materiale turetskogo yazıka)*. S. 63-69.
- G. K. KULİEV: *Leksiko - semantiçeskoe razvitie glagolov sluhovogo vospriyatiya v tyurkskih yazıkah yugo - zapadnoy gruppi*. S. 70-78.
- T. D. POTAPOVA, *Ob udarenii v Turetskih toponimah*. S. 79-91.
- D. D. VASIL'EV, *Pamyatnik tyurkskoy runiçeskoy pis'mennosti Aziatskogo areala*. S. 92-95.
- A. TAJMURATOV - T. BEGJANOV, *U. Dospanov. Karakalpak tili tuslik dialektinin leksikasi*. S. 99-100.
- V. M. MOKIENKO, *Paremiologiya Uzbekistana*. S. 100-102.
- M. İ. SKVORTSOV, *Nauçnaya sessiya po problemam istoriçeskoy leksikologii çuvaşskogo yazıka*. S. 103-107.
6 (1978) - O. V. VASIL'EVA, *Vremenne i prostranstvennie predstavleniya v "Knige moego Deda Korkuta"*. S. 68-72.
- B. NAURİZBAEV, *B. Ahmetov. Sovremennoe razvitie i traditsii kazahskoy literaturi*. S. 73-75.
- D. B. RAMAZANOVA - F. S. BAYAZİTOVA, *L. T. Mahmutova: Opıt issledovaniya tyurkskih dialektov. Mişarskiy dialekt tatarskogo yazıka*. S. 75-77.
- A. AHUNDOV, M. A. Habiçev. *Karaçaevo - Balkarskoe imennoe formoobrazovanie i slovoizmenenie*. S. 77-79.
- A. BAZAROV - K. MUSAEV, *Rasulov. Uluğ Vatan uruşi yullaride Uzbek tili leksikasi*. S. 80-82.
- Ş. ŞUKUROV - M. A. MAMEDOV, *B. Urinbaev. Sintaksiçeskiy stroy Uzbekskoy razgovornoy reçi*. S. 82-85.
- F. URMANÇEEV, *Po sledam belogo volka*. S. 12-23.
- S. M. MOLLAZADE, *O znaçenii dialektnih dannih v izučenii toponomii*. S. 24-30.
- R. G. AHMET' YANOV, *O Genealogiçeskoy klassifikatsii kıpçakskih tyurkskih yazıkov*. S. 31-46.
- R. DANİYAROV, *Roľ terminov - slovosocetaniy v oboznaçenii tehniçeskikh ponyatiy*. S. 37-44.
- A. D. GRAÇ, *O tak nazivaemih "Drevnetyurkskih neuryaditsah"*. S. 45-48.
- N. DJ. ABDULLAEVA, *K probleme sintaksiçeskoy sinonimii*. S. 49-55.
- V. E. ŞERER, *K Probleme posleloga v sovremennoy lingvistike*. S. 56-60.
- V. İ. ASLANOV, *O haraktere metaforiçeskikh perenosov v srednevekovoy tyurkoyazıçnoy poezii*. S. 61-67.

L. YU. TUGUŞEBA, *Georg Kara - Peter Zieme. Die Uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von sa - skya pandita und der Manjuśrīnāmasamgīti*. S. 85-86.

Ş. İBRAEV, *Problemi epose Tyurko - Mongolskih narodov*. S. 87-88.

A. N. KONONOV - E. A. UMAROV, *Agâh Sırrı Levend*. S. 102-104.

Speculum LIII, 4 (1978); LIV, 1-2 (1979).

Studi Etruschi XLVI (Serie III) (1978).

Studia Albanica XV, 1-2 (1978).

Studia Islamica XLVIII (1978).

Studie Micenei Ed Egeo - Anatolici XIX (1978); Incunabula Graeca LXVI (1978).

Studii și Cecetări de Istorie Veche și Arheologie XXIX, 1-4 (1978); XXX, 1 (1979).

Studime Historike XXXII (XV), 3 (1978).

Suomen Museo 84 (1977).

Südosteuropa Mitteilungen XVIII, 3, 4 (1978):

3 — H. SCHALLER, *Die geographischen Namen der Balkanländer - Entwicklung der Forschung und ihre Problematik*. S. 42.

F. FICKER, *Byzanz in Stein - Gedanken zu Hartmut Schäfers Byzantinischer Architektur*. S. 53.

Südostforschungen XXXVI (1978):

I. BELDICEANU - STEINHER - N. BELDICEANU, *Règlement ottoman concernant le recensement*. S. 1-40.

A. HANDZIC, *Ein Aspekt der Entstehungsgeschichte osmanischer Städte in Bosnien des 16. Jahrhundert*. S. 41-49,

S. FAROQHI, *The Early History of the Balkan Fairs*. S. 50-68.

A. NIKIĆ, *Der Aufstand in Herzegowina 1875/78, dargestellt auf Grund von Archivmaterial der Katolischen Kirche*. S. 69-91.

M. KÖHBACH, *Gellérghegy - Gerz Ilyas Tepesi. Ein Berg und sein Heiliger*. S. 130-144.

H. J. KORNRUPF, *Macarlı Mehmet Ali Pascha (1827-1878)*. S. 179-187.

D. GHERMANI, *Constantin C. Giurescu (1901-1977)*. S. 201-202.

Svenska Forskningsinstitutet I Istanbul Meddelanden 3 (1978):

M. J. JEEFREYS, *Digenis Akritas and Kommagene* S. 5.

BO UTAS, *Sufism och orientalsk Litteratur*. S. 29.

B. BRENDAMOEN, *Sultan Cem - en osmanerprins i eksil i renessansens Europa*. S. 40.

U. KARLSSON, *De turkiska invandrarna och folkbiblioteken*. S. 101.

Szádok CXII, 3-5 (1978).

Tabriz XLVII, 1-2 (1978).

Tarih ve Edebiyat Mecmuası I, 5-7 (1979):

1 — İ. M. MAYAKON, *Abdülhamit Alaylı Bir Hükümdardı*. S. 21.

C. A. J. AMSTRONG - Z. ORGUN, *Fatih'in Ölümü Üzerine Bir Tartışma*. S. 26.

M. H. YINANÇ, *Alparslan Malazgirt Savaşına Nasıl Girdi*. S. 40.

P. KOSTANTIUS, *Geçmiş Zamanlardaki Haliyle İstanbul*. S. 49.

5 — R. Ş. SİRER, *19 Mayıs yıldönümünde Atatürk'ten unutulmaz hatıralar*. S. 7.

H. N. ORKUN, *İstanbul'da Orhon yazıtı ile bir kitabe*. S. 45.

6 — *Vakıf kuran ilk Osmanlı Padişahı Sultan Orhan Gazi*. S. 10.

K. PAMUKCIYAN, *Onsekizinci yüzyıl İstanbul Tarihi Kronolojisi*. S. 44.

7 — N. UÇAR, *Milli Mücadele yıllarında Çerkeş Ethem Olayı*. S. 18.

- T. G. WILLIAMS M. A., *Hünkar kasrında bir Hali Müzesi Kısaca Dünya Tarihi*. S. 42.
- Ş. ER, *Tarih Boyunca Türklerde teşebbüs hürriyeti*. S. 53.
- Tel Aviv V, 1-2 (1978).
- D. USSISHKIN, *Excavations at Tel Lachish - 1973-1977. Preliminary Report*. Tiyatro Araştırmaları Dergisi 6 (1975); 7 (1976):
- 6 — Ö. NUTKU, *Hal Ozanlarının ve Meddahların Hikâyeleri*. S. 105.
- Ö. NUTKU, *XVIII. Yüzyıla Ait Bir Meddah - Senaryosu*. S. 123.
- Törtanelmi Szemle 2 (1978).
- Turcica IX/2-X (1978).
- A. POPOVIC, *Hasan Kalesi (1922-1976)*. S. 7.
- A. POPOVIC, *Le poete Servi Bosnavi a-t-il existe?*. S. 30.
- C. J. KERSLAKE, *The Selim - name of Celal - zade Mustafa Çelebi as a historical source*. S. 39.
- J. M. LANDAU, *Bibliographie de travaux turcologiques parus en Israel*. S. 196.
- M. HAMADA, *Bibliographie de travaux turcologiques japonais*. S. 220.
- M. H. SVANIDZE, *Point des etudes sur l'histoire de la Turquie et de la Georgie*. S. 236.
- Türkenistanın yadigerlikleri 1/25/1978:
- E. S. MASIMOV, *Şorpeenin tapındıları*. S. 21-23.
- Türk Dili 327-329, 330-335 (1979):
- 327 — S. BİRSEL, *Kanlıca'da Bir Sadrazam*. S. 636.
- H. DIZDAROĞLU, *Namık Kemal Üzerine Notlar*. S. 661.
- 328 — M. DELİGÖNÜL, *İltimâs - name*. S. 14.
- Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1977:
- M. ERDAL, *İrk Bitig Üzerine Yeni Notlar*. S. 87-119.
- M. MENGİ, *Kıyafetnameler Üzerine*. S. 299-309.
- M. CANPOLAT, *Divan Yazımına Yansıyan Bir Niyet Tutma Oyunu*. S. 311-331.
- G. KUT (ALPAY), *Fürkat - name*. S. 333-353.
- İ. ÜNVER, *Ahmedi'nin İskender - nâmesindeki Mevlid Bölümü*. S. 355-411.
- Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XXVII, 1-4 (1978):
- B. N. ŞEHİSUVAROĞLU, *Tarihle ve Bizde Kütüphane*. S. 1-9.
- A. ÇETİN, *Kütüphanecilik Tarihimize ait Belgeler*. S. 27-32.
- Türk Sanatı Tarihi II (1969):
- M. ÖNDER, *Selçuklu devrine ait bir cam tabak*. S. 1.
- O. ASLANAPA, *İznik kazılarında ele geçen keramikler ve çini fırınlar*. S. 62.
- İ. ÜNAL, *Çini cami kandilleri*. S. 74.
- G. FEHER, *Macar sanatında Türk etkisi*. S. 205.
- A. BİLGE, *Fatih zamanında Topkapı Sarayı suyu*. S. 214.
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni (Turing) 63/342 (1978); 63/343 (1979):
- 342 — H. TAYLA, *Mudanya Evleri ve Tahir Paşa Konağı*. S. 2.
- M. ÜLKER, *Süleymaniye Camiindeki Karahisarlı Yazıları*. S. 12.
- E. YÜCEL, *Çubuklu*. S. 22.
- T. GÜRPINAR, *Sultan Yazlığı*. S. 28.
- Ç. GÜLERSOY, *Galata Mevlevihanesi Gülümsüyor*. S. 41.

- Y. DEMİRİZ, *Le Printemps Dans L'art Turc*. S. 48.
 Ç. GÜLERSOY, *La Residence D'un Pacha A Yıldız*. S. 56.
 B. ERTAN, *Der Frühling Und Seine Farben In Istanbul*. S. 75.
 343 — Y. KOÇAK, *Fazıl Enderüni ve Üniversite Kütüphanesinde bulunan Minyatürlü Eseri*. S. 2-11.
 N. FIRATLI, *Trakya'da "Anastasius Surları" denilen uzun duvar*. S. 21-22.
 C. KÖSEOĞLU, *Topkapı Sarayı Satranç Takımları*. S. 26-31.
 The Ukrainian Quarterly XXII, 4 (1966).
 Ulusal Kültür I, 2-4 (1978); II, 5 (1979):
 I, 2 — C. O. TÜTENGİL, *Türk Harflerinin 50. Yılında bir durum Değerlendirmesi*. S. 1-5.
 T. N. GENCAN, *Arap Yazısı ve Türkçe*. S. 5-11.
 T. TEKİN, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazısı*. S. 11-17.
 B. S. SEÇKİN, *Türk Devrim Tarihinde 1928 Yılıın Yeri*. S. 17-43.
 M. R. İNAN, *Bir Ekin Devrimi*. S. 43-55.
 A. ERHAT, *Yazı Devrimi*. S. 55-65.
 E. GÜRSON, *50. Yılında Harf Devriminin Maddi Temelleri*. S. 65-73.
 E. ERİŞ, *Abece Devriminin Yarar ve Sonuçlarına değin Genel bir İrdeleme*. S. 73-83.
 S. N. ÖZERDİM, *Türk Harflerinin İlk on Yılında Yazın Yayınları*. S. 83-91.
 C. TANYOL, *Dil Düşünce ve Yazı*. S. 91-105.
 S. AKŞİN, *Atatürk Devrimini incelerken*. S. 105-112.
 U. İGDEMİR, *Türk Tarih Kurumu*. S. 112-114.
 C. KÜLEBİ, *Türk Dil Kurumu*. S. 114-121.
 S. BİRSEL, *Sarıpaşa*. S. 121-127.
 I, 3 — Ö. OZANKAYA, *Türk Kültürünün Çağdaşlaşma Süreci*. S. 1.
 G. G. ORANESKO, *Dimitri Kantemir'in Doğubilim Araştırmalarına Katkısı*. S. 17.
 I, 4 — C. YENER, "Sinekli Bakkal", *Türkçülüğün Esasları*. S. 135.
 M. GÜÇLÜ, *Türk Kültürü ile İlgili Yabancı Kaynaklardan Seçmeler*. S. 150.
 D. KURAN, *Çağdaş Kültür, Çağdaş Çevre ve Tarihsel Mimari Kalıt Sorunu*. S. 157.
 II, 5 — K. SU, *Sevr antlaşması'nın İzmir'de Uygulanması*. S. 127.
 T. ACAROĞLU, *Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları*. S. 135.
 G. ÖZTUNA, *Atatürk Üzerine Roman türünde bir Yapıt: The Golden Link*. S. 229.
 Vakıflar Dergisi XII (1978):
 N. ÇAĞATAY, *Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye*. S. 7.
 A. S. ÜNVER, *XIV. Asırda Anadolu'da Selçukluların An'anesine Bağlı Mezar Taşları Üzerine*. S. 15.
 İ. KAYAOĞLU, *Turumtay Vakfiyesi*. S. 91.
 A. ŞENER, *Edirne'de Süleyman Paşa Vakfiyesine Ait İki Berat*. S. 113.
 Y. ÖNGE, *Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma*. S. 121.
 C. TUNCER, *Anadolu'nun ilk Dört Selçuklu Kumandanı ve Yaptırdığı Yapıların Özellikleri*. S. 137.
 M. E. YURDAKUL — M. ÇAYIRDAĞ, *Kayseri Eteklerinde Bulunan İki Türbe*. S. 163.
 F. OĞUZ, *Selçuk, Karakol Yanı Mescidi*. S. 179.
 Y. ÖTÜKEN, *İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri*. S. 213.
 Ö. YÖRÜKOĞLU, *Çifte Minareli Medrese (Hatuniye) Hafriyatı*. S. 235.

- A. Y. OCAK, *Zaviyeler*. S. 247.
 İ. BINARK, *Türklerde Resim ve Minyatür Sanatı*. S. 271.
 S. AKER, *Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan XIV. Yüzyılda Meraga'da yapılmış Vakıf Kur'an Cüzleri*. S. 291.
 İ. SELMAN: *Hattat ve Tezhibci Nişaburlu Şah Mahmud*. S. 239.
 M. GÜNDÜZ, *Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'anı Kerim Basmaları*. S. 335.
 A. ÇETİN, *Arşiv Terimleri ve Deyimleri*. S. 351.
- Vestnik drevney istorii 1-4 (1978):
 1 (1978) — İ. S. SVENTSITSKAYA, *Greşeskie goroda v sostave Lidiyskogo tsarstva*. S. 26-38.
 N. B. YANKOVSKAYA, *Kalendar, Hurritskoy Arraphi*. S. 105-112.
 M. TAÇEVA - HITOVA, *O Kul'te "Visoçaysemu Bogu"na Bospore*. S. 133-142.
- Vestnik Leningradskogo Universiteta 8 (1978):
 O. A. YAKOVLEV, *Voennue korrespondenti v russkoy armii vo vremya Russko - Turetskoy voynı 1877-1878 gg.* S. 60-63.
- Voprosi istorii 10, 11, 12 (1978); 1 (1979).
 Wissenschaftliche Zeitschrift Martin - Luther - Universität XXVII, 5, 6 (1978).
 The Yale Review LXVIII, 1-2 (1978).
 YSE Bülteni 1 (1979).
- Zeitschrift für Assyriologie LXVIII, 2 (1978):
 R. M. BOEHMER, *Weitere Siegel aus phrygischer Zeit*. S. 284.
 B. HROUDA, *Zu einem Terrakotta - Relief aus Isin*. S. 160.
 H. P. MÜLLER, *Gilgameschs Trauergesang um Enkidu und die Gattung der Totenk-lage*. S. 233.
 H. OTTEN - C. RÜSTER, *Textanschlüsse und Dublikate von Bogazköy - Tafeln (51-60) (61-70)* S. 150, S. 270.
 M. A. POWELL, *Ukubi to Mother ... The Situation is Desperate: A Plaidoyer for Methodological Rigor in Editing and interpreting Sumerian Texts with an Exursus on the Verb taka: da_x - da_x (TAG₄)*. S. 163.
- Zeitschrift für Balkanologie XIII (1977).
 Zeitschrift für Kulturaustausch XXVIII, 4 (1978).
 Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik XXXII (1978); XXXIII (1979):
 XXXIII — R. MERİÇ - D. KNIBBE - R. MERKELBACH, *Der Grundbesitz der ephesischen Artemis im Kaystrothal*. S. 139.
 R. MERİÇ - R. MERKELBACH - S. ŞAHİN, *Der antike Name des heutigen Tire*. S. 191.
- Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XXXV, 3-4 (1978).
 Zion XLII, 3-4 (1977); XLIII, 1-2 (1978):
 XLIII, 1-2 — H. GERBER, *Enterprise and International Commerce in the Economic Activity of the Jews of the Ottoman Empire in the 16th - 17th centuries*. S. 38-67.

ÜYELERİMİZDEN PROF. DR. TAHSİN ÖZGÜÇ'E ŞEREF DOKTORLUĞU PAYESİ VERİLDİ

Ankara Üniversitesi Rektörü, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Profesörü Dr. Tahsin Özgüç'e Münih Üniversitesi Felsefe Fakültesi tarafından Şeref Doktorluğu payesi verildi.

En büyük bölümü Kurumumuz adına olmak üzere yönettiği kazılarda önemli keşiflerde bulunan Prof. Dr. Tahsin Özgüç büyük tarih merkezlerinde yazılı belgelerden oluşan arşivleri gün ışığına çıkarmış; bu araştırmaların, keşiflerin sonuçlarını zamanında yayınladığı eserleriyle bilim dünyasına sunmuştur.

Yayınlarının Dünya ölçüsündeki etkinliği, Arkeoloji ve Tarih bilimine yaptığı katkıları, uyguladığı başarılı kazı metodları, araştırmacılık nitelikleri, bilimde işbirliği girişimleri takdirle karşılanan Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e Şeref Doktorluğu Payesi, Münih Ludwig - Maximilians Üniversitesi Rektörü tarafından Nümfenburg Sarayında düzenlenen görkemli bir törende verilmiştir.

Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Dünya'nın eski ve ünlü Üniversitelerinden biri olan Münih Üniversitesinde ve daha önce Saarbrücken Üniversitesinde misafir Profesör olarak görev almıştır.

Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Türk Tarih Kurumu, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve İngiliz Akademisi Üyesi; Amerikan Arkeoloji Enstitüsü ve Londra Eski Eserler Kurumu Şeref Üyesidir.

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études:	Page	
KAYGUSUZ, İSMAIL: Inscription de Voeu Offert à Artémis de Perge (en turc, avec 2 fig.)	249	
———: Le résumé en anglais du même texte	256	
BİNGÖL, ORHAN: Die Figuraltrommeln des Apollon -Smintheus- Tempels (Vorbericht) (mit 4. Abb.)	257	
———: Les Tambours avec Figures du Temple d'Apollon Smintheus, (Premier Rapport) (en turc, avec 4 fig.)	261	
ARTUK, İBRAHİM: Les monnaies du Mélik Ala el-Din Keykubad (en turc, avec 3 fig.)	265	
ÇAYIRDAĞ, MEHMET: Le Zaviyé du Cheik Turesan à İncesu, Sous -préfecture de Kayseri (en turc, avec 4 fig.)	271	
SAYILI, AYDIN: The Emergence of the Prototype of the Modern Hospital in Medieval Islam	279	
SOURDEL - THOMINE, JANINE: L'Architecture Ottomane	287	
TEKELİ, İLHAN - İLKİN, SELİM: Echange de Lettres entre Talat Paşa et Mustafa Kemal pendant la Guerre de l'Indépendance (en turc, avec 1 fig.)	301	
Conférences :		
NÖLLE, PROF. DR. WILFRIED (Traduit par ORANSAY, PROF. DR. GÜLTEKİN): Les Problèmes Recontrés en Ecrivant l'Histoire du Turkestan (en turc)	347	
Bibliographie :		
ORTAYLI, DOÇ. DR. İLBER: Nicolai Todorov: <i>Balkanskii Gorod XV-XIX Vekov</i> "La Ville Balkanique aux XV ^e -XIX ^e Siècles"	371	
———: J. Spencer Trimingham: <i>Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times</i>	372	
———: Wolfgang Müller - Wiener: <i>Bildlexikon zur Topographie Istanbul's</i>	373	
TURAN, ŞERAFETTİN: Enrico de Leone: <i>L'Impero Ottomano nel primo periodo delle riforme (tanzimat) secondo fonti italiane [= L'Empire Ottoman pendant la Première Partie des Réformes (Tanzimat) selon les Sources Italiennes]</i>	375	
Livres et périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant la première moitié de l'année 1979	389	
Information :		
Le grade de Docteur Honoris Causa a été conféré au Prof. Dr. Tahsin Özgüç, membre de notre Société.	457	
Sur la couverture : Empreinte de sceau de Tabarna découverte à Maşat-Höyük. Epoque Ancienne Hittite (XVII ^e - XV ^e s. av. J. C.)		

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome: LXIV

No.: 174

Avril 1980

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 8 0